

PILLANATFELVÉTELEK A KÁRPÁT-MEDENCEI IFJÚSÁGRÓL

BELVEDERE MERIDIONALE
Szeged

A kötet megjelenését támogatták:
Csongrád Megyei Közgyűlés
Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ
Nemzeti Civil Alapprogram

SETUP Alapítvány

Lektorálta
Pászka Imre

Szerkesztette
Jancsák Csaba

Borítóterv
Majzik Andrea

ISBN 978-963-9573-42-0
ISSN 1585 8448

Gábor Kálmán emlékének

A KÖTET SZERZŐI

Antoni Rita szubkultúrakutató, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem
Bartis Katalin szociológus, Bécs
Fejes József Balázs oktatáskutató, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet
Gábrity Molnár Irén szociológus, Újvidéki Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Gál Attila szociológus, PhD hallgató, Debreceni Egyetem
Horkai Anita szociológus, Budapest
Jancsák Csaba szociológus, Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Humántudományi Intézet
Kátai Gábor ifjúságpolitikai szakértő, Budapest
Kepes Júlia egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Kiss Mária Rita politológus, Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Humántudományi Intézet
Kovács Marianna egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem
Murányi István szociológus, Debreceni Egyetem Szociológia Tanszék
Nagy Gábor Dániel szociológus, Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék
Petrás Ede szociológus, MTA Regionális Kutatások Központja, Kecskemét
Szabó Csilla oktatáskutató, Kodolányi János Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Intézet
Szemerszki Marianna szociológus, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet
Szűcs Norbert szociológus, Szegedi Tudományegyetem Felnőttképzési Intézet
Tarnay István szociológus, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem
Tornyi Zsuzsa Zsófia szociológus, Debreceni Egyetem GYFK Szociálpedagógia és Neveléstudományi Intézet
Veress Ilka szociológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

TARTALOM

ELŐSZÓ

E szerkesztett kötet tanulmányai – miként a kötet címe is kifejezi – pillanatfelvételek. Pillanatfelvételek az ifjúság rendkívül gyorsan változó világáról. Az új évezred első évtizedének végéről.

A tanulmányok szerzői empirikus kutatások alapján mutatják be eredményeiket és gondolataikat a Kárpát-medencében élő fiatalok helyzetéről, az oktatási és a szabadidő-szcenárióról, a munka világába való átmenetről, továbbá értékorientációkról, előítéletességről, egészségi állapotról, szubkultúrákról, virtuális valóságokról és – mindezzel összefüggésben – az ifjúságügy és az ifjúságpolitika egyes aktuális kérdéseiről. A kötet szükségképpen reflektál *Lynne Chisholm* 1990-ben megjelent programadó tanulmányára (Élesebb lencse, vagy új kamera?), melyben így ír: „Jelenleg olyan strukturális változások várhatóak, amelyek – legalábbis potenciálisan – kihatással vannak az «ifjúság» fogalmára és a fiatalokra, mint szociális kategóriára egyaránt". Úgy véljük térségünkben a közeljövőben tanúi lehetünk/leszünk ezen felgyorsuló átalakulásnak, diverzifikálódásnak, melyhez a kötet pillanatfelvételei azzal járulhatnak hozzá, hogy értelmezésükkel közelebb kerülhetünk a fiatalok mélyebb megértéséhez.

A kötet alapötlete *Gábor Kálmán* szociológus kollégánké volt, aki ifjúságkutatóként pályája egészén követte azt az elvet, hogy a kutatási eredmények, felismerések igazából a közzététellel, tehát a tudományos konferenciákon, szakmai vitákon, műhelybeszélgetéseken, és a fiatalokkal, diákokkal, hallgatókkal való megosztással válnak értékekké. A kötetet ezért az ő emlékének szenteljük.

A kötet keletkezéstörténetének részei azon konferenciák is, amelyeket az Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ, a SETUP Alapítvány, és a Belvedere Meridionale évenként rendeznek, hiszen a kötet indítószikrája ezen alkalmakkor fogalmazódott meg, és az itt közölt kutatási eredmények egy része ezen nemzetközi konferenciákon került bemutatásra.

A tanulmányok kiérleltsége, ezáltal terjedelme, hivatkozásai, apparátuskészlete különböző. Azt szolgálják, hogy jobban megismerjük a hazai és a határon túli fiatalok helyzetét, lehetőségünk legyen további összehasonlító elemzésekre, értelmezésekre.

A kötet indító tanulmánya (Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban) *Szemerszki Marianna* munkája. Az oktatáskutató kiemeli, hogy „a felsőoktatás expanziójával és a felsőoktatási képzési rendszer összetettebbé válásával új hallgatói csoportok léptek be a rendszerváltozást megelőzően, alapvetően az elit képzését megcélzó felsőfokú oktatási rendszerbe". A szerző alapvető felismerése, hogy a felsőoktatásban végbement expanzió egyfelől az esélyek növekedéséhez vezet, másrészt ugyanakkor nem szüntette meg a hozzáférésben mutatkozó egyenlőtlenségeket. Az oktatáskutatással foglalkozó tanulmányok sorát *Petrás Ede* az alföldi kisvárosok diákéletét bemutató írása folytatja. A tanulmány Hódmezővásárhely, Nagykőrös

és Szarvas diákságának társadalmi összetételét és hallgatói életének néhány jellegzetességét mutatja be. *Kiss Mária Rita* munkája az iskolát, mint társadalmi orientációs feladatokat ellátó intézményt elemzi. A szerző arra keresi a választ, hogy a Bologna-rendszerű tanárképzésben milyen elvek érvényesítése mentén valósítható meg egy olyan szakemberképzés, amely képes hozzájárulni az iskola új szemléletéhez, a nevelési praxis megújításához. A következő tanulmányban a szegedi tanárjelölt hallgatók értékorientációt vizsgálja *Jancsák Csaba* és megállapítja, hogy a tanárképzősök értékpreferenciáiban az altruizmus, a posztmaterialista értékrend, és egy új materialista értékrend bonyolult egymásmellettiségben van jelen. Az oktatás világát elemző következő írás *Fejes József Balázs* és *Szűcs Norbert* munkája. A tanulmányban a hátrányos helyzetű fiatalokat támogató mentorprogram hatását vizsgálják a pedagógussá válás folyamatára. *Tornyi Zsuzsa Zsófia* tanulmányában arra vállalkozik, hogy bemutatja a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi doktori képzésében részt vevő határon túli magyar diáklányok világát három kérdéskör – a doktorandák otthoni körülményei, hallgatói mobilitásuk motivációi, valamint jövőre vonatkozó tervei – alapján. A következő írást *Nagy Gábor Dániel* jegyzi. A szerző Diákmunka a dél-alföldi régióban címmel kvantitatív kutatás eredményei alapján a középiskolás diákok és a felsőoktatási hallgatók iskola melletti munkavállalási stratégiáit vizsgálta meg. A középiskolások dohányzási szokásairól írt elemző tanulmányt *Szabó Csilla.* Kutatásában a dohányzás prevalenciája és az iskolai házirend, a szabályozás viszonyrendszerét vizsgálja. *Horkai Anita* Az ifjúság társadalmi kapcsolatainak narratívái Északkelet-Magyarországon című tanulmányának alapvető felismerése, hogy a térségben élő ifjúság társadalmi kapcsolatait számos ellentmondásos vonás jellemzi. A „nagy létszámú évfolyamok és tanulócsoportok nem a szélesebb kapcsolati háló kialakításában segítik a hallgatókat, hanem katalizátorai az elmagányosodásnak. A lázadó magatartás a vizsgált csoportnál nem a szülők ellen irányul, hanem főként a média szereplői és a politikusok ellen, ami szélsőséges esetekben politikai radikalizmusban mutatkozik meg." A következő (*A regionális identitás és az Európa-orientáltság összefüggései a Vajdaságban* című) tanulmány szerzője *Gábrity Molnár Irén* abból a hipotézisből indul ki, hogy „az Európai-orientáltság indikátorai között elsősorban az önmeghatározó tájtudat, valamint a migrációs hajlam/szándék mond legtöbbet a vajdaságiak magatartásáról". A felmérések elemzése után arra az eredményre jut, hogy a fiatalok türelmetlenebbek, ők „sürgetik az unióhoz való csatlakozást, míg a korosabbak elővigyázatosak és félnek, hogy a csatlakozás után a változások vesztesei lehetnek." A Vajdaságban élő magyarok a tartományhoz kötődnek legerősebben, az Európa-orientáltságuk nem csak Magyarországhoz, mint anyaországhoz való kapcsolódás lehetőségét jelenti a számukra, hanem „esélyt a szabad mozgástérre, a megélhetésre, jobb munka- és életfeltételekre". A következő tanulmányt *Veress Ilka* közli. Írásában a romániai fiatalok értékrendjét mutatja be. Vizsgálódása alapvetően a két különböző nemzetiségű (román, magyar), és státusú (többségi-kisebbségi) csoport értékpreferenciái közötti eltérésekre irányult. Az értékek

világát kutatja *Bartis Katalin* is. Tanulmányában a fesztiválozó fiatalok értékpreferenciáit vizsgálja, a Sziget, a Félsziget és a Balaton Sound Fesztivál résztvevői körében történt adatfelvételek alapján. A következő tanulmányban *Murányi István* a Sziget Fesztivál látogatóinak mássághoz való viszonyát elemzi. Eredményei elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar és a külföldi fiatalok mássághoz való viszonya nem csak eltér, hanem eltérő magyarázatokkal értelmezhető. A magyar politikai kultúra hagyományainak és továbbélő hatásának köszönhetően, a magyar fiatalok mássággal szembeni toleranciája az ideológiai (és politikai) elkötelezettség mellett a nemi szocializáció és a lakóhelyi környezet függvénye. Ezután három szubkultúra-kutatásról szóló tanulmány következik. *Antoni Rita* és *Gál Attila* a szubkultúra-kutatás új útjait mutatja be a magyarországi goth színtér elemzésén keresztül, a hazai szakirodalomhoz képest újszerű, fenomenológiai, négy komponensű szubkultúra-értelmezés alkalmazásával. *Kepes Júlia* a virtuális valóság, benne egy online számítógépes közösségi szerepjáték világát elemzi a szereplők karakterneveinek vizsgálatán keresztül. A következő tanulmány szerzője *Kovács Marianna* az anime-manga szubkultúra magyarországi történetét mutatja be. A kötetet az ifjúságügy tárgyköréből származó két írás zárja. *Tarnay István* nemzetközi összehasonlításban elemzi a magyarországi ifjúságpolitikai intézményrendszert. *Kátai Gábor* pedig *Demokrácia, piac, fiatalok* című írásában 2009 őszi adatfelvételek eredményeit gondolja tovább. A szerző úgy vélekedik: „Látható, hogy az egyéni szabadságjogok nagyon fontosak, de a közösségi modellnek az elmúlt évtizedekben, az elmúlt évtizedben kialakított műfaja, ahogy a fiatalok mondanák: nem jött be. Biztosan új korszak elé nézünk, mert ezzel valamit kell tennünk, ezzel a rengeteg feltorlódott frusztrációval, indulattal, lehetőséggel, önellentmondással."

Hiszünk abban, hogy e kötet gazdagítja az ifjúságról, illetve az ifjúsági szektorról való ismereteket, további közös gondolkodást eredményezhet, sőt hiszünk abban is, hogy javaslatokat, előterjesztéseket sarkall.

A szerkesztő

Szemerszki Marianna

HALLGATÓK AZ ÁTALAKULÓ FELSŐOKTATÁSBAN[1]

A felsőoktatás expanziójával és a felsőoktatási képzési rendszer összetettebbé válásával új hallgatói csoportok léptek be a rendszerváltozást megelőzően, alapvetően az elit képzését megcélzó felsőfokú oktatási rendszerbe. Mindez azt jelenti, hogy a korábbinál szélesebb merítési bázis és ezáltal jóval differenciáltabb hallgatói összetétel jellemzi a felsőfokú képzést, annak különböző szintjeit. A felsőoktatás belső összetételét tekintve persze korábban is megfigyelhető volt egyfajta differenciálódás, elég utalnunk Ladányi János 1945–1980 közötti adatokat feldolgozó munkájára,[2] de erre mutatnak az expanzió kiteljesedése előtt, az 1990-es években végzett különböző hallgatói vizsgálatok eredményei is.[3]

A felsőoktatási hallgatói létszámexpanzió a 2000-es évek közepére elérte a csúcspontját, számos olyan változás történt ugyanakkor azóta is a felsőoktatás képzési rendszerében, amelyik a hallgatói összetétel alakulását befolyásolja. Az egyik ezek közül a felvételi rendszer változása, amely kezdődött a korábban intézményenként, szakonként nagyban eltérő felvételi pontszámítás egységesítésével, majd a felvételi vizsga megszűnésével. A kétszintű érettségi vizsga rendszerének általánossá válása, és az érettségi pontszámokra épülő felvételi eljárás, valamint a többletpontok rendszere igen erőteljes hatást gyakorol a hallgatói összetételre. A felvételi vizsga kiiktatásával, a pontszámítási rendszer sajátosságaiból adódóan, a bekerülésben szinte kizárólagos szerepet kap a középiskolai tanulmányi ered-

1 A tanulmány alapját az az előadás képezi, amelyik a 2009. december 10-én „Oktatás – Ifjúság – Társadalom – in memoriam Gábor Kálmán" címmel megrendezett konferencián hangzott el (a konferencia szervezői: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Kutatási, Kutatásszervezési és Elemzési Központ, Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológia Szakosztálya, Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék). A szerző ezúton, e cikk megírásával is tisztelettel adózik Gábor Kálmán emlékének, akivel éveken keresztül dolgozott együtt a felsőoktatás-kutatások terén, többek között ebben a témában.

2 Ladányi János a közgazdasági és műszaki felsőoktatási intézmények hallgatói adatait elemezve kimutatta, hogy egyértelmű társadalmi szelekció érvényesül elsősorban a felsőoktatás két típusa (egyetem-főiskola) és a tagozatok szerint. Az egyetemekre belépők magasabb társadalmi státusú családokból kerülnek ki, mint a főiskolákra felvettek, továbbá a nappali tagozatosok szüleinek társadalmi státusa is magasabb az esti és levelező tagozatosokénál. (Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban. Educatio Kiadó, 1994. 149 p.)

3 Lásd pl. többek között Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária, Szabados Tímea (1998): Válaszúton a magyar oktatási rendszer. Budapest, Új Mandátum Kiadó; Papházi Tibor (1993): Tandíj a felsőoktatásban? Educatio; illetve a Tempus Közalapítvány megrendelésére készült felmérés adatai (Szemerszki Marianna: A hallgatók szociális helyzete, Oktatáskutató Intézet, 1996, kézirat)

mény és az érettségi vizsga eredménye, amely ugyanakkor – különösen egyes igen népszerű, magas presztízsű szakok esetében – még kiváló iskolai teljesítmény mellett sem bizonyul elégségesnek a felvételhez, szükség van a többletpontok egy részére is. Ehhez járul, hogy másrészről viszont az alacsonyan tartott alsó ponthatárok, a többletpontok egyes típusai és a költségtérítéses képzés rendszere a felsőoktatás kevésbé kurrens szakjai, képzési területei, intézményei esetében olyanok számára is lehetővé teszik a felsőoktatásba való bekerülést, akik középiskolai teljesítményük miatt egyébként kimaradtak volna a felsőfokú továbbtanulási lehetőségekből. Mindez együttesen elvezet ahhoz, hogy egy mind szociális összetételét, mind középiskolai teljesítményét és előzetes tudását tekintve rendkívül heterogén hallgatói réteg jelenik meg a felsőoktatásban, s ez a felsőoktatás minden területére kihatással van.

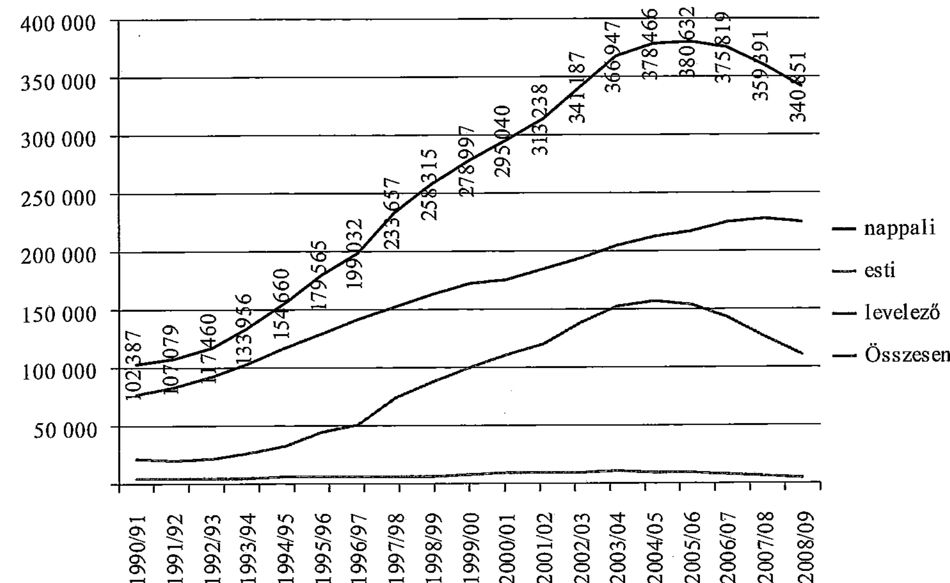
A FELSŐOKTATÁSI EXPANZIÓ ALAKULÁSA

A hallgatói létszámemelkedés első szakasza 1990/91 – 1995/96 között ment végbe, amikor a felsőoktatásban tanulók létszáma megduplázódott, 2003/2004-re pedig megnégyszereződött. 2006-tól kezdve létszámcsökkenés figyelhető meg, amely a 2007/2008-as tanévben erőteljesebbé vált. A hallgatói létszám emelkedésével összefüggésben tagozat szerint is átrendeződés következett be, 2004 – 2005-ig a levelező tagozatosok létszáma dinamikusan emelkedett, 2006-tól kezdődően viszont az új belépők körében arányuk és számuk drasztikusan csökkent, emiatt a levelező tagozatosok létszáma összességében csökkenésnek indult.

Bár a 2009/2010. tanévre vonatkozó hallgatói létszám adatokat még nem ismerjük, a felvételi adatok alapján szinte biztosra vehető, hogy az előző tanévhez képest magasabb hallgatói létszámok adódnak. A 2009. évben a jelentkezők és felvettek létszámának emelkedése nyilvánvalóan részben a bolognai képzési rendszer kiteljesedésével, a mesterszakok nagyobb létszámban való indulásával is összefüggésbe hozható, de azzal is, hogy – az ún. nyelvi előkészítő osztályok „kifutásával" – az előző évihez képest nagyobb számban érettségiztek középiskolások. 2009-ben összesen 89 184-en szereztek érettségi bizonyítványt, közülük csaknem 54 ezren döntöttek úgy, hogy tovább lépnek a felsőoktatásba[4]. A frissen érettségizettek közül továbbtanulni szándékozók száma több mint tízezerrel magasabb, mint az előző évi, ehhez azonban hozzátartozik, hogy 2008-ban közel tízezerrel kevesebben is érettségiztek.

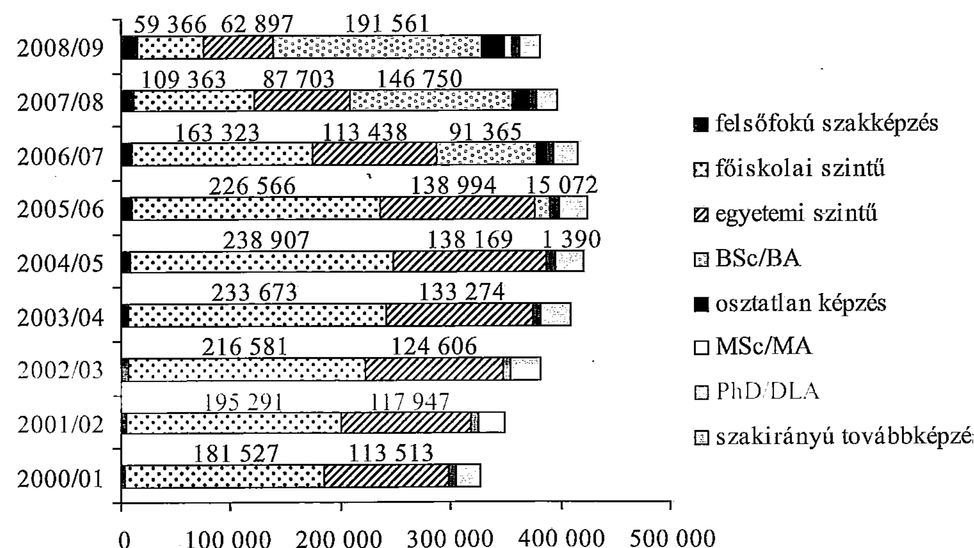
[4] Az adatok forrása részben az Oktatási Hivatal közleménye (gyorsadatok_2009_tavasz), http://www.oh.gov.hu/kozoktatas/korabbi-erettsegi/korabbi-erettsegi, részben az Országos Felsőoktatási Információs Központtól kapott felvételi adatbázis. Ez utóbbi rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondunk az OFIK munkatársainak.

A hallgatói létszám alakulása (tagozatok)

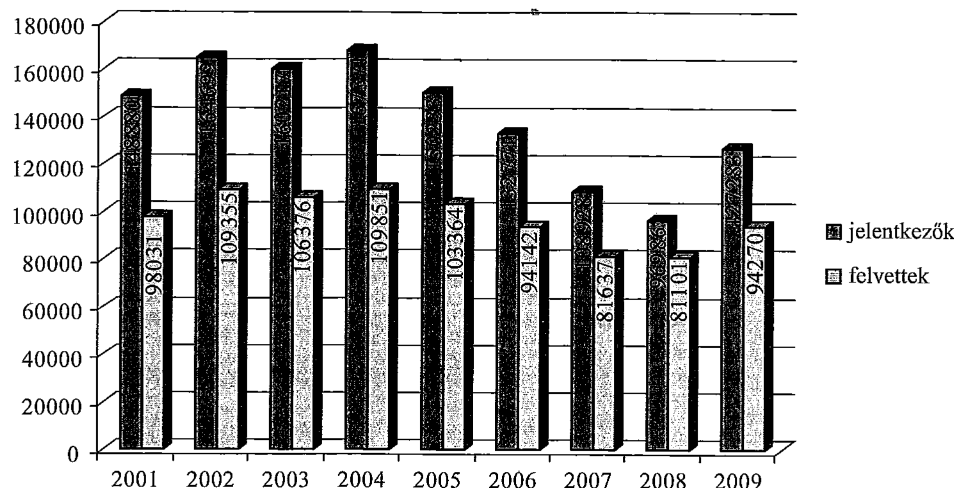
Forrás: OKM Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány (1990-2008)

A hallgatói létszám alakulása (képzési szintek)

Forrás: OKM Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány (1990-2008)

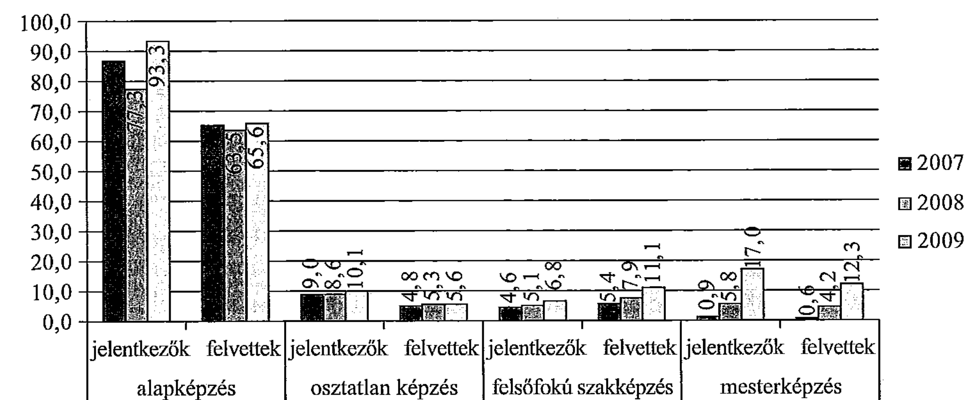
A jelentkezők és felvettek számának alakulása

Forrás: www.felvi.hu

A jelentkezői létszám 2007-2008. években megfigyelhető csökkenése mögött demográfiai okok, a korábbi sikertelen jelentkezések számának csökkenése, az idősebb hallgatók számának csökkenése, a tagozatválasztási preferenciák átrendeződése is megfogalmazható hipotézisként, s valószínűleg akadtak olyanok is, akiket a bolognai képzési rendszerre való áttérés egyelőre nem eléggé tisztázódott kimenetele bizonytalanított el. Miután a felvettek létszáma nem csökkent ugyanilyen ütemben, mindez értelemszerűen magával hozta azt, hogy ebben a két évben a felsőoktatásba való bejutás esélye összességében jóval kedvezőbb volt a korábbinál. A folyamat azonban nem folytatódott, 2009-ben már a tavalyi átlagos 82%-kal szemben a jelentkezők átlagosan 74,1%-a nyert felvételt. A mesterképzések nagyobb arányú megjelenésével azonban az összehasonlítást szükségszerűen képzési szintenként érdemes megnézni, jóllehet a mesterképzésekre való bejutás esélyeiről egy év adatai még nem adnak kellő információt.

Az adott képzési szintre első helyen jelentkezők és felvettek (2007-2009, ezer fő)

Forrás: www.felvi.hu

Az érettségi utáni képzési lehetőségeket tekintve az utóbbi évek statisztikái szerint a bekerülési esélyek a nappali tagozaton a legkisebbek, ugyanakkor itt is évről-évre nőnek: 2001-ben 0,60% volt az esély a nappali tagozatos képzésre való bejutásra, míg 2008-ban 0,82%. (A bekerülési esélyt most egyszerűen a nappali tagozatú alapképzésre felvettek száma/ugyanide való első helyes jelentkezések száma arányszámmal határozzuk meg, ami pusztán az elsődleges preferenciákat veszi figyelembe.) Az átlagértékek mögött azonban jelentős képzési területek szerinti eltérések is vannak, így a bekerülési esélyek jellemzően a legkedvezőbbek a műszaki, informatikai és természettudományi képzési területeken, míg a művészeti, sporttudományi és nemzetvédelmi területeken a bejutás – elsősorban a korlátozott férőhely kínálat miatt – minden évben sokkal nehezebb.

A HALLGATÓK NEM ÉS ÉLETKOR SZERINTI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSAI

Mind a jelentkezők, mind pedig a felvettek között enyhe többségben vannak a nők, ami összhangban van a nemzetközi adatokkal.[5] Jelentős különbség van ugyanakkor a nemek arányában a különböző képzési területeken, hiszen míg a felvételi adatok szerint az érettségi utáni képzéseket tekintve a pedagógusképzésben 94,1% a nők aránya a felvettek körében, s az orvosi-egészségügyi területen is 79,1%, addig a

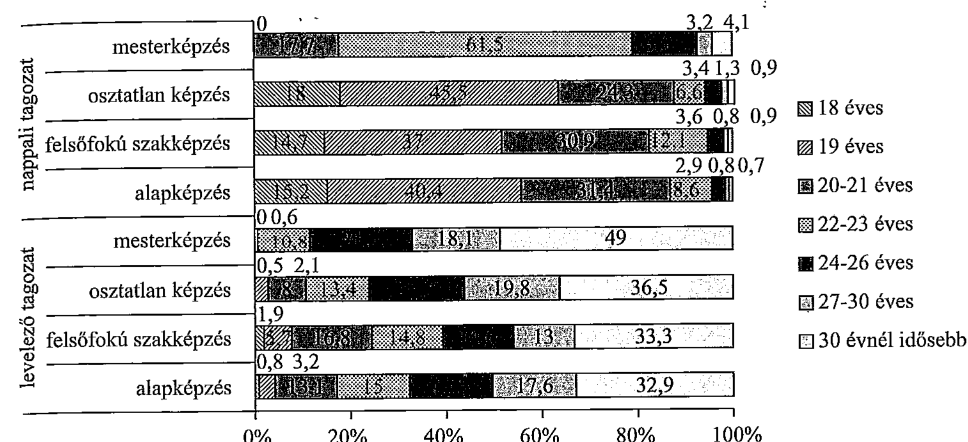
[5] Az OECD- országokban átlagosan 57% az első diplomájukat szerzettek körében a nők aránya. In: Szemerszki: Hallgatók a tömegesedés időszakában. Nemzetközi kitekintés, Educatio 2006 Tél

műszaki és informatikai területeken továbbra is a férfiak túlsúlya jellemző. Az OKM által gyűjtött hallgatói létszámadatokat elemezve (2008. évi adatok) megfigyelhető, hogy a nők aránya az átlagosnál magasabb a felsőfokú szakképzésben (70%), s alacsonyabb a PhD/DLA képzésben (48,7%). Ez nemzetközi viszonylatban is jellemző, sőt sok országban megfigyelhető, hogy a nők kevésbé vesznek részt a mesterképzésben, vagy a PhD képzésben.

A bolognai rendszer bevezetése előtt Magyarországon is megfigyelhető volt, hogy a nők gyakrabban vettek részt rövidebb képzési idejű főiskolai programokban, mint hosszabb idejű egyetemi képzésben, ami a bolognai rendszer kiterjedésével felveti majd a mesterképzésre való átmenet során a nemek közötti eltérések vizsgálatának szükségességét. Egyelőre azonban az adatok nem utalnak erre, sőt a mesterképzésre felvettek körében 2009-ben a nők még inkább felülreprezentáltak voltak, mint az alapképzési szakokon. Ez minden valószínűség szerint összefüggésben van azzal, hogy 2009-ben a mesterképzésben az alapképzéstől némiképp eltérő arányok figyelhetők meg a képzési területek vonatkozásában: nagyobb arányban fordulnak elő a nők által jobban preferált képzési területek (pl. pedagógusképzés, bölcsészettudományok), és kisebb arányban a műszaki valamint az informatikai képzések (lsd. keresztféléves képzések).

A középiskolai szerkezetváltozás és a felsőoktatás képzési rendje (tagozat) szerinti átrendeződés a felsőoktatásba újonnan belépők korösszetételét is megváltoztatta: a nappali tagozaton a legfiatalabbak aránya a 2000-es évek eleje óta csökkent, a 19-20 évesek aránya pedig növekedett, amelynek oka a középfokú oktatási rendszer kitolódása. A nappali tagozatra jelentkezők körében a 22 év felettiek aránya is csökkenést mutat, aminek oka lehet, hogy az expanzió már felszívta a korábban sikertelenül próbálkozókat, a régebben végzettek közül jóval kisebb az utánpótlás. A levelező tagozatra jelentkezők átlagéletkora jóval magasabb, a korcsoportos bontás azt mutatja, hogy a 27 év felettiek aránya 2006-ig évről-évre nőtt, s azóta valamivel 50% felett stabilizálódott, ami arra utal, hogy a levelező tagozat kezdi elfoglalni azt a helyet, amit a továbbképzés vagy a nem egyenes vonalú életút-karrier jelent, kevésbé jelent „helyettesítést" fiatal korban egy sikertelen felvételi ellenében. A mesterképzések esetében is élesen elválik a nappali tagozatosok és a levelező tagozatosok összetétele: az előbbiek körében a tipikus korcsoport a 22-23 éveseké, míg levelező tagozaton – ami a mesterképzések felét teszi ki – a 30 évnél idősebbek aránya meghatározó (49%). A mesterszakokra felvettek körében a népesebb területek közül 2009-ben a nappali tagozatos képzés dominált a bölcsészettudományi és a társadalomtudományi képzésben, míg a levelező tagozat a gazdaságtudományok és a pedagógusképzés terén.

A különböző képzési szintekre felvettek életkor szerinti megoszlása tagozatonként (2009)

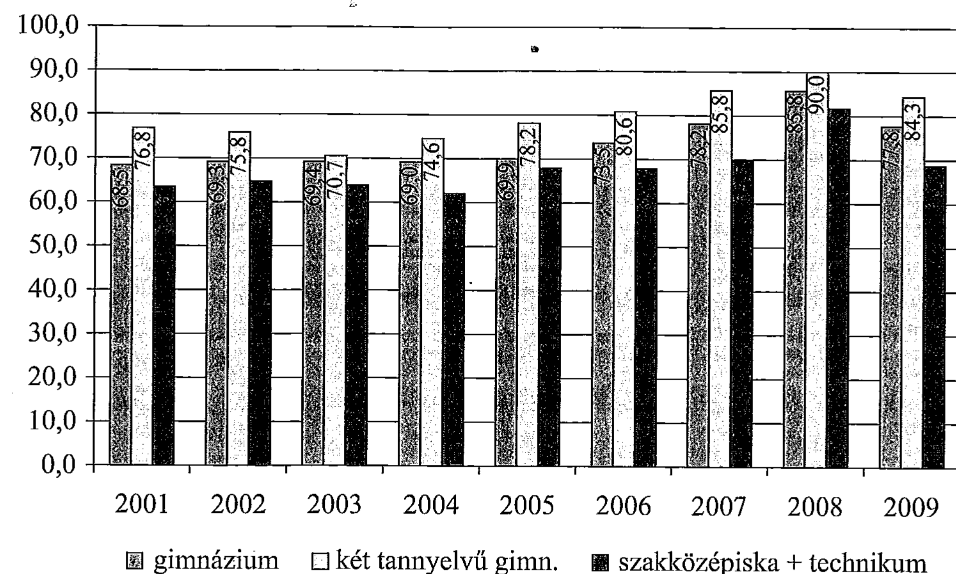

Forrás: OFIK adatbázis

A FELSŐOKTATÁSI SZELEKCIÓ ÉS A KÖZÉPISKOLÁK SZEREPE

A felsőfokú oktatás a középfokú oktatástól korántsem elszigetelt képzési szint, így a középfokú oktatásban végbement változások - gondolunk itt elsősorban a középfokú iskoláztatás rendszerén belül az érettségit adó képzési formák, ezen belül a gimnáziumi képzések illetve a szerkezetváltó középiskolák 90-es években való nagyfokú térnyerésére – alapjaiban befolyásolja a hallgatói összetételt. Míg például a 90-es években mindvégig 40% körül volt azoknak az aránya, akik gimnáziumokban szereztek érettségit, addig a 2000 utáni években arányuk fokozatosan növekedett: a legutóbbi tanévben például az érettségit szerzettek több mint fele végzett gimnáziumban. A szerkezetváltó gimnáziumokban tanuló általános iskolás korúak száma pedig a 90-es évek elejéhez képest meghétszereződött: a legutóbbi tanévben az 5-8. osztályosok 6,6%-a járt 6 vagy 8 osztályos gimnáziumokba. Mindez azért érdemel különös figyelmet, mert a felvételi esélyek szempontjából a középiskolai háttérnek is kitüntetett jelentősége van: a gimnáziumokból, ezen belül az elit gimnáziumokból (s többségében ide tartoznak a két tannyelvű gimnáziumok és a szerkezetváltó gimnáziumok is) a jelentkezők sokkal nagyobb eséllyel jutnak be a felsőoktatásba.

A különböző középiskola-típusokból felvettek aránya*

Forrás: OFIK adatbázis
** 2007-2009: a mesterképzés adatai nélkül*

A felvételi adatok idősoros elemzése azt is mutatja, hogy a felsőoktatásba való bekerülés esélye a mai középiskolások számára összességében jóval nagyobb, mint az korábban megfigyelhető volt,[6] ugyanakkor továbbra is jelentős képzési területek és intézmények szerinti különbségekkel kell számolnunk. A gimnáziumban érettségizettek például szívesebben jelentkeznek a felsőoktatásba, a szakközépiskolások körében tehát egyfajta önszelekció is érvényesül.

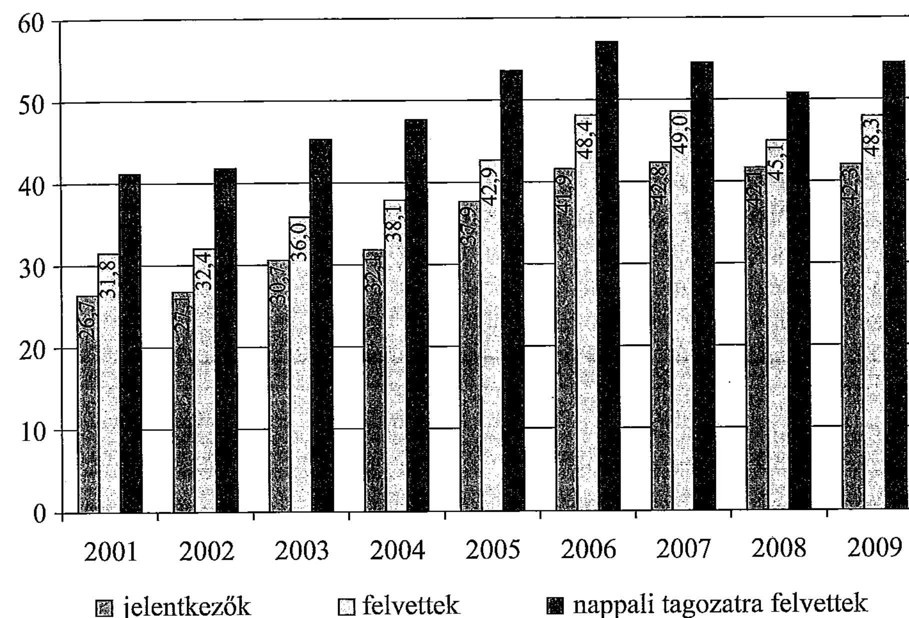
A nappali tagozatosok körében az adott évben érettségizett jelentkezők aránya a legmagasabb, csaknem kétharmadot tesz ki. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy bár a felvettek körében még mindig valamivel magasabb a frissen végzettek aránya, mint a jelentkezők körében, a két arányszám a korábbi évekhez képest jobban közelít egymáshoz, ami arra utal, hogy a felvételi rendszer a korábbihoz képest kevésbé részesíti előnyben a frissen érettségizetteket.

Bár a középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya évről-évre nő a jelentkezők és a felvettek körében is, úgy tűnik, hogy a nyelvvizsgával rendelkezők továbbra

[6] Míg például az 1990/91-es tanévben a nappali tagozatra jelentkezők átlagosan 36,0%-a nyert felvételt, s még 1995/96-ban is alig 40% felett volt ez az arány, addig 2001-ben már 60% volt a felvettek aránya, ami az évtized során tovább nőtt: 2008-ban a nappali tagozatos, alap- vagy osztatlan képzésre jelentkezők felvételi aránya átlagosan 77,4% volt. (Az átlagos felvételi arány azonban még ennél is magasabb volt, de a korábbi évekkel való összehasonlíthatóság kedvéért a felsőfokú szakképzés létszámait nem vettük figyelembe.)

is jóval előnyösebb helyzetben vannak. Mindez áttételesen a társadalmi szelekció hatását is mutatja a nappali tagozaton, lévén, hogy a nyelvvizsga megszerzése igen sok esetben nem kizárólag az iskolarendszer „eredménye", hanem a család kulturális és anyagi státuszával is összefüggésben van.

A közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya*

** 2007-2009: a mesterképzés adatai nélkül*
Forrás: OFIK adatbázis

A 2001/2002-ben első évesek körében végzett hallgatói vizsgálat[7] eredményei azt mutatják, hogy a nappali tagozatra egyetemi képzési szintre bekerülők másfélszer gyakrabban érkeztek 6 vagy 8 osztályos gimnáziumból (16,6%), mint a főiskolai szinten továbbtanulók (10,7%), s míg az egyetemi szintű képzésben a szakközépiskolások aránya 21,5% volt, addig a főiskolai képzésben 42,9%. További különbség volt megfigyelhető képzési területek szerint is: a gimnáziumok, ezen belül a 6 és 8 osztályos gimnáziumok végzettjei az átlagosnál sokkal gyakrabban tanultak a bölcsészképzésben, a természettudományi és a jogi képzésben, illetve az egészségügyi, ezen belül az orvosképzésben, míg a szakközépiskolai végzettségűeket az agrárképző intézmények, a műszaki képzés, a szociális képzési területek, illetve a tanító és óvodapedagógus képzések fogadták az átlagosnál magasabb arányban.

[7] A kutatás az Oktatáskutató Intézetben készült 4 562 fő megkérdezésével, Gábor Kálmán vezetésével. A nappali tagozatosok száma a mintában 2 873 fő volt.

A bolognai képzési szerkezetre való áttérés ugyan elvben a korábbi egyetemi-főiskolai dichotómia szerinti összehasonlítást nem teszi indokolttá, ugyanakkor egyes vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy az intézmény megválasztásakor – azonos képzési területek, illetve alapszakok esetében – továbbra is tetten érhető ez a fajta szelekció. Az intézmény megválasztása tehát ebben a tekintetben tudatos döntés eredménye, amennyiben a mesterszakon továbbtanulni szándékozók eleve előnyben részesítik az egyetemeket, az egyetemi képzési hagyománnyal bíró intézményeket. Ezt megerősítik azok a kutatási eredmények, amelyeket 2008-ban, a bolognai képzési rendszer kísérleti évfolyamán (2005/2006-ban) tanulmányaikat megkezdők körében végeztünk. A végzés előtt álló fiatalok túlnyomó többsége úgy válaszolt, hogy nem elégedne meg a BSc végzettséggel, jóllehet a mesterszakra való belépést nem feltétlenül a végzés után közvetlenül időzítik. A mesterszakra való továbblépési szándék gyakrabban jellemezte az egyetemek alapszakosait, mint a főiskolákon tanulókat, amelyben az egyéni ambíciók mellett nyilvánvalóan az adott intézményre jellemző egyetemi hagyománynak is szerepe van.

A vizsgálat ugyanakkor egy másik jelenségre is felhívta a figyelmet, mégpedig a kredit teljesítésben való elmaradásra. A tanulmányaikat egyidejűleg (2005 őszén) elkezdők 24,4%-a jelezte, hogy 2009 januárjában végez, további 25,5% volt azoknak az aránya, akik 2009 júniusát adták meg időpontul. A lemaradások ellenére a többség azonban biztos volt abban, hogy el tudja majd végezni a megkezdett tanulmányokat, vagy legalábbis erősen valószínűsítette. Bár összességében a hallgatók 19,2%-a jelezte, hogy jelentkezett valamilyen mesterképzésre, de amennyiben csak azokat nézzük, akik jelezték, hogy az adott félévben végezni fognak, akkor 73,1% ez az arány, s megfigyelhető, hogy az egyetemen (itt elsősorban a BME volt érintett) a jelentkezők aránya sokkal magasabb volt, mint a többi intézményben.

Az Educatio Nonprofit Kft. 2009 tavaszán végzett felmérése is azt mutatja, hogy az első diploma megszerzése után a legtöbben (41,9%) tovább szeretnének lépni a mesterképzésre (MSc/MA). Átlag feletti a mesterképzést választók aránya a természet- és társadalomtudományi, művészetközvetítői, bölcsészettudományi, informatikai és műszaki területek hallgatói körében[8].

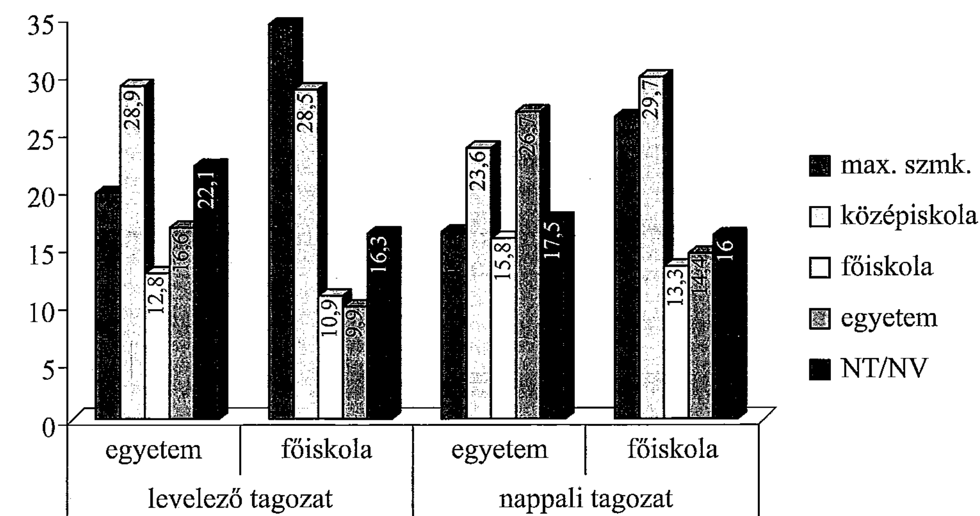
A HALLGATÓK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

A társadalmi szelekció érvényesülésére utalnak azok a korábbi vizsgálatok, amelyek a felvettek családi hátterét vizsgálják. A 2001/2002. tanévben végzett vizsgálat eredményei szerint társadalmi státuszukat tekintve előnyösebb helyzetben vannak a nappali tagozatosok, az államilag finanszírozottak, valamint a képzési szint szerint az egyetemisták, ami erőteljes szelekcióra utal. Nappali tagozaton minden ötödik

[8] A kutatás eredményeinek ismertetését lásd az alábbi weboldalon: http://www.felvi.hu/diploman_tul/elethelyzet/frissdiplomas_elethelyzet/strategiak_diploma_utan

hallgató apja végzett egyetemet és csaknem minden negyediké szakmunkásképzőt, míg levelező tagozaton szakmunkásképzőt végzett apa gyermeke csaknem minden negyedik, egyetemet végzett apáé pedig minden tizedik hallgató. Az egyetemi és főiskolai képzettségi szint összehasonlításakor is azt tapasztaltuk, hogy a 2001/2002. tanévben elsős egyetemisták apjának alig több, mint egytizede, a főiskolások apjának egyötöde rendelkezett szakmunkás képzettséggel.

A hallgatók apjának iskolai végzettsége az intézmény típusa szerint (2001)

Forrás: Elsőéves hallgatók vizsgálata (2001/2002. tanév) Kutatásvezető: Gábor Kálmán

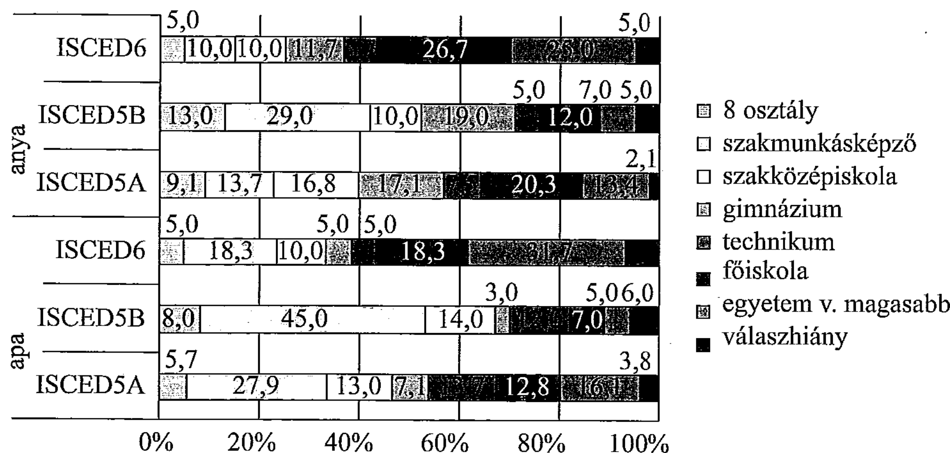
A bolognai rendszerű képzésben részt vevő hallgatók vonatkozásában még nem készült átfogó felmérés, a kísérleti évfolyam hallgatói körében készült kutatás 2006-ban viszont azt mutatta, hogy még a viszonylag homogénnek mondható műszaki-informatikai szakcsoporton belül is differenciálódás figyelhető meg intézményenként és szakonként (pl. a szülők iskolázottsága, a nyelvvizsga megléte és a középiskola típusa szerint). Az is kimutatható volt, hogy a BSc szak utáni továbbtanulási elképzelések is szorosan összefüggenek a szülők iskolázottságával, s mindezeket az eredményeket a 2008-ban megismételt követő vizsgálat eredményei is megerősítik.

A tagozat és képzési szint szerinti eltérések meglétét igazolják annak a vizsgálatnak az eredményei is, amelyet két nagy egyetemen folytattunk 2009 tavaszán.[9]

[9] A vizsgálat az Eurostudent elnevezésű európai koordinációjú felmérés próba-adatfelvétele volt, s két nagy egyetem hallgatóira terjedt ki, 1884 hallgató online lekérdezésével. Bővebben a felmérésről a Felsőoktatási Műhely 2009/2. számában, a próbavizsgálat eredményeiről a BCE NFKK Füzetek 2009/2. számában olvashat.

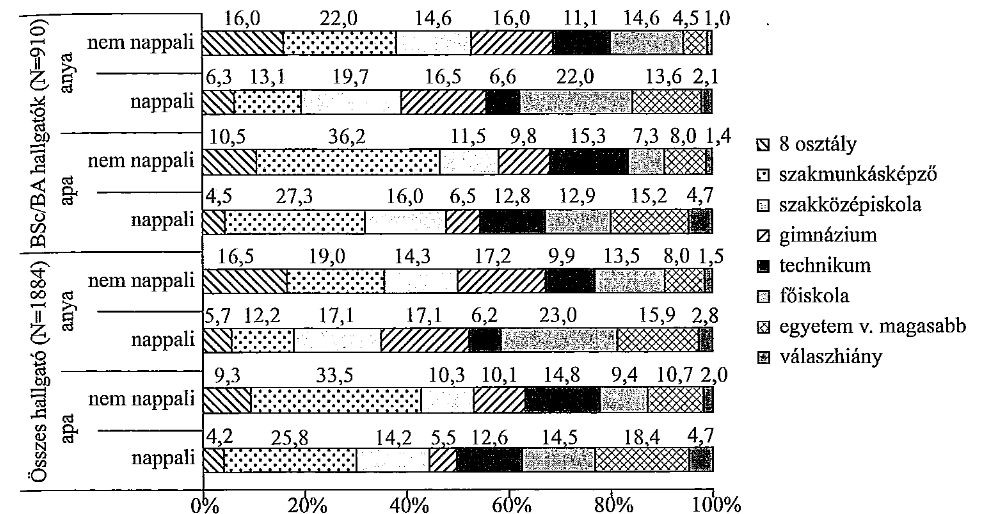
Az eredmények azt mutatják, hogy a levelező tagozatos hallgatók jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségű családokból jönnek, s ez még akkor is igaz, ha ugyanannak a képzési szintnek a hallgatóit nézzük (tehát pl. a BSc/BA képzési szinten tanuló hallgatókat). A nemzetközi adatok is azt mutatják, hogy a legtöbb országban a magasabb státuszú szülők gyermekeinek nagyobb esélyük van bejutni a felsőoktatásba, azaz a főiskolai-egyetemi képzésben részt vevő hallgatók szüleinek iskolai végzettsége kedvezőbb, mint a szülők életkorának megfelelő életkori csoportokban általában megfigyelhető. Ugyanez igaz akkor is, ha a szülők foglalkozási jellemzőit vizsgáljuk, a kékgalléros és a fehérgalléros munkaköröket megkülönböztetve. A nemzetközi adatok azt is mutatják, hogy a társadalmi szelekció nem egyszerűen a férőhelyek számának kérdése. Az expanzió önmagában nem feltétlenül csökkenti a társadalmi szelekciót, ráadásul a középfokú oktatás rendszere és a felsőoktatásba való bejutás esélyei szorosan összefüggnek: úgy tűnik, hogy minél szelektívebb egy ország középiskolai rendszere, annál alacsonyabb az alsó társadalmi rétegekből érkezők aránya.

A szülők legmagasabb végzettsége képzési szint szerint (Eurostudent próba adatfelvétel 2009, N=1884)

* ahol az ISCED5A az elméleti megalapozottságú programokat, az ISCED5B a gyakorlatorientált, szakma specifikus képzési programokat, az ISCED6 szint a tudományos fokozat megszerzését lehetővé tévő programokat jelenti

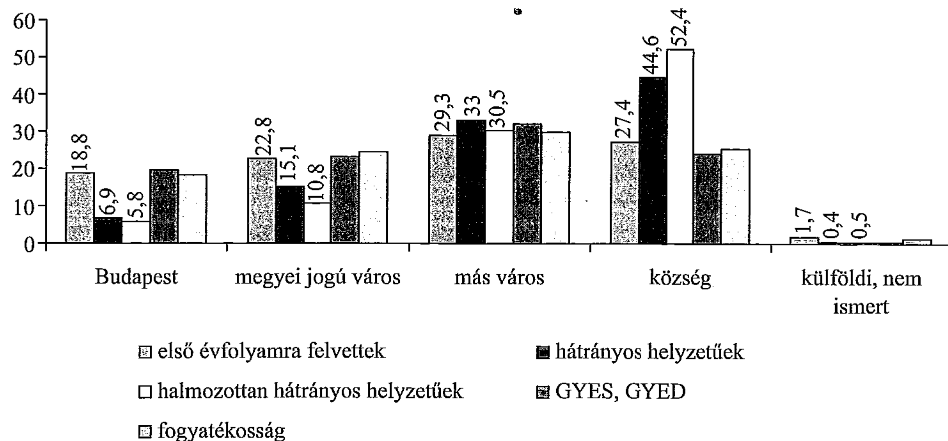
A szülők legmagasabb végzettsége tagozat szerint (Eurostudent próba adatfelvétel 2009, N=1884)

Ugyancsak érdemes még szót ejteni a területi szelekcióról, ami alapján élesen elkülönülnek a fővárosi és vidéki egyetemek, míg az előbbiek országos, az utóbbiak túlnyomórészt szűkebb – megyei illetve regionális – merítési bázisúak. A hallgatók oldaláról vizsgálva a kérdést, megfigyelhető, hogy a falusi fiatalok létszámarányaiknál kisebb arányban vesznek részt a felsőoktatásban. Ennek oka azonban az oktatás alacsonyabb szintjein keresendő, hiszen a 18-24 éves korosztályt tekintve a községekben élők körében mindössze 39,7% az érettségizettek aránya, szemben a városiak 61,1%-ával (KSH 2005). Ráadásul a felsőoktatásba községekből jelentkezők középiskolai előképzettségét is nagyobb arányban adja a szakközépiskola, mint a városi fiatalok esetében. Mindez arra utal, hogy a községekből érkezőknek jelentős hátrányt kell leküzdeniük a felsőfokú tanulmányokra való jelentkezés során, ami különösen a magas presztízsű, népszerű szakokra való bejutás esélyét rontja. Mindezekkel azonban a jelentkezők számolnak, s felvételi sikerességük záloga, hogy gyakrabban adják be jelentkezésüket olyan képzési területekre (műszaki, agrár, pedagógusképzés), illetve olyan intézményekbe (főiskolák, vidéki egyetemek főiskolai karai), ahová könnyebb a bejutás.

A községekben lakók hátrányának enyhítését is jelentheti a felvételi rendszer azon módosulása, amely a hátrányos helyzetű fiatalokat segíti többletpontok révén. A jelentkezési adatok ugyanis azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetet, illetve a halmozottan hátrányos helyzetet sokkal gyakrabban jelölték meg a felvételi lapon a községekben és a nagyközségekben élők, míg a GYED/GYES és a fogyatékosság esetében településtípusok szerinti különbség nem látszik. A településszint szerinti eltérések mellett a regionális különbségek is számottevőek.

A 2009-ben felvettek a lakóhely településtípusa szerint *

** a 2009-ben alap-, osztatlan-, felsőfokú szakképzésre felvettek körében*
Forrás: OFIK adatbázis

Regionális egyenlőtlenségek (a 2009-ben felvettek megoszlása)*

Forrás: OFIK adatbázis
** az alap-, osztatlan képzésre és a felsőfokú szakképzésre felvettek körében*

ÖSSZEGZÉS

A felsőoktatásban végbement expanzió egyfelől az esélyek növekedéséhez vezet, például növekszik az alacsonyan iskolázott, és falusi környezetből jövő fiatalok aránya, másrészt ugyanakkor nem szüntette meg a hozzáférésben mutatkozó egyenlőtlenségeket. Az esélyek növekedése mellett figyelemre méltóak a belső

differenciálódás jelei, így egyes hallgatói csoportok eltérő származási különbsége. A 2005/2006-os tanévben az elsőéves BSc hallgatók apjának mintegy harmada rendelkezett főiskolai és egyetemi diplomával, az elsős orvostanhallgatóknak viszont több, mint kétharmada. Az elmúlt időszakot vizsgálva hangsúlyozni kell, hogy a felsőoktatási expanzió nem oldotta meg, sőt relatíve növelte a távolságot a kevésbé iskolázatlan hátterű, rossz anyagi helyzetű, rossz munkaerő pozícióban levő (munkanélküli) családi háttérből és jó családi háttérből jövők között. Fennmaradtak a területi különbségek, ezen belül is igen markánsan jut kifejeződésre a falu és város különbsége, amely növeli a különbséget a fővárosi és vidéki felsőoktatási intézmények között is. A hátrányok a felsőoktatásban összefüggnek a középiskolai egyenlőtlenségekkel is. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ma már nagyon sok esetben nem a bemenetkor, hanem a felsőfokú intézmények differenciálódásában jelennek meg a hátrányok. A bolognai folyamat érvényre jutásával pedig feltehetően a mesterképzésbe, PhD képzésbe való átmenetre tolódik a szelekció, illetve még inkább a munkaerőpiacra való kimenet során mutatkozik meg. A bolognai folyamattal a hagyományos társadalmi különbségek új köntösben jelenthetnek meg.

Petrás Ede

DIÁKÉLET AZ ALFÖLD KISVÁROSAIBAN

Jelen tanulmány három alföldi kisváros diákságának társadalmi összetételét és hallgatói életének néhány jellegzetességét mutatja be a 2006/07. tanévben elvégzett empirikus kutatás alapján. A kutatásomban alkalmazott Alföld-fogalom a nagytáj magyarországi részére vonatkozik, mely jó közelítéssel a hat alföldi megye területét, valamint Pest megye déli, alföldi részét foglalja magában. A nagytáj településszerkezeti adottságainak és urbanizációs folyamatainak figyelembevételével, az eképpen lehatárolt területen belül a megyeszékhelyeken kívül minden városi rangú települést kisvárosnak tekintettem (Beluszky 2001).

AZ ALFÖLDI KISVÁROSOK FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYHÁLÓZATÁNAK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

Az alföldi kisvárosok jelenlegi felsőoktatási intézményrendszerének közvetlen előzményei a 19. század folyamán alapított tanítóképző intézetek és a 20. század első felében létrejött középfokú mezőgazdasági iskolák voltak. Ennek örökségeként a pedagógiai és a mezőgazdasági tudományterület még ma is domináns szerepet tölt be az intézmények képzési struktúrájában.

Míg a mezőgazdasági iskolák állami intézmények voltak, addig a tanítóképzőket általában a helyi protestáns egyházak tartották fönn, és szervesen illeszkedtek a településük mezővárosi múltjában kialakult oktatási hagyományokhoz. 1948-ban ezeket az iskolákat államosították, s elvették a függetlenségüket biztosító földbirtokaikat, alapítványaikat is. Ezáltal megszűntek az iskolai egyesületek, és a továbbiakban csak igen korlátozottan érvényesülhetett a nagy tanáregyéniségek városformáló, közösségfejlesztő és innovatív jelenléte. Az uniformizált, internacionalista iskolák elméletben az államszocializmus marxi-lenini-sztálini értékeit képviselték, a gyakorlatban viszont általában értéksemlegesek voltak, és „kivonultak" a nevelésből, a társadalom formálásából.

Az államszocialista rendszer oktatáspolitikájának egyik legfontosabb célja az volt, hogy a gazdaság munkaerőigényének megfelelő képzési struktúrát hozzon létre. Az alföldi kisvárosok és környékük esetében ezeket az igényeket a nagyüzemi mezőgazdasági termelés elterjedése, és a nők tömeges munkába állása határozta meg. 1949-ben a szarvasi és a kecskeméti tanítóképzőben megkezdték az óvónők képzését, 1950-ben pedig a különféle agráriskolákból létrehozták a mezőgazdasági technikumok egységes rendszerét.

Egy évtizeddel később felsőfokú szintre emelték a mezőgazdasági szakemberek, illetve az óvodai és általános iskolai pedagógusok képzését, miáltal több alföldi kisváros (Baja, Jászberény, Szarvas, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Hajdúböszörmény és egy ideig Karcag) felsőfokú iskolavárossá vált. Ezzel egyidőben – a vidéki iparteleptéssel párhuzamosan – főiskolai szintű műszaki képzések létesültek az Alföld néhány nagyvárosában, valamint a kisvárosok közül Baján.

Az intézményfejlesztési folyamat következő állomásaként az 1970-es évek elején a szovjet érdekszférában akkor uralkodó duális felsőoktatás elve alapján főiskolává minősítették a felsőfokú mezőgazdasági technikumokat és tanítóképző intézeteket.[1] Az agráriskolák esetében a főiskolává válás együtt járt az intézményi önállóság elvesztésével, mivel a reform során integrálódtak a nagy agrártudományi egyetemi központok egyikébe (az alföldi karok esetében ez általában a Debreceni Agrártudományi Egyetemet jelentette). A tanítóképző főiskolák ezzel szemben egészen az ezredfordulóig önálló intézményként működtek tovább. A folyamat betetőzéseként 1990-ben végül az óvónőképző intézetek is főiskolai rangot nyertek (óvóképző főiskolák) (Pukánszky–Németh 1999).

Az államszocialista korszak intézményfejlesztésének mérlege az Alföld számára összességében kedvező, a kilencvenes években a nagytáj felsőoktatási ellátottsága fejlettebb és kiegyenlítettebb volt, mint a Dunántúlé (Forray–Kozma 1999). Az intézményhálózat legnagyobb hiányossága a képzési kínálat szűk spektruma volt, mely egyfelől az Alföld oktatási hagyományainak, másfelől pedig az államszocializmus idején megvalósított szakfőiskolai modellnek az öröksége.

A hazai felsőoktatási intézmények számára az 1990-es évek legfontosabb eseménye az volt, hogy a felsőoktatás expanziója a látványos gyorsulás szakaszába lépett. A hallgatók megnövekedett száma, illetve a piaci rendszerre áttérő ország új gazdasági és társadalmi szükségletei számos új képzést és képzőhelyet hívtak életre (Kozma 1998).

Az alföldi kisvárosok felsőoktatása szempontjából e folyamat legjellemzőbb megnyilvánulása talán az volt, hogy új tudományterületek jelentek meg a főiskolák képzési kínálatában. A mezőgazdasági karok a csökkenő presztízsű agrárképzés mellett gazdasági és műszaki képzéseket indítottak, az óvó- és tanítóképző főiskolák pedig szociális területen bővítették profiljukat, továbbá több egyetem és főiskola is indított kihelyezett képzőhelyet az Alföld kisvárosaiban. Az expanziós folyamat nyomán a képzési együttműködések új hálózata kezdett spontán módon kiformálódni a felsőoktatási intézmények között. Tovább színesítette ezt a képet, hogy 1990-ben Nagykőrösön újra elindult a korábban államosított, majd megszüntetett református tanítóképzés.

Az expanziós és diverzifikációs folyamatot tovább árnyalták a gyors egymásutánban kialakuló oktatáspolitikai törekvések hatásai is. E kampányszerű központi

[1] A duális felsőoktatási rendszer lényege az egyetemek és más harmadfokú oktatási intézmények közötti éles különbségtétel (Scott 1988). A Szovjetunióban megvalósult – és a hivatkozott reform során hazánkban is lemásolt – duális rendszer második szintjének meghatározó elemei a szakfőiskolák, melyek egy-egy meghatározott ágazat számára képeztek – az egyetemi diplomásoknál alacsonyabb presztízsű – gyakorlati szakembereket.

beavatkozások közül az ezredforduló éveinek intézményi integrációs törekvései, majd a legutóbbi fél évtizedben érvényesülő bolognai folyamat gyakorolta a legjelentősebb hatást a felsőoktatás helyzetére, fejlődésére.

A KISVÁROSI INTÉZMÉNYEK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS HALLGATÓI ÖSSZETÉTELE

A hazai felsőoktatási rendszer mai társadalmi küldetésének és presztízsviszonyainak kialakulása a hetvenes évekre tehető. Nemes Nagy (1980) országos, a korabeli felsőoktatás teljes vertikumára kiterjedő elemzése szerint, ekkorra már erős hierarchia volt megfigyelhető az egyes intézmények között képzésük szintje, szakterülete és helyszíne alapján, az 1973-as adatok szerint a hallgatók társadalmi háttere és középiskolai tanulmányi eredménye alapján az egyetemek összetétele jóval kedvezőbb volt a főiskolákénál, a regionális összehasonlítás pedig Budapest egyértelmű előnyére mutatott rá a vidéki képzőhelyekkel szemben.

Az általunk vizsgált intézményi kör szempontjából releváns még a fönti kutatás azon tapasztalata is, hogy az Alföld főiskoláinak hallgatói összetétele általában kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál. Ezen belül a legszegényebb családokból az agrárfőiskolák diákjai származtak, a legalacsonyabb végzettségű szülők gyermekei pedig az óvóképzőkbe, és szintén az agrárfőiskolákra jártak (Nemes Nagy 1980).

Az alföldi kisvárosokban működő főiskolák láthatóan az országos felsőoktatási intézményhálózat legalacsonyabb presztízsű elemei voltak. E helyzet azonban nemcsak negatív következményekkel járt. A kedvezőtlen szociális összetétel és a rosszabb középiskolai eredménnyel bejutott hallgatók magas aránya arra utal, hogy e főiskolák a társadalmi mobilitás és az esélyegyenlőség széles csatornáiként funkcionáltak.

A hetvenes évek felsőoktatási intézményhálózatának vizsgálata, az egyes tájegységek gazdasági szerkezete, és a fiatalok intézményválasztása közötti összefüggésre is rávilágít. Míg az iparosodott térségekből származó hallgatók a műszaki karokon voltak fölülreprezentáltak, addig a mezőgazdasági karokra az agrárjellegű területekről jelentkeztek nagyobb arányban (Nemes Nagy 1980). E megfigyelés alapján arra következtethetünk, hogy a döntően mezőgazdasági jellegű Alföld kisvárosaiban működő agrárfőiskolák, az adott korszakban a lokális társadalom mobilitási esélyeinek igen fontos tényezői voltak.

Tanulmányunk központi kérdése az, hogy a felsőoktatási intézmények helyzetében, szerkezetében és képzési kínálatában, a hetvenes évek óta bekövetkezett jelentős átalakulás során, hogyan változott a kisvárosi intézmények hallgatói összetétele és presztízse. Továbbra is a mobilitás csatornáiként funkcionálnak a térség alacsonyabb státuszú fiataljai számára? Az oktatás értéksemlegességének még ma is erős beidegződése ellenére, van-e valamilyen szerepe a felsőoktatásnak az ifjúság nevelésében, az értelmiségi létre való fölkészítésében?

AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLAT

A tanulmány alapját képező empirikus vizsgálatot három alföldi kisváros, Szarvas, Hódmezővásárhely és Nagykőrös négy felsőoktatási karán végeztem el. A vizsgált intézmények nappali tagozatán tanuló hallgatóknak a tanulmányaik színhelyéről alkotott véleményéről, és néhány személyes adatáról kérdőív segítségével tájékozódtam. A minta létrehozásakor igyekeztem az első évfolyamot már elvégzett hallgatókat kiválasztani, mert egy év elvégzése után már a távolabbról érkezett hallgatóknak is rendelkeznie kell valamekkora tapasztalattal iskolájuk városáról.

A kérdezést szervezetten, tantermi körülmények között, néhány hallgatói csoporttal valósítottam meg, az oktató előzetes engedélye alapján az előadások első, vagy utolsó húsz percében. A kari órarendek áttekintése alapján igyekeztem lehetőleg minél több szak és évfolyam hallgatóit bevonni a mintába. A tervezett 200-240 kérdőívből az egyes karokon 46-tól 76-ig terjedő, összesen 227 darab kérdőívet készítettem el.

A kérdőív három kérdéscsoportja a városra, a főiskolára és a válaszadó személyére vonatkozott. A kérdőív megtervezésének fontos szempontja volt, hogy a lehető legtömörebb és lényegre törőbb formában jussak hozzá a hallgatóktól várt információkhoz. Az ily módon létrejött rövid, két oldalas terjedelmű – vagyis egy lapon elférő – kérdőíveknek számos gyakorlati előnye volt az adatgyűjtés és az adatbevitel során. A gyakorlati előnyök mellett a fönti szempont érvényesítésének van egy etikai oldala is: arra törekedtem, hogy a lehető legkevésbé éljek vissza a – vizsgálatom elkészültében nem érdekelt, s ennek ellenére önként együttműködő – hallgatók és oktatók türelmével.

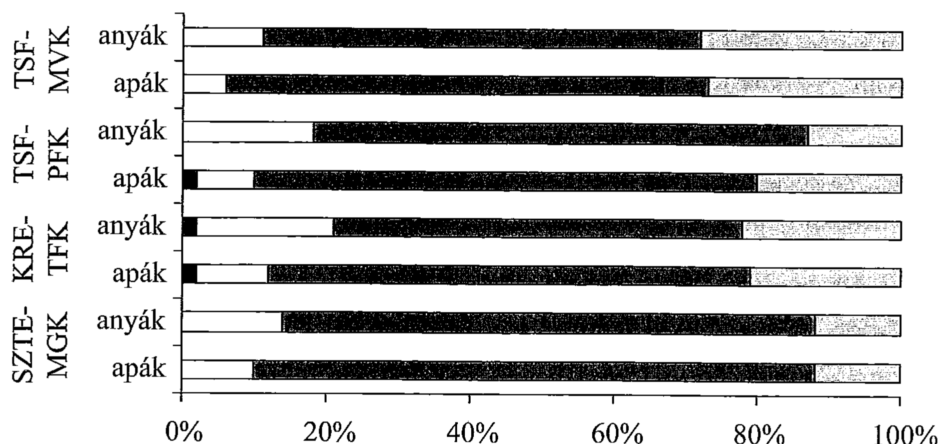
A kérdőív rövidségében rejlő potenciális adatvesztést azáltal igyekeztem elkerülni, hogy a kérdéseket körültekintően, a vizsgálat hipotéziseinek és kérdéseinek többszöri, alapos megfontolásával fogalmaztam meg, összevetve a szakirodalomból ismert példákkal, valamint egy – kollégáim körében megvalósított – próbakérdezés tapasztalataival.

A HALLGATÓK TÁRSADALMI HELYZETE

Ha áttekintjük a kérdőíves vizsgálatom során megkérdezett hallgatók társadalmi helyzetét, akkor kiderül, hogy a legtöbb hallgató középfokú végzettségű szülők gyermeke. Ezen túl azonban már lényeges különbségek vannak az egyes karok között. A legtöbb osztályt a szarvasi mezőgazdászok szülei végezték. A hódmezővásárhelyi szülők jellemzően középvégzettségűek, a középiskolát végzettek aránya itt jelentősen meghaladja a többi hallgatói csoport szüleiét. Mindkét pedagógiai kar hallgatóinak szülei között átlagon fölüli a legföljebb általános iskolai végzettségű anyák aránya. A nagykőrösiek szülei között viszont a diplomás anyák aránya is magasabb az átlagosnál, így itt jellegzetesen kétpólusú mintát kapunk. Egy má-

sik fontos különbség a vizsgált karok között, hogy a szarvasi mezőgazdasági kar hallgatói valamivel magasabb státuszú családokból érkeztek (1. ábra).

1. ábra: A nappali tagozatos hallgatók szüleinek iskolai végzettsége

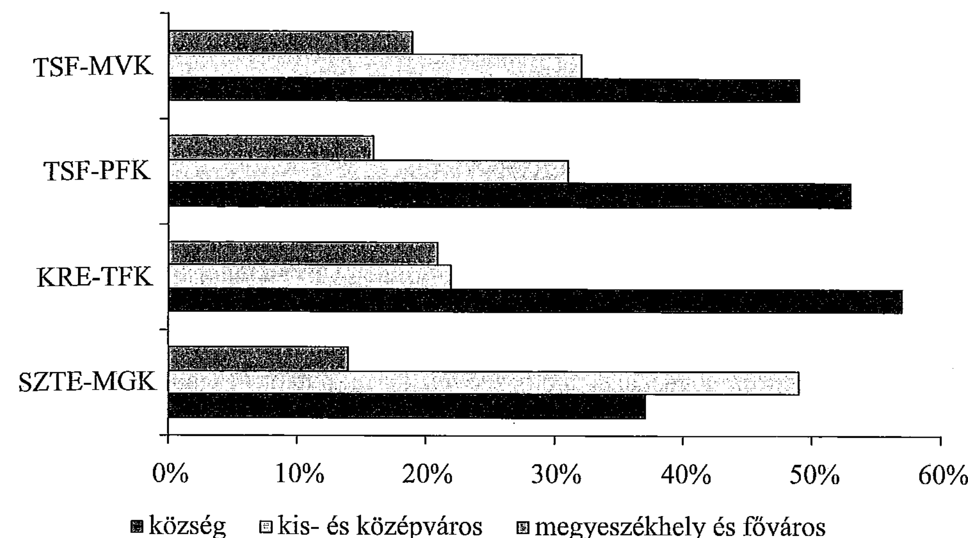
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A különböző iskolai végzettségű szülők eltérő intézményválasztási preferenciáiból arra következtethetünk, hogy a társadalom alacsonyabb státuszú csoportjai számára elsősorban a pedagógiai karok vonzóak. A nagykőrösi kar viszont ezzel egyidőben a magasabban kvalifikált szülők körében is komoly presztízzsel bír.

E két társadalmi réteg találkozásának oka az lehet, hogy az intézmény vallásos jellege egyaránt vonzó a református értelmiségiek, valamint a tradicionális vallásossághoz közelebb álló, alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek számára. E föltevés még inkább kidomborítja a nagykőrösi kar sajátos, a másik három intézménytől eltérő hallgatói összetételét – ami már az iskolaválasztási motivációk elemzése során is megmutatkozott. Jellemző adat, hogy az 1998-ban fölvételt nyert nappalis hallgatók több, mint 70 %-a valamelyik református gimnáziumban szerzett érettségit (*Jubileumi évkönyv 1990 - 2005*, 2005).

Ha a hallgatók lakóhelyének jellegét vesszük górcső alá, akkor megállapíthatjuk, hogy a községekből érkezők aránya a két pedagógiai karon a másik két iskolánál jóval magasabb. Hódmezővásárhelyen ezzel szemben a kisvárosi lakóhely dominál, ami az esetek többségében magát Hódmezővásárhelyt jelenti. A megyeszékhelyekről és a fővárosból érkezett hallgatók aránya pedig a szarvasi mezőgazdasági karon a legmagasabb (2. ábra).

2. ábra: A nappali tagozatos hallgatók lakóhelyének megoszlása településtípus szerint

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Ez a megoszlás teljesen egybehangzik a szülők iskolai végzettségére vonatkozó adatokkal. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyes hallgatói csoportok társadalmi státuszának e két dimenziója erős konzisztenciát mutat: míg a szarvasi mezőgazdasági karon megfigyelhető egy elit-jelleg, addig Hódmezővásárhely a kisvárosi középrétegek, a pedagógiai karok pedig az alacsonyabb státuszú falusi családok jellemző iskolái.

A hódmezővásárhelyi kar fontos jellemzője, hogy – az oktatók véleménye szerint – igen magas, 50 % körüli a földdel rendelkező, gazdálkodó családok gyermekeinek aránya. Ennek legfontosabb oka az lehet, hogy a környékbeli gazdálkodók közül sokan úgy látják, a térségben a mezőgazdaság még ma is húzóágazat. Figyelembe véve a helyi hallgatók magas arányát, egy másik lehetséges magyarázat a kis- és közepes méretű helyi gazdaságok nagy száma, mely a hódmezővásárhelyi hagyományokban, és – ezzel összefüggésben – a kilencvenes évek során újjászületett tradicionális birtokszerkezetben gyökerezik.

A föntieket összegezve megállapítható, hogy a hódmezővásárhelyi kar elsősorban a kisvárosi, mezővárosi középrétegek iskolája, a szarvasi mezőgazdasági karra ezzel szemben inkább magasabb társadalmi helyzetű hallgatók járnak. A kistelepüléseken lakó, alacsonyabb végzettségű rétegek gyermekei számára pedig elsősorban a pedagógiai karok jelentenek mobilitási csatornát – bár a nagykőrösi karnak a rétegjellegénél fontosabb a felekezeti jellege. Témánk szempontjából talán a hódmezővásárhelyi karra vonatkozó empirikus tapasztalatok bírnak a legnagyobb jelentőséggel. Itt ugyanis a hallgatók társadalmi helyzete, települési kultúrája igen

közel áll az iskolájának otthont adó város társadalmához. Ennek alapján föltételezhető, hogy e hallgatók a többi kar diákjainál valamivel aktívabban részt vesznek Hódmezővásárhely életében.

A HALLGATÓK MENTÁLIS KÉPE INTÉZMÉNYÜK VÁROSÁRÓL

A hallgatók életének jellegéről a társadalmi helyzetre vonatkozó „kemény" változók mellett, olyan tényezők is releváns információt nyújtanak, mint a diákok közérzete, tanulmányaik városáról kialakított mentális képük, vagy a helyi társadalomról kialakított véleményük. A hallgatók tudatában kialakult városimázsról a szemantikus differenciálskálák módszerével tájékozódtam (1. táblázat). Mivel a két szarvasi kar hallgatóinak fejében élő városkép között nem találtam érdemi különbséget, a könnyebb átláthatóság érdekében válaszaikat egységesen kezelem.

1. táblázat: A városok hallgatói megítélése[2]

	Hódmezővásárhely	**Nagykőrös**	**Szarvas**	**A karok átlaga**
csúnya-szép	2.92	2.73	**3.51**	**3.05**
egyhangú-változatos	2.39	**1.88**	2.73	2.33
zajos-csöndes	2.70	**3.12**	2.44	2.75
szegény-gazdag	2.39	2.30	2.71	2.47
komor-vidám	2.51	2.39	3.07	2.66
szennyezett-tiszta	2.61	2.40	**3.07**	2.69
falusias-városias	2.63	2.02	2.84	2.50
hanyatló-fejlődő	2.88	2.36	**3.12**	2.79
veszélyes-biztonságos	2.92	2.80	2.73	2.82
zsúfolt-tágas	2.84	2.84	2.76	2.81
régies-modern	2.39	**1.98**	2.64	2.34
zárkózott-befogadó	2.84	2.40	**3.04**	2.76
igénytelen-kulturált	2.92	2.63	**3.20**	2.92
széthúzó-összetartó	2.63	2.66	2.85	2.71

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy – néhány, a mezővárosias jellegű kisvárosok települési minőségét általánosságban tükröző közös imázselemtől (szép, kulturált, biztonságos, tágas) eltekintve – a három vizsgált város karaktere erősen különböző a hallgatók tudatában.

Szarvas vonzó és kényelmes életet kínáló kisváros, mely nem annyira gazdasági fejlettségével vagy modern élettempójával, hanem inkább tisztasága, rendezettsége, élhető környezete által éri el ezt a hatást. Mindazonáltal a három vizsgált település közül Szarvas imázsára jellemző leginkább a modernség tudateleme. E következtetést megerősíti az, hogy a modernitáshoz – szorosabban vagy lazábban – kapcsolódó más imázselemek (kulturált, fejlődő, vidám, városias, zajos, zsúfolt) is kivétel nélkül Szarvason voltak a legerősebbek. A hallgatók mentális képe e városról kitűnő példáját nyújtja a kisváros pozitív értelmezésének.

Ezzel szemben Nagykőrös esetében a város hallgatói megítélésének pozitív (csöndes, tágas és biztonságos) és negatív (egyhangú, régies, falusias) tudatelemei egyaránt a kisváros negatív értelmezését idézik, mely a szegénység és a hanyatlás képzetével társulva meglehetősen statikus és provinciális képet fest a városról.

Hódmezővásárhely imázsa jóval kiegyensúlyozottabb a másik két településénél. A hallgatók általában kedvező képet festenek a városról, ám ez sokkal kevésbé egyértelmű, mint Szarvas esetében. Enyhén ugyan, de jelen van a szegénység, az egyhangúság és a régiesség tudateleme is, ami egy tradicionális, ám mára kissé megkopott fényű város mentális képét körvonalazza. E benyomást megerősíti az, hogy a provinciális kisvárosi jelleg olyan – Nagykőrös esetében egyértelműen negatív kontextusban megjelenő – előnyös tulajdonságai is észlelhetőek, mint a település tágas és biztonságos mivolta.

A szemantikus differenciálskála eredményeit lényegében megerősíti a hallgatók véleménye a városokra vonatkozó néhány állításról (2. táblázat).

2. táblázat: A hallgatók véleménye a városokra vonatkozó néhány állításról[3]

	SZTE-MGK	**KRE-TFK**	**TSF-PFK**	**TSF-MVK**	**A karok átlaga**
Jó megélhetési lehetőségeket nyújt lakóinak.	2.29	2.22	2.40	2.27	2.30
Könnyen el fogsz itt helyezkedni a végzettségeddel.	**1.86**	**1.84**	**1.47**	**1.74**	**1.73**
Lakói könnyen befogadják az idegeneket.	2.93	2.57	**3.00**	2.96	2.87

[2] A hallgatók négyfokú szemantikus differenciálskálán értékelték tanulmányaik városát az egyes szempontok szerint. Például a csúnya-szép fogalompár esetében (1: csúnya, 2: inkább csúnya, 3: inkább szép, 4: szép). A teljesen egybehangzó pozitív megítélést a 4.00, míg a teljesen egybehangzó negatívat az 1.00 érték tükrözi. 2.99 fölött beszélhetünk erősen pozitív, 2.00 alatt pedig erősen negatív hallgatói megítélésről (vastagítással kiemelve).

[3] A hallgatók négyfokú skálán véleményezték az egyes állításokat (1: egyáltalán nem igaz, 2: inkább nem igaz, 3: inkább igaz, 4: teljesen igaz). A teljesen egybehangzó egyetértést a 4.00, míg a teljesen egybehangzó egyet nem értést az 1.00 érték tükrözi. 2.99 fölött beszélhetünk erősen pozitív, 2.00 alatt pedig erősen negatív hallgatói megítélésről (vastagítással kiemelve).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	A karok átlaga
A fiatalok könnyen tudnak lakáshoz jutni, családot alapítani.	2.29	2.29	2.31	2.16	2.27
Jól el van látva árucikkekkel, szolgáltatásokkal.	2.91	2.63	**3.09**	**3.18**	2.95
Jól megközelíthető.	**3.42**	2.96	2.78	2.62	2.95
Lakói jól tudják érvényesíteni közös érdekeiket.	2.49	2.45	2.74	2.62	2.58
Jó kulturális, szórakozási lehetőségeket nyújt.	2.45	**1.82**	2.91	3.18	2.59

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A hallgatók véleménye szerint Szarvas kiemelkedik az életszínvonal, az ellátottság, valamint a helyi kulturális és szórakozási lehetőségek tekintetében. Mindebből egy prosperáló, fejlett gazdaságú, jó anyagi és kulturális helyzetű település képe bontakozik ki. Ellentmond ugyanakkor e benyomásnak a pályakezdési, letelepedési lehetőségek igen kedvezőtlen megítélése. Ennek oka talán az lehet, hogy sem a helyi oktatási intézmények, sem pedig az állandó racionalizálásra kényszerülő szarvasi agrárszektor nem képes évről évre számottevő létszámú munkaerő fölvételére, így a végzett hallgatók nem sokat profitálnak a város prosperitásából. Egy további negatívum a város viszonylag rossz megközelíthetősége, amelynek okai egyértelműen a város relatíve kieső fekvése, a vasúti fővonal és az autópálya hiánya, a városon áthaladó 44-es főút alacsony haladási sebessége, továbbá az a tény, hogy – az intézményei fő beiskolázási területüket képező – Békés megyében is periférikus fekvésű.

A szarvasi pedagógus hallgatók általában kedvezőbben ítélik meg a várost a mezőgazdasági kar diákjainál. Ennek oka talán az, hogy – érdeklődési területükkel és esetleges óvó/tanítói hivatásukkal összefüggően – kevésbé gyakorlatias, inkább idealista módon tekintenek a valóságra. Saját elhelyezkedésüket és Szarvas kulturális lehetőségeit viszont ennek ellenére kedvezőtlenebbnek ítélik a mezőgazdász hallgatóknál. Előbbire a szakma jelenlegi kedvezőtlen társadalmi és politikai kontextusa, míg utóbbira az agrárosokénál esetlegesen valamivel magasabb igényszintjük nyújthat magyarázatot.

Hódmezővásárhely legfőbb erénye az ott tanuló diákok szemében a város jó megközelíthetősége, illetve a karon végzettek – és általában a fiatalok – viszonylag kedvező pályakezdési, letelepedési esélyei. A szarvasi helyzet ellentétéképpen, itt a fönti megítélés egy nem túl kedvező gazdasági helyzet képével párosul. Az ellentmondás föloldása talán a vásárhelyi agrárszektor jellegében rejlik. A város birtokszerkezete ugyanis jóval fölaprózottabb Szarvasénál, s e kisgazdaságok a legutóbbi időkig még valamilyen szinten fönntarthatónak bizonyultak. E kisgazdaságok a Szarvasra jellemző kisszámú közép- és nagyvállalkozásnál jóval több új munkaerőt tudnak fölszívni. Hódmezővásárhely megítélése egyetlen területen sem marad alatta mindkét városának, így – a szemantikus differenciálskála eredményével egybehangzóan – e város mentális képe a legkiegyensúlyozottabb a hallgatók tudatában.

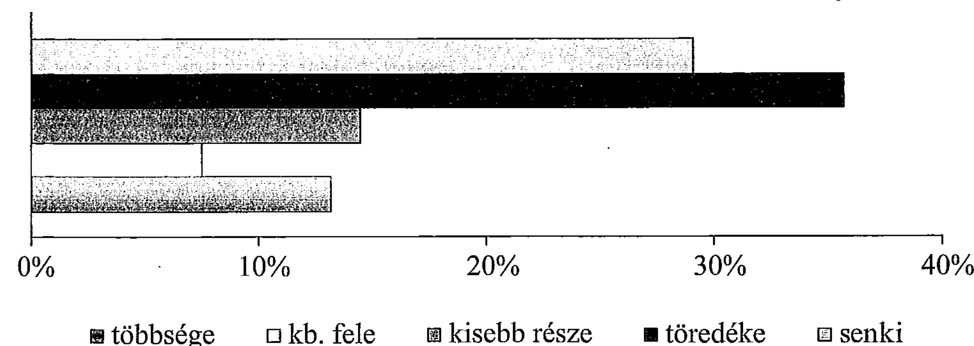
Ugyancsak megerősíti a fönti következtetéseket Nagykőrös megítélése, hiszen nem volt egyetlen állítás sem, amellyel kapcsolatban mindkét másik városnál kedvezőbb volna az imázsa. A megkérdezett hallgatók Szarvashoz és Hódmezővásárhelyhez képest alacsonyabb életszínvonalat, zárkózottabb társadalmat, rosszabb ellátottságot, gyöngébb helyi társadalmat és rosszabb kulturális, illetve szórakozási lehetőségeket vázolnak föl. Az egyetlen olyan terület, amelyben viszonylag kedvező a város megítélése, az a fiatalok letelepedési, életkezdési esélye. Ebben a budapesti és környéki munkaerőpiac elérhetősége, a napi ingázás helyi széles elterjedtsége, valamint a viszonylag alacsony ingatlanárak játszhatnak fontos szerepet.

A HALLGATÓK HELYI TÁRSADALMI RÉSZVÉTELE

A hallgatóknak a helyi életben való részvételét a kérdőív két kérdésének segítségével igyekeztem megismerni: a helyi barátok arányán, valamint a helyi civil szervezetek működésében való részvételükön keresztül.

A városban, de az intézményen kívül megismert barátok száma mindegyik kar hallgatói esetében meglehetősen alacsony. A hallgatók mintegy kétharmadának alig van, vagy egyáltalán nincsen helyi barátja. Halványan bár, de megfigyelhető egy kétpólusú eloszlás is: a többségében helyi barátokkal rendelkező hallgatók sokkal nagyobb részét teszik ki a mintának azoknál, akiknek nagyjából azonos számú helyi és nem helyi barátjuk van (3. ábra).

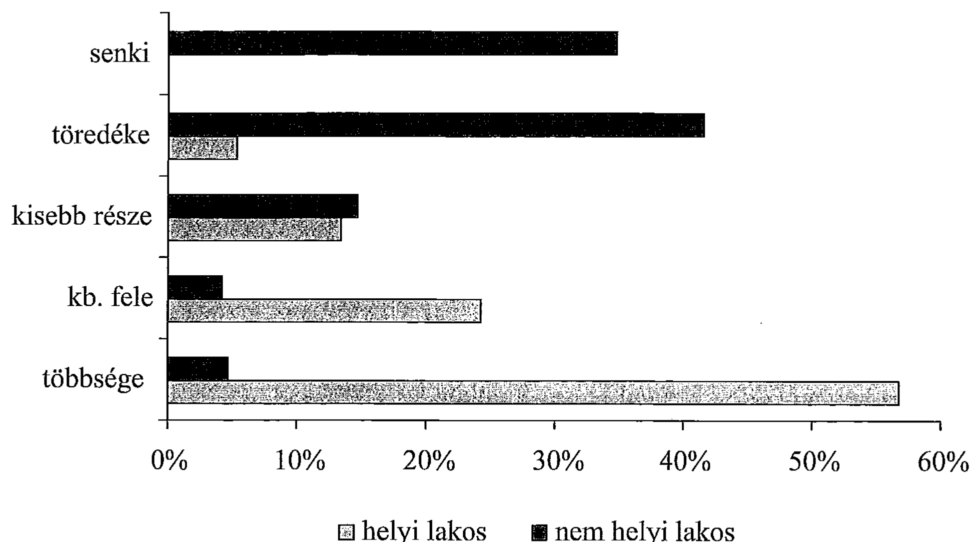
3. ábra: A helyi lakosok aránya a vizsgált hallgatók baráti körében

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Föltételezhető, hogy a minta kétpólusú mivoltának magyarázata a helyi és a nem helyi hallgatók közötti különbség. Föltevésünkkel egybehangzik az, hogy a helyben lakó hallgatók aránya a teljes minta 16,3 %-a, vagyis nagyjából ugyanannyi hallgatóról van szó, mint azok, akik többségében helyi barátokkal rendelkeznek. A 4. ábra különválasztva mutatja be a helyi és nem helyi hallgatók baráti körének területi megoszlását.

4. ábra: A helyi barátok aránya a helyi és nem helyi hallgatók baráti körében

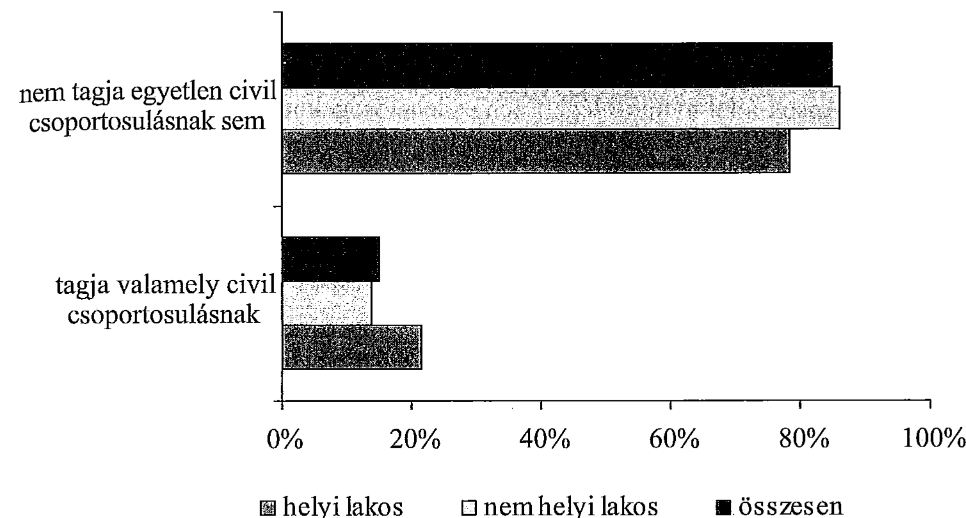

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Az ábrán jól látható, hogy a két hallgatói csoport karakteresen elkülönül. A két változó igen erős összefüggése igazolja föltevésünket: míg a helyi hallgatóknak elsősorban helyi barátaik vannak, addig a más településekről érkezett hallgatók az iskola falain kívül általában nem alakítanak ki baráti kapcsolatokat. Ez az empirikus tapasztalat egyértelműen cáfolja azt a várakozásunkat, mely szerint a más településekről érkező hallgatók kulturális csereviszonyba kerülnének a befogadó város ifjúságával.

A hallgatók helyi társadalmi részvételének másik indikátora a helyi civil életben való részvétel. Az e kérdésre adott válaszok a helyi barátok arányához hasonló tendenciát mutatnak – komolyabb helyi különbségek nélkül. A hallgatóknak – még a rendkívül tágan megfogalmazott kérdésre is – csupán 15 %-a számolt be arról, hogy látogat valamilyen helyi rendezvényt, kört vagy társaságot. Ezek között is fölülreprezentáltak a helyben lakó diákok, ez azonban a meglehetősen alacsony elemszám valamint a szignifikáns összefüggés hiánya miatt érdemben nem befolyásolja az összképet (5. ábra).

5. ábra: A hallgatók részvétele a helyi civil életben, lakóhely szerint Khi-négyzet próba = 0.216: nincsen szignifikáns összefüggés.

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A hallgatók helyi társadalmi részvételére vonatkozó empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelenlétüktől remélt minőségi hatások jórészt megmaradnak a lehetőség szintjén. A helyi társadalomban való formális és informális jelenlét lényegében a helyben lakó hallgatókra korlátozódik, míg a távolabbról érkezők nem hagynak komolyabb nyomot maguk után a helyi életben. Ebből következően a vizsgált városok közül egyedül a hódmezővásárhelyi hallgatók társadalmi részvétele gyakorol érzékelhető hatást a város életére, amit elsősorban a helyből érkezett diákok egy része által kifejtett erősebb társadalmi aktivitásnak lehet köszönni.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az alföldi kisvárosok felsőoktatási intézményeinek hallgatóságára vonatkozó empirikus vizsgálatom legfontosabb tanulsága az, hogy a hallgató ifjúság szempontjából az államszocializmus „virágkora" óta eltelt évtizedek során, a felsőoktatást érintő jelentős demográfiai, politikai, szocio-ökonómiai és szervezeti átalakulás ellenére, az intézmények által nyújtott lehetőségek még napjainkban is lényegében változatlanok.

Az expanziós és diverzifikációs folyamatok ellenére máig viszonylag szűk az alföldi, kisvárosi felsőoktatás képzési kínálata, és szívósan továbbél az intézmények hagyományosan alacsonyabb státuszú hallgatói összetétele és alacsony

presztízse is. Az ebből fakadó kedvező társadalmi funkciót, a kisvárosi felsőoktatásnak, mint az alacsonyabb státuszú ifjúság mobilitásának csatornájaként való működését empirikus tapasztalataim szerint a pedagógiai karok valamivel erőteljesebben megőrizték.

Vizsgálatom egy további eredménye az a megfigyelés, hogy – bár az egyes főiskolai városok által nyújtott légkörben és lehetőségekben jelentős különbségek mutatkoznak – a diákévek során az értelmiségi létre jellemző társadalmi szerepek szocializációjára általában továbbra sem kerül sor.

IRODALOM

BELUSZKY P. (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus.

FORRAY R. K.–KOZMA T. (1999): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitika.* Budapest: OKI.

Jubileumi évkönyv 1990–2005 (2005). Nagykőrös: Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar.

KOZMA T. (1998): Expanzió. *Educatio,* 7 (1): 5-18.

NEMES NAGY J. (ed) (1980): *A felsőoktatás területi kapcsolatai.* Budapest: FPK.

PUKÁNSZKY B.–NÉMETH A. (1999): *Neveléstörténet.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

SCOTT, P. (1988): Unified and Binary Systems of Higher Education in Europe. In Burgen, A. (ed): Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century. *Higher Education Series,* 32: 37-54.

Kiss Mária Rita

AZ ISKOLA, MINT TÁRSADALMI ORIENTÁCIÓS INTÉZMÉNY

Egy szellemes, Juhász Gyulától származó mondás szerint a tanár az a gyerek, aki a legtovább jár iskolába. Tegyük még hozzá: az az ember, aki – ideális esetben – a legtovább tanul. Ez a kitétel erre a szakmára az élethosszig tartó tanulás szükségletének felismerése előtt is igaz volt, amennyiben a tanár érvényes és használható tudást akart közvetíteni diákjainak. Most pedig a korábbinál is hangsúlyosabb, amikor az oktatási rendszer gyökeres reformja új igényeket fogalmaz meg a közoktatási rendszerrel kapcsolatban, és új kihívások elé állítja a pedagógus társadalmat.

Az iskola tevékenységprofiljai közül a sikerorientált, felvételire felkészítő iskola mellé – igaz egyelőre még csak az egyre határozottabban megfogalmazódó elvárások szintjén, és nem a napi nevelési gyakorlatba – kezd felzárkózni a személyiségfejlesztő, felnőtt szerepekre felkészítő, szociális és állampolgári kompetenciákat megalapozó társadalmi életre nevelő funkció. A Nemzeti Alaptanterv megszületése óta szorgalmazza ezeket a törekvéseket. Legutóbbi, 2007-es revíziója során – a nemzetközi trendekhez és az Európa Tanács ajánlásaihoz igazodva – a szociális állampolgári kompetenciák un. *„kulcskompeteciákká"* léptek elő, amelyek fejlesztése az iskola kiemelt feladatai közé tartozik.

Ez a tanulmány egy nyilvános töprengés kíván lenni arról, miért van szükség az iskola társadalmi orientációs funkciójának felvállalására, és hogyan válhat ilyen intézménnyé. Bemutatja a gyorsan változó társadalmi közeg felől a közoktatás irányába megfogalmazott új kihívásokat, röviden összefoglalja és értékeli az eddigi válaszkísérletek tapasztalatait. A szerző mindezeket a tanárképzés megújítása szemszögéből vizsgálja. Végső soron arra keresi a választ, hogy az új, úgynevezett bolognai tanárképzésben milyen elvek érvényesítése mentén valósítható meg egy olyan szakemberképzés, amely képes hozzájárulni az iskola új szemléletétéhez, a nevelési praxis megújításához.[1]

A MAGÁRA HAGYOTT IFJÚSÁG

A NAT-ban megfogalmazott oktatáspolitikai szándékot nem követte az Ember és társadalom műveltségterület oktatásügyi integrációja. A társadalmi viszonyoknak

[1] Ajánlom ezt a tanulmányt „Ember és társadalom műveltségterületi" és „Multikulturális nevelés" tanár szakos hallgatóimnak, akiknek munkahelyeiken nem csak az lesz a feladatuk, hogy órákat tartsanak.

a közoktatásba történő becsatornázását célzó ET E.T. Földönkívüli, idegen test a sikert az egyetemi felvételik arányával mérő középiskolákban. A szocializáció-politikai szocializáció problémáinak még olyan eruptív megnyilvánulásai is visszhangtalanok maradtak, mint amilyen a fiatalok 2006-os őszi zavargásokban játszott szerepe volt. Az oktatási-nevelési konzekvenciák levonását nem gyorsította meg ennek elemzése sem. Az események okait kivizsgáló Gönczöl-bizottság által készített jelentés egy *„magára hagyott ifjúságról"* szól, akik *„a tankönyvekből nem kaptak hiteles és használható ismereteket a rendszerváltásról és a politikáról"*, és ezért tetemes részüket *„könnyen beszippantják az alkalmi csábítások és a heroikusnak látszó próbatételek, legyen bár szó különféle összetűzésekről, norma- és szabálysértésekről, drogkalandokról, erőszakos aktusokról, vagy a kriminalitás határát súroló vállalkozásokról"*.[2] A tanulmány készítői az ifjúság helyzetének megoldatlanságát a demokrácia *„nagy deficitje"*-ként aposztrofálva, utalnak a fiatalok utcai zavargásokban játszott szerepe mögött álló szocializációs jelenségekre. Ezeket a klasszikus szocializációs ágensek vonatkozásában (család, iskola, média, kortárs csoport) a rendszerváltás óta folyó politikai szocializációs és politikai értékrend kutatások viszonylag jól feltérképezték, és jelezték a demokráciakép és a politikához való viszony egyes elemeinek sajátosságait. E helyütt – bár szisztematikus elemzésük számtalan tanulsággal szolgálhatna – csak bizonyos részeredményeket használunk fel a gondolatmenet alátámasztására. Célunk annak bizonyítása, hogy a választójogosultság, a politikai nagykorúság határán álló fiatalokat a társadalom, és annak szocializációs intézményei bizonyos értelemben valóban magára hagyták a társadalmi kérdések közötti eligazodás útvesztőiben.[3] Mindez nem tudatosan történt, sokkal inkább a körülmények egymásra hatásának nem szándékolt következménye volt.

A fiatalok társadalmi témákba való bevezetésének két klasszikus és természetes közege kínálkozik: a család és az iskola. Szabó Ildikó kutatási eredményei már a 90-es évek végén rámutattak arra, hogy e téren nincs egyezményes munkamegosztás a két fél között. Mindkét intézmény jellemzően hárítja a feladatot, és elsősor-

[2] Vizsgálati jelentés a 2006. szeptemberi és októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendzavarásokkal és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről. http://www.gonczolbizottsag.gov.hu/jelentes/gonczolbizottsag_jelentes.pdf Megtekintés dátuma: 2007. 03. 02.

[3] Ahol ezt külön nem jelölöm alapvetően két közelmúltbeli empirikus kutatás eredményeit használom. *„Iskola és társadalom 2008"* Kutatásvezető: Dr. Csákó Mihály. Résztvevők: ELTE TÁTK Szociológia Tanszék, Debreceni Tudományegyetem Szociológia Tanszék, Debreceni Tudományegyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Nyíregyháza, Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszék, Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék, Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet Székesfehérvár. A kutatási eredmények bemutatása az „Iskola és társadalom 2008" konferencián, 2009. január 29-én történt. Valamint: *A rendszerváltás gyermekeinek politikai viselkedésmintái* c. kutatás Az eredmények bemutatása a VIII. Országos Neveléstudományi Konferencián 2008. novemberében történt.

ban a másiktól várja a társadalmi életre nevelés megvalósítását. Az állampolgári, politikai nevelést 1997-ben a szülők 43%-a tartotta fontosnak, szemben a tanárok 25%-ával, akik viszont szinte egyöntetűen a kognitív készségek fejlesztését tartották saját legfontosabb feladatuknak. Mindemellett a különböző megközelítésben feltett kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy a szülők, pedagógusok és igazgatók iskolaképében egyébként sem játszott túl fontos szerepet az állampolgári nevelés, jelentőségét az iskolai feladatai sorában rendszerint az utolsók közé rangsorolták. A társadalmi érvényesülés szempontjából a megkérdezettek mindegyike fontosabbnak tartotta a jó szaktudást, a munkabíró képességet, mint például az érdekérvényesítő képességet.[4]

A kölcsönös hárító attitűd következményei érhetők tetten több mint 10 év múltán az *„Iskola és társadalom 2008"* kutatásnak a fiatalok politikai-társadalmi információforrásaira vonatkozó adatsoraiban. A médiahasználat vonatkozásában a TV híradó a legfontosabb tájékozódási pont (82%), amit a napilapok követnek (42%), míg az internetes hírportálokat közéleti tájékozódásra már csak a megkérdezettek alig több mint 32%-a használja. A média szocializációs folyamatokra gyakorolt dominanciája megkérdőjelezhetetlen tehát. E téren két irányban lenne érdemes nem csak hipotézisekre támaszkodó megállapításokat tenni. Összefüggéseket kellene keresni a közéleti-politikai médiaüzenetek tartalomelemzésének eredményei és az ifjúság politikai attitűdjeinek, demokráciaképének több kutatás által már feltárt elemei között, illetve mélyebben kellene vizsgálni, hogy a TV-ből, internetről és napilapokból származó információk a fiatalok esetében milyen értelmezési keretben kerülnek feldolgozásra. Ez utóbbi nyilvánvalóan és döntően befolyásolja a végeredményként megjelenő állampolgári kultúra jellemzőit. Elgondolkodtatónak tartom, hogy miközben a 2008-ban megkérdezett középiskolások viszonylag nagy százalékban állították magukról hogy rendszeresen tájékozódnak a politikai közösség ügyeiről, meglehetősen bizonytalannak mutatkoznak az alkotmányjogi, pártpolitikai alapok tekintetében. Mindazok, akik tisztában vannak vele, hogy egy átlag érettségiző diák milyen mélységű feleltre képes mondjuk a Harmadik Birodalom, vagy a rendszerváltás témakörében, nem lepődnek meg, ha azt állítom, hogy a diákok médiaműveltsége önmagában nem vezet el a szükséges tudáshoz. A médiából gyűjtött információk feldolgozásakor a rendelkezésükre álló értelmezési keretek nem feltétlenül garantálják, hogy a folyamat a társadalmi-közéleti jelenségek értő szemléletét eredményezi. A diktatúra és demokrácia, az állampolgár és alattvaló státusza közötti lényegi különbségek megértése, vagy például a politikai jogok hétköznapi életben játszott szerepének felfogása nélkül nem következhet

[4] Szabó Ildikó: Iskola és társadalom. A közoktatással kapcsolatos társadalmi elvárások Magyarországon. OFI Tudástár. http://www.ofi.hu/tudastar/iskola-tarsadalom Szabó Ildikó – Falus Katalin: Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajátosságok Oktatáskutató és Fejlesztő intézet http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=demokraciara-magyar

be a demokratikus értékek, vagy a többpártrendszer jelentőségének felismerése. Tegyük hozzá: nem is következik be. 2008-ban a diákoknak csak 45%-a vélte úgy, hogy a többpártrendszer a demokrácia kelléke, és csak 66% tartotta fontosnak a választás lehetőségét, ami azt jelenti, hogy a vizsgált generáció közel felének gondolkodásában nem áll össze koherens egésszé annak a politikai rendszernek a működése, amelyben él, amelynek működtetésére a közeljövőben jogot kap.

A társadalmi, közéleti információk másokkal közösen történő feldolgozása, értelmezése a kutatás során megkérdezett több mint 8000 diák 35,4%-ának esetében elmarad. Ők azok, akik azt válaszolták, hogy soha senkivel nem beszélgetnek politikai közéleti kérdésekről. Körülbelül ugyanennyien állították viszont, hogy apjukkal, vagy anyjukkal, mintegy körülbelül 15%-nyian más felnőttekkel, vagy a kortárs csoporttal szoktak beszélgetni társadalmi kérdésekről. A családi beszélgetések témastruktúrájának vizsgálata arra enged következtetni, hogy a legfontosabb gyermekekkel is tárgyalt témák az iskolai események, a tanulmányi eredmény, amit gyakoriságban a médiaesemények követnek. Míg az iskolai életről és a tanulmányi eredményekről a megkérdezett fiatalok családjainak 90%-ban szó esik, vagy például a TV műsorok is 73%-ban, de még a bulvár hírek is 55%-ban érintett témák, addig a belpolitikai kérdések, a pártpolitika, a helyi önkormányzati ügyek megbeszélése a középiskolás korú gyerekekkel csak a családok 20%-ra jellemző. A politikáról folyó beszélgetések fő témája a családokban a belpolitika a politikusok viselkedése és a pártpolitikai ügyek, amelyek háttérbe szorítják a helyi társadalom, az önkormányzatok, tehát a fiatalokat közvetlenül körül vevő világ kérdéseit. A középiskolákban a diákoknak csak 11%-a beszélget politikáról osztálytársaival és valamivel több, 13%-a barátaival. Tanórán kívüli tanár-diák beszélgetésekről a válaszadók szinte elenyésző mértékben, 2,6%-nyian számolnak be. Az órákon valamivel kedvezőbb helyzet: az iskolások 15%-a állította, hogy szóba kerülnek a társadalmi-politika kérdések. A diákokat még leginkább a történelem órákról visznek magukkal olyan társadalmi ismeretet vagy belátást, amelyet személyesen fontosnak tartanak a maguk számára (58%). Ezt követik 28%-kal az irodalom, majd 24%-kal a biológia órák. A társadalomismeret tantárgy a maga 13,9%-val a rangsor végén kullog, a diákok saját társadalmi létük szempontjából ugyanolyan hasznot tulajdonítanak neki, mint a matematika óráknak (13,3%). A magyarországi középiskolások 86%-a úgy véli tehát, hogy a társadalomismeret óráknak nincs a saját életük szempontjából hasznosítható hozadéka. Ez azt jelenti, hogy a társadalomismeret órák nem töltik be azt a funkciót, amit a kerettantervi szabályozás nekik szánt. Az oktatáspolitikai fejlesztési célkitűzése – ha nem is maradt teljesen visszhangtalan a valóságban – a szándéka és a megvalósulása között tátongó szakadék mindenestre meglehetősen mélynek látszik. A háttérben álló magyarázatok, mint majd látni fogjuk több irányba mutatnak. Az elégedettségre okot nem adó végeredmény viszont teljesen egyértelműen megmutatkozik ezekben a szakközépiskolákból, szakiskolákból és gimnáziumokból származó diákvéleményekben.

„Honnan kellene tudnunk nekünk minderről?" –kérdezett vissza őszintén egy elitgimnáziumba járó számítástechnika tagozatos 18 éves diák az egyik interjú során, akinek az osztályában a 12. évfolyamon, a tanév kezdetén, a történelem órákon még csak a dualizmust kezdték tanítani. Tényleg, honnan is tudhatná? Honnan is szerezhetné be a jelenségek értelmezéséhez szükséges alapokat?

HONNAN KELLENE TUDNIUK ÉS MIÉRT NEM TUDJÁK MÉGSEM?

A társadalomismereti tartalmak közvetítése és az állampolgári kompetenciák fejlesztése nem váltak széleskörű iskolai gyakorlattá. Annak idején a 2001-2002-es tanévben – a kötelező jelleg ellenére – az iskolák 42%-a nem kezdte el a társadalomismeretet, állampolgári ismereteket és emberismeretet magába foglaló *Ember és társadalom műveltségterület* oktatását. Ahol elkezdték ott 52%-ban más tantárgyba integráltan (történelem/osztályfőnöki órák) tanították, ami sok esetben azt jelentette, hogy az új tudástartalmakat háttérbe szorította az óraszámok növeléséért folytatott küzdelem. Az oktatására alkalmazott integrált képzési formák számos problémát vetettek fel. A műveltségterület történelem tantárgy keretében történő feldolgozása, a történelem és a társadalomismeret fejlesztési követelményeinek szűkös órakeretek közötti egyeztetése a pedagógusokat sokszor megvalósíthatatlan feladatok elé állította. A tantárgyi *„integráció"* a gyakorlatban nem jelentett tényleges együttműködést a hagyományos történelem és az új szemléletet képviselő társadalomismeret között. A társadalomismereti tartalmakat nem egy esetben egyszerűen *„elnyelte"* a történelem tantárgy és az érettségire való felkészítés tennivalói.[5] Az osztályfőnöki órákon köztudottan a napi tűzoltó jellegű problémák kezelésén van a hangsúly, tematikus osztályfőnöki órák tartására szinte alig marad idő.[6] A kerettantervi szabályozás által létrehozott modultárgyak vonatkozásában az iskolákban nem alakult ki igazán „organikus fogadókészség". Jakab György szerint a tárgyak felső kényszerből történő bevezetése eleve megpecsételte az oktatásuk hatékonyságát.[7] A modultárgyak oktatására nem, vagy csak részben álltak rendelkezésre szakirányú végzettséggel rendelkező pedagógusok. Az említett tanévben csak a tanárok 14%-nak volt pedagógus továbbképzések során szerzett szakképesítése, 80%-ban a műveltségterület fejlesztési céljainak megvalósítása a

5 Jakab György: A társadalomismeret oktatása a történelem tantárgy keretében. SULINET. http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kfba/0/4189/tarsadalomismeret.html Megtekintés dátuma:2010-02-03

6 Szekszárdi Júlia: Osztályfőnöki munka általános iskolában végzett kérdőíves felmérés alapján. In. A tanítás és tanulás helyzete 2003. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-szekszardi-osztalyfonoki Megtekintés dátuma: 2010-02-07

7 Jakab György: A csökött kistestvérek panaszai a modultárgyak helyzetéről. Új Pedagógiai Szemle. 2003.január. http://www.ofi.hu/tudastar/csokott-kistestverek Megtekintés dátuma: 2010-02-03

történelem tanárok feladata volt.[8] Az iskolák vezetése néhány esetben személyes foglakoztatási problémák megoldására használja a modultárgyakat. Azok a tanárok kapják meg őket, akiknek egyébként nem lett volna ki az óraszámuk. Ilyen körülmények között szakmai presztízsük alacsony maradt, amit csak tetézett, hogy hiányoztak és még mai is részben hiányoznak a megfelelő taneszközök. Az időközben megjelenő korszerű oktatási segédanyagok[9] kisszámúak, nem elég széles körben ismertek, alkalmazásuk a pedagógusok módszertani kultúrájának megújítását igényelné, miközben a továbbképzések finanszírozásához az iskolák egyre szűkülő keretekkel rendelkeznek. Mindezek részben magyarázzák az eredeti elképzelések és a megvalósulás közti távolságot. A legsúlyosabb gond azonban abból származik, hogy a társadalomismereti tárgyak által közvetített tartalmak érvényességét nem minden esetben támasztja alá sem a társadalmi gyakorlat, sem pedig az iskolai demokrácia hétköznapjai. Az órákon szerzett tudás és a hétköznapi tapasztalat erői ahelyett, hogy erősítenék, kioltják egymást.

Az iskola világa nemcsak szervezett, hanem spontán tanulási környezet is, és ennek jelentőségét nem szabad alábecsülnünk. A közösségek működésével kapcsolatban a leghatékonyabban a spontán tanulás során szerzett tapasztalatok segítségével juthatnak belátásokhoz a fiatalok. Annak hozadéka, amit a szűkebb közösségükben megtapasztalnak iskolapolgárként, a politikai közösség tagjaként, állampolgárként is kamatoztatható.[10] Az *„iskola ügyeivel való foglalatosság"* a felnőtt szerepekre való felkészítés legtermészetesebb közege lehetne, a közösségi felelősségvállalás és aktivitás motiváló erejévé válhatna. A diákönkormányzatok jó része azonban formálisan működik, a gyakorlat pedig inkább azt bizonyítja, hogy ez a forma üres. Mint azt a 2008-as eredmények mutatják, a diákönkormányzat létét, a házirendbe való beleszólás lehetőségét, vagy például azt, hogy önállóan dönthessék el, ki képviseli őket, a mai magyar középiskolások alig egyharmada (34,1,%, 27,3,%, illetve 32,5%-uk) tekinti az iskolai demokrácia kellékének. Jelzésértékű talán az is, hogy a megkérdezett szakközépiskolások közel egynegyede nem is tud arról, hogy iskolájában diákönkormányzat működne, az összes megkérdezett 17%-a nem tudja, hogy hogyan választják ki a képviselőket, illetve 17% állította, hogy a jelöltet az osztályfőnök választja ki, vagy az ő jelöltjét szavazzák meg a diákok. A legfontosabb elvárásnak az iskolai demokráciával szemben azt tartják (73,8%), hogy a tanároknak is ugyanúgy be kelljen tartani a szabályokat, mint a diákoknak. Ezt követi az az igény (56,4%),

8 Csernyus László: A társadalomismeret modultárgy bevezetésének első tapasztalatai. Új Pedagógiai Szemle 2002.

9 Pl. Szociális kompetenciákat fejlesztő programcsomag. Sulinova adatbank. http://www.sulinovaadatbank.hu/index.php?akt_menu=259 Megtekintés dátuma: 2010-02-03 vagy pl. KOMPASZ. Tanári kézikönyv az emberi jogok oktatásához. http://www.mobilitas.hu/kompasz/kezikonyv Megtekintés dátuma: 2010-02-03

10 Talán nem véletlen, hogy nemcsak nálunk, hanem más országokban is (főleg az egyetemi) diákönkormányzat vezetőiből sokan lesznek politikusok. Setényi János előadása. In. Az „Alattvaló vagy polgár?" munkakonferencia anyaga. 2008. április. 43.o,

hogy a tanulónak is joga legyen a tisztességes kivizsgáláshoz, amelyben nemcsak a tanárnak, hanem a diáknak is igaza lehet. Jellemzően mindezt viszont nem kötik össze a fegyelmi tanács intézményével és nem látják jelentőségét annak, hogy a diákok is képviseltethetik magukat benne.[11] Mindkét listavezető érték esetében több magyarázat kínálkozik, de sajnos nem zárható ki ezek sorából az sem, hogy hátterében a gyakori negatív tapasztalatok állhatnak. A diákönkormányzat működése mellett az úgynevezett *„rejtett tanterv"* része az is, ahogyan az osztálykirándulásokra vonatkozó döntések születnek az osztályfőnöki órán, ahogyan a diákújság működését segítő tanár viselkedik, ahogyan a diákönkormányzat vezetőjével tárgyal az igazgató és még sorolhatnánk.

Az iskolai praxis rejtett tanterve által közvetített társadalmi tapasztalat ereje nem hasonlítható a tankönyvi szövegekéhez. Nyilvánvalóan nem esünk a túlzás hibájába, ha azt állítjuk, hogy hatékonysága eléri a tudatos pedagógiai célkitűzésekét. A spontán tapasztalat élettelen, a valóságtól idegen tankönyvi szöveggé képes degradálni a legszínvonalasabb pedagógiai munka eredményeit is. Amennyiben erre a gyakorlatra a tantestület nem reflektál tudatosan, a látens hatások kiolthatják a demokratikus értékorientáció korábbi eredményeit. A magyar közoktatás – vélik sokan - messze áll még az ideális gyakorlattól. Ahhoz, hogy valóban demokratikussá váljon magának a tantestületnek is *„tanuló szervezetté"* kell alakulnia. Az Aktív Állampolgárság Alapítvány tevékenységének szemléletbeli alapjait ismertető egyik dokumentum a spontán szocializáció közegének radikális átalakulását tartja szükségesnek. Az optimálisan működő demokratikus iskola ideálja egyféle *„közösségi iskolát"* vizionál, ahol a diákok és a szülők partnerként vesznek részt a mindannyijukat érintő döntések meghozatalában, közössé válik egy gondolkodásmód, melynek lényege, hogy mitől működhet jobban az átadás-tanulás folyamata. A közösségi iskola (extended school) kapui délután is nyitva állnak a diákok előtt a társas tevékenységek folytatására.[12] Látnunk kell azonban, hogy a közösségi és demokratikus tapasztalatok spontán szocializációja terén a közoktatás erőfeszítései még egy ideálisan működő iskola esetében sem elegendőek. A siker csak akkor biztosítható, ha az iskola üzeneteit annak társadalmi környezete is megerősíti. Tudatosan törekednie kell tehát a helyi társadalommal való partneri viszony kiépítésére.[13]

Korántsem mondható általánosnak az egyetértés azt illetően, hogy a fiatalok felnőtt szerepekre való felkészítése csak társadalmi térbe ágyazott lehet, azaz csak

11 A magyarázatok sorából persze azt sem zárhatjuk ki, hogy a megkérdezett diák iskolájában gyakorlatilag nem működik a fegyelmi tanács intézménye. A kutatások buktatóiról lásd: Ligeti György: A jogállam polgárai. Új Pedagógiai Szemle. 2006. április. http://www.ofi.hu/tudastar/ligeti-gyorgy-jogallam A Kurt Lewin Alapítvány 1999-2006 között több kutatást végzett az iskolai demokrácia és a diákjogok vonatkozásában.

12 Számos tantestületről tudunk, ahol ehhez képest a megújulni kívánó, az új pedagógiai elképzelésekkel megismerkedni, tanulni vágyó tanárt jó esetben csak visszahúzzák, de gyakran ki is közösítik, akadályozzák a munkájában.

13 Az „Alattvaló vagy polgár?" munkakonferencia anyaga. 2008. április. 11-13.o. 43-45.o.

az oktatáson kívüli szereplők együttműködésével valósítható meg. A lehetséges magyarországi színterekkel való együttműködés kérdésében a pedagógiai irodalomban meglehetős szkepticizmus uralkodik, ami megosztja a pedagógustársadalmat.[14] Sokan eleve megkérdőjelezik már magának az iskolának a szocializációban játszott szerepét is. A konzervatív pedagógiai irányzatok attól is elzárkóznak, hogy az iskola részt vállaljon a társadalmi problémák megoldásában, például az otthonról hozott hátrányok lefaragásával az esélyegyenlőség biztosításában[15] Arra hivatkoznak, hogy a forradalmian megújuló tudásanyag és a kognitív fejlesztés új követelményei épp elég kihívást jelentenek, nem lehet a társadalom összes problémáját az oktatási rendszerre terhelni. A hárító attitűd mögött megvan tehát a problémaérzékelés, de ez nem vezet el addig a felismerésig, hogy a problémamegoldás csak olyan közös erőfeszítéssel történhet, amiben az iskolának is van felelőssége. Egy másik domináns véleményáramlat szerint a demokráciára nevelésben a társadalmi környezettel való együttműködésnek csak akkor lenne értelme, ha a külső tapasztalatok erősítenék az állampolgári nevelés terén végzett iskolai munkát. De ez nincs így. A társadalom sokszor antidemokratikusan működik, ráadásul a diákok legfontosabb közéleti információforrása a média elsősorban ezekre a diszfunkcionális jelenségekre koncentrál. A demokratikus értékközvetítés iskolai üzenetei és a *„társadalom rejtett tantervéből”* származó spontán társadalmi tudás – ahelyett hogy egymást erősítő hatásokat eredményezne egy ilyen együttnevelésben – inkább a pedagógiai munkát gátló tényezővé válik. Következtetésük az, hogy a nyitás a külvilág felé nem lehetséges, mivel megoldhatatlan feladatok elé állítaná az oktatást. A pedagógiai érvek mellett gyakran hangzik el, hogy a pedagógusoktól sem lehet elvárni a kapcsolatépítéssel járó túlmunkát. Végül hivatkozási alapként szolgál az együttneveléssel szemben annak összeegyeztethetetlensége az iskola hagyományos oktatási rendjével is. A harmadik álláspont az útkeresőké, akik elismerik a felhozott ellenérvek indokoltságát, de konstruktív megoldásokat próbálnak találni az adott helyzetre. Nemcsak belátják a társadalmi közeggel való kapcsolatok szükségességét, de hajlandóak számolni a demokratikus deficit jelenségeivel és az oktatásszervezési nehézségekkel egyaránt.

Kiindulási pontjuk, hogy a közoktatás nem birkózhat meg egymaga az (állam) polgárrá nevelés feladatával, és erőfeszítései nem is fognak megtérülő befektetés-

14 A családban zajló érték- és mintaátadó folyamatok fontossága vitathatatlan, de azok nem válhatnak az állami irányítás tárgyává. A helyi közösségek, mint a társadalmi tapasztalatszerzés természetes közegei, sokszor maguk sem bizonyulnak alkalmas modellnek az állampolgári nevelés számára. Paradox – ámde érthető módon – épp az aktív középosztályi közösségekben nincs szükség a helyi mintaátadásra, ahol pedig szükség lenne, ott a közösség alkalmatlan erre.

15 Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához. Készítették: A „Társadalmi és állampolgári nevelés-oktatás a szakiskolákban”című projekt keretében az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Stratégiai Bizottságának tagjai. Budapest, 2009. 8-10.o.

nek bizonyulni a környezettel való kooperáció hiányában. A szocializmus politikai szocializációs mechanizmusainak feltárása egyszer már megmutatta, hogy a hatalom által elvárt iskola által közvetített normák és viselkedésminták, amelyek inkább egy politikai fikcióra vonatkoztak semmint a valós életre, azonnal érvényüket vesztették, amint a gyerekek kiléptek az iskolából, elhagyták az állami ünnepségek helyszíneit, és mindazokat a színtereket, ahol ez a rituálé elvárt volt. A spontán családi szocializáció eredményeként szembesültek azzal, hogy a társadalom nem az, mint amilyennek az intézményes szocializáció láttatta.[16] A társadalmi gyakorlat kizárásával az állampolgári nevelés alapját jelentő demokráciakép is egy ilyen fikcióvá silányulhat, ha bezárkózunk a tankönyvi szövegekbe. Bizonyosan elő fog fordulni, hogy a nyilvánvalóan nem mindenütt demokratikus társadalmi példák, a társadalmi passzivitás és közömbösség megnyilvánulásai, a sokasodó és egyre agresszívebbé váló közéleti és politikai viselkedésminták – ahelyett hogy erősítenék a pedagógus által közvetített értékek hitelességét – a konfrontáció hivatkozási alapjául szolgálnak majd a diákok számára. Még ha első látásra biztonságosabb megoldásnak tűnik is a problémák kirekesztése, nem feltétlenül azt a következtetést kell levonnunk mindebből, hogy le kell mondanunk a társadalmi környezettel való együttműködés lehetőségéről. Számtalan érv szól amellett, hogy ne tegyük ezt.

A társadalmi életre nevelésnek csak akkor van értelme, ha a reális társadalomképet, és nem annak egy idealizált változatát közvetítjük. Szólnunk kell a problémákról, a diszfunkcionális jelenségekről is, miközben természetesen nem mondunk le egy pozitív jövővízióról sem. Az elméleti modelleknek, például épp a demokrácia vonatkozásában az alapok megteremtésénél van jelentősége, ami után azonban be kell mutatnunk a mai magyar demokrácia működő valóságát. Nem életidegen fikciókat kell tanítani, hanem szembe kell nézni a demokrácia hétköznapjaival is. A valóság mindig sokkal komplexebb, mint a róla szóló bármennyire is szofisztikált gondolkodás. Emberi tapasztalatokról csak társadalmi interakciók alapján szerezhetnek tudást. Hozzásegíteni diákjainkat, a társadalom ellentmondásainak értő szemléletéhez és elemzéshez saját következtetéseik levonásához, nem lehet tankönyvi szövegekkel. Csak a környezettel való együttműködés útján jutathatjuk diákjainkat az élményszerű tanulás adta motivációs lehetőségeket kihasználva a személyes érintettség belátásához. Feladatunk az, hogy részt vegyünk a demokráciával kapcsolatos jó és rossz tapasztalatok feldolgozásában, és nem az, hogy ne reagáljunk az általunk közvetített idealizált demokráciaképet zavaró körülményekre. Bármily sok is az aggasztó jel, vannak jó gyakorlatok is. Felelősen gondolkodó helyi közösségek, *„okoskodó polgárok gyülekezetei”*, a társadalmi szolidaritás megnyilvánulásai, a *„szabadság kis körei”* a civil cselekvés szép példái. Az állampolgári nevelés partnerei a civilek, de például az amerikai oktatáspolitikai dokumentumok együttműködésre és aktív részvételre szólítják fel

16 Falus Katalin–Szabó Ildikó: Politikai szocializáció Közép-európai módra. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=demokraciara-magyar Megtekintés dátuma: 2010-02-05

magukat a politikusokat is, Angliában pedig a média tudatosabb szerepvállalását szorgalmazzák.

A TÁRSADALOMISMERET KÉPZÉS FUNKCIÓI

Láthattuk, hogy a reformpedagógiai trendek sok tekintetben különböznek egymástól, abban viszont szinte minden fejlesztőcsoport közös állásponton van, hogy az oktatás nemcsak, hogy nem zárhatja ki falai közül a társadalmi hatásokat, de a fiatalok felnőtt szerepekre történő felkészítése érdekében tudatos pedagógiai megfontolásokkal reflektálnia is kell rájuk. A szemléletmód hátterében az a felismerés áll, hogy az iskola nemcsak felelős a felnövekvő generációk egyéni boldogulásáért, hanem a társadalmi beavatkozás stratégiai pontja is egyben. A multikulturálissá váló társadalomban, a posztmodern relativizálódó erkölcs- és értékrendbeli viszonyai között, amikor a „nagy narratívák kora" már lejárt, az információforrások robbanásszerű növekedésének világában, hovatovább már csak az oktatási rendszeren keresztül lehet egységes üzeneteket küldeni a fiataloknak arról, hogy a társadalmi együttélésnek vannak (maradtak) közös sztenderdjei.[17] A társadalomismeret, mint szocializációs tárgy funkcióit illetően a különböző szakirodalmi megközelítésekből lényegében három fő irány körvonalazódik ki: makrotársadalmi szinten a rendszerkohézió biztosítása, a helyi civil társadalom szintjén a közösségi cselekvőképesség megalapozása, míg személyes szinten a sikeres egyéni életstratégiák kialakításához való hozzájárulás igénye fogalmazódik meg. A műveltségterület oktatásához kapcsolt különböző funkciók elkülönítésének természetesen csak az elemzés szempontjából van létjogosultsága, a valóságban ezek egymást kiegészítő, egymás hatásait erősítő tényezők.

1. *Rendszerkohéziós funkció*. Lényegét tekintve ez a feladatkör a makrotársadalmi (szupranacionális, globális) szinten jelentkező, a társadalmi együttélést hosszú távon veszélyeztető problémák (a társadalmi esélyegyenlőség hiánya, demokrácia deficit, a demokratikus értékek devalválódása, bevándorlás, terrorizmus, környezeti válság, a civil társadalom passzivitása, kisebbségi és multikulturális konfliktusok) és nem kívánatos társadalmi folyamatok preventív kezelésére irányul. A feladat voltaképpen az állam klasszikus funkcióhoz tartozik. Az állam feladata a rendszerstabilitás, a rendszerhez tartozó értékek gondozása, a társadalmi együttélés keretinek biztosítása, a társadalmi kohézió fenntartása. Az ezredforduló társadalomfejlődési konzekvenciáinak levonásaként született meg a felismerés: szükség

[17] David Kerr: Az aktív állampolgárságra nevelés. A terep előkészítése. In. Alattvaló, vagy állampolgár. Aktív állampolgárságra nevelés. Hozzáadott érték az oktatási rendszer reformjához. Munkakonferencia 2008. 19.o. A szerző az Egyesült Királyságban a 2002-ben bevezetett állampolgári nevelés hatásait kutató longitudinális vizsgálatok vezetője.

van a polgári együttélési formák megújítására, hogy azok megfeleljenek a modern élet kihívásainak. Ez a szocializációs / politikai szocializációs viszonyokba való tudatos beavatkozást és azok szükség szerinti korrekcióját feltételezi.[18] Az oktatást ebben a megközelítésben az állami beavatkozás stratégiai pontjának tekintik, ahol a rendszerkorrekció a képzés-nevelés eszközeivel történik. A társadalomismeret oktatásának eszerint olyan tartalmakat kell közvetítenie, valamint olyan kompetenciákat kell fejlesztenie, amelyek erősítik a politikai közösség tagjai közötti összetartást és szolidaritást, hatékonyabbá teszik az ifjúság rendszerintegrációját (Lockwood), korrigálják a nem kívánatos szocializációs hatásokat. Nyilvánvaló példa erre a jelenségre az esélyegyenlőség pedagógiájának megjelenése és a társadalomismeret oktatás hátránykompenzáló kohéziós funkciója.

Az esélyegyenlőség biztosítás a különböző okok miatt speciális bánásmódot igénylő gyerekek pedagógiájának része, de a társadalomismeret oktatás speciális feladata is. A hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi beilleszkedési esélyeit kutató Ligeti György a társadalomismeretet már a 90-es évek végén, mint a *„civilizatórikus ágenst"* fogta fel.[19] Szoros összefüggést talált a szülők társadalmi státusza és a diákok társadalomismereti tesztekben elért eredményei között. Az alacsony társadalmi státuszú családból származó diákok 45,5%-a ért el gyenge, és csak 2,3%-a jó eredményt. Ugyanez az arány a legmagasabb társadalmi állású családok esetében 4,7% volt. A kedvezőtlen kulturális klímából érkező gyerekek társadalmi tudásdeficitjének csökkentése jövőbeni sikeres munkaerőpiaci szereplésük szempontjából létérdek, erre azonban az iskolai felzárkóztató programok nem alkalmasak. Míg a sikeres családok diákjainak társadalomról való tudását az iskola csak kiegészíti, addig a hátrányos helyzetből érkezők számára a társadalomismeret oktatásnak elementáris jelentősége van. Az értelmiségi családokból származó gyerekek nagy része észrevétlenül sajátítja el pl. azt a tudást, hogy hogyan kell asszertív módon kommunikálni, viszonylag reális elképzelései vannak arról, hogy hogyan kell egy állásinterjún viselkedni stb. A halmozottan hátrányos helyzetben azonban ezek sohasem válhatnak készségszinten alkalmazott tudássá. Nélkülük a fiatalok, élet-útjuk során nagy eséllyel reprodukálják a szülők deprivált társadalmi helyzetét, könnyebben marginalizálódnak, a posztkonvencionális cselekvésformákhoz vonzódva a rendszert erodáló tényezők számát gyarapítják.

A rendszerkohéziós funkcióval kapcsolatban talán legkorábban és a legegyértelműbben megfogalmazott igény a politikai rendszer vonatkozásában artikulálódott. Kezdetben a rendszerváltásból következő új elvárásokkal kapcsolódott össze. Az állampolgári nevelés elsődleges feladatául ekkor a Kádár-rendszer politikai szocializációs örökségének ellensúlyozását, a demokrácia működésének megismertetését, a „demokraták" nevelését szánták. Lényegében

[18] Ausztráliában például az állampolgári nevelés a bevándorlás miatt a biztonságpolitika része.

[19] Ligeti György: Társadalomismeret mint civilizatórikus ágens. http://www.ter-kecskemet.hu/civilek/szocial/egyeb/civilizatorikus.pdf Megtekintés dátuma: 2010-02-04

az alattvalói magatartásformák helyébe a felelősen gondolkodó állampolgárt kívánta állítani azáltal, hogy megismertette a diákokat az alkotmányjoggal, a választási rendszerrel, az emberi jogokkal.[20] Az állampolgári nevelés újabb hangsúlyai a politikai rendszer általános stabilitásának talajáról elmozdulva a politikai intézményrendszer működtetésének kérdéseire fókuszálnak. Az Európai Bizottság Lisszaboni Stratégiájának hazai adaptációja nyomán a demokratikus intézményrendszert működtető, ehhez megfelelő motivációkkal, készségekkel és technikai tudással rendelkező kompetens polgárok állnak a nevelési eszmény középpontjában. A változások mögött az állampolgárság koncepciójának bizonyos módosulása áll. Az állampolgárság hagyományos és új modellje közötti eltérés leginkább a kiüresedni látszó *képviseleti demokrácia,* és az új elképzelésekben célként tételezett *részvételi demokrácia* politikaelméleti konstrukciója közötti különbségeknek feletethető meg. Az előbbiben a választópolgárok megbízzák az erre professzionalizálódott képviselőiket a kormányzás feladataival, és utána rájuk hagyják a politika ügyeit. A részvételi demokrácia ezzel szemben alulról felfelé építkezik, mi több, a politikai közösség tagjai és a civil társadalom maga is részt vesz a kormányzásban. Míg a korábbi elképzelések az állampolgár fogalmán inkább csak egy jogi státuszt, egy állapotot értettek, amelyből jogok következtek a politikai elit választására és ellenőrzésére nézve, addig az aktív állampolgár kifejezés egy polgári létből fakadó cselekvés- és mentalitáskultúrát, politikai technikák ismeretét és alkalmazását, valamint az ehhez szükséges érzelmi motivációk körét is takarja. Az aktív állampolgárság nevelési célként való megfogalmazását a demokratikus keretek kiüresedésére adott válaszként foghatjuk fel. Megalkotói axiómaként kezelik, hogy a politika ügyei iránt tapasztalható általános érdektelenség, és az állampolgárok politikai passzivitása a demokratikus politikai rendszer működését ássa alá, mely által hosszú távon a rendszer stabilitását veszélyezteti. A demokrácia csak abban az esetben újítható meg – vélik –, ha a politikát újra összekötik az emberek hétköznapi életével.[21] További lényeges eltérés a klasszikus állampolgári neveléshez képest, hogy a fejlesztési feladatok már nemcsak az ismeretek elsajátítását, hanem a szociális és állampolgári kompetenciák komplex fejlesztését célozzák. Az *„aktív állampolgárság"* nevelési szemlélete integrálja az egyént a helyi társadalom, a makropolitikai, szuparanacionális és a globális szinteken, mint az állampolgári szerepek gyakorlásának színtereit. Nem tisztázza azonban kellőképpen, hogy milyen cselekvési tér nyílik ezeken az állampolgári tevékenységekre. Fogalmának kiterjesztése az

[20] Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához. Készítették: A „Társadalmi és állampolgári nevelés-oktatás a szakiskolákban"című projekt keretében az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Stratégiai Bizottságának tagjai. Budapest, 2009 10.o.

[21] A koncepció általam ismert legrészletesebb kifejtése: David Kerr : Az aktív állampolgárságra nevelés. A terep előkészítése. In. Alattvaló, vagy állampolgár. Aktív állampolgárságra nevelés. Hozzáadott érték az oktatási rendszer reformjához. Munkakonferencia 2008. 19-24.o.

uniós polgár és világpolgár irányába a demokratikus rendszerek közös legitimációs problémáinak átgondolása felé orientálja a kérdéssel foglalkozó szakembereket, de persze nem szabad, hogy zárójelbe tegye az állampolgári nevelés magyar kontextusának vizsgálatát.

A magyar politikai rendszer működési jellemzői számos hasonló vonást mutatnak az európai demokráciákkal, a belőle fakadó kérdések egy része, következésképp a válaszkeresések iránya is lehet közös. Ezen a különösen érzékeny területen a normatív nevelési célok megfogalmazása mellett feltétlenül szembesülni kell a politikatudomány deskriptív, leíró jellegű demokráciaelméleteivel. A politikai praxis reálfolyamatainak vizsgálata alapján kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy a 21. századi politikai rendszerekben bekövetkező változások nyomán az aktív állampolgárság eszméjének nem igazán konform környezettel kell számolnunk.[22] A képviseleti elv kiüresedése, vagy például a mediatizált politika kialakulása olyan strukturális változások, amelyekkel az aktív állampolgárság fogalmához köthető nevelési tartalmak kidolgozásakor feltétlenül számolni kell. Az egymást követő, modern demokráciák működését leíró politikatudományi elméletekben az állampolgári cselekvési tér beszűkülését figyelhetjük meg, miközben – magának a politikának a professzionalizálódása következtében – csökken a politikai közösség tagjainak a közösség ügyeinek intézésével kapcsolatos kompetenciája.[23] Megítélésünk szerint itt nem egyszerűen politikai műveltségbeli hiányosságokról van szó, amelyeket az iskola képes lenne pótolni, hanem arról, hogy a modern képviselet körülményei között maga a demokratikus ellenőrzés intézménye nem tud működni a régimódon. Az államigazgatás egyre komplexebbé váló viszonyait a szavazók már nem tudják értelmezni, nem tudják magas szintű szakmai ismeretek hiányában megállapítani, hogy képviselőik az ő érdekükben cselekedtek-e, hogy az ország állapota mennyiben tulajdonítható a hatalmon lévők politikájának, és ennek megfelelően szavazni a választásokon. A mediatizált politika célja nem az érdekek állampolgárok részéről történő kinyilvánítása és a politika részéről történő aggregálása, hanem a véleménygyártás és *„véleménygondozás"* (Habermas), az állampolgárok támogatásának manipulatív megszerzése. Média és politika szimbiózisa következtében a politikai üzenetek a korábbinál is expresszívebbé perszonifikáltabbá válnak, a racionális elemek háttérbe szorultak, a versengő elit tagjai közül a választás nem társadalompolitikai program, hanem személyes karaktervonások alapján történik.

A *„fejlett demokráciákkal"* való hasonlóságok mellett azonban érdemes figyelmet szentelni a magyarországi közeg és a magyarországi politikatörténet sajátos-

[22] V.ö. Kiss Mária Rita: Társadalomismeret képzési modell szakképző iskolák számára. A társadalomismeret képzés környezete-politikai vonatkozások c. fejezet.. In. Útkeresés és továbbadás az aktív állampolgárságra képzés folyamatában. OFI. 2008. 66-70.o

[23] V.ö.például: Körösényi András: Politikai képviselet a vezérdemokráciában. Politikatudományi Szemle 2003.4. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2003_4szam/2003_4_korosenyi.pdf. Megtekintés dátuma: 2008-05-23

ságainak is. A demokráciának az a modellje, amit az aktív állampolgár fogalmához kapcsolunk, Angliával, vagy például az USA-val ellentétben nem rendelkezik semmiféle előzménnyel és hagyománnyal a magyar politikai kultúrában. A dualizmus parlamentáris rendszere, illetve a két világháború közötti magyar parlament erősen elitista jellegű volt. A tömegeknek a politikában való tömeges részvételére és érdekartikulációjára hagyományként használható munkásmozgalom hitelességét a későbbi fejlemények erősen kikezdték. A civil társadalom közismert gyengesége nem csak a Kádár-rendszer demobilizáló stratégiájának következménye. Már a 19. századi liberálisok – köztük a közoktatási tárca minisztere Eötvös is – hiába vártak a korabeli liberális hit szerint nélkülözhetetlen társadalmi öntevékenységre.[24] Az eltérés nem pusztán az, hogy Anglia, vagy az USA régebbi demokráciák, ahol azért volt idő a részvételi hagyományok formálódására, hanem az is, hogy ezek az országok történelmük során más társadalomfejlődési utat jártak be, amelynek ott van a lenyomata a politikai hagyományban.

Mindezek reflexiót igénylő strukturális jellemzők, személyeken felül álló *„kemény tények"*, spontán fejlődési folyamatok következményei, hasonlóan szabadpiac törvényeihez *„láthatatlan kéz"* által (Smith) irányított folyamatok eredményei. Az állampolgárok passzivitása a közöttük zajló szocializáció végterméke, aminek a politikai akarattal történő felülírása és megváltoztatása nem szándékolt következményekkel járhat. Szisztematikus vizsgálat tárgyává érdemes tenni például, hogy a marketing módszerek politikában való megjelenése következtében milyen új feladatok hárulnak az állampolgári nevelésre, miként lehetne elősegíteni a manipulatív tendenciák felerősödésével az autonóm gondolkodásmód, egyéni integritás kérdéseinek hatékonyabb iskolai kezelését. Alaposabban meg kellene vizsgálni, mely területek vonatkozásában értelmezhetjük az „aktív állampolgárság" fogalmát és melyek lesznek azok a politikaterületek, ahol az aktív állampolgár fogalmához köthető kompetenciák fejlesztését a gyakorlat nem fogja visszaigazolni. Hol nyílik reális lehetőség az állampolgári részvételre, mely területeken lehetséges a politikai hatalom birtokosainak döntéseit befolyásolni? A politikai rendszer kompetitív szférájánál minden bizonnyal alkalmasabb terep az aktív állampolgárok számára a helyi társadalom, a lokális közösségi ügyek világa.

2. A közösségi funkció célja a helyi társadalom kezdeményezőkészségének és cselekvőképességének megalapozása. A közösségi funkció alatt a társadalomismeret fejlesztési követelményeinek azt a körét értjük, amelyen az egyén és közösség viszonya, az egyének által kiépített társadalmi kapcsolatrendszeren alapul. Beletartozik a közvetlen társakhoz, a helyi társadalomhoz, lakó- és munkahelyi kö-

[24] Az aktív állampolgár koncepció hiányossága, hogy a kádári diktatúrával való oppozíciós alapállása ellenére nem fordított/fordít kellő figyelmet a közelmúlt feldolgozására (jobb és baloldali totalitarizmusok, a Kádár-rendszer jellege) a nagy történelmi traumák (Trianon, Holokauszt) erkölcsi konzekvenciáinak hangsúlyozására. Ha ez megtörténne lehetővé válhatna a magyar sajátosságok jelenleginél cizelláltabb számbavétele

zösséghez fűződő viszony és viselkedéskultúra formálása, a társas érintkezés és a közösséghez való csatlakozás, a közösségek alapításához és működtetéséhez szükséges készségek fejlesztése, a helyi identitás megerősítése, a helyi társadalom problémái iránti fogékonyság kialakítása. Mindaz, ami nélkül az egyén nem válhat a közösség harmonikus és sikeres tagjává, ami egyben feltétele a saját ügyeit intézni képes, a róla szóló döntések meghozatalába beleszólási igényt bejelentő közösségi magatartásnak. A társadalomismeret oktatás ebben a funkciójában a közösségi ügyek intézésének ösztönzésén keresztül a civil társadalom megerősítését, a magánemberek felismert kölcsönös érdek alapján történő együtt cselekvésének megalapozását célozza. Része a szomszédok egymással való törődése, a társadalmi részvétel klubok, csoportok munkájában, helyi programokban, a gyűléseken való részvétel, beadványok készítése a helyi szervekhez, és nem utolsó sorban a beleszólás a helyi döntések meghozatalába is.

A helyi társadalom az a terep, ahol a fiatalok állampolgárként első alkalommal érintkeznek a közintézményekkel. Közvetítésükkel személyesen megtapasztalhatják a nagy társadalmi alrendszerek működési sajátosságai közötti különbségeket, azt hogy hogyan működnek a hatóságok a mindennapi életben. Itt kell megtanulniuk és megérteniük a közigazgatási eljárások értelmét és működési mechanizmusait, hogy hová kell fordulniuk a különböző ügyek elintézésekor. A konkrét helyzetekben való eljárás írott és íratlan szabályait, a hozzájuk kapcsolódó készségeket és magatartásformákat. A modern társadalmi léthez szükségképpen tartozik egy ügyintézési kultúra, amelynek alrendszerenként sajátos szabályrendszere van. Másként intézzük a bankügyeinket, és megint másképp járunk el a bíróságokon. E szabályrendszer nem kielégítő ismerete és a hozzájuk kapcsolódó készségek hiánya társadalmi szempontból hátrányos helyzetet jelent. Úgy gondolom ez is az aktív és felelős állampolgárságra nevelés része. Alap, amelynek hiányában a közösségnek sem a szolidaritást célzó sem a politikai funkciója nem működik.

Általános jelenség, hogy a hagyományos közösségek felbomlottak, az alulról szerveződő új közösségek szórványosak, eleve nem jöttek létre, vagy nem működnek. Szinte üdítő kivételt jelentenek az információs társadalom fejlődése nyomán megszerveződő helyi nyilvánosságot biztosító civil rádiók, újságok, az eleve multietnikusként, multikulturálisként szerveződő online közösségek. Magyarországon különösen szembetűnő – és csak részben magyarázható történelmi okokkal – a civil társadalom és a közösségek hiánya, amelyek a helyi ügyek intézésének, a *„hétköznapi demokráciacsinálásnak"* az aktorai lehetnének. A közösségfejlesztők nem tudnak olyan tartósan fennálló társulásokat létrehozni, amelyek hosszú távon elköteleződnének a közügyek irányában. A szakemberek a társadalmak megújulási képességének súlyos zavarát látják a jelenségben. A közösségi aktivitás csökkenése egyféle kollektív pesszimizmus szimptómája: az emberek nem igazán hisznek abban, hogy beleszólásuk lehet a közösségi ügyek alakulásába, eközben azonban a magánjellegű dolgok elérésére vonatkozóan a bizakodás a jellemző. Személyes jövőjüket általában optimistán ítélik meg, a társadalom jövőjét viszont pesszimistán látják.

A helyi társadalom az aktív állampolgárság gyakorlásának legtermészetesebb helyszíne is egyben. Ebben a közegben tapasztalható meg leginkább, hogy el lehet érni dolgokat, hogy hatást lehet gyakorolni a világra és változásokat lehet előidézni. A helyi társadalom, az a szűkebb szociokulturális miliő, ami tényleges cselekvési teret jelent a tudatosan együttműködő egyénekből álló közösségnek. A lokális cselekvés céljai – ellentétben a makropolitika sokszor átláthatatlanul bonyolult módon működő mechanizmusaival – világos és konkrét problémák kezelésére irányulnak. A megoldás lehetséges eszközeinek köre könnyebben felmérhető, a célelérés megítélése egyszerűbb, az együttműködés személyes és kiszámítható kapcsolatokon alapul. A 2008-as a dél-alföldi fiatalok politikai cselekvésmintáinak feltárására irányuló kutatásaink egyik szembetűnő eredménye volt a 18 évesek civil cselekvésfajták (környezetvédelem, jótékonyság, közintézmények akadálymentesítése, hajléktalanok önkéntes gondozása) iránti affinitása (60-87% közötti aktivitási értékek).[25] A kutatás ezen adatai – bár érvényességi körük csak egy szűkebb régióra terjed ki – azt azért jelzik, hogy a helyi társadalomra koncentráló pedagógiai megközelítés kedvezőbb fogadtatásra találhat a nagypolitikától általában idegenkedő diákok körében is. Jól tudjuk egy szolidaritási akcióban való részvétel még nem azonos a helyi közéleti kérdésekbe, a lakosságot közvetlenül érintő közpolitikába való beleszólással, de a felsorolt tevékenységi formák gyakorlóit óhatatlanul is elvezetheti a politika világához. A diákok direkt módon megtapasztalják és megérthetik a politika és a hétköznapi élet közötti viszonyt, nem beszélve arról, hogy személyes élményeik elvezetik őket a társadalmi összetartozás tudat, a társadalmi szolidaritás, a tolerancia értékeinek meggyőződéssé válásához. Szóltunk már róla, hogy e munkában a pedagógusok partnerként kell hogy tekintsenek a helyi társadalom minden szereplőjére,

Az állampolgári együttműködés, egyetértés megtapasztalása felbecsülhetetlen érzelmi jelentőséggel bírhat, és a közös ügyek intézésének jövőbeni motivációs bázisává válhat. David Kerr az angliai társadalomismeret oktatás hatásvizsgálatát célzó longitudinális kutatások vezetője a rendelkezésére álló empirikus eredmények alapján úgy látja, a helyi demokrácia gyakorlására történő nevelésben a legfontosabb az *„érzelmi komponens"*. Ennek egyik döntő eleme annak megtapasztalása, hogy hatással lehetünk a körülményeink alakulására, befolyásolni tudjuk az önkormányzati intézkedéseket, a másik pedig a valahová való tartozás érzésének kialakulása.[26] Álláspontja a személyes viszonyulás lélektani mozzanatára világít rá, és a társadalomismereti képzés egyének életútjának alakításában játszott funkciójára hívja fel a figyelmünket.

[25] Az ugyanebben a kutatásban egy másik kérdéscsoportra, a klasszikus politikai jogokhoz fűződő cselekvésekre (választójog gyakorlása, sztrájk, politikai véleménynyilvánítás, demonstráción való részvétel stb.) adott válaszok átlaga már csak 55%-os aktivitási hajlandóságot jelzett. Tisztában vagyunk vele, hogy ezek a válaszok nem vonatkoznak a tényleges cselekvésre, csak a cselekvésről való vélekedésre, mégis úgy látjuk, hogy a makropolitikától való elfordulás a konkrét helyi ügyekben való részvételi hajlandósághoz képest autentikus értelmezése az adatoknak. A fiatalok két politikai cselekvéstípushoz való eltérő viszonya a politikai rendszer két szegmense közötti különbségek eredője. Nemcsak arra utalok, hogy itt jóval bonyolultabb, elvontabb kérdések kerülnek előtérbe, hanem arra is, hogy másként ítélhetik meg a két cselekvésfajtát, mint befektetés értelmét, megtérülési lehetőségeit.

3. *Személyes orientációs funkció: hozzájárulás az egyéni életstratégiák megalapozásához.* Az egyénekre koncentráló (és tegyük hozzá: ideális esetben ténylegesen perszonalizált pedagógiai megoldásokat alkalmazó) megközelítés szerint az iskolának a diákok személyes szocializációs szükségleteiből kell kiindulnia. Ez a szemléletmód az egyén és nem az állam oldaláról közelít a társadalomismereti tartalmak átadásának kérdéséhez. A személyes vonatkozásokat előtérbe állító funkció képviselői abból indulnak ki, hogy minden diáknak joga van arra, hogy elsajátítsa a társadalmi, politikai, munkaerőpiaci részvételhez szükséges tudást és készségeket.[27] Legfőképpen azoknak, akiknek mindezek elsajátítása a családban nem adatott meg. A társadalomismeret tehát ebből a szempontból is úgy jelenik meg, mint a hátránykompenzáció eszköze, mint amely érvényesüléshez segíti az esélyegyenlőség társadalmi értékét. A hátrányos helyzet korrekciós igénye mellett látnunk kell azonban, hogy a személyes orientációs funkció sokkal szélesebb kört érint, mint első látásra gondolnánk. A család nem tudja már többé úgy biztosítani a társadalomról való tudás reprodukcióját, mint az előző század első felében, az erre vonatkozó családi stratégiák hatékonysága kimutatottan gyengül. A fogyasztó közösséggé váló középosztályi családokban az életszínvonal megőrzéséhez szükséges munkamennyiség növekedése a szülőktől egyre több, a gyermekükkel való foglalkozáshoz szükséges időt vesz el. Más esetekben a munkanélküliség miatt nőtt a családok instabilitása, ami végső soron megint csak a szocializációs funkciók gyengülését eredményezi. Rengeteg az egyszülős családban nevelkedő gyermek. Mindez hatással van az iskolai neveléssel kapcsolatos tartalmi és módszertani elvárásokra is.

Az Ember és társadalom műveltségterület iskolai közvetítésének e koncepció szerint a diákok társadalomszemléletének meghatározott irányú formálása, a társadalmi jelenségek értő szemléletének megalapozása, a társadalmi szerepvállaláshoz szükséges kompetens tudás átadása a célja. Lényegében a felnőtt szerepekre való felkészítést vállalja magára. A funkcionális megközelítések perspektívájából nézve a felnőtt szerepekre való felkészítés feladatrendszere mutatja meg leginkább a képzés holisztikus alapjait.. A célelérés feltételezi, hogy a közoktatásnak világos képe legyen arról, melyek azok a lényegi kvalitások, amelyekkel egy fiatalnak rendelkeznie kell a gazdasági és társadalmi (globális) túléléshez. Mind-

[26] Kerr i.m. 24.o.

[27] Falus Katalin – Jakab György: Aktív állampolgárságra nevelés. http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=kompetencia-11_aktiv_allampolgarsag Megtekintés dátuma: 2010-02-05

ezek megragadására a kompetencia fogalma szolgál. Az állampolgári és szociális kompetenciák lezáratlan/lezárhatatlan katalógusa mindennél világosabban jelzi a feladatok sokrétűségét. A kompetens (állam)polgárok és a társadalomba integrálódni képes, szakmai szerepeikben a munkaerőpiacon, közösségi életükben, a helyi társadalomban sikeres magánemberek életstratégiáinak megalapozásában részt venni kívánó iskolának az elméleti ismeretek átadása mellett procedurális ismereteket, eljárásjogi szabályokat, az ügyintézési kultúra alapelemeit, eszközhasználati technikákat is közvetítenie kell. Az állampolgári és a szociális részvételhez szükséges kompetenciák fejlesztése mellett meg kell oldania a gazdasági-, kulturális részvételhez szükséges kompetenciák fejlesztését is, felzárkóztatva azokat a kognitív és transzverzális kompetenciák jelentősége mellé . A kompetencia több mint a készségek és képességek összessége: cselekvésre alkalmas tudás. A tudás pedig a tapasztalásából származik, és a gyakorlatban nyer igazolást. A szemléletmód magyarországi képviselői Falus Katalin és Jakab György a következőképp fogalmaznak a szocializációs szükségleteket támogató tananyag bevezetőjében: „*...Nem (csak) az a fontos, hogy a diákok elsajátítsák (megtanulják) a társadalmi együttélési szabályokat, illetve az alapvető erkölcsi imperatívuszokat, hanem az is, hogy a későbbiekben ezeket készségszinten gyakorolják. A jól ismert megfogalmazás szerint: nemcsak az a fontos, hogy az iskolában a diák milyen ismeretekkel rendelkezik, a tananyag igazi próbája az, hogy ha a diák a későbbiekben ismeretlen helyzetbe kerül, akkor is a tanultak „szellemében" viselkedjen.*" Egyúttal ez a dimenzió szemlélteti a legvilágosabban a társadalomismereti tartalmakhoz kapcsolt tudás sajátos jellegét. Amennyiben kísérletet teszünk annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy milyen tudásra van szüksége az egyénnek ahhoz, hogy sikeresen birkózzék meg a felnőtt élet kihívásaival, azonnal látszik a különbség a hagyományos iskolai tantárgyak és a társadalomismereti órák között. Ez részben azt is megmagyarázza egyébként, hogy az ET, miért E.T., miért hat idegenül az oktatás mai viszonyai között.

A hagyományos tantárgyak az akadémiai diszciplínák alapján kialakított iskolai tudássztenderdek szerint szerveződnek, míg a társadalomismereti tárgyak társadalomról való tudása nemcsak, hogy interdiszciplináris jellegű, de tudássztenderdjeinek szerveződése is más elvek mentén történik. A tantárgy szemléletmódja a diszciplináris határok eltűnését eredményezi. Az élet nem veszi figyelembe az akadémiai diszciplínák határait, hogy egy társadalmi jelenségnek egyszerre lehet szociológia, politológia, pszichológia, antropológia, erkölcsi vonatkozása. A személyes szocializációs szükségleteknek adekvát társadalomismeret oktatás értelemszerűen nem elméleti, hanem a gyakorlatban hasznosítható, felhasználói tudást kíván közvetíteni, ezért a valóságból indul ki. A tudás értékmérője itt az, hogy mennyiben járul hozzá a cselekvés megalapozásához. Ismeretanyagát következésképpen az állampolgár és a világban boldogulni kívánó magánember érintettsége mentén integrálja. Egy tartalom bekerülését a tantervbe tehát nem az fogja meghatározni, hogy mekkora annak tudományos jelentősége, vagy a további elméleti ismeretek elsajátítása szempontjából megítélt pedagógiai fajsúlya, hanem az, hogy mekkora az életvilágban, a társadalmi praxis hétköznapjaiban kamatoztatható haszna. A tudásanyag szelekciója gyakorlatorientált szempontokat követ. Emellett problémacentrikus is, ami legalább három dolgot jelent: igazodik a fiatalok szocializációs szükségleteihez, reflektál a társadalmi kohézióval kapcsolatos legfontosabb feladatokra, kihasználja, az adódó társadalmi, politikai és közéleti helyzeteket, azaz az aktualitások pedagógiai felhasználásában rejlő motivációs lehetőségeket. Egy ilyen tudássztenderd értelemszerűen flexibilis és szintе folyamatos újragondolást igényel. A hozzá kapcsolódó fejlesztési követelmények messze túlmutatnak a hagyományos ismeretátadás keretein, mert az átadás speciális módszereit igénylik. Természetesen nem tagadjuk, hogy a hagyományos tantárgyak fejlesztési követelményei között ne szerepelne a kompetenciák többirányú fejlesztésének igénye. A hangsúlyok azonban érezhetően eltérő helyre kerülnek az Ember és társadalom műveltségterülethez tartozó tantárgyak esetében. Ideális, ha ezeknek a fejlesztése minden tantárgy feladata, ha a diákok különböző irányokból kapnak megerősítést arra vonatkozóan mi fontos jövőbeni életük sikeres alakításához. Szükség van azonban a más tárgyak keretében csak a tananyag függvényében, sokszor esetlegesen megvalósuló nevelési helyzetekből származó üzenetek szisztematizálását célzó külön tantárgy(ak)ra, a felhasználói szempontokat közvetítő szocializációs minták előtérbe tolására és természetesen – ami az eddigiekből egyértelműen következik – saját a célok adekvát módszertanára.

A TÁRSADALOMISMERETI OKTATÁS MODELLJEI

A jelen helyzet a téma oktatása iránt elkötelezett szakemberek útkeresésének egyik állomása, ahonnét visszatekintve jó néhány működőképesnek bizonyuló modellkísérletről adhatunk számot. A teljesség igénye nélküli áttekintésük azért is tűnik indokoltnak, mert összességében alkalmasak leginkább az Ember és társadalom műveltségterület holisztikus jellegének, a fejlesztési feladatok komplexitásának megmutatására.[28] A 90-es években induló programok leképezték a külföldön már korábban is létező szakmai viszonyokat, amikor két különböző irányba indultak el: vagy komplex módon közelítették meg az oktatási-nevelési feladatokat, vagy

[28] A fejezet megírásához az alábbi munkákat használtam fel: Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához. Jakab György: A társadalomismeret oktatása a történelem tantárgy keretében. Az állampolgárságra, demokráciára nevelés az iskolában" c. cikk http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kfa/0/6634/crick.html, Ted Huddleston – Don Rowe: Állampolgárságra és demokráciára nevelés az angol iskolákban. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-03-ta-Tobbek-Allampolgarsagra, Falus Katalin – Jakab György: Bevezető az Oktatáskutató Intézetben kifejlesztett tananyaghoz. c. írása, Falus Katalin – Jakab György – Vajnai Viktória Hogyan neveljünk demokráciára? OKI, Budapest, 2005.

pedig egy-egy részterületre koncentráltak. Mindkét irányzat felismerte viszont az ismertátadás mellett a készségfejlesztés fontosságát. (Amit persze a jobbára külföldi finanszírozók maguk is szorgalmaztak). E programok a gyakorlatban sokszor összefonódtak és megtermékenyítően inspirálták egymást.

A *társadalomismeret oktatás szaktudományos modelljén* belül többféle variáció született. Tanúi lehettünk polarizált, azaz egy részterületre koncentráló és interdiszciplináris megközelítéseknek egyaránt. A szaktudományos paradigma a 70-es évek óta volt formálódóban Magyarországon. A tanárképző intézmények társadalomtudományi tanszékeinek presztízskérdést jelentett, hogy a közoktatásban az általuk képviselt tudásterület *„tantárgyiasítva"* jelenjen meg. A nyolcvanas évek közepén törekvéseik elvezettek a Filozófia és a társadalomismeret című tantárgy iskolai bevezetéséhez, amely elsősorban a filozófia és a szociológia tanszékek erős pozícióit jelezte. Az új tantárgyak hármas legitimáción nyugodtak. Távol tartották magukat a direkt ideologikus propagandától, stabil elméleti alapokat adtak, amelyek fontosságát (ne feledjük: a rendszerváltás környékén a szociológia forradalmi szerepet játszott a Kádár-rendszer erodálásában) a tantestület tagjai is elismerték. Harmadikként a fiatalok szocializációs szükségleteire hivatkoztak. Ez utóbbi azonban nem teljesülhetett, mert lényegében szigorú szaktudományos alapon *„mini társadalomtudósok"* képzése valósult meg. A rendszerváltás után a filozófia és a szociológia mögé, mint szaktudományos törekvés igyekezett felzárkózni az alkotmánytan is, az amerikai oktatási gyakorlatra hivatkozva, ahol a tagállamok többségében kötelező a (Civics, Government) tárgyak tanulása.[29] Nem vitatva az alkotmányjogi alapok, az alkotmányosság elvének, az emberi jogok ismeretének fontosságát meg kell jegyeznünk, hogy ez is csak egy részterülete a társadalom ismeretének. Az állampolgári/társadalmi ismeretek jellegű megközelítésekről általában elmondható, hogy biztonságos megoldást kínálnak, mivel céljuk csak egy politikai és társadalomtudományi ihletettségű műveltség kialakítása. Az alapvető baj velük az, hogy azt a látszatot keltik, mintha a politika, a társadalom működése problémamentes dolog lenne. Nem ösztönöznek kellőképpen gondolkodásra, az ember társadalomban betöltendő helyének keresésére. A többnyire frontális osztálymunkával történő tananyag feldolgozásra a tanári kinyilatkoztatások, és nem az együttgondolkodás (volt) a jellemző, hiányzott a vitára ösztönző problémafelvetés. A megoldás kitűnően alkalmas volt az érdeklődő diákok felvételi történő előkészítésére, de személyes érintettség kialakítására nem. A többség számára túlságosan elvont, tankönyv ízű, élettől idegen és reprodukálandó tananyagot közvetített, ami ez utóbbi csoport számára könnyen unalmassá is válhatott. *„Régimódi, biztonságos és holt biztos, hogy magolós"* összegzik véleményüket e modellről Ted Huddleston és Don Rowe.

[29] Talán nem véletlen, hogy a Civitas Egyesület első elnöke épp egy alkotmányjogász, Kukorelli István volt. Az USA miénktől eltérő történelmi sajátosságai és politikai kulturális lehetőségei inkább adnak lehetőséget az állampolgári szocializáció alkotmány köré szervezésére.

A Civitas program *„kísérleti oktatási programként"* viszonylag korán sikeres kísérletet tett a magyar tanárképzés rendszerébe történő beépülésre, ami nem volt kompromisszumok nélküli. A hagyományos magyar felsőoktatás viszonyai között a társadalomismereti tanárképzés az elméleti tárgyak dominanciája mellett zajlott, miközben azért a készségfejlesztő *„tréningek"* is megmaradtak. A közoktatásbeli kísérletekhez képest a program a tanárképzés szintjén ehhez annyit tett hozzá, hogy a pedagógusok felkészítését az interdiszciplináris szemlélet jegyében (szociológia, politológia, közgazdaságtan, filozófia, pszichológia) szervezte meg, ami az akkori egyetemi szakokhoz viszonyítva szinte egyedülállónak számított. Az pedig, hogy mindezt kiegészítette a tanári készségfejlesztés moduljával, amiben a személyes kompetenciák fejlesztése és külön szakmódszertani képzés is helyet kapott, szinte már az egyetemi szokásjog és tolerancia határait súroló megoldásnak számított, egyes tudományos berkekben talán meg is kérdőjelezte a kísérlet komolyságát.

A szaktudományos törekvések hátrányainak tudatos kiküszöbölésére való törekvés jellemzi az Oktatáskutató Intézetben 2005-re kifejlesztett *szocializációs programnak* szánt tananyagot, amely a diákok egyéni szükségleteit állítja a társadalomismeret képzés középpontjába. A tananyag bevezetőjében a szerzők leszögezik, a fő cél a tanulók személyiségformálása, felnőtt szerepekre való felkészítése és mindezzel társadalmi integrációjuk elősegítése. Az iskola feladatát tehát abban látják, hogy diákjai *„megtalálják helyüket az életben"*. Alapvető emberi jogként fogják fel, hogy a tanulók elsajátíthassák azokat az ismereteket és készségeket, amelyek jövőbeni boldogulásokhoz szükségesek. Hangsúlyozzák, hogy az állampolgárság tanulása nap mint nap zajló élethosszig tartó folyamat, nem lehet azt a távoli jövőbe helyezett célként kezelni. Következésképp szisztematikusan minden évfolyamon és egymásra épülve kell foglalkozni a kérdéssel, sajátos gyakorlóterepet kell biztosítani az ismeretek és a készségek elsajátításához. A koncepció jellemzői: az ismeretcentrikus szemlélet oldása, a készségeket, cselekedtető megoldásokat, tanórán kívüli tevékenységeket integráló megoldások preferálása. Felismeri és hangsúlyozza a cselekvésre alkalmas tudásnak az életutak alakításában játszott szerepét. Ennek érdekében integrálni kívánja a diákok hétköznapi életből szerzett tapasztalatait és az iskolában tanultakat. Jelenelvűséget képvisel, az itt és most társadalmában való eligazodást szolgáló ismeretanyagot és készségeket térképezi fel és fejleszti. Az életformák és értékrendek sokféleségét reprezentálja, de egyúttal elkötelezett a polgári mentalitás, a demokratikus értékek és a morális felelősségvállalás irányában. Interaktivitás, élményszerűség és személyesség jellemzi, amely nagy mozgásteret biztosít a tanár számára a tananyag feldolgozásakor. A készségfejlesztés során kiemelten kezeli a gondolkodási, döntéshozási, kooperációs és együttélési készségek, valamint a tanulási és információkezelési készségek fejlesztését. Induktív megközelítést alkalmaz, konkrét szituációból, esetekből indul ki, amelyek alkalmasak arra, hogy előhívják a diákok személyes tapasztalatait. A saját élmények általánosításán keresztül jutnak el a diákok az új tananyagig, amelynek elsajátítása valamilyen új produktum formájában (rajz, tanulmány, fotó, interjú, előadás stb.) is megjelenik.

Az aktív állampolgári nevelési koncepciója az Európai Uniós országok közös oktatási stratégiájának része. Hasonlóan az előzőekhez a komplexitás igényével lép fel. Nevével ellentétben nem kívánja leszűkíteni a társadalomismereti fejlesztési feladatokat a politikai-közéleti nevelés dimenziójára, ugyanúgy része a munkavállalói szerepekre való felkészítés, mint például a kulturális részvételhez szükséges kompetenciák fejlesztése. Hivatkozási alapja az unió által kiemelten fejlesztendő szociális és állampolgári kulcskompetenciák köre, amelyekre az unió minden polgárának szüksége lesz a jövőbeni társadalmi-gazdasági szerepvállaláshoz. A nevelési koncepció átfogóan kezeli az állampolgári lét összes dimenzióját a helyi szinttől a globalitásig: a demokrácia értékrendjét ugyanúgy vonatkoztatja a személyes, a közösségi és a makroszintű együttélési kérdésekre. A nevelési elképzeléseit a részvételi demokrácia modelljére alapozza. A nevelés fókuszában az aktív szerepvállalás, amely *„összhangban van az emberi jogokkal és a demokráciával, így az erőszakmentesség jellemzi. Felelős szerepvállalás, amely mind egyéni, mind közösségi szinten megjelenik, és tudatos döntéshozást, valamint a döntések következményeinek mérlegelését és vállalását is jelenti.*"[30] A tudás-ismeret-képességek -attitűdök komplex formálására törekszik. A programhoz kapcsolódó oktatási programcsomagok hiánya miatt a megvalósítás módszertani sajátosságait itt még nem tudjuk elemezni.

Az (állam)polgári nevelést a maga komplexitásában felfogó megoldások mindig is törekedtek a fejlesztési célok szisztematikus rendszerben történő megfogalmazására. Magának a NAT-nak az Ember és társadalom műveltségterülete is ebben a szellemben született. Folyamatos revíziói ezen a terülten is tükrözték a korábban kialakított rendszer új tapasztalatok tükrében történő továbbfejlesztési igényét. A szisztematikus megközelítést kezdetben jobbára a háttérben álló tudományos diszciplínák alapján kialakított oktatási sztenderdek biztosították. Fontos változást hozott e téren a 2007-es revízió, mely a kompetenciaközpontú fejlesztési követelményekkel új rendszerszerű megközelítési szemléletet alapozott meg. Megjelent benne a szociális és állampolgári kompetencia fogalma, valamint az aktív állampolgárságra és demokráciára nevelés, mint kiemelt kereszttantervi feladat. A változás nyomán megindult a különböző kompetenciaprofilok és kompetenciahálók feltérképezése, a kompetencialapú programcsomagok fejlesztése. Áthatotta a különböző módszertani iskolák és irányzatok képviselőinek szemléletmódját, és a korábbi elképzelések kompetenciaközpontú újragondolását eredményezte. Egyúttal felhívta a polarizált megközelítési módokban gondolkodók figyelmét a társadalomismereti tartalmak komplexitására.

2. *Az (állam)polgári nevelés polarizált megközelítéseinek* közös jellemzője, hogy vagy egy részterületre, vagy egy – a szocializáció szempontjából döntő jelentőséggel bíró – kompetenciafejlesztő módszerre koncentrálnak. A jobbára a SOROS Alapítvány által finanszírozott képzések például egy-egy résztémát dolgoztak fel

[30] Aktív állampolgárságra nevelés. I.m. 18.o.

(*kisebbségek, multikulturális nevelés, rasszizmus, Holokauszt*). A feldolgozandó terület behatárolhatósága lehetővé tette az oktatási tartalmak pontosabb kidolgozását és az átadásuknak adekvát módszertan markánsabb megjelenítését. Ennek köszönhetően kitűnő és használható oktatási segédanyagok összeállítására és publikálására viszonylag korán alkalmassá váltak ezek a fejlesztések. A résztémák nagyobb időkeretben való oktatása szükségképpen érdemibb elmélyülést biztosít és sokkal biztosabb megértést eredményez. Lehetőség nyílik a kompetenciák többirányú fejlesztésére, az élményszerű tanulás körülményeinek megteremtésére. Ennek a megközelítésnek az a hátránya, hogy a közoktatás viszonyai ritkán adnak lehetőséget a tanári gyakorlatba való teljes átültetésre, legfeljebb kiragadott elemek hasznosíthatók az órákon. Kitűnően alkalmasak viszont iskolai projekthetek társadalomismereti, nevelési tartalommal való feltöltésére.

A *„fontos kérdések modell*" az aktuális politikai közéleti ügyeket állítja a társadalomismereti képzés fókuszába. Fontos kérdések a mindenki számára ismerős és széles körben megvitatott politikai ügyek, társadalmi konfliktusok témái, morális kérdések, amelyek könnyen átlátható módon, hagyományosan megosztják az állampolgárokat, (euthanázia, sztrájk, népszavazási kérdések, a helyi politika konfliktusai, tiltakozó akciók motivációi stb.) A modell egyetlen domináns módszeren, a vitakörön alapul. A diákok elé tárják a fontos tényeket (és gyakran a különböző álláspontokra jellemző érveket is), amelyek a vitára ösztönző témával kapcsolatosak. Szemléletmódja tehát nem annyira a végtermékre, inkább a folyamatra helyezi a hangsúlyt. A vita sikere azon mérhető le, hogy mennyire élénk az eszmecsere, a diákok milyen aktívan vesznek részt, hogy a véleményeket mennyire támasztják alá tények és/vagy érvek, mennyire tartják tiszteletben a sajátjuktól különböző véleményeket és mennyire tartják be a vita szabályait: azt, hogy mindenkire sor kerüljön, és hogy kivárják, amíg a többiek befejezik a mondanivalójukat. A módszer kitűnően fejleszti a vita – és konfliktuskezelési készségeket, alkalmas a tolerancia, az empátia megerősítésére, mindemellett kitűnő tréning a kritikai gondolkodás és a kommunikációs kompetenciák gyakoroltatására is. Fő erőssége, hogy a diákokat érdeklik a valódi és aktuális témák, és szívesen vesznek részt megvitatásukban. Megalapozhatja a közéleti kérdések iránti érdeklődést, a politikai információk kritikai szemléletét, valóban hozzájárulhat az aktív állampolgári magatartás megalapozásához. Elősegíti a diákok személyes viszonyulását a választott témához, ebben az értelemben tehát nagyobb érdeklődés és erősebb motiváció kiváltására alkalmas. Azon a demokratikus állampolgár-fogalmon alapul, amely szerint minden állampolgár joga, hogy szabadon válassza meg politikai nézeteit, és ezeket kifejezésre is juttassa. Akkor tud élni ezzel a jogával, ha birtokában van a politikai vitához szükséges készségeknek és erényeknek, és ha ismeri az aktuális politikai kérdésekkel kapcsolatos főbb érveket. A módszer legnagyobb gyengesége az esetlegesség, a tananyag nem kiegyensúlyozott volta. A tanár szerepe jobbára arra korlátozódik, hogy moderálja a vitát, egyféle semleges elnök, aki őrködik a játékszabályok betartásán. Gyakori, hogy a vita elhúzódik és az órán nem nyílik lehetőség

a mélyebb összefüggések feltárására. A diákok nem kapják meg azt az értelmezési keretet, amelynek birtokában egy legközelebbi alkalommal – immár önállóan is – megfogalmazhatnák saját viszonyukat a témához. A diákok nem ismerik a politikai gondolkodásmódok jellemzőit, a mögöttük húzódó értékrendeket. Könnyen megtörténhet az is, hogy a hangsúly az értékrendek ütközésére és nem a kooperatív magatartásformák megerősítésére kerül, a közös nyereség játszmájának belátása helyett a konfliktus dominál.

A *„részvétel a közéletben modell*" az előző megközelítés korrigált, továbbfejlesztett változata. Célja szintén a közéleti aktivitás megalapozása, de ehhez stabil politikai műveltségbeli alapokat kíván nyújtani. A politikai ismereteket nem önmagában való célként, hanem eszközként fogja fel az állampolgári belátások, magatartás és viselkedésminták formálásában. Szisztematikus háttértudást kíván nyújtani ahhoz, hogy a fiatalok intelligens módon képesek legyenek megfogalmazni saját viszonyukat a politikai közösség ügyei vonatkozásában. Tehát végső soron világnézeti nevelésről (talán a kifejezés használata ennyi idő után nem kelt már visszatetszést) van szó, anélkül, hogy meghatároznánk a politikai meggyőződés tartalmát. A nevelés fókusza arra irányul, hogy intelligens és felelős módon tudjanak majd vállalni *bármilyen* politikai meggyőződést. Ted Huddleston és Don Rowe így írnak erről: *„A „részvétel a közéletben" modell az órán egyféle nyilvános vagy állampolgári fórumként működik. Minden osztályközösség egy miniatűr társadalom, olyan egyének gyűjtőhelye, akik mindenről másképpen gondolkodnak és a legkülönbözőbb otthoni háttérrel rendelkeznek. Az osztályban a diákok állampolgárok módjára vitatják meg a politikai kérdéseket. Ezáltal az osztály egyidejűleg legalább annyira valódi, mint modellezett fóruma a nyilvános megnyilatkozásnak és vitának. A tanár a politikai vita modellje és moderátora. A lényeg az, hogy a diákok ne csak a szélsőséges véleményeket kiváltó téma egyetlen megközelítésével ismerkedjenek meg. Szükség esetén a tanár is részt vesz a vitában annak biztosítékául, hogy többféle vélemény és álláspont is felmerüljön, amelyeket a diákok fontolóra vehetnek."*[31]

Az *önkéntességből való tanulás* (service learning) szemléletmódja amerikai modell alapján a Demokratikus Ifjúságért Alapítvány (DIA)[32] tevékenységének köszönhetően terjedt el Magyarországon. A modell nem utolsó sorban azért figyelemre méltó, mert működő példája az iskola és a közvetlen társadalmi környezet együttműködésének. Itthon ugyan csak szórványosan alakultak még ki kapcsolatok a civil tevékenységet szorgalmazó szervezetek és a közoktatás között, de az eredeti amerikai modellben a „kinti" tapasztalatokat a diákok visszaviszik az órára

[31] Ted Huddleston – Don Rowe: Állampolgárságra és demokráciára nevelés az angol iskolákban. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-03-ta-Tobbek-Allampolgarsagra

[32] Zsók Ágnes–Garas Ildikó: az önkéntességből való tanulás. A DIA modell, mint a pedagógiai módszerek kiszélesítésének lehetősége. Új Pedagógiai Szemle. 2003. július-augusztus. http://www.epa.hu/00000/00035/00073/2003-07-lk-Tobbek-Onkentessegbol.html

és közösen dolgozzák fel. A programnak számos aspektusa van, amellyel a mai diákokat, fiatalokat arra buzdítja, hogy az iskolában szerzett ismereteiket gyakorlatban próbálhassák ki, és ezt az elmélyített, kipróbált tudást összekapcsolhassák az iskolaival. Az önkéntesség és a másokért való tenni akarás gondolatának korai megismertetése nagymértékben segíti a következő generációt a demokratikus elvek elfogadásában és a civil technikák gyakorlásában Az önkéntes tevékenységet célszerű összekapcsolni a *„civil műveltség"* aspektusaival: civil társadalom funkciói, érdekképviselet, tiltakozáskultúra, eszközhasználati kompetenciák fejlesztése, stb. aspektussal: a civil ismeretekkel (tolerancia, érdekképviselet stb.), amelyek a diákok közéleti aktivitását még elméleti háttérrel is segítik.

Az iskola és a társadalmi környezet együttműködésére épül továbbá a Civitas Egyesület *„Állampolgári kezdeményezések*" (Project Citizen) programja, melynek lényege, hogy a diákok a projekt módszer alkalmazásával dolgoznak fel a közvetlen lakó-, vagy iskolai környezetükben lévő problémát (az iskola elhanyagolt parkja, a kutyatartók konfliktusa a város lakóival, a város műemlékeinek védelme stb.) Feladatuk a probléma bemutatásán túl a lehetséges megoldási alternatívák kidolgozása és cselekvési terv készítése. Eközben kapcsolatba lépnek a helyi társadalom intézményeivel (önkormányzat, városgazdálkodási vállalat, helyi média stb.) a két példa azt jelzi, hogy miként lehetséges az együttműködő társadalmi környezetben rejlő lehetőségek kamatoztatása a társadalomismereti nevelési célok megvalósítása érdekében.

A polarizált megközelítések közül a társadalmi együttélés morális értékrendbeli vonatkozásait hangsúlyozó *emberismeret és etika iskola* gyakorolt a legnagyobb hatást az iskolai gyakorlatra. E téren meg kell említeni az amerikai gyermekfilozófia sikeres magyarországi adaptációját, amely az általános iskolában integráns részprogramja lett a társadalomismeret oktatásnak.[33] A hatás részben annak köszönhető, hogy a közoktatásban több tárgy formájában jelen tud lenni, másrészt – nem elhanyagolható körülményként – meg kell említeni, hogy Kamarás István még a bolognai tanárképzési rendszer bevezetése előtt képes volt elérni az emberismereti tanár szak akkreditációját. A szakemberképzéssel megtámogatott etika program az Ember és társadalom műveltségterület egyik nagy egységére épül, amely az emberi természet, a társas viszonyok kérdései köré szerveződik. Tudatosítja az emberi együttélés során megjelenő értékdilemmákat, fejleszti ezek kezelési készségeit, hozzájárul a helyes erkölcsi érzék kiműveléséhez. Módszertanában erkölcsi esettanulmányokon keresztül törekszik a valóság többdimenziós bemutatására.[34] A fejlesztési követelmények olyan emberképet, értékrendet és ethoszt képviselnek, amelynek kulcsszavai: az ember különböző dimenzióinak és

[33] Falus Katalin (szerk., 2005): *Liza – Beszélgetések az erkölcsről.* OKI, Budapest, ehhez CD-re írt *Tanári kézikönyv*.

[34] Homor Tivadar: Hogyan tanítom az etikát? Új Pedagógiai Szemle. 2002. július-augusztus. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2002-07-ta-Homor-Hogyan Megtekintés dátuma: 2010-02-07

viszonylatainak együtt kezelése, egyben látása, mások és másságok megértése, a velük való dialógus és az értük való felelősség vállalása mellett a saját habitus, értékrend és egyéniség kialakításának fontossága.[35]

A TANÁR SZEREPÉNEK ÉS A TANÁRKÉPZÉSNEK AZ ÚJRAGONDOLÁSA

Az *Ember és társadalom műveltségterületi tanárnak* képesnek kell lennie tanítványai társadalmi integrációjának elősegítésére, a szocializációs és politikai szocializációs folyamatok tényleges ágenseként alapismeretek, társadalmi szerepmodellek, értékek és attitűdök közvetítésére, a társadalmi szerepvállaláshoz szükséges jelenelvű, gyakorlati és kompetens tudás átadására. Olyan személyes tapasztalatok megszerzéséhez kell hozzásegíteni tanítványait, amelyek használható és hatékony „felhasználói tudást" eredményezve nemcsak sikeres egyéni életstratégiák kialakítását teszik lehetővé, de hozzájárulnak a demokratikus értékek érvényesüléséhez és a társadalmi kohézió növekedéséhez. Elő kell segítenie, hogy diákjai érdeklődővé és nyitottá váljanak más kultúrák irányában, a másságot empátiával és toleranciával fogadják, a társadalom multikulturális voltát ne megszüntetendő rosszként, hanem a plurális demokrácia egyik alapértékeként éljék meg.

A társadalomismeret tanár és a multikulturális nevelés tanára a szociális mintaátadás egyik főszereplője. Ebben az iskolai szerepében nem úgy jelenik meg, mint egy tudomány képviselője, mint az abszolút tudást hordozó tekintély, hanem mint a társadalom tagja. Nem elsősorban a társadalomtudományok művelője, tudása sokkal kevésbé tudományos és sokkal inkább „felhasználói" tudás. Az órákon nem kell minden társadalmi dimenzió szakértőjeként maximális tudásról tanúbizonyságot tennie, viszont képesnek kell lennie, hogy diákjait elvezesse a különböző társadalmi kérdésekhez, segítse őket a társadalmi jelenségek értelmezésében és bátorítsa őket abban, hogy különböző következtetéseket vonjanak le a maguk számára.[36] A hagyományos tudáskiválasztó, tudáselosztó tanár szerep az információs társadalom korában súlytalanná válik. Ahogy Szekszárdi Júlia fogalmaz a nevelési feladatok vonatkozásában, a tanár a posztmodern társadalomban már sokkal inkább *„társ a keresésben"*, mediátor, moderátor, facitilátor.[37] A tudás, a tanulás-tanítás, az értékátadás új fogalmai vannak formálódóban, a klasszikus tudássztenderdeket nem egy tantárgy esetében kikezdte a gyorsan változó társadalmi gyakorlat.

[35] Emberismeret az útvesztőben. Géczi János beszélget Kamarás Istvánnal. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00119/2007-12-np-Kamaras-Emberismeret.html. Megtekintés dátuma: 2010-02-06

[36] Falus Katalin–Jakab György–Vajnai Viktória Hogyan neveljünk demokráciára? OKI, Budapest, 2005.

[37] Szekszárdi Júlia: A nevelés funkcióinak változásai. *szigbp.hu/~sztzs/.../A_nevel%E9s_tartalm%E1nak_v%E1ltoz%E1sai.ppt Megtekintés dátuma: 2010-02-03*

Az iskolák sokasodó gondjai és gyarapodó feladatai sorában első látásra csak egyik a megválaszolandó kérdések közül a társadalmi környezethez való viszony tisztázása, holott a jelzett átalakulási folyamatot végső soron éppen ennek a közegnek a változásai implikálják egyre nagyobb erővel. Az iskola, mint a tudás átadásának helyszíne, sohasem szakadhat el attól a közegtől, amelyben ezt a tudást alkalmazni kell. Tudásformák komplexitásával kell dolgoznia. Képesnek kell lennie a hétköznapi tudás, a személyes tapasztalatok, a média által közvetített tartalmak és a tudományos tudás integrálására, a tudás szakmai és a hétköznapi életben való alkalmazása közötti összefüggések feltárására. Nem válhat élettől idegen önmagába zárkózó intézménnyé, nem tölti be társadalmi funkcióját, ha diákjai kapujából kilépve azt kell hogy megállapítsák: kint *„minden másképpen van"*.

„Meggyőződésünk, hogy az ember komfortérzete megnő a világban, ha eligazodik benne. Megismerve az egyes társadalmi jelenségeket, azok lehetséges okait és következményeit, idegenkedésünk menten csökken: társadalmi ismeretek birtokában, leginkább pedig a társadalom megismeréséhez szükséges újabb és újabb szempontokkal eszköztárunkban, a demokratikus, autonóm polgár attitűdjei alakulhatnak ki bennünk, ami pedig egy jobb együttélést eredményezhet."[38]

[38] A Karinthy idézet egyben egy társadalomismereti tankönyv címe is. *Minden másképp van.* (Czike Klára et al.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 2003

Jancsák Csaba

AZ SZTE TANÁRJELÖLT HALLGATÓINAK ÉRTÉKORIENTÁCIÓI

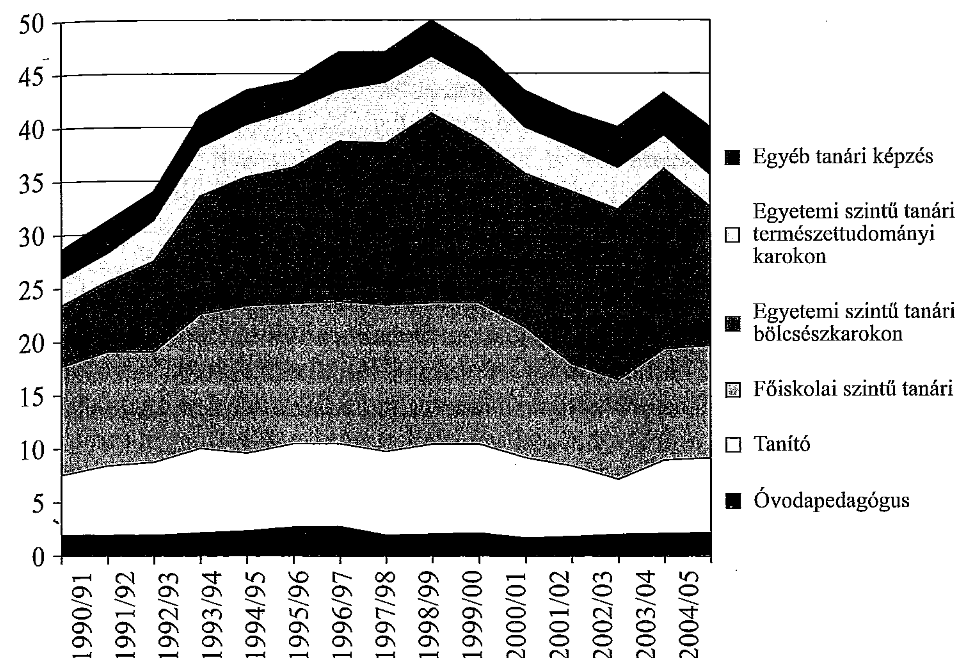
Az itt bemutatott eredményekkel szolgáló vizsgálat elsődleges célja az volt, hogy előzetes ismeretekkel szolgáljon egy tágabb, a magyarországi tanárképzésben részt vevő hallgatók világát mélyebben megismerni hivatott kutatáshoz, melynek konkrét célja a magyar felsőoktatás kétciklusúvá válásának folyamat közben megvizsgálni a tanárképzésben részt vevő hallgatók világát, a hallgatók körében folytatott vizsgálat eredményei által pedig visszajelzéseket nyújtani az ifjúsági szcenárióban mérhető változások és a tanárképzés átalakulás céljainak viszonyrendszeréről. E tanulmányban tehát – kutatás közben – a hallgatók értékorientációit vizsgáljuk.[1]

A KUTATÁS INDOKAI

A legutóbbi években a magyar felsőoktatásban számos rendszerszintű változási folyamat erősödött fel: megtörtént az egyetemi integráció, bevezetésre került a kreditrendszer, megszűnt a felsőoktatási preszelekciós felvételi rendszer, a tanárképzés kétciklusúvá vált. Mindeközben a kilencvenes évek eleje óta történt társadalmi-politikai-gazdasági átalakulás a közoktatás világát is jelentősen érintette (oktatás depolitizációja, iskolaválasztási pluralizmus, az oktatás adminisztratív hátterének decentralizációja, iskolai autonómia kialakulása, forráselvonás, projektek finanszírozása). A kilencvenes évek kezdetétől jól megfigyelhető a magyarországi felsőoktatás jelentős mértékű átalakulása, mely folyamat az új évezredre nagymértékben felgyorsult. Új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. A hallgatói létszámadatok tükrében meg kell állapítanunk, hogy 1990-ben a felsőoktatásba jelentkezők alig 36%-a nyert felvételt, a kutatás alanyainak (a 2009-ben végzős tanárszakosoknak a felsőoktatásba való belépése után) 2006-ban ez a mutató már meghaladta a 60%-ot. (KSH 2006)

[1] A tanulmány a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományok doktori program Humán Tudományok Doktori Iskolájában készült. Témavezető Dr. Kozma Tamás. A tanulmány alapját az az előadás képezi, amely a 2009. december 10-én „Oktatás – Ifjúság – Társadalom – in memoriam Gábor Kálmán" címmel megrendezett konferencián hangzott el (a konferencia szervezői: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológia szakosztálya, Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék). A szerző e helyütt is tiszteleg Gábor Kálmán emléke előtt.

A pedagógusképzésben résztvevők száma Mo-n 1990-2005

Ugyanakkor a tanárképzés korábbi rendszere is jelentősen átalakult, hiszen önállóságukban megszűntek vagy egy nagyobb egység részeként működnek tovább a korábbi, 4 éves képzést nyújtó tanárképző főiskolák (Nyíregyháza, Eger, Szeged, Szombathely, Budapest) valamint az új integrált intézmények tanárképzéssel foglalkozó karai is átalakultak,[2] a kétciklusú tanárképzésre való áttérésnek köszönhetően. E növekedés mozgatórugói a gazdaság és az oktatáspolitika modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok és szüleik voltak. A tanárképzés – mivel célja szerint az oktatás rendszerének képez szakember-utánpótlást – nem független e mélyreható változásoktól. Egy 1997-ben készült előrejelzés szerint 1995-től 2010-ig a pedagógusképzés esetében prognosztizált igény (82,1 ezer fő) és kibocsátás (204,6 ezer fő) egyenlegét 122 ezer főben határozta meg. (Timár 1997:11) Ezt a drámai „jóslatot" napjaink oktatási statisztikái még „drámaibbá" teszik (bár ellenkező előjellel), hiszen a bolognai rendszerű tanárképzés esetében jelentős népszerűségvesztést, a tanári mesterszakokon való továbbtanulás esetében alulmotiváltságot konstatálhatunk amikor azt látjuk, hogy a 2009/2010-es tanévre nappali tagozatos tanári mesterszakra felvett hallgatók száma Magyarországon a hétszáz főt sem közelíti meg.

A tanárképzés és környezetének rendkívül komplex viszonyrendszere összefügg a felnőtt társadalomban és az ifjúsági szcenárióban történt változásokkal is

[2] E témában ld. még az Educatio 2009 őszi számát, mely a „Bolognai" tanárképzés címet viseli.

(a fogyasztói társadalom, információs társadalom, élménytársadalom, kockázati társadalom hatásai a társadalmi szolidaritásra, az értékekre, a normákra, a kultúrára, a műveltségre, a „tudás"-ra, a tanári pályára), amelynek következtében az iskolák belső világa megváltozott, de nemcsak az iskola hagyományos funkciói terebélyesedtek ki közösségi és szolgáltató funkciókkal, hanem részben újfajta tanárszerepek és szerepelvárások is megjelentek. A változások sok szállal kapcsolódnak az egyetemi ifjúság világához (diplomás munkanélküliség, szakmák presztízsének átalakulása, társadalmi egyenlőtlenségek meggyökerezése, értékválság-értékváltások, az ifjúság fogyasztóként való megjelenése, többes identitások felszínre kerülése, a felsőoktatási életszakasz kitolódása, stb.). A felsőoktatási hallgatók életkeretei, iskolai életútja, életstílusa, életvitele megváltozott. Mindez párhuzamosan zajlott a magyarországi társadalmi és gazdasági változásokkal. A kutatás indikátorai tehát részben a Bologna-folyamat (amely manifeszt funkciója szerint megpróbál politikai válaszokat adni a folyamat aktorai által felvetett kérdésekre, illetve a hazai törvényi szabályozáson és hivatalokon keresztül a rá való hivatkozással szabályozzák a tanárképzés területét is – ezért keretül is szolgál a kutatáshoz), részben pedig az ifjúsági szcenárióban történt változások, melyek kétszeresen is meghatározzák a tanárképzést, egyrészt mert a megújuló tanárképzés az „új" iskola „új" ifjúságának oktatására és nevelésére készítene fel, másrészt, mert magában a képzésben is ezen „új ifjúság" tagjai vesznek részt. Mindezek által számunkra indokoltnak tűnik a kétciklusúvá válás előtti (és utáni) tanárképzés hallgatóinak vizsgálata ezen tematika alapján, melyből e helyütt a „hagyományos" képzésben résztvevő szegedi tanárképzősök értékorientációt vetjük vizsgálatunk alá.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS MÓDSZERTANI HÁTTERE

A kutatás adatfelvétele 2009 áprilisában történt Szegeden tanárképzésben résztvevő hallgatók körében. A kutatás eszközeként – felsőoktatási hallgatók kutatásában és pedagóguskutatásban alkalmazott kérdőívek tanulmányozása után összeállított – 79 kérdéscsoportból álló önkitöltős kérdőívet alkalmaztunk. A kérdőív a hallgatók szociodemográfiai jellemzőinek, az életesemények sorának, a fiatalok önállósodásának, családi kapcsolatainak, iskolai életútjának, fogyasztási szokásainak, értékvilágának és jövőorientációinak vizsgálatát szolgálta. A kérdőívet összesen 385 fő végzős nappali tagozatos tanárjelölttel töltettük ki. A válaszadók 53%-át a Bölcsészettudományi Kar, 39%-át a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar és 8%-át a Természettudományi és Informatikai Kar hallgatói jelentik, a válaszadók 67%-a nő és 33%-a férfi.

A TANÁRKÉPZŐS HALLGATÓK VILÁGA

A pedagógushallgatók világa kettős ok miatt is önálló figyelmet érdemlő, így a hazai felsőoktatási kutatásokban külön fejezetekben elemzett dolog: egyrészt a hallgatók igen nagy létszáma okán, másrészt, mert egy részük az oktatási rendszerben maradva a rendszer számára egyfajta utánpótlást is jelent. (Kozma 2004b) A pedagógushallgatók a többkarú egyetemek számára az élethosszig tartó tanulás kívánalma miatt a jövőben is jelentenek szakmai kihívást és oktatási-képzési feladatot, hiszen megfelelő marketing mellett a szakmai tudást jelentő tanfolyamok, az egyetemi kiegészítő és master (MSc) képzések, a tanártovábbképzések, a szakvizsgára felkészítő képzések és más szakirányú továbbképzések tekintetében is számíthatnak a jelenleg rendszerben még nem lévő hallgatókra. (Nagy 2001, Brezsnyánszky 2006)

„A csökkenő lélekszámú társadalmakban – írja Kozma Tamás –, ahol a fiatalok ráadásul mind hosszabb időt töltenek tanulással (különféle szervezeti formákban), a campus egyre hosszabb életszakasz lakóhelyévé és szocializációs terepévé válik. Nemcsak világtól elzártságot és a tanulásra koncentrálást jelent persze ez, mint az egykori kolostori iskolákban. Sokkal inkább olyan alternatív életformát, amelybe bele kell szokni, illeszkedni (nevelődni, szocializálódni); és amely a maga viszonylagos elzártságával és önellátásával egy alternatív társadalmi élet lehetőségét sugallja." (Kozma 2004b: 119)

A felsőoktatás expanziója, a rendszerben való elnyújtott részvétel a hallgatók körében olyan életmódtípust alakított ki, amely túlmutat az egyetem hagyományos, oktató-hallgató közösségi tudástőkét átörökítő lényegén. Az ifjúsági életszakasz kiterjed azon kívüli életterületekre is, és láthatóan létrejött a századeleji egyetemista-főiskolás lét, melyben a résztvevőknek az iskola határozza meg lényegében a további életkarrierjét és ahhoz igazodva aztán kitolódik az állandó jellegű munka vállalása, és szintúgy a házasodás és a gyerekvállalás, családalapítás. Ez a változás okozza azt, hogy az iskolapadból a munka világába való átmenet természetes könnyedségével leírható, az életesemények linearitásával jellemezhető úgynevezett normalizált életrajz helyett választásos életrajz jelenik meg a fiatalok körében, mely életút nagyfokú szabadságát a próbálkozások, bukások és újrakezdések sorozata jellemzi. (Kozma 2004b, Gábor 2004, Lukács 2004)

A felsőoktatási életszakaszban „specifikus társadalmi életmódok, kulturális formák és politikai-társadalmi orientációs minták alakulnak ki. Az ifjúsági korszak ezen típusában az ifjúsági életszakaszban az iskolai és képzési intézmények differenciálódott rendszere, és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá." (Gábor 2000: 28)

A meghosszabbodott ifjúsági életszakasz többként jelenik meg, mint egy, az oktatási intézményhez kötődést szimbolizáló tény, hiszen a feltérképezett életpályák sajátságos jellemzői azonosként hatnak ezen életszakasznak az intézményen kívüli, szabadidős életmódjával, melyben hangsúlyos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is.

Ifjúságkutatók körében már a nyolcvanas években elterjedt az a felfogás, hogy az ifjúság eliskolásodásáról, vagy skolarizálódásáról beszélnek, ha meg akarják ragadni azt a változást, amely az ifjúi életszakaszra lett jellemző. (Zinnecker 1986, 2006) Azt hangsúlyozzák, hogy a fiatalok közül a 15. és 19. év között és aztán a 20. és 24. év között egyre többen látogatják az oktatási intézményeket és egyre későbbre tevődik a képzés befejeződése.) Ennek egyik következménye, hogy az „ifjúsági társadalom (s benne a hallgatói társadalom) átmenetileg kirekesztődik a gazdasági és társadalmi életből, illetve önálló intézményeket teremt, amelyekben gazdasági és társadalmi tevékenységét végzi. (Ifjúsági munkavállalás, hallgatói politizálás, párkapcsolatok és magánéleti válságok a felsőoktatásban stb.)" (Kozma 2006: 115)

A tárgyalt korszakban növekszik az életszakasz autonómiája, melynek alapja az autonóm oktatási intézmények látogatása. Az iskolai közösségi téren kívüli karrierek rendkívüli sokfélesége jön létre a kisebb-nagyobb baráti körök, az öntevékeny jellegű csoportok területén (művészeti, alkotóköri, zenekari, irodalmi, kézműves, közéleti, mozgalmi). Az ifjúkor tehát már nem korlátozódik kizárólag az iskolai oktatásból induló, abban megalapozódó végzettség révén felépíthető karrierre. A felnövekvők elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett talán éppen emiatt is csökken. A képzési idő meghosszabbodása révén a pénzkereső tevékenység kényszere alól mentesülve tovább individualizálódik a felsőoktatási életszakasz, ugyanakkor pedig hihetetlen mértékben diverzifikálódik. Ebben pedig a személyes időfelhasználásnak és aktivitásoknak igen tág tér nyílik. (Gábor 2004) Az ifjúi életszakasz részben a henyélés időszakává válik, amit a komplementumcsoportok felé valamiféle „demonstratív henyélés" képviselhet. (Veblen 1975) Ez az önállósodás, önállóság igen komolyan meghatározza a fiatalok mintakövetését. Ugyanakkor átalakul a fiatalok körében a származási, etnikai és nemek közötti különbségeknek a szerepe (Gábor 2000) és tovább növekszik a sajátosan fogyasztói ifjúsági kultúrának a szerepe (normák, értékek, karrierminták vonatkozásában is).

A fiatalok világában az iskola mellett egyre nagyobb szerepet kap a szabadidő eltöltése, és ez tulajdonképpen az önmegvalósítás jellegű élménytársadalom megjelenéséhez vezet. (Shultze 2000). A bőség társadalmában az ifjúság különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik (Chisholm 2006). A szabadidő terének formálódása a társadalom középosztályosodásával jár együtt, az igények és a lehetőségek szintjén egyaránt. A középosztályosodás egyik fontos területe a szabadidő, a szabadidőipar kiépülése. A jóléti társadalom és fejlett szabadidőipar a fiatalság körében a szabadidő terének kitágulását is okozza, a szabadidő áthatja és összekeveredik a nem szabad idővel (például az iskolával, a munkával). (Veblen 1975)

Kabai Imre, mialatt kísérletet tesz a magyar 25-29 éves fiatalok életmódjának vizsgálatába bevonható – az individualizálódó társadalmi folyamatok empirikus vizsgálatát megalapozó – modell kialakítására, arra az eredményre jut, hogy a releváns események magyarázóereje megközelíti a hagyományos rétegképző

változókét. Kabai szerint a társadalom rétegződésében megnő az olyan – elsősorban az ifjúság és fiatal felnőttek világára jellemző – életesemények szerepe, mint az iskolák befejezése, a tartós párkapcsolat kialakítása, a családalapítás és a gyermekvállalás, amelynek következményeképpen egyre tömegesebben vannak jelen a magyar társadalomban a „választható pályák" és a „szabadon lebegő életstílusok". (Kabai 2006) Ezt a biográfiai változást az ifjúságkutatók a normalizált életrajzból (ahol az életesemények az iskoláktól a munka világába lineárisan vezetnek) a választásos életrajzba (ahol a szinte napi gyakorisággal meghozott döntések teszik bonyolulttá az életutat, annak sarokköveit pedig kusza egymásutániságban következővé) való átmenetként tárták fel, melynek legerősebb hajtóerejét a jóléti társadalom kiterebélyesedésével és ennek egyik következményeként, az iskolai ifjúsági korszak kitolódásával jellemezték. Ezt a flexibilis hozzáalakulást elváró gazdasági és társadalmi környezetet tovább bonyolítja a jóléti társadalomból, a bőség társadalmából a kockázati társadalomba, sőt a szűkösség társadalmába, a világkockázati társadalomba való átmenet. (Furlong–Cartmel 1997, Beck 2008) Rudd és Evans (1998: 40) szerint „a fiatalok bizonytalan és fragmentált átmeneteket élnek meg". „Azok a strukturális hatások és társadalmi megosztottságok, amelyeket Willis (2000) és mások jelentősnek véltek a hetvenes és a nyolcvanas évek ifjúságkutatásában, továbbra is hatást gyakorolnak, de ma a fiataloknak (és az ifjúságkutatóknak) szembe kell nézniük a kiszámíthatatlanság, az esetlegesség és a kockázat jelenlétével..." (Win–Dwyer 2006: 258-259) „Tudomásul kell vennünk továbbá azt is, hogy a fiatalok (szándékosan vagy akaratuktól függetlenül) aktív szerepet vállalnak az egyéni identitások kialakításában." (Win–Dwyer 2006: 263)

A kutatások igazolják, hogy az iskolai ifjúsági korszak fontos jellemzője – amellett hogy felerősödik a fogyasztói ipar és a média szerepe – az, hogy csökken a családi és hagyományos kapcsolati viszonyoknak ellenőrző szerepe, a fiatalok korábbi életévekben mutatnak önállósodási tényezőket. Sőt életkorban egyre korábbra helyeződik a szexuális tapasztalatszerzés, az önálló szórakozás, utazás, így tehát korábban válnak fogyasztóvá is. Ez az önállósodás, önállóság igen komolyan meghatározza a fiatalok norma- és értékrendszerét. (Gábor 2000)

A fiatalok az iskolai ifjúsági korszakban a felnőtt lét kötöttségeitől mentesülnek. A kulturális tőke begyűjtése azzal, hogy az oktatási időszak kitolhatóvá válik, lassabban és ugyanakkor mélyebbre beágyazottan (tudatosabban) történik: azt állíthatjuk tehát, hogy az ifjúsági életszakasz és ezen belül különösen a mai egyetemista-főiskolás fiatalok jellemzője, hogy megpróbálnak minél több papírt begyűjteni (erre példa az alapszakos tanulmányokkal párhuzamos részvétel valamely szakképzésben), majd „próbálják megvetni a lábukat a munkaerőpiacon, fejleszteni felnőtt identitásukat, új életstílusokat kialakítani, új barátokat szerezni, szexuális és munkatársi kapcsolatokat létesíteni, eljutni bizonyos szintű pénzügyi függetlenségig, s esetleg elhagyni a családi otthont" (Azzopardi et. al. 2003:14)

A tanárképzésben részt vevő hallgatókról általában gyakran azt gondolják, hogy bőségesen rendelkeznek szabadidővel, ugyanakkor azt kell mondjuk, hogy annak mértéke valójában folyamatosan csökken, mivel a fiatalok egyrészt az „iskolai tudás" kiegészítését is a szabadidő rovására teszik (újabb szak, szakképzés, különórák, nyelvtanulás), másrészt – főként az oktatási életszakasz későbbi részében – részmunkaidőben munkát is végeznek. A fiatalok szabadidejüket gyakran és szívesen töltik olyan készségek fejlesztésével, amelyeket életük sikerességéhez fontosnak tartanak (ezek nagy része olyan készség, amelyek alapja a kötetlen csoportos oktatás). Mindez arra enged következtetni, hogy fokozott igény áll elő az úgynevezett iskolán kívüli oktatási-nevelési intézményekkel és a nem formális neveléssel kapcsolatban.

A felsőoktatási életutak (életkarrier-tervek) hihetetlen diverzifikálódása jön létre a továbbiakban, amely átrendezi a felsőoktatási intézmények belső életét, a hallgatói életkeretek, kulturális fogyasztási szokások az oktatás hagyományos szervezeti és munkaformái, illetve az érdekképviselet felé való igények terén is. A kreditrendszer sajátossága, hogy lebontja a hallgatók korábbi biztonságos tanulmányi és életkereteit jelentő évfolyamokat, tanköröket, tanulmányi csoportokat és az individuumot helyezi az oktatási rendszer credojába.

A hallgatók körében való vizsgálatok azt mutatják, hogy az infokommunikációs technológiák hihetetlen mértékű elterjedésének vagyunk tanúi. Ezt megerősítik az Ifjúság 2000 és 2004 vizsgálatok eredményei is. Feltételezhető az tehát, hogy a közeljövőben, a felsőoktatásban az információk áramlásának hatékony eszközeivé válnak a legmodernebb technológiák (tömeges sms, „kör e-mail" hírcsatornák) és átveszik a hagyományos (üzenőfal a Tanulmányi Osztályon, kollégiumi rádió, plakátok) csatornáktól a stafétát. A fiatalok egyre aktívabbnak mutatkoznak a világháló alkotta kibertér legmodernebb elemeinek használatában. (A szerző Szegeden folytatott korábbi vizsgálatai azt mutatják, hogy 2003-óta megsokszorozódott azok száma, akik az e-mail szolgáltatásokat naponta használják.) A gyakori használat azonban (leginkább e-mail, hírolvasás és képnézegetés történik a neten) még nem érte el a globális világ adta lehetőségek széles tárházát (online vásárlás, banki szolgáltatások).

A pedagógushallgatók pályaválasztási motivációiról a kutatók azt konstatálták, hogy van, aki tudatosan választja ezt a pályát, és a másik végletként van, aki startpontként (ugródeszkaként) kezeli a többkarú intézmény pedagógusképző szakát, de természetesen a két nézet között számos terv létezik, például van, aki – Kozma Tamás kifejezésével – „belesodródott", ám az egyéni választási háttereken túl némi szabályszerűség is kimutatható (például a gondoskodás iránti vonzódás vagy például a tudományterület iránti elkötelezettség), ugyanakkor meghatározó lehet az intézmény regionális „elérhetősége", marketingstratégiájának „hívóereje" és a kortárscsoport, valamint a család hatása is (pl. tanárdinasztiák). (Kozma 2004b) Varga Júlia kutatásának eredményei szerint a tanárok kiválasztódási folyamatának kezdetén, tehát a pedagógusképzésre jelentkezéskor már megfigyelhető egy negatív önszelekciós hatás, azaz azok jelentkeznek főiskolai szintű pedagógusképzésre, akiknek rosszabbak a képességei. (Varga 2007) Kárpáti Andrea 2007-ben úgy vélekedett, hogy az elhelyezkedési tervekből kiindulva elmondható, hogy a képzés jó részben a biztosítási ügynökök, recepciósok vagy „média-személyiségek" szakmai színvonalának emeléséhez járul hozzá.) (Kárpáti 2007) Feltételezhető, hogy a magyar felsőoktatási rendszer változásai e kérdésben komoly változásokat okoznak, a pályaválasztási tudatosság és a hallgatói rekrutáció terén is. Ehhez egy adalék. Számításaink szerint az elmúlt tanévig évente mintegy 5 600 fő végzős nappali képzésű tanárszakos hallgató volt jelen a felsőoktatásban (5 főiskola és 4 egyetem utódintézményének karaival számoltunk). A legfrissebb adatok szerint a legutóbbi felvételi eljárásban alig hétszáz főt vettek fel tanári mesterszakokra nappali tagozatra. Valami történt tehát a jelentkezési motivációkban, általában a „legyek-e tanár?" kérdéssel leírható motivációkban. Az utóbbi hetekben néhány tanári mesterszakos SZTE hallgatóval készült interjú után a következőkről számolhatunk be: a BA szakra jelentkezés esetükben elsősorban a szaktárgy iránti érdeklődés miatt történt. A tanári MA-ra pedig amiatt, hogy „a tanári mester mégis szakmát ad" (az alap szakhoz képest „többletet" hordoz). A válaszadók egy része tanítani szeretne, érdekes az, hogy egy részük határozottan nem tervezi, hogy tanítani fog, de ők is úgy mondják „tudatosan jelentkeztek a tanári mesterszakra", mert azt feltételezik, hogy az üzleti világban, ahol el szeretnének helyezkedni, „jól konvertálható a tanári tudás a cégek humán területén (pl. HR, PR)". Ebből arra (is) következtethetünk, hogy úgy vélik a kiterjesztett tanári szerep (Nagy 1994, Szabó 1998b, Szabó 2009, Szivák 2002, Brezsnyánszky 2006) egyes elemei (irányítás, befolyásolás, szervezés) más (nem iskolai) területeken is jól alkalmazhatóak. Ebből optimistán arra is következhetnénk, hogy azért vannak ilyen kevesen ma a tanárszakos hallgatók a felsőoktatásban, mert a korábbi „belesodródók" nincsenek, illetőleg kevesebben vannak jelen, hiszen az újságíró, író, költő, színész, zenész, képzőművész pályák más alapszakokkal is „betölthetők". Úgy véljük ezen optimista (és túlzóan leszűkítő) feltételezés mellett számos más okot találhatunk, melyek társadalmi gyökerét és összefüggésrendszerét szükséges volna egy nagymintás országos hallgatókutatással megvizsgálni. Brezsnyánszky kiemeli, hogy a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók „bizonyos előrelátással, biztonságos módon kívánják a tanulmányaikat megválasztani", melynek az a következménye, hogy „a »hivatástudat« fénye egy kicsit megkopott", mert „szikárabb megfontolások játszanak szerepet". (Brezsnyánszky 2006: 180)

A TANÁRJELÖLT HALLGATÓK ÉRTÉKORIENTÁCIÓI

Az értékek vizsgálatának szakirodalmi vonatkozásait keresve Rokeach (1968), Kohn (1969) és Inglehart (1977) elméleti munkáit dolgoztuk fel először. Rokeach értékrendszerében 18 célértéket (pl. béke, egyenlőség, érdekes élet) és 18 esz-

közértéket (önfegyelem, türelem) határozott meg, melynek fontossági sorrendjét állapította meg az alany. Kohn a gyermekek nevelésénél szereplő értékekre volt kíváncsi, azaz, hogy milyen tulajdonságok kifejlesztését tartják fontosnak a gyermekben, illetve, hogy a gyermek milyen tulajdonságait értékelik. A kérdéssorban felsorolt tulajdonságok (például becsületes, engedelmeskedik a szüleinek, tekintettel van másokra) értékelése során adott válaszokból következtetett a nevelők esetében autoriter konzervativizmusra, avagy önálló életvezetési és ítéletalkotási gondolkodásra. Inglehart egy négy tételből és egy tizenkét tételből álló értékvizsgálati kérdéssort alakított ki, melyek során az alany a számára tételenként a két-két legfontosabb értéket kell kiválasztania. A tételek között materiális értékeket és posztmateriális értékeket egyaránt szerepeltetett. A hazai irodalomban Hankiss Elemér (2004, 2008), Füstös László és Szakolczai Árpád (1994), továbbá Kopp Mária és Skrabski Árpád (2008), Utasi Ágnes (2002, 2008, 2009) és Pusztai Gabriella (2006, 2009), a pedagógiai értékek viszonyában pedig Füstös László és Szabados Tamás (1998), illetve Kozma Tamás (2004a) eredményei voltak számunkra irányadóak.

Az értékek olyan kulturális alapelvek, melyek kifejezik, hogy az adott társadalomban mit tartanak fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek absztrakt eszmények, míg a normák konkrét viselkedési szabályok, melyeknek követését elvárja a társadalom, ezért a normák megszegése szankciókat vonhat maga után. Az értékek és a normák a történelem folyamán változ(hat)nak, sőt ellentmondásba is kerülhetnek egymással. A szubkultúrák értékei viselkedhetnek a lázadás hajtóerejeként, antiértékekként is. A gyermek a társadalomba való bevonódása során tanulja meg a körülölelő társadalom normáit és értékeit, kultúráját, és elsajátítja a társadalmi struktúrában betöltött pozícióihoz tartozó szerepeket. Az értékek értelmezésünk szerint tehát különösen fontosak, mert a társadalmi viszonyok sorának első lépcsőfokát jelentik. Az érintkezések során értékek cseréje zajlik. A társadalmi érintkezések középpontjában tehát az érték áll. A kölcsönhatás során a személyek egymásból reakciókat váltanak ki, a reakciók visszahatnak a kiváltókra is (itt középpontban: a viselkedések láncolata áll). A szociális cselekvés olyan kölcsönhatásokat jelent, melyek határozott, szándékolt célra irányulnak. A szociális cselekvés rendszerbe foglalja össze a cselekvés célját, eszközét, alanyát és a kiváltott reakciókat. A társadalmi cselekvések a társadalom alapvető szerkezetét adják. (Znanieczki–Thomas 2002. Ld. még Znanieczki 1934)

Az értékek interiorizálása, a szociális tanulás során az egyén és a közösség egyaránt gazdagodik: „A közösség új tagokkal – például a fiatalsággal –, ami gazdagítja, motiválja, tovább élteti a közösséget és annak kultúráját. [...] az egyes ember sem alakulhat ki és nem is fejlődhet anélkül, hogy a közösség tagjává ne válnék [...] csak a szociális tanulás ébreszti rá önmagára és azokra a különbségekre, amelyek őt magát a közösség egészétől és más tagoktól megkülönböztetik." (Kozma 2002a: 205)

A szocializációs folyamat a pedagógusképzésben rendkívül fontos, hiszen az értékek és normák – redundáns információk alapján – létrejövő rendszerére épül az

értékelő rendszer, amely befogadási keretet ad a képzésben elsajátított ismerteknek (Kozma 2004a, Falus 2004), ezért a tanárképzésben a „pedagógussá válásnak az a célszerű, szervezett segítése, amely a képző intézmények keretein belül valósul meg, nem hagyhatja figyelmen kívül a személyiség aktuális állapotát, a »hozott« értékek, nézetek, képességek színvonalát." (Falus 2004: 360)

Kozma (2002) az értékek közösségi megszületéséről szólva ezt azzal egészíti ki, hogy „amikor az individuum belép a közösségbe, az értéket már »készen« találja. Vagyis már megvan az egyetértés a közösség többi tagja között abban, ami a »végső érintettség«, ami a legfontosabb dolog. Ez nem mindig nyilvánvaló, sőt az esetek többségében nem is tudatos. Inkább csak ráérezni lehet, mint pontosan tudni. Minden valószínűség szerint azért, mert az emocionális szféra befolyásolja az ilyen tudást, az emóciókat pedig nem lehet pontosan szavakba foglalni, tudatosítani." (Kozma 2002a: 204)

Az értékek világának elemzésekor további fontos tényekre kell felhívni a figyelmet. A pedagógushallgatók vélekedéseinek vizsgálatakor két tényezőt fokozottan figyelembe kell venni: az egyik amikor a hallgatók elkezdik főiskolai-egyetemi tanulmányaikat, a képzésbe belépők kialakult nézetekkel rendelkeznek leendő szakmájukkal és önmagukkal kapcsolatos kérdésekről (Falus 2004, Kozma 2004b), másik a „nézetek a tanárrá válás folyamatában meghatározó jelentőségűek, filterként funkcionálnak, befolyásolják a szakma tanulását, a képzés eredményességét és a későbbi tanári gyakorlatot." (Dudás 2005: 25) Nem elhanyagolható az sem azonban, hogy „az értékelő rendszer alapvetően a korábbi tapasztalatok alapján, a tanuló állandóan formálódó személyiségének szűrőjén keresztül, a szerepelvárások figyelembevételével alakul ki. Az így kialakult értékelő rendszer lényeges hatást gyakorol arra, hogy a tanárjelölt a képzés során rendelkezésére bocsátott elméleti ismeretekből és gyakorlati tapasztalatokból mit épít be saját tudásába, s hogyan fogja a gyakorlati tevékenységet végrehajtani. [...] Az értékelő rendszer folytonosan változik az azt érő tapasztalatok és újonnan szerzett elméleti ismeretek hatására. Ez a változás nem minden esetben következik be, jóllehet e változások előmozdítása a pedagógusképzés lényegét alkotja. A változtatás nehézsége legfőképpen abból fakad, hogy a belépő hallgató nézetrendszere hosszú évek tapasztalatai nyomán épült ki és szilárdult meg." (Falus 2004: 361) A pedagógusképzést napjainkban új (pl. szociálpedagógiai, szociálpolitikai, ifjúságügyi) szemléletmóddal gazdagító megközelítések ezt a vélekedést erősítik meg azzal, hogy előtérbe állítják a fiatalok „túlélésének" és egészséges fejlődésének alapvető szükségleteit: a biztonságérzetet, a valahova tartozás érzését, az önértékelést (önismeret és önfejlesztés), az együttműködés készségét, a függetlenséget és saját életük irányításának képességét, illetve a megküzdési képességet, de továbbra is hangsúlyozzák a jó kapcsolatok (társadalmi tőke), illetve a szakértelem és a műveltség (kulturális tőke) fontosságát. (Woods–Conderman 2006)

Ugyanakkor a bourdieu-i elméletben kulturális és a gazdasági frakció értékrendszerének polaritása a materializmus-posztmaterializmus kettősségében is kifejezhető, hiszen az új hedonizmussal és anyagiassággal (pontosabban az „új

materiális értékekkel" Pusztai 2009) szembeállítják a posztmateriális értékeket, „a józan, törekvő, családközpontú, a közösségtől a privátszférába visszahúzódó »burzsoá« életvitellel pedig a művészi excentritást, az aktív, alternatív közösségeket." (Gábor 1992b: 76) A posztmateriális értékrend értelmezését Inglehart (1977) a fejlett ipari társadalmak nemzedéki értékrendjének vizsgálata során dolgozta ki. Az ő meghatározásában a társadalmi és gazdasági jólét következtében a fiatalok egyre kevésbé értékelik az anyagi javakat és a nagyobb jövedelem megszerzését, ugyanakkor pedig egyre magasabbra értékelik a tartalmas emberi kapcsolatokat, a kulturális értékeket és a szabadságot, a kötöttségektől való függetlenséget. „A felszínes »hedonizmussal« és »anyagiassággal« a »posztmateriális értékeket« és a finoman cizellált individualizmust szegezik szembe. Eközben, hogy aláhúzzák tőketulajdonuk magasabb legitimitását, a kulturális »magasformákra«; művészetekben, irodalomban gyökerező magas életstílusra támaszkodnak. A kulturális frakció ifjúságfogalma ennek specifikus kulturális értékeit hozza felszínre, és a gazdasági frakció értékei kritikájának implicit feladatát teljesíti. A két uralkodó osztályfrakció közötti kompetenciaharcban az ifjúságnak is szerep jut. Kimutatható, hogy a polgári értelmiségiek frakciója a gazdasági tőkével szembeni bírálatát és konkurenciahelyzetét az ifjúságra ruházza." (Zinnecker 2006: 90)

Abramson és Inglehart 1995-ben megjelent munkája szerint a fiatalok körében a posztamteriális értékrendet képviselők aránya a hetvenes évektől kezdődően növekedett szerte Európában, ám ezt árnyalják azzal, hogy a gazdagabb országokban magasabb az arány, mint a szegényebbekben. Úgy találták, hogy Magyarországon a posztmateriális értékrendet vallók aránya kisebb mint másutt, a materiális értékeket előtérbe helyezők aránya pedig nagyobb. Füstös és Szakolczai a kilencvenes évek első harmadában a rendszerváltás előtti adatokkal viszonyítva változásokat mutattak ki, annyiban, hogy erősödött a magyarországi értékrendszer individuális jellege és a korábban alig értékelt közösségi értékek fontossága tovább csökkent, ahogy a munka hasznosságának fontossága is. (Hankiss–Manchin–Füstös 1978, Hankiss–Manchin–Füstös–Szakolczai 1982, Füstös és Szakolczai 1994)

Du Bois-Reymond (2006) mutatott rá, hogy a posztindusztriális társadalomban fiatalok olyan új értékeket hangsúlyoznak, mint az individualizmus, a kommunikáció és a kulturális érdeklődés. Esetükben a munka célja, hogy fejlessze az egyéniséget és segítsen válaszokat találni. A munkával kapcsolatos vélekedéseiknél is e tényezők dominálnak. A pénz fontos, de a fejlődés sokkal fontosabb. Olyan életértékek kerülnek előtérbe, mint az önmegvalósítás, a kommunikáció, kreativitás, harmónia, döntési alternatívák. Az életfelfogások, melyeket korábban a társadalmi intézmények (egyház, család, stb.) domináns értéknormái határoztak meg, mára individualizált életfelfogásokká váltak. A magunk lokális kutatásai, és hasonlóan a nagymintás ifjúságkutatások (Ifjúság 2000, 2004, 2008) eredményei azt erősítik meg, hogy a fiatalok értékpreferencia sorrendjében történő átrendeződések ebbe az irányba mutatnak.

Beck (2005) vélekedése szerint ezen értékátrendeződés hátterében, mint hajtórugó az individualizáció áll. Kozma már idézett tanulmányában (2002) az individualizáció kapcsán azt emeli ki – utalva az összefüggés oda-vissza ható jellegére –, hogy „Az ember a szociális tanulás révén válik individuummá. Ebben a folyamatban meghatározó szerepe van az értékeknek. Az ember olyanná lesz, amilyen fontossági sorrendeket önmagának kialakít. A közösségi kultúra értékei így válnak az individuális személyiséget alakító feltétlen meghatározottságokká – azzá a bizonyos »végső érintettséggé«. A közösségi kultúra értékei a szociális tanulás folyamatában transzponálódnak személyes célokká, törekvésekké, eszményekké, a motívumok egész »rendszerévé«" (Kozma 2002a: 205) Giddens (2002) úgy látja, az értékváltások oka az, hogy az egyének nem húzódnak vissza a külső társadalmi térből, hanem merészen beilleszkednek és flexibilisen kezelik a viszonyokat, mert – értelmezésében – az egyén élete reflexív projektum, melynek alakulását a változó társadalmi és személyes viszonyok reflexív összekapcsolásában kell értelmeznünk.

Az ifjúság világában történő változások, melyet a kilencvenes évek közepétől néhányan (Karikó 2004, Tamás 2005) értékválság-értékváltás fogalomkörrel írnak le, jelentősen összefüggenek a hallgatók előzetes ismereteinek beágyazottságával, hiszen az „értékelő rendszer módosítását az a tény is nehezíti, hogy az eleve szűrőként szolgál, vagyis a tanárjelölt a gyakorlati tapasztalatokat is ezen a szűrőn keresztül értékeli, értelmezi: azt látja meg bennük, ami illeszkedik nézetrendszeréhez" (Zeichner és Liston 1996, idézi Falus 2006: 119)

A szakirodalmak alapján azt állítjuk, hogy a hallgatók értékorientációinak meghatározó tényezője a társadalmi kohézió állapota, a globalizáció behatolásának szintje, valamint a társadalom reakcióideje a társadalmi változásokra. Másodsorban azt állítjuk, hogy a hallgatókat a posztmateriális értékek felé való orientálódás jellemzi. Harmadrészt azt állítjuk, hogy a hagyományos kontroltényezők (állam, család) orientáló szerepe háttérbe szorul és új kontrolltényezők jelennek meg (kortárscsoport, tömegmédia).

A kutatás előkészítése során a Rokeach és Inglehart elméletén álló a hazai ifjúságkutatásban standard kérdéssor[3] alapján alakítottuk ki kérdéscsoportunkat, mely tizenkilenc értéket[4] vizsgált, melyből átlagszámítással[5] alakítottuk ki a tanárképzésben résztvevő hallgatók értékpreferencia-sorrendjét.

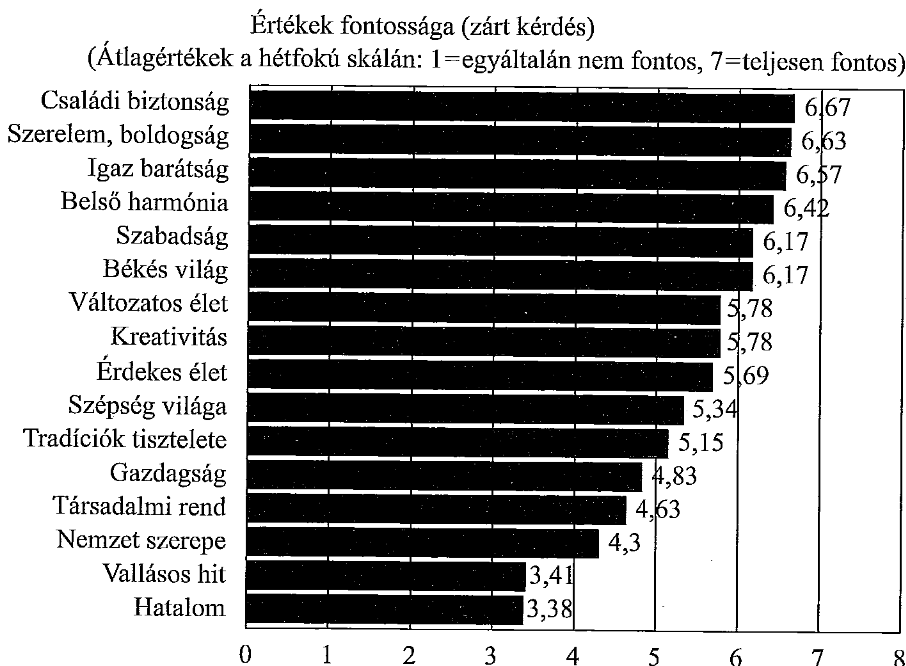
[3] A kérdéssor alkalmazásra került az Ifjúság 2000, Ifjúság 2004 kutatásban és a Gábor Kálmán vezette kutatásokban.

[4] A felsorolt értékek: belső harmónia, hatalom, szabadság, társadalmi rend, érdekes élet, udvariasság, gazdagság, nemzet szerepe/hazaszeretet, kreativitás, békés világ, a tradíciók tisztelete, vallásos hit, családi biztonság, egység a természettel, változatos élet, vezetésre és döntésre való jog, igaz barátság, a szépség világa, szerelem/boldogság.

[5] A kérdéscsoport során arra kértük a válaszadót, hogy osztályozzon 1-től 7-ig, hogy mennyire fontosak az életében a felsorolt értékek, úgy, hogy az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem fontos számára az adott dolog, a 7-es pedig azt jelenti, hogy rendkívül fontos. Felhívtuk arra is a válaszadó figyelmét, hogy a közbülső számokkal az 1 és 7 közötti átmenetet jelölheti.

A tanárképzős hallgatók körében végzett kutatásunk adatai azt mutatják, hogy azok az életfelfogások, melyeket korábban a társadalmi intézmények (pl. egyház, család) értéknormái határoztak meg, mára háttérbe szorultak. A magunk lokális kutatásai, és hasonlóan a nagymintás Ifjúság (2000, 2004, 2008) kutatások eredményei azt erősítik meg, hogy a fiatalok értékpreferencia sorrendjében történő átrendeződések ebbe az irányba mutatnak. A hagyományos kontrolltényezők háttérbe kerülését és újfajta befolyásoló tényezők hatását is megfigyelhetjük. Megállapíthatjuk a posztmateriális értékek jelenlétét, ezen belül is értékorientációban a szűk közösséghez kapcsolódó értékek (barátság, család, szerelem) az értékpreferenciák első harmadában való elhelyezkedését. A hatalomhoz, társadalmi rendhez kapcsolódó értékeket az utolsó harmadban konstatálhatjuk.

Értékek fontossága (zárt kérdés)
(Átlagértékek a hétfokú skálán: 1=egyáltalán nem fontos, 7=teljesen fontos)

Az inglehart-i értelemben vett posztmateriális értékek előkelő helyen szerepelnek a preferenciasorrendben. Az egzisztenciális biztonságot jelentő értékek (gazdaság, társadalmi rend) háttérbe szorulása mellett meg kell jegyezzük, hogy a szintén ide sorolt „békés világ" jelentősen előrébb áll. A transzcendens jellegű értékek, mint az igaz barátság a legfontosabbak között helyezkedik el, ugyanakkor közülük a szépség világa, a kreativitás, a tradíciók tisztelete és a nemzet szerepe háttérbe szorult. Az ország gazdasági helyzetének romlásával párhuzamosan konstatált társadalmi anomiával magyarázhatjuk a békés világ felértékelődését. Az értékek között a személyes önkiteljesítés viszonyrendszerében fontosabb és a hétköznapi cselekvést közvetlenül meghatározó értékek felértékelődtek (szabadság,

érdekes élet, békés világ). Feltételezésünk szerint itt részben a társadalom nagy közösségeiből a kisközösségekbe visszahúzódó, az életvilágát a legszűkebb körben való létre berendező, a hagyományos kontrolltényezőktől (állam, vallás, tradíciók) elfordulás együttes jelenségében egy, az értékválság/értékváltás folyamatba illeszkedő jelenségét figyelhetjük meg.

A hallgatók egyes társadalmi-gazdasági problémákról való vélekedéseinek mintázata megerősíti ezt a reflektivitást a környezetről kialakított valóság-képre.

Véleménye szerint milyen mértékben jelentenek problémát a felsoroltak ma Magyarországon?

	Átlagértékek (1-4 skálán)
munkanélküliség	3,59
a gazdaság teljesítőképessége	3,5
politikai szereplők marakodása	3,43
a lakossági hitelállomány mértéke	3,43
bűnözés	3,34
etnikai konfliktusok	3,32
iskolai agresszió	3,31
a tudás és a műveltség értéktelenedése	3,29
pedagógus pálya presztízsének esése	3,27
erkölcsi szabályok eltűnése	3,23
a kultúra bulvárosodása, minőségi kultúra eltűnése	3,16
a szolidaritás hiánya	3,1
alkoholfogyasztás	3,04
drogfogyasztás	3,02
hagyományok eltűnése	2,98
közösségi helyek, terek, intézmények hiánya	2,88
a fiataloknak kevés a pénzük	2,81
magányosság/társas kapcsolatok hiánya	2,77
nincsenek példaképek	2,71
unalom, sokan nem tudják, mit kezdjenek magukkal	2,65
túlságosan nagy iskolai/munkahelyi elvárások	2,46
a fiatalokat nem veszik komolyan	2,44
a fiatalok és a felnőttek ellentétei	2,29
túl sok információ éri az embert	2,26

A problémák értékelésének sorrendjét összegezve azt is láthatjuk, hogy a fiatalok a biztonság elvesztését félik. A problémákról való vélekedések által kirajzolódó kép azt is jelezheti, hogy a fiatalok a fogyasztói társadalom válságát, a „bőség társadalma" utáni „szűkösség társadalmának" megjelenését vetítik maguk elé. Ám azt is láttatja, hogy a feltételezettekkel szemben a tömegmédia tematizáló/véleményformáló hatása gyengülni látszik, sőt egy újfajta médiafogyasztói attitűd

alapvélekedését jelezhet az is, hogy a „túl sok információ éri az embert" jelenséget tartják a legkevésbé problematikusnak a felsoroltak közül, ami azt is jelezheti, hogy a válaszadók az információs társadalom bennszülöttei, akik napi praxis szintjén mozognak az információözönben.

E vélekedések tükröződnek a jövőorientációkban is: míg a társadalom jövőjéről a válaszadók ötöde viseltetik optimizmussal (38%-uk pesszimista és 41%-uk az „is-is" választ adta), a saját jövő megítélése tekintetében fordított képet látunk, a válaszadók több mint fele optimista a saját jövőjével kapcsolatosan (15% pesszimista és 32% „is-is" választ adta).

A társadalom bizonytalanságérzetének növekedése folytán a materiális értékek és posztmateriális értékek világában a fiatalok – az info-kommunikációs technológiák használata, a hardverek és szoftverek napi praktikumba beépülő alkalmazása mellett – egyre inkább utat találnak a pénzben ki nem fejezhető értékekhez, azonban a technikai fejlesztések által létrejövő új és új eszközök miközben felgyorsítják az információkhoz való hozzáférést és a személyközi kommunikációt, fokozzák a fiatalok igényeit a hagyományos értelemben vett emberi kapcsolatok újraépítése felé, s ez minden bizonnyal a „face to face" kapcsolatok és a virtuális kapcsolatok elkeveredését, flexibilis egymásmellettiségét okozza.

Arra is kértük a válaszadókat, hogy mint tanárképzésben résztvevő hallgatók 1-től 5-ig értékekkel határozzák meg mennyire tartják fontosnak egyes tulajdonságok kialakítását az iskolás diákokban? A következő táblázatból (a fentebb leírtakkal párhuzamosan, azokat megerősítve) láthatjuk, hogy a hagyományos kontrolltényezők hatékonyságát, hatóerejét erősítő tulajdonságok kialakítását kevésbé tartják fontosnak a tanárjelöltek, ugyanakkor pedig az önismeret-önfejlesztés alapú, a szociális cselekvések társadalmi terét, a kooperációt, az elfogadást, a horizontális szolidaritást megalapozó tulajdonságok pedig a preferenciasorrend elejére csoportosulnak. A felsorolt nevelési értékeknek a válaszok átlagértékei alapján megjelenő sorrendje azt láttatja, hogy elsődlegesen fontosnak altruista értékeket tartanak (a másik ember tiszteletét, a felelősségérzetet, a megbízhatóságot és az őszinteséget).[6] Ki kell emeljük azt, hogy a „szabadság" és az „érdekérvényesítés", illetve a „szófogadás" és az „engedelmesség" tulajdonságainak iskolai közegben történő kialakítását egyformán alulértékelik a válaszadók. Azt is megfigyelhetjük, hogy a konformista-jellegű tulajdonságok az értékpreferencia sorrend közepén-végén (önuralom, rendezett és tiszta külső, jó magaviselet, szófogadás, engedelmesség, lojalitás), az individualista tulajdonságok (határozottság, eredetiség, kritikai érzés, szabadság, jó érdekérvényesítés) ugyanígy helyezkednek el.

[6] Vö. Füstös–Szabados 1998, Pusztai, 2006, 2009 és Bacskai, 2008a, 2008b

Mennyire fontos Önnek, mint a tanárképzésben résztvevőnek az alábbi tulajdonságok kialakítása az iskolás diákokban?	
	Átlagértékek (1-5 skálán)
mások tisztelete, tolerancia	4,43
felelősségérzet	4,42
megbízhatóság	4,41
őszinteség	4,32
önállóság	4,28
önfegyelem	4,25
önuralom	4,21
szorgalom	4,18
türelem	4,13
képzelőerő, fantázia	4,12
udvariasság	4,11
belső harmónia	4,08
határozottság	4,08
eredetiség	4,03
rendezett és tiszta külső	4,03
munkaszeretet	4,02
kritikai érzék	3,97
jó magaviselet	3,95
szabadság	3,89
tiszteletre méltó szokások megtartása	3,89
önzetlenség	3,88
szófogadás	3,88
engedelmesség	3,86
jó érdekérvényesítés	3,81
hűség, lojalitás	3,7
takarékosság	3,64
hazaszeretet	3,59
vezetőkészség	3,37
vallásos hit	2,66

ÖSSZEGZÉS

Milyen értékorientációk és attitűdök jellemzik a hallgatókat? Előzetes állításunk szerint a hallgatók értékorientációinak meghatározó tényezője a társadalmi kohé-

zió állapota, a globalizáció behatolásának szintje, valamint a társadalom reakcióideje a társadalmi változásokra. További állításunk az volt, hogy a hallgatókat a posztmateriális értékek felé való orientálódás jellemzi. És a szakirodalmak alapján azt is feltételeztük, hogy a tanárjelöltek körében a hagyományos kontroltényezők (állam, család) orientáló szerepe háttérbe szorul és új kontrolltényezők jelennek meg (kortárscsoport, tömegmédia).

Kutatásunk e kérdésben kettős eredményt hozott, az állítás első részét megerősítő, a másik kettőt pedig elvető eredményekről számolhatunk be.

A tanárképzősök esetében meg kell cáfoljuk a család, mint hagyományos kontrolltényező háttérbe szorulását és a tömegmédia felértékelődését. A hallgatók a primer csoportokba (család, barátság) való visszahúzódását a tömegmédia véleményformáló hatásának csökkenése kíséri.

A közösségi értékek megerősödését és ezzel együtt horizontális szolidaritás újraépülésének kezdetét figyelhetjük meg, ám kiemeljük, hogy véleményünk szerint mindez a legszűkebb körbe való visszahúzódással együtt jellemezhető. A biztonság és a békés világ felértékelődésének jelensége a (világ)kockázati társadalom sajátja.

A tanárképzősök értékpreferenciáiban az altruizmus, a posztmaterialista értékrend és egy – elsősorban az info-kommunikációs technikák által alakított – új materialista értékrend bonyolult egymásmellettiségben van jelen (ez utóbbi azonban a virtuális valóságokba mutat).

Az értékek tekintetében ezért kettős lánc köti a most formálódó leendő tanárgenerációt, egyrészt a pályaképben rejtező elvárások, másrészt pedig a társadalmi valóság, azaz az ideák világa vs. a társadalom működésében tapasztalt zavar.

IRODALOM

ABRAMSON, P. R.–INGLEHART, R. (1995): *Value Change in Global Perspective.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

AZZOPARDI, A.–FURLONG, A.–STALDER, B. (2003): *Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában.* Szeged: Belvedere Meridionale

BACSKAI KATINKA (2008a): Értékek és normák megjelenés debreceni gimnáziumokban. In: S. Nagy Katalin és Orbán Annamária (szerk.): *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben.* Gondolat Kiadó, Budapest. 125–132

BACSKAI KATINKA (2008b): Református iskolák tanárai. Magyar Pedagógia 2008. 4. szám 359-378

BAUER BÉLA–SZABÓ ANDREA (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés.* Budapest: SZMM Mobilitás. Interneten itt: http://www.sportolonemzet.hu/Repository/Uploads_RT/bardoczy.gabor/Documents/Ifjusag%202004-gyorsjelent%C3%A9s.pdf Utolsó letöltés: 2009.05.12. 20:32

BECK, U. (2005): *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – Válaszok a globalizációra.* Szeged: Belvedere Meridionale

BECK, U. (2008): *Világkockázat-társadalom.* Szeged: Belvedere Meridonale

BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ (2006) *A maga vájta meder. Gondolatok a formálódó tanárképzésről.* Budapest: Gondolat

CHISHOLM, L. (2006): Élesebb lencse vagy új kamera. In Gábor Kálmán - Jancsák Csaba (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere 117-155

DU BOIS-REYMOND, M. (2006): Nem akarom még elkötelezni magam. A fiatalok életfelfogása. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere 279-300

DUDÁS MARGIT (2005): A tanárképzésbe belépő hallgatók nézeteinek feltárási lehetőségei. In: *Pedagógusképzés* 2005/3, 23-43

Educatio 2004 (Mihály Ottóval, Brezsnyánszky Lászlóval és Hunyadi Györggyel készült interjúk) 2004 ősz, 463-494

Educatio 2009 ősz („Bolognai" tanárképzés)

FALUS IVÁN (2004): A pedagógussá válás folyamata. In: *Educatio,* 2004 ősz, 359-375

FALUS IVÁN (2006): *A tanári tevékenység és a pedagógusképzés új útjai.* Budapest: Gondolat

FURLONG, A.– CARTMEL, F. (1997): *Young people and social change: Individualisation and risk in late modernity.* Buckingham: Open University Press

FÜSTÖS LÁSZLÓ–SZABADOS TAMÁS (1998): Nevelési értékek. In.: Hanák Katalin [szerk.] *Szociológia – Emberközelben. Losonczi Ágnes köszöntése.* Budapest: Új Mandátum,

FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1994): Értékek változásai Magyarországon 1978-1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. In: *Szociológiai Szemle,* 1994/1, 57-90

GÁBOR KÁLMÁN (1992a) Az ifjúsági kultúra korszakváltása. In: Gazsó Ferenc – Stumpf István [szerk.]: *Rendszerváltozás és ifjúság.* Budapest: MTA Politikai tudományok Intézete, 67-97

GÁBOR KÁLMÁN (1992b): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A magyar és német fiatalok a nyolcvanas években.* Kézirat. Szeged: JATE Szociológia Tanszék

GÁBOR KÁLMÁN (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúság. In: *Társadalmi átalakulás és ifjúság.* Szeged: Belvedere Meridionale, 13-37

GÁBOR KÁLMÁN (2002): A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László [szerk.]: *Ifjúság 2000.* Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

GÁBOR KÁLMÁN (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben.* Szeged: Belvedere Meridionale, 28-73

GIDDENS, A. (2002): *Kizökkent világ?* Budapest: DEMOS

HANKISS ELEMÉR (2004): A bűntudatról. In. Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák és diagnózisok.* Budapest: Osiris, 271-301

HANKISS ELEMÉR (2008): Egy instabil társadalom. In: Karikó Sándor [szerk.]: *Közösség és instabilitás.* Budapest: Gondolat, 89-97
HANKISS ELEMÉR–MANCHIN RÓBERT–FÜSTÖS LÁSZLÓ (1978): *Életmód, életminőség, értékrendszer. Alapadatok.* Budapest: Népművelési Intézet
HANKISS ELEMÉR–MANCHIN RÓBERT–FÜSTÖS LÁSZLÓ - SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930-1980.* 1-2. kötet. Budapest: MTA Értékszociológiai Műhely
INGLEHART, R. (1977): *The Silent Revolution.* Princeton: University Press
KABAI IMRE (2006): *Társadalmi rétegződés és életesemények. A magyar fiatalok a posztindusztriális korszakban.* Budapest: Új Mandátum
KARIKÓ SÁNDOR [szerk.] (2004): *Értékválság – értékváltás.* Budapest: Áron
KÁRPÁTI ANDREA (2007): *Tanárképzés, továbbképzés.* Vitairat a Nemzeti Oktatási Kerekasztal számára, 2007. július 8., 1. változat, OKI
KOHN, M. (1969): *Class and Conformity, a Study in Values.* Homewood: Dorsey Press
KOPP MÁRIA–SKRABSKI ÁRPÁD (2008): Kik boldogok a mai magyar társadalomban? Kopp Mária [szerk.]: *Magyar lelkiállapot 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban.* Budapest: Semmelweis Kiadó, 25-42
KOZMA TAMÁS (2002a): *Határokon innen, határokon túl.* Budapest: Új Mandátum
KOZMA TAMÁS (2002b): *Regionális egyetem.* Budapest: Oktatáskutató Intézet
KOZMA TAMÁS (2004a): *Bevezetés a nevelésszociológiába.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
KOZMA TAMÁS (2004b): *Kié az egyetem?* Budapest: Új Mandátum
KOZMA TAMÁS (2006): *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai.* Budapest: Új Mandátum
KOZMA TAMÁS (2008): A Bolognai Folyamat mint kutatási probléma. In: Kozma Tamás – Rébay Magdolna [szerk.]: *A Bolognai Folyamat Közép-Európában.* Budapest: Új Mandátum, 10-24
KOZMA TAMÁS (2008): Politikai rendszerváltozás és felsőoktatási reform. In: Kozma Tamás – Rébay Magdolna [szerk.]: *A Bolognai Folyamat Közép-Európában.* Budapest: Új Mandátum, 287-314
LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság 2000. Gyorsjelentés.* Budapest: NIKI
LUKÁCS PÉTER (2004): A felsőoktatás expanziója. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben.* Szeged: Belvedere Meridionale, 19-25
NAGY MÁRIA (1994): *Tanári szakma és professzionalizálódás.* Budapest: Országos Közoktatási Intézet
NAGY MÁRIA (2001): A tanári pálya választása. In: Papp János [szerk.]: *A tanári pálya.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 103-122
PAPP JÁNOS [szerk.] (2001): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

PUSZTAI GABRIELLA (2006): Egy határmenti régió hallgatótársadalmának térszerkezete. In: Juhász Erika [szerk.]: *Regionális egyetem.* Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 43-57
PUSZTAI GABRIELLA (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra.* Budapest: Új Mandátum
ROKEACH, M. (1968): *Beliefs, attitudes and values: A theory of organization and change.* San Francisco: Jossey-Bass
RUDD, P.–EVANS, K. (1998): Structure and agency in youth transitions: Student experiencies of vocational further education. *Journal os Youth Studies,* 1 (1), 39-63
SHULTZE, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. In: *Szociológiai Figyelő,* 2000/1-2, 135-157
SZABÓ LÁSZLÓ TAMÁS (1998a): Európai dimenziók a tanárképzésben. In: Kozma Tamás [szerk.]: *Euroharmonizáció.* Budapest: Educatio Kiadó, 79-86
SZABÓ LÁSZLÓ TAMÁS (1998b): *Tanárképzés Európában.* Budapest: Educatio Kiadó
SZABÓ LÁSZLÓ TAMÁS (2009): *A tanár visszanéz. Neveléstudomány – iskola – pedagógia.* Budapest: Új Mandátum
SZIVÁK JUDIT (2002): *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei.* Budapest: Műszaki Könyvkiadó
TAMÁS PÁL (2005): Gyökerek és szárnyak. Avagy a szolidaritás átrendeződése. In: Tamás Pál – Tibori Tímea [szerk.]: *Ifjúságpolitikák.* Budapest: Új Mandátum, 240-251
TÍMÁR JÁNOS (1997): A munkaerő-kínálat és -kereslet 1995-2010. *Magyar Felsőoktatás* 1997/4
UTASI ÁGNES (2002): *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás.* Budapest: Új Mandátum
UTASI ÁGNES (2008): *Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre.* Budapest: Új Mandátum
UTASI ÁGNES (2009): A közösségi kapcsolatok és a közélet. In: Feleky Gábor [szerk.]: *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek.* Szeged: Belvedere Meridionale, 11-34
VÁMOS DÓRA (2000): *A munkaerőpiacon diplomával.* Educatio 2000 tavasz, 62-79
VEBLEN, TH. (1975): *A dologtalan osztály elmélete.* Budapest: KJK
VARGA JÚLIA (2007): A tanárok kiválasztódása. Kézirat. OKI
WILLIS, P. (2000): *A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra.* Budapest: Új mandátum
WIN, J.–DWYER, P. (2006): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 249-268
WOODS, C. S.–CONDERMAN, G. (2006): Teacher Education and Positive Youth Development. In: *International Journal of Learning,* vol.13, nr.3.

ZEICHNER, K. M. – LISTON, D. P. (1996): *Reflective Teaching. An Introduction.* New Jersey: Mahwah

ZINNECKER, J. (1986, 2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.] (2006): *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 69-95

ZNANIECZKI, F. – THOMAS, W. I. (2002): *A lengyel paraszt Európában és Amerikában.* Budapest: Új Mandátum

ZNANIECZKI, F. (1934): *The Method of Sociology.* New York: Farrar-Rinehart

Fejes József Balázs – Szűcs Norbert

HÁTRÁNYKOMPENZÁLÁS ÉS SZAKMAI IDENTITÁS

HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOKAT TÁMOGATÓ MENTORPROGRAM HATÁSA A PEDAGÓGUSSÁ VÁLÁS FOLYAMATÁRA

BEVEZETÉS

A hazai tanárképzés területén számos újítás történt az utóbbi években, ugyanakkor a képzés megreformálása korántsem tekinthető befejezettnek. Jelen írás a gyakorlati tanárképzés átalakításának lehetőségeit elemzi, elsősorban a hátrányos helyzet kedvezőtlen hatásainak mérséklésére fókuszálva. Megítélésünk szerint a pedagógusjelöltek hátránykompenzáló programokba való bevonása egyedülálló lehetőséget biztosít a hallgatók fejlődéséhez, e kezdeményezések továbbá kedvező hatást gyakorolhatnak az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésére, egyrészről rövidtávon, az iskolában aktuálisan jelentkező feladatok megoldásában való részvételen keresztül, másrészről hosszú távon, a megfelelően felkészített pedagógusok által.

Írásunkban áttekintjük az új képzési struktúra kínálta kereteket, majd amellett érvelünk, hogy a tanárképzés megújításában előnyös lehet egy problémacentrikus megközelítés követése, mely során központi jelentőséget kaphat a tanulói hátrányok kompenzálása. Ezt követően a szegedi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram feltáró jellegű vizsgálata alapján, az első évében (2007/2008) részt vevő pedagógusjelöltekkel (25 fő) készült mélyinterjúk néhány kérdését elemezzük az említett témák figyelembe vételével.

AZ ÚJ KÉPZÉSI STRUKTÚRA KÍNÁLTA LEHETŐSÉGEK

A bolognai-rendszerű képzés tanári mesterszintjéhez kapcsolódó új szabályozás[1] a korábbinál jóval komolyabb szerepet szán a gyakorlati képzésnek, hiszen az eddigi, általában 2-4 hetes tanítási gyakorlat mellett megjelenik egy hat hónapos gyakorlati félév is. A gyakorlati képzés súlyának növekedését a tanári mesterképzéshez tartozó kreditek megoszlása is szemléletesen mutatja: a pedagógiai-pszichológiai tárgyak 40, a szakmódszertan 7, míg a gyakorlati félév 30 kredit értékű munkát jelent. A pedagógiai-pszichológiai tárgyak 40 kreditéből további 3 kreditet érnek

[1] Az oktatási miniszter 15/2006. (IV. 3.) OM-rendelete az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről.

gyakorlathoz kötődő kurzusok, valamint a szakmódszertan 7 kreditéből 3 kreditet tesz ki a vezetőtanár irányításával, az adott szakképzettség területén végzett 60 órás gyakorlat, mely magában foglalja legalább 15 óra önálló megtartását. A féléves gyakorlat hospitálást, tanítást, tanítási időn kívüli feladatok ellátást, adatgyűjtést, illetve a tapasztalatszerzés szakszerű dokumentálását írja elő a vezetőtanár és a felsőoktatási tanárképző szakember folyamatos irányítása mellett. A tanári mesterképzésre előkészítő kurzusok felvételére is lehetőséget kínál az új struktúra a képzés első hároméves ciklusában, 10 kreditnyi értékben, így összesen 87 kreditet tesznek ki a tanári pályára felkészítő tanulmányok.

Az eddigiekben felvetett problémák jó részére a képzés új rendszere, főként a rezidensképzésnek is nevezett gyakorló félév választ kínál. A tanítási gyakorlat rövidségét mindenképpen megoldja, illetve lehetőséget kínál további problémák kiküszöbölésére, így elsősorban a nézetek, az elméleti és gyakorlati tudás együttes kezelésére, amennyiben megfelelően képesek biztosítani a felsőoktatási intézmények az elméleti és gyakorlati képzés időbeni ütemezését, a gyakorlóiskola és a tanárképző intézmény együttműködését. Az első ciklus 10 kredites előkészítő kurzusai segíthetnek a hallgatói döntések megalapozásában, a pályaszocializáció megkezdésében, illetve lehetőséget biztosítanak a reflektív gyakorlat megvalósításához.

Ugyanakkor nyitva hagyott kérdés, hogy milyen kontextusban, milyen probléma köré szerveződhet e gyakorlati képzés, milyen tevékenységeket lássanak el a pedagógusjelöltek az iskolákban a gyakorlati félév során.

A HÁTRÁNYKOMPENZÁLÁSRA FÓKUSZÁLÓ TANÍTÁSI GYAKORLATOK LEHETSÉGES ELŐNYEI

A tanárképzés reformja az egyik központi témája a hazai neveléstudománynak az utóbbi években, a diszkussziókban ugyanakkor viszonylag ritkán jelennek meg tartalmi elemek. Jóllehet a módszertani kultúra megújításának említése gyakori, eddig kevés szó esett arról, hogy tartalmi szempontból, illetve a gyakorlati tevékenységek terén mit is kellene megváltoztatni. Bár a reflektív[2] és gyakorlatorientált[3] pedagógusképzés tekintetében egyaránt számos előremutató kezdeményezés található a hazai szakirodalomban, úgy véljük, ezek hatékonysága egy prolémacentrikusabb megközelítéssel tovább fokozható. A kérdés az tehát,

[2] Dudás Margit, „A *pályaszocializáció* segítségének lehetőségei a tanárképzés kezdeti szakaszán," *Pedagógusképzés* (2000): 1-2. szám. 84-99.; Györgyiné Koncz Judit, „Reflektív gondolkodásra nevelés a tanítóképzésben," in *A pedagógusképzés megújítása*, szerk. Kopp Erika, (Budapest: Gondolat, 2006), 39-55.

[3] *Balassa* Katalin, „*Iskolai kísérlet* a vezetőtanári munka és a tanítási gyakorlat tartalmi megújítására," *Magyar Pedagógia* (1998): 3. szám. 169-186.; Józsa Krisztián–Nagy Lászlóné–Zsolnai Anikó, „Lépések egy gyakorlatorientált tanárképzés irányába," *Új Pedagógiai Szemle* (2001): 6. szám. 25-32

hogy melyek legyenek azok a problémák, melyekre egy problémacentrikus, kevésbé dekontextualizált tanárképzés alapozható. A következőkben amellett érvelünk, hogy a tanulói hátrányok kompenzálása több szempontból is alkalmas lehet egy problémaalapú gyakorlati képzés kereteinek kijelölésére.

A TANULÓK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK FIGYELEMBE VÉTELE

A kedvezőtlen családi háttér és az iskolai sikertelenség kapcsolata jól dokumentált jelenség a neveléstudományi, szociológiai szakirodalomban, a nemzetközi vizsgálatok szerint azonban ez az összefüggés hazánkban extrém mértékben érvényesül, a hátrányos helyzetű tanulók hátrányait iskolarendszerünk nem képes mérsékelni, sőt, tovább erősíti azokat. A PISA-vizsgálatokban részt vevő országok közül hazánkban hat a legerősebben a családi háttér a tanulók iskolai teljesítményére, elsősorban a kedvezőtlen családi körülményekkel rendelkező tanulók egy iskolába, osztályba sűrítésén keresztül.[4] A szelektivitás mérséklésére deszegregációs,[5] integrációs törekvések indultak,[6] melyek egyértelműen az iskolák tanulói összetételének heterogenitása irányába mutatnak, bár ennek hatása még csak néhány településen, iskolában érzékelhető, számos településen ezzel ellentétes irányú folyamatoknak lehetünk tanúi.[7] Hasonló irányú kezdeményezések indultak meg a gyógypedagógiai ellátást igénylő, eddig elkülönítve oktatott tanulók egy részének esetében is.[8] Ezenkívül a tanulói csoportok összetételének változását idézheti elő a

[4] OECD, *Knowlidge and skills for life. First result of OECD Program for International student assesment (PISA)*, (Párizs: OECD, 2001); OECD, *Learning for Tomorrow's World – First Results from PISA 2003*, (Párizs: OECD, Párizs, 2004); OECD, *PISA 2006. Science competencies for tomorrow's word. Volume 1: Analyses*, (Párizs: OECD, 2007)

[5] Kerülő Judit, „Az integráció és szegregáció kérdése egy iskolabezárás kapcsán," *Új Pedagógiai Szemle* (2008): 2. szám. 12-29.; Kerülő Judit–Mayer József, "Méltányosság – befogadás," in *Oktatás és képzés 2010. Műhelybeszélgetések 2007*, szerk. Krémó Anita, (Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2008), 54-74.; Nagy Judit, „Önkormányzati szerepvállalás az integrációs folyamat megvalósításában," in *Kéz a kézben. A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. század közoktatási kihívásaira*, szerk. Nagy Judit, (Hódmezővásárhely : Commitment Köznevelési Kht.,2008), 15-41.; Nagy Judit és Szűcs Norbert, „A „Hódmezővásárhelyi Modell" (Az oktatási struktúra átalakítása a hátrányos helyzetű csoportok iskolai sikeressége érdekében)," *Háló: a Szociális Szakmai Szövetség hírlevele* (2007): 9. szám. 11.

[6] Kézdi Gábor–Surányi Éva, *Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai* (Budapest: Educatio, 2008); Szűcs Norbert, „Méltányos és gazdaságos. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók integrációjának szükségessége," in *Kéz a kézben. A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. század közoktatási kihívásaira*, szerk. Nagy Judit, (Hódmezővásárhely : Commitment Köznevelési Kht.,2008), 5-15.; Nagy Judit, (Hódmezővásárhely : Commitment Köznevelési Kht.,2008), 5-15.;

[7] Havas Gábor, „Esélyegyenlőség, deszegregáció," in *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*, szerk. Fazekas Károly–Köllő János–Varga Júlia, (Budapest: Ecostat, 2008)

[8] Papp Gabriella, „Az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek integrált oktatása, nevelé-

demográfiai hullámvölgy is, mely a csökkenő gyermekszám miatt érdekeltté teszi az iskolákat a kevésbé sikeres tanulók megtartásában, ennek hatása azonban ismét nagyban függ a „helyi iskolarendszer" szelekciós mechanizmusaitól.[9]

A tanulók közötti különbségek kezelése a pedagógiai elmélet és gyakorlat egyik alapproblémája, mely az említett törekvések, változások következtében a korábbinál is nagyobb figyelemre tett szert napjainkra. Ezzel összefüggésben kap központi szerepet a módszertani kultúra változásának szükségessége, a differenciálás hangsúlyozása és a családi háttér szerepe is, hiszen a teljesítménykülönbségek jó része a tanulók szocioökonómiai státuszával magyarázható, így a módszertani váltás kontextusaként indokoltnak látszik a hátrányos helyzet témakörének felhasználása.

Iskolarendszerünk szelektív, szegregáló mechanizmusainak hatásaitól nehéz elkülönítenünk a tanárképzés hiányosságaira visszavezethető problémákat, ugyanakkor az nem kétséges, hogy a képzés jelenleg nem készít fel arra, hogyan lehet az eltérő társadalmi státuszú gyermekeket személyre szabott módon oktatni, különösképpen a szegényebb társadalmi rétegek gyakran súlyos tanulási problémákkal küzdő gyermekeit.[10] Bár a pedagógustársadalomról e téren nehéz lenne átfogó képet alkotni, szelektív iskolarendszerünk működéséből következően pályára lépésük kezdetén jó részük valószínűleg nem rendelkezik tapasztalatokkal a hátrányos társadalmi rétegekkel kapcsolatban, ahogyan a társadalom többsége sem.[11] A roma tanulók esetében mind a pedagógusok,[12] mind a pedagógusjelöltek[13] részéről egyértelműen látható az igény ilyen irányú felkészítésre.

TÖBBLET TERHEK, TANÓRÁN KÍVÜLI TEVÉKENYSÉGEK

A hátrányos helyzetű, tanulási problémákkal küzdő tanulók egy intézményben, csoportban való összesűrítése többek között azért vezet gyengébb oktatási minőséghez, mert a tanulási nehézségekkel küzdő gyermekek arányával párhuzamosan nőnek a pedagógusok munkaterhei. Ez önmagában is csökkenő színvonalat eredményezhet a többletmunka miatt, de ehhez gyakran hozzáadódik a tanári kontraszelekció, vagyis a jobb alkupozícióban lévő, és valószínűleg eredményesebb pedagógusok kedvezőbb munkakörülményeket biztosító iskolába, osztályokba kerülnek.[14] A többlet terhek enyhítésére kínálhatnak lehetőségeket a jól szervezett hátránykompenzáló programok, melyek összeköthetők a pedagógusképzéssel, hiszen egyébként is deklarált cél a képzés ilyen irányú reformja. Az oktatás személyre szabott formáinak alkalmazásába, a tanulói teljesítmények nyomon követésébe megfelelő szervezésével tapasztalataink szerint bevonhatók a pedagógusjelöltek.[15]

További kiindulópont lehet a hátránykompenzáló programok tekintetében az oktatáshoz szorosabban vagy lazábban kötődő iskolai programok szervezése, mely a tanári munkaterhek növekedésével valószínűleg legelőször szorul háttérbe. Az extrakurrikuláris tevékenységek a külföldi tapasztalatok szerint jelentős részben befolyásolhatják az iskolához való viszonyt, a tanulási motivációt, különösen azoknál a tanulóknál, akiket tanulmányi kudarcok veszélye fenyeget, a hátrányos helyzetű és roma tanulók oktatásának sikertelenségével kapcsolatban pedig leggyakrabban éppen a motiváció problémáját említik a pedagógusok.[16] A nemzetközi szakirodalom számos megelőző és problémakezelő programról ad számot, melyek többek között a lemorzsolódás és az agresszív viselkedés mérséklése, valamint a szociális kapcsolatok fejlesztése terén értek el sikereket.[17]

se hazánkban," in *Tanulmányok a tanulásban akadályozottak pedagógiája és határtudományai köréből*, szerk. Szabó Ákosné, (Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, 2008), 215-224

9 Berényi Eszter–Berkovits Balázs–Erőss Gábor, szerk., *Iskolarend. Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban* (Budapest: Gondolat, 2008)

10 Csapó Benő, Fazekas Károly, Kertesi Gábor, Köllő János és Varga Júlia, „A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül." Élet és Irodalom (2006): 8.

11 A társadalmi elkülönülés kérdését szemléletesen érzékelteti Babarczy Eszter írása. Babarczy Eszter, „A szegénységnek nincs rovata," Népszabadság, (2005. 12. 12.): 16.

12 Nagy Mária, „Cigány tanulók az iskolában. A tanárok beszélnek," *Magyar Pedagógia* (2002): 3. szám. 301-331.

13 Géczi János–Huszár Zsuzsanna–Sramó András–Mrázik Julianna, „A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata tanárjelöltek körében," *Magyar Pedagógia* (2002): 1. szám. 31-62.

14 Ezt igyekszik orvosolni többlet-finanszírozással a 2008. január 1-jétől igényelhető pedagógus illetmény-kiegészítés (l. 23/2009 OKM rendelet). *Kertesi Gábor–Kézdi Gábor*, „Általános iskolai *szegregáció.* Okok és következmények," in *A társadalom peremén,* szerk. *Kertesi Gábor,* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 317-376.

15 A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók teljesítményének emelését célzó programok egyértelműen a személyre szabott oktatási formák ösztönzésének irányába mutatnak (pl. HEFOP 2.1.4; 2.1.4/B; 2.1.5; 2.1.5/B; 2.1.7; 2.1.8 pályázatok, TÁMOP 3.3.2; 3.3.3 pályázatok, Integrációs Pedagógiai Program, Útravaló Ösztöndíj), az ezekhez köthető felzárkóztató és adminisztrációs tevékenységek tapasztalataink szerint azonban gyakorta jelentenek nehézséget a pedagógusoknak.

16 Fejes József Balázs, „Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők," *Iskolakultúra* (2005): 11. szám. 3-13.; Fejes József Balázs–Józsa Krisztián, „A tanulási motiváció jellegzetességei hátrányos helyzetű tanulók körében," *Magyar Pedagógia* (2005): 2. szám. 85-105.; Fejes József Balázs–Józsa Krisztián, „Az iskolai eredményesség és a tanulási motiváció kulturális jellemzői. Roma és többségi tanulók összehasonlítása." *Iskolakultúra* (2007): 6-7. szám. 83-96.

17 Az extrakurrikuláris programok hatásának részletes, módszertani fejlesztésre is alkalmas elemzése a hazai neveléstudományi szakirodalomban szinte példa nélküli. l. Eccles, J. S.–Templeton, J., „Extracurricular and other after-school activities for youth," *Review of Education* (2002): 1. szám. 113–180.; Feldman, A. F.–Matjasko, J. L., „The role of school-based extracurricular activities in adolescent development: a comprehensive review and future directions," *Review of Educational Research* (2005): 2. szám. 159–210.

Az extrakurrikuláris tevékenységektől nem független további kedvező hatást jelenthet a pedagógusok, pedagógusjelöltek és a tanulók között létrejövő mentori kapcsolat, melyet egyre több hazai program igyekszik kiaknázni.[18] A hátrányos helyzetű fiatalok esetében a szociális és affektív területen egyértelműen kimutathatók e kapcsolatok előnyei, míg a tanulmányi eredmények tekintetében nem ilyen világos a helyzet, részben a kutatások hiányosságai, illetve a vizsgált programok eltérő céljai miatt. Habár néhány felmérés az osztályzatok tekintetében is tapasztalt pozitív változást, a különbségek mértéke nem számottevő.[19] Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a tanulmányi eredmények nem adnak megbízható képet a tanulók tudásáról, illetve az alacsony iskolai végzettségű és általában rossz magatartás jeggyel rendelkező tanulók tudását gyakran alulértékelik a pedagógusok.[20] A jól szervezett iskolai mentorprogramok tehát feltételezhetően eredményesek lehetnek a tanulmányi felzárkóztatás területén is a szociális és affektív területek kedvező irányú változásait kiaknázva.

AZ ATTITŰDÖK, NÉZETEK FORMÁLÁSA

A pedagógusok attitűdje, nézetei a hátrányos helyzetű tanulók oktatásával, illetve az integrációs kezdeményezésekkel összefüggésben kevéssé kutatott terület, ahogy a multikulturális szemlélet vizsgálata sem tartozik a hazai kutatások kurrens irányai közé.[21] Bár az eddigi vizsgálatokból keveset tudunk, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az integráció céljaival nincs teljes mértékben tisztában a pedagógusok jelentős része, gyakorta összemosódik a hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű tanulók iskola integrációja, illetve a roma kisebbség társadalmi integrációja. Mivel a szegregáció felszámolása elsősorban az oktatáspolitika által irányított folyamat, mely számos esetben sérti a középosztálybeli szülők – vélt vagy valós – érdekeit, az integráció sikerének központi szereplőjeként a pedagógusoknak kulcsszerepe lehet a társadalmi elfogadás megteremtésében. Ez természetesen feltételezi a hátrányos helyzet és az iskolai sikeresség összefüggésének, valamint a gyakorlati kezeléséhez szükséges megoldási módoknak az ismeretét, illetve a pedagógusok önbizalmát ezek alkalmazásával kapcsolatban.

18 Az eddigi vizsgálatok szerint pozitív hatások leginkább az egy évnél hosszabb mentori kapcsolatok esetében mutathatók ki, ugyanakkor a találkozások gyakorisága, illetve a kapcsolat minősége valószínűleg nagyban befolyásolja az eredményeket. Fejes József Balázs–Kasik László–Kinyó László, „Bevezetés a mentorálás kutatásába," *Iskolakultúra* (2009): 5-6. szám. 53-67.

19 Fejes József Balázs–Kasik László–Kinyó László, „Bevezetés a mentorálás kutatásába," *Iskolakultúra* (2009): 5-6. szám. 53-67.

20 Csapó Benő, „Az iskolai tudás felszíni rétegei: mit tükröznek az osztályzatok?," in *Az iskolai tudás*, szerk. Csapó Benő, (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 45–90.

21 Bár a roma tanulók oktatásával kapcsolatban számos pedagóguskutatás napvilágot látott, a vizsgálatokban kevés figyelmet fordítanak a szegénységből eredő, illetve etnikai jellemzőkkel magyarázható jelenségek, valamint a szegregált oktatás következtében kialakuló problémák megkülönböztetésére. Így gyakran nem világos, hogy a pedagógusok véleménye csak a roma, vagy a nagyobb populációt átfogó hátrányos helyzetű tanulókra vonatkoznak, illetve mennyiben kötődnek a szegregált iskolák kedvezőtlen hatásrendszeréhez.

A KUTATÁS RÉSZLETEI

A SZEGEDI DESZEGREGÁCIÓS INTÉZKEDÉS ÉS HALLGATÓI MENTORPROGRAM

Interjúink kontextusát a szegedi deszegregációs intézkedés, és az intézkedést támogató Hallgatói Mentorprogram jelenti. A deszegregációs lépés keretében egy többségében roma, illetve hátrányos helyzetű tanulók által látogatott általános iskolát szüntettek meg, a tanulókat tizenegy szegedi általános iskolába integrálták. A legtöbb tanulót befogadó iskolába 22 gyermek került, a legkevesebbet fogadó intézménybe 7, egy-egy osztályba pedig legfeljebb 3 tanuló. Az intézkedést kísérő problémák enyhítésére egy pedagógusokból és egy pedagógusjelöltekből álló mentorhálózat került kialakításra.

A város vezetése a deszegregációs intézkedés részeként állított fel egy mentori rendszert, elsősorban a bezárt iskola pedagógusaiból. Így a tanulókkal eredeti iskolájukból a legtöbb esetben tanárok is áthelyezésre kerültek (továbbiakban: mentortanár) a diákok felzárkóztatása, beilleszkedésük elősegítése céljából. Összesen 16,5 mentortanári és fejlesztő pedagógusi státuszt hoztak létre a tizenegy befogadó iskolában. Minden intézményvezető önállóan alakította ki a mentortanárok feladatkörét, de természetesen a tanulók beilleszkedésének elősegítése, felzárkóztatása, a szülőkkel való kapcsolattartás, az egyéni problémák kezelése állt a munkaköri leírások fókuszában.

A tanulók beilleszkedésének további támogatására a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézete két helyi civil szervezettel, a Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesülettel és a Lakhatás Iskolázottság Foglalkoztatottság Közhasznú Egyesülettel együttműködve pedagógusjelöltekből álló mentorhálózatot szervezett, a Roma Education Fund pénzügyi támogatásával. A Hallgatói Mentorprogram[22] keretében a Szegedi Tudományegyetem pedagógusjelöltjei (továbbiakban: mentorhallgató) segítik a megszüntetett intézmény tanulóinak szociális és tanulmányi integrációját a befogadó iskolák mentortanárainak,

22 Részletesen l. Fejes József Balázs–Szűcs Norbert „Hallgatói Mentorprogram. A szegedi deszegregációt támogató pilot program első évének tapasztalatai," Új Pedagógiai Szemle (2009): 61-75.; Szabó Diána, „Integrált diákok mentorálása," *Fejlesztő Pedagógia* (2008): 77-82.; Szűcs Norbert „Kvalitatív technikák a deszegregáció szolgálatában. Módszertani összefoglaló egy bezárásra kerülő, szegregáló iskola érdekhálójának a vizsgálatáról," in *Társadalom és épített környezet*, szerk. Szilágyi Tamás–Zámolyi Ferenc (Szeged–Wien: DARTKE – IVA, Dél-Alföld Társadalma 2., 2007), 41-52.

fejlesztő pedagógusainak irányításával.[23] A mentorhallgatók beosztását az adott iskolába átkerülő tanulók létszámához igazították a program vezetői, úgy, hogy átlagosan 3-4 mentorált tanulót osztottak egy hallgatóra.

A mentorhallgatók a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézete által szervezett, a projektet kísérő két féléves képzésben vettek részt, melynek keretében egyrészről a hátrányos helyzetű és roma tanulók oktatásának helyzetével, továbbá a mentoráláshoz szükséges információkkal ismerkedhettek meg; másrészről az iskolai mentorálás során hasznosítható anyagok gyűjtése, kidolgozása történt e szeminárium során. Emellett a kurzus fórumot biztosított az iskolai munka tapasztalatainak közreadására, illetve e tapasztalatokra építve a mentorálás hatékonyságának növelésére.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Feltáró jellegű kvalitatív kutatásunk keretében a mentorprogram első évében (2007/2008) résztvevő pedagógusjelöltekkel készült mélyinterjúkat elemezzük. Jelen tanulmány szempontjából releváns kérdéseink:
- milyen területen járulhat hozzá a pedagógussá válás folyamatához kezdeményezésünk,
- milyen nehézségeket érzékelnek a hallgatók az iskolai munka során.

Interjúink elkészítéséhez az Irving Seidman által kidolgozott fenomenológiai mélyinterjút alkalmaztuk.[24] Az interjú e típusa a kikérdezéses élettörténet-kutatást és a fókuszált mélyinterjú kombinációjaként értelmezhető. A kiválasztott adatgyűjtési technika a pedagógusok nézetein és személyes tapasztalatain túl lehetővé teszi ezek kontextusának, mélyebb összefüggéseinek megismerését.

A félig struktúrált interjúk felvételéhez készült interjúvázlatunk a jelenlegi elemzést meghaladó tematikát ölelt fel, kérdéseink szempontjából a következő főbb témaköröket tekintettük relevánsnak: mentori feladatok az iskolában; mentori szerep jellemzői; pedagógusképzés.

Az interjúkat egy egyetemi módszertani kurzus keretében, elméleti és gyakorlati felkészítést követően szociológia szakos hallgatók vették fel 2008 novemberében. A vizsgálatban részt vevő hallgatók fejenként egy interjút készítettek el, melyet később a rögzített hanganyag alapján, előzetesen egyeztetett szabályok szerint írták át szöveggé. Az interjúk időtartama – módszertani utasításoknak megfelelően – átlagosan 90 perc volt. Az interjú elkészült minden tanárjelölttel, aki a

23 A 2008/2009. tanévben a Hallgatói Mentorprogram a hatékony deszegregációs programot megvalósító Hódmezővásárhely MJV három általános iskolájára (összesen négy feladatellátási helyre) is kiterjesztette működését, a mentorhallgatók létszáma pedig 40 főre emelkedett.

24 Seidman, I., *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer* (Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 2002)

kutatás időszakában Szegeden tartózkodott, így összesen 25 beszélgetésen alapul az elemzésünk.

EREDMÉNYEK

A mentorhallgatók osztálytermi tevékenységéről elmondható, hogy meghatározó mértékben függtek az adott befogadó iskola vezetőjének és mentortanárának az attitűdjétől, bizalmától, szakmai-módszertani kultúrájától, valamint az adott iskolai éthosztól. Az alapfeladatok – egyéni fejlesztés, korrepetálás – ellátása sem volt egységes, hiszen néhány iskolában elsősorban a tanórákon, más intézményekben pedig kizárólag a délután folyamán engedélyezték az intézményvezetők a mentorálást.

A kötelező tevékenységek teljesítésén túl az iskolák többségében, elsősorban a mentorhallgatók kreativitásának és elkötelezettségének köszönhetően, többletfeladatokat is vállaltak a hallgatók, melyeket az 1. táblázatban foglaltunk össze.

1. táblázat. Korrepetálást, egyéni fejlesztést meghaladó mentorhallgatói tevékenységek

Tevékenységcsoportok	*Konkrét feladatok*
Szociális integrációt támogató tevékenységek	- integrált körülmények között szervezett heti rendszerességű kreatív szakkör, játszóház - integrált körülmények között szervezett vetélkedők - projektnapok - kézműves foglalkozások - készségfejlesztő foglalkozások - ünnepségekre való felkészítés - film klub - könyvtárlátogatás
Mentori kapcsolatot megalapozó, szabadidő hasznos eltöltését támogató tevékenységek	- kirándulás a Vadasparkba - játszótéri foglalkozás - sporttevékenységek (pl. korcsolyázás, kosárlabda, futball) - mozi - városnézés - családlátogatás, kapcsolattartás a szülőkkel
Az iskola munkáját támogató oktatási tevékenységek	- duálóra (kéttanítós modell alkalmazása) - helyettesítés tanórán - felkészítés megyei és országos matematika versenyre (mentorált tanuló is tagja volt az iskolai csapatnak) - dolgozatok javítása - napközis foglalkozások támogatása - ügyelet az udvaron - képességfelmérés

Tevékenységcsoportok	*Konkrét feladatok*
Az iskola munkáját támogató szabadidős tevékenységek	- iskolai rendezvényeken, ünnepségeken való részvétel - sporttevékenységeken való részvétel (pl. edzés lebonyolítása heti rendszerességgel, bíráskodás versenyeken) - társastánc tanítása - tanösvényen szervezett hétvégi program lebonyolítása - színházi előadás megtekintése - részvétel osztálykiránduláson kísérőtanárként - kiállítások látogatása
Az iskola munkáját támogató egyéb tevékenységek	- ebédeltetés - részvétel a tantestületi értekezleten - kíséret logopédiai vizsgálatra

A pedagógusképzéssel és a pályakezdő pedagógusok gyakorlati nehézségeivel kapcsán nagyon egységes véleményt fogalmaztak meg interjúalanyaink, a tanári pálya professzionalitásával kapcsolatban markáns álláspontjuk: maga a tanári mesterség tanulható szakma, de affinitás, elhivatottság szükséges a magas szintű, eredményes műveléséhez, és a kiégés elkerüléséhez. Többen hangsúlyozták azt is, hogy ebben a szakmában az élethosszig tartó tanulás szükségességének internalizálása kiemelten fontos. Az egységes véleményt feltehetően az is megerősítette, hogy az integráló iskolák pedagógusai körében egyes esetekben megtapasztalták az általuk mentorált tanulókkal szembeni érdektelenséget, előítéletes gondolkodást, illetve a tanárok egy részének fásultságát.

A pedagógusképzésről kritikusan nyilatkoztak a mentorhallgatók. Elismerték a képzés elméleti megalapozottságát, de a gyakorlati lehetőségeket aránytalanul kevésnek tartották. Ez abban is megmutatkozott, hogy úgy érezték eszköztelenül, módszertani tudás nélkül kell kimenniük az iskolákba. Az interjúk egyik kiemelkedően fontos tapasztalata éppen az volt, hogy motivált, kiemelkedő képességű, zömében a diplomájuk megszerzése előtt álló hallgatók is sokkszerűen élték meg a szakmai kihívás, felelősségvállalás terhét. Bár a program vezetői heti rendszerességgel konzultáltak a mentorhallgatókkal, ők jelentősen több módszertani támogatást és irányítást igényeltek volna.

A tanárképzéssel kapcsolatos kritikájuk másik tipikus eleme a gyakorlótanítások rendszerének hiányosságairól szólt. A szakirodalomban megfogalmazott véleményekhez hasonlóan úgy látták, hogy az egyetemi gyakorlóiskolák olyan erősen szelektált „elitiskolák", ahol egyszerűen nem a valós társadalmi helyzetnek megfelelő körülményekkel, oktatási-nevelési szituációkkal találkoznak.

Az interjúalanyok kihangsúlyozták, hogy tanárrá fejlődésükben előrelépést jelentett a Hallgatói Mentorprogramban való részvétele; és a mentorálás gyakorlatának opcionális vagy kötelező hatályú kiterjesztése a pedagógusképzésre, generális szinten is kezelné mindkét felvetett problémát. Egyik interjúalany így összegezte ezzel kapcsolatos véleményét:

„Sokkal gyakorlatiasabbá tenném a képzést. Elméletből már nagyon sok mindet tudunk. Fontosak a módszerek, hogy kipróbáld magad, egy csoportmunkát, egy órát hogyan lehet megtartani. /.../ Mindenkit elküldenék egy kicsit mentorkodni. A hallgató nagyon sokat változna, eldönthetné, hogy tényleg akarja-e?! Lehet, hogy soha nem gondolná, hogy ilyen problémák vannak. Én se gondoltam volna. Fontos, hogy gyerekek közelébe legyenek, hogy tényleg megismerjék őket!"

A felvetett nehézségekre a program vezetői is reagáltak az első év hatáselemzését követően, a második tanév során jelentősen több csapatépítő foglalkozást szerveztek a mentorhallgatók számára annak érdekében, hogy közösségük megerősödjön, és egy erősebb hálózat kialakításával nagyobb mértékben működjenek együtt, támogassák egymást a hallgatók. 30 órás, akkreditált „tevékenységközpontú pedagógiák" tréning megszervezésével pedig a módszertani eszközeiket bővíthették. Ezen fejlesztések következményeként a mentorhallgatók jelentős része kvázi szakmai műhellyé szerveződött, vagyis szinergens hatás jelentkezett.

Az interjúk során minden hallgató beszámolt arról, hogyan alakította célkitűzéseit, illetve személyiségét a Hallgatói Mentorprogramban való részvétele. Mindenképpen át kellett gondolniuk önreflexív módon, hogy valóban a pedagógusi hivatást fogják választani. Nem minden esetben szilárdult meg a választásuk, volt olyan hallgató, aki úgy vélte a tapasztalatok alapján, hogy a jelenlegi formális oktatási rendszerben nem tudna kiteljesedni. A személyiségük alakulásával kapcsolatban meglepően egységesen gondolkodtak: a „türelem" és a „nyitottság" fogalmakat minden adatközlő beleszőtte válaszaiba – ahogy az alábbi interjúrészlet is mutatja.

„Amikor belevágtam, én azt hittem, hogy egy nagyon toleráns ember vagyok, de rájöttem, hogy nem. /.../ Sok olyan dolog volt, amin nyelni kellett egyet és azt mondani, hogy igen, ők kicsik, nekik ilyen a hátterük, nem tudják még, hogy minek milyen következménye van, vagy hogy ők megbántanak bennünket. Igazából sokkal türelmesebb lettem, alkalmazkodó képesebb, elfogadóbb, úgy gondolom."

Ezen felismerésnek megfelelően a mentorhallgatók törekedtek egy pedagógus-diák viszonyon túlmutató, elmélyültebb kapcsolatot kialakítani a gyerekekkel:

„A cél az az lett volna, hogy inkább a barátaik legyünk, vagy ilyen életmentoraik. Ne a tanárt lássák bennünk, hanem azt, akihez fordulhatnak, akivel megoszthatnak dolgokat."

A kudarcok közül a mentorált tanulók együttműködésének esetleges hiányát, vagy inkorrektségüket tudták a legnehezebben feldolgozni. Ezen nehézségek jelentős része is kezelhető lett volna véleményük szerint, ha több időt tudtak volna szánni a mentori feladataik ellátására, ám ez az adott keretek között nem tűnt számukra megoldhatónak, többen így is háttérbe szorították egyéb feladataikat a mentorálás érdekében. A mentorhallgatók többsége egyértelműen kijelentette: a program során szerzett tapasztalataik, referenciáik és személyes élményeik miatt hasznos döntésnek értékelik a Hallgatói Mentorprogramban való részvételüket.

„Tudod vannak olyanok, hogy délután lenne pár szabad órád, de éppen úgy van, hogy annak a gyereknek valamilyen programja van az iskolában délután, és

akkor van valami buli, csak bemész, meglátogatod, megnézed, hogy viselkedik az ereszdelahajamban. /.../ Igazából, ha szabadidőm van, akkor nem hazamegyek, hanem odamegyek. Az estéim szabadok, de hát most már lehet, hogy az se, mert el akarom vinni a Tomikát capoeirázni, mert nagyon, nagyon, nagyon jó mozgása van a gyereknek. /.../ Nekem az volt a legnagyobb elismerés, hogy a kisgyerek elhívott anyák napjára! Mondom, teljesen hihetetlen, hogy ilyet megcsinált! Még mindig meg van az anyák napi ajándékom, nagyon aranyos volt. „

ÖSSZEGZÉS

Nem kétséges, hogy a hátrányos helyzetű, illetve sajátos nevelési igényű tanulók hátrányainak enyhítése, integrációja oktatási rendszerünk központi problémái közé sorolható. Bár e témák beemelése a tanárképzésbe elkezdődött, az ehhez köthető gyakorlati tevékenységekről eddig kevés szó esett.

Kezdeményezésünk lehetővé teszi a hazai oktatás egyik legégetőbb problémájának megjelenítését a pedagógusképzésben, nemcsak elméleti síkon, de gyakorlati alapon is. A gyakorlati képzés kidolgozásához, illetve a remélt változások megismeréséhez nyilvánvalóan átfogóbb kutatásra van szükség, az első évet követő interjúk ennek megalapozásában, illetve a lehetőségek bemutatásában lehetnek segítségünkre.

Interjúink szerint a pedagógusjelöltek fejlődése szempontjából értékesek lehetnek a hasonló hátránykompenzáló kezdeményezések, illetve ezek elemeinek integrálása a gyakorlati képzésbe. A válaszok alapján kiemelhető, hogy ha a hallgatók számára felelősséggel járó helyzeteket kínálunk fel, akkor az elköteleződés, a befektetett energia és ennek következményeként az önreflektív szemlélet erősödik.

IRODALOM

BABARCZY ESZTER (2005. 12. 12.): A szegénységnek nincs rovata. Népszabadság, 16.

BALASSA KATALIN (1998): *Iskolai kísérlet* a vezetőtanári munka és a tanítási gyakorlat tartalmi megújítására. *Magyar Pedagógia*, 98. 3. sz. 169-186.

BERÉNYI ESZTER–BERKOVITS BALÁZS–ERŐSS GÁBOR (2008, szerk.): *Iskolarend. Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban.* Gondolat, Budapest.

CSAPÓ BENŐ (2002): Az iskolai tudás felszíni rétegei: mit tükröznek az osztályzatok? In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai tudás.* Osiris Kiadó, Budapest. 45–90.

CSAPÓ BENŐ–FAZEKAS KÁROLY–KERTESI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS–VARGA JÚLIA (2006): A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül. Élet és Irodalom, november 17. 8.

DUDÁS MARGIT (2000): A *pályaszocializáció* segítségének lehetőségei a tanárképzés kezdeti szakaszán. *Pedagógusképzés.* 27. 1-2. 84-99.

ECCLES, J. S.–TEMPLETON, J. (2002): Extracurricular and other after-school activities for youth. *Review of Education,* 26. 1. sz. 113–180.

FEJES JÓZSEF BALÁZS (2005): Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. Iskolakultúra, **15.** 11. sz. 3-13.

FEJES JÓZSEF BALÁZS–JÓZSA KRISZTIÁN (2005): A tanulási motiváció jellegzetességei hátrányos helyzetű tanulók körében. Magyar Pedagógia, 105. 2. sz. 85-105.

FEJES JÓZSEF BALÁZS–JÓZSA KRISZTIÁN (2007): Az iskolai eredményesség és a tanulási motiváció kulturális jellemzői. Roma és többségi tanulók összehasonlítása. Iskolakultúra, **17.** 6-7. sz. 83-96.

FEJES JÓZSEF BALÁZS–SZŰCS NORBERT (2009): Hallgatói Mentorprogram. A szegedi deszegregációt támogató pilot program első évének tapasztalatai. Új Pedagógiai Szemle, 59. 2. sz. 61-75.

FEJES JÓZSEF BALÁZS–KASIK LÁSZLÓ–KINYÓ LÁSZLÓ (2009): Bevezetés a mentorálás kutatásába. Iskolakultúra, 19. 5-6. sz. 53-67.

FELDMAN, A. F.–MATJASKO, J. L. (2005): The role of school-based extracurricular activities in adolescent development: a comprehensive review and future directions. *Review of Educational Research,* **75.** 2. sz. 159–210.

GÉCZI JÁNOS–HUSZÁR ZSUZSANNA–SRAMÓ ANDRÁS–MRÁZIK JULIANNA (2002): A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata tanárjelöltek körében. *Magyar Pedagógia,* 102. 1. sz. 31-62.

GYÖRGYINÉ KONCZ JUDIT (2006): Reflektív gondolkodásra nevelés a tanítóképzésben. In: Kopp Erika (szerk.): *A pedagógusképzés megújítása.* Gondolat, Budapest. 39-55.

HAVAS GÁBOR (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas Károly, Köllő János és Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért.* Ecostat, Budapest. 121-138.

JÓZSA KRISZTIÁN–NAGY LÁSZLÓNÉ–ZSOLNAI ANIKÓ (2001): Lépések egy gyakorlatorientált tanárképzés irányába. *Új Pedagógiai Szemle,* 51. 6. sz. 25-32.

KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (*2005*): Általános iskolai *szegregáció.* Okok és következmények. In: *Kertesi Gábor* (szerk.): *A társadalom peremén.* Osiris Kiadó, Budapest. 317-376.

KERÜLŐ JUDIT (2008): Az integráció és szegregáció kérdése egy iskolabezárás kapcsán. *Új Pedagógiai Szemle,* 58. 2. sz. 12-29.

KERÜLŐ JUDIT–MAYER JÓZSEF (2008): Méltányosság – befogadás. In: Krémó Anita (szerk.): *Oktatás és képzés 2010. Műhelybeszélgetések 2007.* Oktatási és Kulturális Minisztérium, Budapest. 54-74.

KÉZDI GÁBOR–SURÁNYI ÉVA (2008): *Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai.* Educatio, Budapest.

NAGY JUDIT (2008): Önkormányzati szerepvállalás az integrációs folyamat megvalósításában. In: Nagy Judit (szerk.): *Kéz a kézben. A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. század közoktatási kihívásaira.* Commitment

Köznevelési Kht., Hódmezővásárhely. 15-41.

Nagy Judit–Szűcs Norbert (2007): A „Hódmezővásárhelyi Modell" (Az oktatási struktúra átalakítása a hátrányos helyzetű csoportok iskolai sikeressége érdekében). Háló: a Szociális Szakmai Szövetség hírlevele, 13. 9. sz. 11.

Nagy Mária (2002): Cigány tanulók az iskolában. A tanárok beszélnek. *Magyar Pedagógia*, 102. 3. sz. 301-331.

OECD (2001): *Knowlidge and skills for life. First result of OECD Program for International student assesment (PISA)*. OECD, Párizs.

OECD (2004): *Learning for Tomorrow's World – First Results from PISA 2003.* OECD, Párizs.

OECD (2007): *PISA 2006. Science competencies for tomorrow's word. Volume 1: Analyses.* OECD, Párizs.

Papp Gabriella (2008): Az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek integrált oktatása, nevelése hazánkban. In: Szabó Ákosné (szerk.): *Tanulmányok a tanulásban akadályozottak pedagógiája és határtudományai köréből.* Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, Budapest. 215-224.

Seidman, I. (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Szabó Diána (2008): Integrált diákok mentorálása. *Fejlesztő Pedagógia*, 19. 6. sz. 77-82.

Szűcs Norbert (2008): Méltányos és gazdaságos. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók integrációjának szükségessége. In: Nagy Judit (szerk.): *A hódmezővásárhelyi modell, egy lehetséges válasz a XXI. századi közoktatás kihívásaira.* Commitment Köznevelés Kht., 5-15.

Tornyi Zsuzsa Zsófia

A HALLGATÓI MOBILITÁS EGY SPECIÁLIS METSZETE: HATÁRON TÚLI DOKTORANDÁK A DEBRECENI EGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁIBAN[1]

A felsőoktatás expanziójának korában, amikor a tömegessé válás fejfájást okoz minden résztvevőnek, a jelenség következményei közé tartozik az is, hogy a diplomák elértéktelenednek, inflálódnak (Kozma 2002). Így, amennyiben a megszerzett végzettség már nem garancia az elhelyezkedésre, a fiatalok több diploma megszerzésére, és nem ritkán magasabb fokú képzés elvégzésére vállalkoznak, akár országhatárokat is átlépve. Tehát a tanulmányi célú hallgatói mobilitás speciális formájának tekinthető a doktori iskolákat célzó mobilitás, melyet kutatásunkban górcső alá veszünk.

Kutatásunkban Magyarország sajátos történelmi adottságai miatt a tanulmányi mobilitásnak azt a formáját vizsgáljuk, melynek során határon túlról érkeznek az anyaországba hallgatók.[2] A Debreceni Egyetemen kiemelkedő mind a doktori képzésben résztvevők, mind a külföldi állampolgárságú hallgatók aránya, s a képzési körök közül a bölcsészettudományi képzésben a legmagasabb a számuk. Mivel ez a tudományterület abból a szempontból is speciális, hogy a bölcsészettudományi karon magasabb a doktori iskolákba felvett nők aránya, mint a férfiaké,[3] így a külföldi állampolgárságú – az egyetem regionális szerepe miatt leginkább határon túli magyarokat tömörítő –, bölcsész doktorandusz lányok speciális kiscsoportként értelmezhetőek, s így érdemes részletesebben megvizsgálni őket.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi doktori képzésében részt vevő határon túli magyar diáklányokat mutassa be: azokat a fiatalokat, akik a határokon túlról Magyarországra érkeztek, hogy itt folytassák tanulmányaikat, s itt szerezzenek tudományos fokozatot. Tanulmányunkban három kérdéskört vizsgáltunk, a doktorandák otthoni körülményeit, hallgató mobilitásuk motivációit, valamint jövőre vonatkozó terveiket.

---

1 A tanulmányban szövegszerűen megjelennek részletek korábbi tanulmányunkból: Tornyi Zsuzsa Zsófia (2007): Határon túli doktoranduszlányok. Napút, 2007/4, 15-25.

2 Kutatásunkat 2007 tavaszán végeztük a Debreceni Egyetemen.

3 Lásd bővebben: Tornyi Zsuzsa Zsófia (2007): A Debreceni Egyetem doktorandái. Educatio, 2007/4, 650-660 és Tornyi Zsuzsa Zsófia (2009): Fiatal nők a tudományos pálya küszöbén. In: Jancsák Csaba (szerk.): Fiatalok a Kárpát-medencében – Mozaikok az ifjúság világáról. Belvedere Meridionale, 137-151.

HALLGATÓI MOBILITÁS MAGYARORSZÁGON

A magyarországi felsőoktatási mobilitást a kormányzatok, a különböző intézmények és egyéni stratégiák együtteseként jellemezhetjük. A rendszerváltozást követő időszakot a felsőoktatási mobilitási politika szempontjából – fogalmazza meg Hatos Pál (2007b) – kimondottan a „tudásépítő" megközelítés dominált. Azonban a magyarországi mobilitás befelé irányuló migrációs vetülete alapvetően különbözik a nyugat-európai országokétól, hiszen sajátos történelmi adottságokból eredeztethető mintát követ, az országhatárok nem nemzeti identitásokat zárnak le. Így a nemzetközi migráció elemzése során kialakított kategóriákkal nehezen fedhető le a Kárpát-medence országhatárain átívelő vándorlás (Pusztai – Nagy 2005). Éppen ezért tekinthető a felsőfokú hallgatói mobilitás egy speciális formájának a határon túli magyarok anyaországba történő, anyanyelvi képzést nyújtó felsőoktatási intézményt célba vevő vándorlása.

A Kárpát-medencén belül zajló és kiemelten a Magyarországra irányuló hallgatói mobilitással foglalkozó tanulmányok (Erdei 2004, 2005a, 2005b) a főbb intézkedések szempontjából három időszakot különítenek el egymástól: a rendszerváltozástól a 90-es évek közepéig tartó korszakot, a 90-es évek közepétől az évezred végéig tartó érát, valamint az ezredfordulótól napjainkig tartó időszakot.

Az 1989/90-es fordulatot követően, a kezdeti stádiumban Magyarország és a környező országokban élő magyar kisebbségek között a spontán mechanizmusok uralkodtak: megfelelő intézményi háttér nélkül próbált segíteni a kormányzati szféra. Ebben az időszakban az Oktatási Minisztérium által megteremtett ösztöndíj-rendszer által támogatva jelentős volt a határon túli magyar diákok száma a magyarországi felsőoktatási intézményekben. Ahogy Erdei Itala (2004:335) fogalmaz: „Utólag elemezve a történéseket, a két szereplőt eltérő szándékok vezették: az *Oktatási Minisztérium* a határon túli magyar közösségek értelmiségi utánpótlását kívánta segíteni a magyarországi ösztöndíjas tanulmányi lehetőségek felkínálásával, mellyel szemben a *jelentkezők* a magyarországi egzisztencia megalapításának lehetőségeként kezelték azt."[4]

Az 1990-es évtized közepétől a végéig tartott az intézményépítés folyamata. Ebben az időszakban mind Magyarországon, mind a határon túli társadalmakban kialakultak az informális viszonyokat részben felváltó intézmények, s az intézményi csatornák. 1996-ban alakult meg a Határon Túli Magyar Ösztöndíj Tanács Budapesten, valamint e szervezetnek a regionális szervezetei a szomszédos országokban. Emellett pedig a magyarországi tanulás feltételrendszerét jogszabályban rögzítik.[5] Ezzel egy időben egyre hangsúlyosabb szerepet kap a szülőföldi anyanyelvi oktatás kérdése is. Indokaként – többek között – az jelent meg, hogy a magyarországi intézményekben tanuló hallgatók jelentős része a képzés befejezése után nem tért vissza szülőföldjére.

Az anyanyelvi felsőoktatási intézményekre vonatkozó igényt az 1990-es évek végére, a harmadik korszakban, kielégíteni látszik a magyarországi finanszírozással létrejött Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (2001), [6] a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (1996), [7] és a Selye János Egyetem (2004)[8] (Kozma 2002a, 2003). Emellett megújították a határon túli magyar nemzetiségű hallgatók anyaországi ösztöndíjazását, s próbálták a kidolgozott ösztöndíjszerződés értelmében ösztönözni a hazatérést. Bár a magyarországi ösztöndíjas helyek száma folyamatosan csökkent, a felvételizők száma évről évre nőtt, kiemelten a költségtérítéses képzésre jelentkezők között. Tehát olyan migrációs folyamatok indultak el a határon túli magyar fiatalság körében, mellyel szemben a jelenleg alkalmazott eszközök hatástalannak bizonyulnak. Így ellentmondásos viszony alakult ki Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar közösségek között a hallgatói mobilitás célja és eredménye tekintetében: a szülőföldön maradás és az értelmiségi réteg megszilárdítása áll szemben a munkaerő-mobilitással, amelynek értelmében a képzett munkaerő vagy Magyarországon marad, vagy tovább vándorol.

Erdei Itala (2004) megfogalmazása szerint az egyik jellegzetesség, amely körvonalazódik a hallgatók képzési szintek szerinti megoszlása szempontjából, a képzés választásának indoklása. A magyarországi képzést választó határon túli diákok jelentős hányada kimondottan a továbbtanulás szándékával érkezik a magyar felsőoktatásba. Nagy aránytalanság tükröződik a négy régióból érkező hallgatók részvételében: kiugróan magas a romániai hallgatók száma és aránya úgy a szakirányú, mint a doktori képzésben, a másik három régió – Szlovákia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró[9] – pedig jelentősen alulreprezentált. A képzési struktúrában megvalósult aránytalan megoszlásának az egyik lehetséges magyarázata éppen a szülőföldi magyar tannyelvű egyetemi szintű képzés léte vagy hiánya. Romániában nagy létszámú anyanyelvi képzés valósult meg a felsőoktatás bizonyos területein, amelynek két következménye volt: egyrészt a fiatalok jelentős részének alkalma nyílt otthon elvégezni az alapképzést – szemben a szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai fiatalokkal –, másrészt olyan értelmiségi potenciál termelődik, amelynek nem nyújtanak az otthoni, sokszor szűkös lehetőségek kielégítő megoldást.

A határon túli fiatalok intézményválasztását vizsgálva megállapítható, hogy a választást nagymértékben befolyásolja az intézmény földrajzi elhelyezkedése, székhelye és vonzáskörzete. Budapest mellett elsősorban azokat az intézményeket választják a fiatalok, amelyek az országhatár közelében fekszenek. Erdei Itala (2004) vizsgálata

[4] Kiemelés tőlem (T.Zs.Zs.)

[5] Erről bővebben: http://www.martonaron.hu/htof/index3.htm. Az oldalon megtalálhatóak Románia, Szerbia és Montenegró, Horvátország, Szlovákia és Szlovénia oktatási vonatkozású jogszabályai.

[6] Erről bővebben: http://www.emte.ro/sapientia/index.jsp?width=1003&height=764

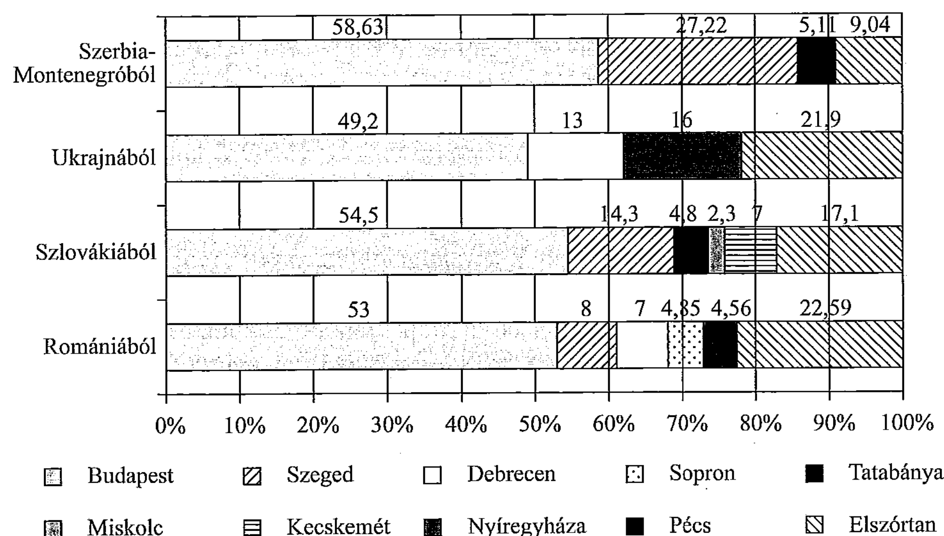
[7] Erről bővebben: http://www.hhrf.org/kmtf/index1.htm

[8] Erről bővebben: http://www.selyeuni.sk/index.php?lang=hu&page=185&menuid=96

[9] Bár Szerbia 2006. június 5-én deklarálta Montenegró függetlenségét, a dolgozatban Szerbia-Montenegróként szerepel a korábbi ország, a korábbi statisztikai adatok értelmezhetősége miatt.

is erre a tényre mutat rá. A Romániából származó fiatalok 53%-a tanul Budapesten, 8%-uk Szegeden, 7%-uk Debrecenben, 4,85%-uk Sopronban, 4,56%-uk Tatabányán, fennmaradó hányaduk pedig elsősorban a határ közeli kisvárosokban folytat tanulmányokat, elég elszórtan. A szlovák állampolgárságú magyar hallgatók 54,5%-a választott budapesti intézményt, 14,3%-uk sopronit, 7%-uk tanul Kecskeméten, 4,8%-uk Tatabányán, 2,3%-uk pedig Miskolcon végzi tanulmányait. A Szlovákiából érkező hallgatók többi része 17 különböző város között oszlik meg, s van olyan helység, ahol csupán 1-2 diák tanul. Az Ukrajnából származó hallgatók 49,1%-a tanul a fővárosban, 16%-ukat oktatják Nyíregyházán, illetve 13%-uk Debrecenben tanul. A Szerbia-Montenegróból származó hallgatók, a kárpátaljai diákokhoz hasonlóan, Budapesten kívül (58,63%) két városban koncentrálódnak: Szegeden (27,22%) és Pécsett (5,11%) találhatóak meg kiemelkedő létszámban (1. ábra).

1. ábra: A határon túli hallgatók intézményválasztása a székhelyet jelölve, százalékban

Erdei Itala vizsgálata (2004) alapján

HALLGATÓI MOBILITÁS A DEBRECENI EGYETEMEN

A Debreceni Egyetem több, mint négy és fél évszázados, megszakítás nélküli múltjával ma az ország egyik legrégebbi folyamatosan ugyanabban a városban működő felsőoktatási intézménye. A Debreceni Egyetemre irányuló hallgatói mobilitással kapcsolatban több tanulmány is született, azonban ezek túlnyomó része (Erdei 2004, 2005a, Fényes 2004, Pusztai–Fináncz 2004, Pusztai–Nagy 2005) a felsőoktatásban történő mobilitással foglalkozik kiemelten. Ám az egyetem a legtöbb tudományágban folytat doktori (Ph.D.) képzést is – összesen húsz doktori iskolája van, s a természettudományok, az orvostudományok, az agrártudományok, a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok területén huszonhárom tudományágban folytat tudományos képzést, és ítél oda doktori fokozatot – így szükséges foglalkozni a posztgraduális képzéseket megcélzó mobilitási törekvésekkel is.

A 2005/2006-os felsőoktatási adatokat tartalmazó Statisztikai Tájékoztató (OM 2006) adatai alapján a Debreceni Egyetem folytatja a harmadik legnagyobb arányú doktori képzését (851 fő), s a külföldi állampolgárságú doktorjelöltek aránya is kiemelkedő (54 fő). A Debreceni Egyetemen tanuló külföldi állampolgárságú diákok aránya a bölcsészettudományi képzésben a legmagasabb (23 fő). Mivel ez a tudományterület abból a szempontból is speciális, hogy a Bölcsészettudományi Karon magasabb a doktori iskolákba felvett nők aránya, mint a férfiaké, így a külföldi állampolgárságú – az egyetem regionális szerepe miatt leginkább határon túli magyarokat tömörítő –, bölcsész doktoranduszlányok speciális kiscsoportként értelmezhetőek, így lettek ők kutatásunk célcsoportja.

A kutatás keretein belül 8 félig strukturált interjút készítettünk bölcsész doktorandákkal,[10] hólabda-mintával. Mivel a bölcsészettudományi doktori iskola keretein belül történelemtudományt, néprajz és kulturális antropológiai tudományt, irodalomtudományt, különböző nyelvtudományokat, filozófiai tudományokat, neveléstudományokat és pszichológiai tudományokat hallgathatnak a tudósjelöltek, arra törekedtünk, hogy minden tudományág hallgatója megszólalhasson, valamint a lehetőségekhez mérten minden határon túli régió megjelenjen. Azonban mivel Debrecenbe leginkább Ukrajnából és Romániából érkeznek hallgatók (Erdei 2004), ezért a megkérdezettek is e két ország állampolgárai közül kerültek ki. Természetesen a megkérdezettek csupán egy kis szeletét ölelik fel mind a doktorjelöltek csoportjának, mind a határon túlról érkező magyar fiataloknak, azonban mindenképpen betekintést adnak a határon túli magyarok Magyarországra irányuló tanulmányi célú mobilitásába. A vizsgálat a hallgatói mobilitás egy speciális formáját, a doktori iskolába történő vándorlás problémáját járja körül. Többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy a határon túlról érkező magyar fiatal lányok honnan és hogyan jutottak el a Debreceni Egyetemig, milyen motivációjuk volt a tudományos pályára lépést illetően.

GYÖKEREK

Az interjúk elemzése az életutak szakaszain keresztül történt. Bár minden életút leginkább egyénileg értékelhető és értelmezhető, közös pontok találhatóak. A gyermekkor helyszíne a legtöbb interjúalany esetében falu, azonban a kisváros, város is megjelenik, s minden esetben említést kap a kisebbségi lét. A legtöbb esetben zárt, magyar közösségből származik a hallgató.

[10] Az interjúalanyoknak anonimitást ígértünk, a közzétett elemzésben a keresztnevek fiktívek.

„Kárpátalján élek, Beregszász várostól [nem messze]. *Azt kell tudni erről a helyről, hogy ugye Kárpátalján Beregszász város a legmagyarabb város, ami alatt azt értem, hogy 30 000-en élnek Beregszászon és ennek az 50%-a magyar. Ez a legnagyobb arány. És magának a beregszászi járásnak mint közigazgatási egységnek a települései, a Beregszász városa körüli települések alkotják a kárpátaljai magyar lakosság 70%-át, és én egy ilyen magyar tömbben – ha így fogalmazhatok – élek. És azért tartom ezt fontosnak elmondani, mert ez az, ami az eddigi életemet (...) meghatározza, hiszen egy ilyen zárt közösségben az identitástudat, a magyar nemzethez való tartozás az nagyon erősen kiformálódott, és mi, akik ebben a közegben élünk, azért az asszimilációtól védve vagyunk, viszont az emigráció veszélye az nagyon jelen van." (Kata)*

Az iskolaválasztás meghatározóan a család anyagi lehetőségeiből, valamint a magyar nyelvű oktatási intézmény földrajzi elhelyezkedéséből fakadó döntés volt, hiszen minden doktoranduszlány magyar tannyelvű középiskolába járt. Ha a környékbeli város líceumára, gimnáziumára esett a diáklány és/vagy a család választása, akkor a kollégistalét volt meghatározó, valamint a rokoni és az informális kapcsolatok.

„Hát én Csíkszeredában élek, ott is dolgozom, ott is tanultam és onnan járok ide. Ami a tanulmányaimat illeti, hát végül is valamilyen szinten úgy ez az életem nagyjából. Ez a Csíkszereda ez nagy központ nekem. A líceumba is oda jártam, meg az egyetemi tanulmányaimat is ott végeztem." (Anita)

A középiskolák befejeztével a továbbtanulás lehetősége minden esetben megjelenik. Valamint a családi értékrend alapján fontosnak tartott továbbtanulás ténye, hiszen a legtöbb válaszadó esetében jelentős a család hatása.

„Apu (...) mindig azt mondta, hogy ha apró pityókán kell is járasson, akkor is egyetemre fog engem járatni. Tudod, mindig van egy ilyen a szülőkben, hogy amit ők nem tudtak megvalósítani, akkor így megpróbálják a gyereküknek biztosítani. Hát én abszolút ebben a tényleg nagyon szerencsés helyzetben vagyok." (Nóra)

„Szóval van az egész Székelyföldi társadalomban egy ilyen, hogy nem feltétlenül azt jelenti, hogy értik, meg tisztában azzal, hogy nekem ez a továbbtanulás, vagy egyáltalán a továbbtanulás, az pontosan mit jelent, vagy mit fog eredményezni, hanem egy ilyen általános viszonyulás, hogy tanulni kell, és de szép, hogyha valaki ezt folytatja." (Anita)

Amennyiben a tanulmányi célú mobilitást a jövőbe való jelentős befektetésként értelmezzük, úgy nem pusztán időt és munkát, hanem jelentős anyagi erőforrásokat

is mozgósítani kell az egyénnek vagy családjának a külföldi oktatási intézményben tanulás érdekében (Pusztai–Nagy 2005).

„...például amikor Magyarországra akartam utazni, és útlevélre volt szükségem, az nagyon sokba kerül, és a szüleim azt nem engedhették meg maguknak. (...) Hanem akkor felpakoltak hajnali 3-kor engem egy biciklire, egy krumpliszsákkal, meg két táska paradicsom meg paprika meg zöldségek, és akkor betoltak otthon a bicajjal, és behajtottam Beregszászba a piacra, a csarnokba és árultam. És úton a piac felé mindig imádkoztam, hogy csak ne jöjjön a vonat, mert át kellett hajtani Beregszász felé a vasúti síneken, mert hogyha le kell szállnom, nem tudok visszaülni a biciklire. Mert hogy otthon úgy indították be, hogy betolták, mert nem bírtam megtartani egyedül a biciklit a zsák krumpli miatt." (Kata)

Az egyetemi éveknél került megemlítésre először a nyelvi akadály, a többségi társadalom nyelvének nem megfelelő szintű ismerete. Ez a tény vagy az egyetemi éveket „árnyékolta be", vagy az iskolaválasztást befolyásolta.

„...én két egyetemet végeztem párhuzamosan, azért eléggé kiegészítette ez a kettő egymást. (...) Rengeteg tantárgyam volt például románul, ami jó volt olyan szempontból, hogy azért a szaknyelvet is elsajátítottam, mert hogy azért, ha ott kell, [hogy] dolgozzál, akkor kell tudni a román szaknyelvet is. Jó volt, nagyon jó hangulata volt Kolozsvárnak. Tényleg olyan igazi diákélet." (Enikő)

„Vannak a közelben ukrán falvak is, de mi úgy nőttünk fel, hogy magyar oviba jártunk, magyar általános iskolába, magyar középiskolába. A rendszerváltás idején voltam iskolás, úgyhogy se oroszul nem tanultam meg, se ukránul nem tanultam meg, úgyhogy ez a továbbtanuláskor egy picit hátrányt is jelentett, a felvételinél még nem, majd később. De nekem abszolút természetes volt, hogy a magyar nyelvvel én boldogulni tudok, egészen addig, míg nem jött az egyetem. És a mai napig kicsit rossz élményeket őrzök azzal kapcsolatban, hogy Ungváron nem lehet eligazodni a magyar nyelvvel." (Éva)

„[Az egyetemen] nagyon sokat kellett ukrán nyelvet tanulni. (...) Nekem nem ment jól az ukrán nyelv, nem is volt hol megtanulnunk, az a helyzet, hogy nem is nagyon akartunk ukránul tanulni, az oktatási rendszer se kedvezett, és hát ezzel meggyűlt a bajunk." (Nikolett)

Emellett kirajzolódik a határon túli felsőoktatás, és kiemelten a határon túli magyar nyelvű felsőoktatás szinte minden fontosabb momentuma is.

„Ez egy kockázatvállalás volt, ez az egész egyetemi választás, mert induló egyetem, első generáció, tehát történelmet írtunk tényleg ezzel. És emlékszem, hogy ez is volt a jelmondata, hogy „Legyél az elsők között." (...) És ma már nagyon örvendek, hogy pont abban az évben felvételiztem, azt hiszem, hogy egy szerencsés évfolyam voltunk. Nagyon-nagyon profi évfolyam voltunk. Egy olyan emberanyag, akik nem csak intellektuális szempontból, hanem emberileg is nagyon érett társaság. (...) És nagyon profi képzésünk, rengeteg fiatal tanárunk volt." (Nóra)

A HALLGATÓI MOBILITÁS MOTIVÁCIÓJA

Az egyetemi karrierek, valamint az azt követő doktorjelöltség esetében „klasszikus" útnak az nevezhető, amikor egy meghatározó előadás, egy-két meghatározó egyetemi oktató hatására kezdett el a későbbi doktorjelölt a tudományos pálya iránt érdeklődni, támogatták a diákot a doktori lehetőségek megismerésében és optimális kihasználásában. Ezek a tanárok szakmai és személyes, emberi támogatást adtak pártfogói, tutori, mentori szerepben váltak a doktoranduszok életének meghatározó jelentőségű részévé. Hasonló eredményekről számol be Anett Schenk (2003) is. Svéd és német professzorasszonyokkal készített interjúk alapján arra az eredményre jutott ez a fajta támogatás, segítés – akár pozícióhoz juttatás –, Németországban és Svédországban is jellemző az egyetemen belüli karrierekre. A válaszadók kivétel nélkül beszámoltak legalább egy olyan egyetemi oktatóról, akinek bíztatása és támogatása kísérte doktorjelölti pályafutásukat (Schenk 2003). A megkérdezett doktorjelöltek többsége tanít valamelyik határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézményben, melynek szintén jelentősége volt a doktori iskola elkezdésében.

„...én nem terveztem, hogy én most itt leszek majd, és itt fogok tanulni, és egyáltalán doktori iskola, hanem amikor a tanszéken dolgoztam, akkor egyszer megkérdezték tőlem, hogy mi leszek, ha nagy leszek, mik a terveim a diplomaszerzés után. És akkor (...) mondta, hogy nem akarom-e megpróbálni ezt a doktori iskolát, mert hogy ő is itt végzett, és akkor a tanszéken is esetleg ott maradhatok, meg próbáljam meg, hogyha van kedvem hozzá, és akkor én mondtam, hogy jó, hát akkor megpróbálom." (Kata)

„...a tanárnőm bíztatott, aki a főiskolán a vezetőtanárom volt, akinél a szakdolgozatot írtam, és ő gondolta úgy, hogy hát jó lenne ezzel valamit kezdeni, mert szerinte az jó volt, az a szakdolgozat. És így vele megbeszéltük. Meg én is szerettem volna [felvételizni, továbbtanulni]. Igazából voltak olyan kérdéseim, amire szerettem volna válaszokat kapni." (Judit)

A doktori iskola megítélésében a legtöbb esetben a képzés lehetőségként, esélyként szerepel a hallgatónők életében. Gyakran megjelenő motívum a tanulás szeretete, az ismeretek kibővítésének vágya, s a remény, hogy majd egyetemi oktatóként lehetőségük lesz a későbbiekben a megszerzett tudás, tapasztalat átadására.

„Az az igazság, hogy mindig van bennem egy állandó igény arra, hogy megismerjem – nem csak magamat, hanem magamat abban, amit teszek, tudományos kutatást illetően is. Állandóan keresem azt, hogy hová tudjam bepasszolni, hol van a helye." (Nóra)

„Csak az az érdekes, hogy az ember végig, mindig megtalálja azokat a helyeket, vagy azokat a tárgyakat, amiket szeret, és nem hagyja abba. Szóval azokat, amit igazán szeret, arra mindig talál módot, hogy azzal foglalkozzon. Bárhol vagy és bármilyen főiskolára jársz." (Judit)

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi doktori iskoláinak határon túli diákjainak iskolaválasztása illeszkedik Erdei Itala (2004) korábban említett kutatási eredményeihez. A posztgraduális képzési intézmény kiválasztásának indoklásánál a földrajzi közelség mellett megjelent az anyanyelven történő tanulás lehetősége, az egyetem, a doktori iskola hírneve, valamint a személyes – akár a határ két oldalán található intézmények közötti oktatók közötti – kapcsolatok. Emellett a felsőoktatási intézményben tanító doktorjelöltek között a helyi intézmény vezetőjének hatása is szerepet kap.

„A magyar nyelv is benne vagy, tudományos érdeklődés, közel van a határhoz. Tőlem megkérdezték a felvételin (...), hogy miért nem megyek Pestre. Én azt hiszem, hogy vidéken még a mai napig jobban odafigyelnek a doktorandusz hallgatókra, már ha lehet Debrecent vidéknek számítani Pest mellett. De itt odafigyelnek." (Nóra)

„Közel volt. Nekünk ez a legközelebb. Mert nálunk Ukrajnában nem lehet sehol magyarul doktorálni. Debrecen közel van hozzánk, egyrészt, másrészt meg az én diplomám az másfajta, mint amit itt Magyarországon kiadnak, mert igaz, hogy 10 félévem van, de rosszul fordítják, mert főiskolának fordítják, de igazából ez ilyen átmenet az egyetem és a főiskola között, és nem mindenütt fogadják el Magyarországon. De itt úgy volt, hogy tíz féléves képzésre van szükség, és azt mondták, hogy ez itt jó lesz, úgyhogy ide volt jó a diplomám." (Judit)

Előfordult, hogy a „hosszított egyetemista lét" a biztonság szimbólumaként jelent meg az akkor végzős egyetemista előtt. Ezzel a fajta biztonságkereséssel néhol az ismeretlen munkaerőpiactól való félelem társult. Ám nem elhanyagolható, hogy

mindemellett korábbi átlagon felüli teljesítmény, a szakmai ismeretek alapossága és sikeres felvételi szükséges a doktori iskolába lépéshez.

„utolsó éven ötlött fel bennem, hogy tovább szeretnék tanulni, vágyként ez régen élt bennem, de nem is volt határozott elképzelésem arról, hogy mit akarok csinálni. Aztán, amikor jött a munkakeresés, akkor kiderült, hogy nem is nagyon tudok dolgozni, meg hogy szeretnék még továbbtanulni, kitolni a diákéveket. Úgyhogy ilyen szempontok is közrejátszottak. Nem a sok év elszánás, hanem inkább a körülmények hozták úgy, hogy Ph.D.-ra jelentkeztem, és egy itteni egyetemi tanár (...) volt az, aki ebben segített és máig sem értem, hogy miért, de kezdettől kiállt amellett, hogy én a tanítványa lehessek és ez még külön bátorított. Úgyhogy úgy kerültem ide." (Éva)

TERVEK

A jövőre vonatkozó tervekben három minta mutatkozik: az első a hazatérés a határon túlra, a második a Magyarországon maradás, a harmadik pedig a továbbvándorlás.

„...nem szeretnék én Magyarországon lakni. Nem is tudnám elképzelni. Meg otthon azért a szüleim körében is volt ilyen, de nem preferálták azt, hogy külföldre menni, meg hogy azért maradjon otthon is valaki, főleg az értelmiségiek. És nem az a legkönnyebb, hogy most felbogozzuk a farkunkat, s eltűntünk, mert most nem jön be valami." (Enikő)

„Szeretek otthon élni, mindig is ott akarok élni, nem bírom a városi életmódot, szeretem, de nem bírom hosszú távon. Úgyhogy most nagyon jó érzés, hogy itt is vagyok, ott is vagyok, meg egy kicsit néha Pesten is, kicsit tartok tőle, hogy ha ez véget ér, már szűknek fogom találni a szülőfalumat." (Éva)

„Eddig azt gondoltam, hogy haza akarok menni, (...) de most, hogy van ez a barátom, most már nem valószínű, vagy nem tudom. (...) ő nem fog hazajönni velem, mert ő szlovákiai, én meg ukrajnai vagyok, de nem valószínű, hogy hazamegyek, most úgy tűnik. (...) És a barátom dolgozott kint Amerikában, és neki vannak ilyen tervei, hogy szeretne majd utána kimenni oda, de még nem tudjuk." (Judit)

ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi doktori iskoláiban tanuló határon túli magyar diáklányok, bár speciális csoportnak tekinthetők, mégsem homogén ez a csoport. Ugyanakkor érdekes keresztmetszetét adják mind a felsőoktatás expanziós folyamatának, mind a határokon átnyúló hallgatói mobilitás jelenlegi helyzetének. Bár az életutak minden esetben pusztán egyénileg értelmezhetőek, mégis felvetődik a kérdés: vajon a határon túlról érkező magyar hallgatók beváltják-e – a sokszor kormányzati – reményeket, s erősíteni fogják-e a határon túli magyar közösségek értelmiségi rétegét? Vagy új utakat keresnek, s külföldi letelepedésük első lépcsőfokának tekintik e tanulmányi mobilitást? Az állapot még ezen felül, számos kérdést vet fel. S egy e kérdések sorában az, amely az interjúalanyok kiválasztásánál is döntő szempont volt, ám feltérképezésére csak a későbbiekben fog sor kerülni. Azaz a nők jelentősebb létszáma mind a felsőoktatásban, mind egyes doktori iskolákban fog-e, s ha igen, milyen társadalmi következményekkel fog járni. Hiszen a közoktatás és felsőoktatás szerepének megfogalmazásakor Európa-szerte előtérbe került a nemek közötti egyenlő esélyek biztosításának kérdése: annak elemzése, hogy milyen lehetőségeket és milyen társadalmi és kulturális mintákat, készségeket és szakmai pályafutási lehetőségeket nyújt az oktatási rendszer a fiú és lány tanulók számára. A nők növekvő aránya a felsőoktatási intézményekben, valamint helyük és szerepük a felsőoktatásban aktuális téma, amely széles körű kutatást, vizsgálatot érdemel. Hatása nem pusztán a magyar felsőoktatásban lesz érezhető, s érdemes lesz figyelemmel kísérni.

IRODALOM

ERDEI ITALA (2003): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében I. Határon túli magyar hallgatók magyarországi részképzése. *Magyar Felsőoktatás*, 2003/09.

ERDEI ITALA (2004): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében II. Teljes képzés – határon túli magyar hallgatók magyarországi intézményekben. *Magyar Felsőoktatás*, 2004/03.

ERDEI ITALA (2005a): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. In: Gábor Kálmán – Veres Valér (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged – Kolozsvár, Belvedere Meridionale.

ERDEI ITALA (2005b): Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2005/ Nyár, 334-359.

FÉNYES HAJNALKA (2004): A kárpátaljai és partiumi felsőoktatási hallgatók anyagi és kulturális tőkéi. *Educatio*, 2004/Nyár, 305-308.

HATOS PÁL (2007a): *Nemzetközi helyzetkép és európai tendenciák, az európai és nemzeti mobilitási programok*. http://www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/nemzetkozihelyzetkep.pdf

HATOS PÁL (2007b): *Nemzetközi hallgatói mobilitás: magyarországi helyzetkép*. http://www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/hazaihelyzetkep.pdf

KOZMA TAMÁS (2000): *Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben*. Kutatás közben. Oktatáskutató Intézet, Budapest.

KOZMA TAMÁS (2002): A negyedik fokozat. *Élet és Irodalom*: Vita a felsőoktatásról. 10. XLVI. évfolyam, 12. szám, 2002. március 22.
KOZMA TAMÁS (2002a): *Határokon innen, határokon túl.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
KOZMA TAMÁS (2002b): *Regionális egyetem.* Kutatás Közben. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
KOZMA TAMÁS (2003): *Kisebbségi oktatás Közép-Európában.* Kutatás közben. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
OM (2006): Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás. 2005/2006. http://www.okm.gov.hu/letolt/felsoo/stat_felsoo_2005_2006.pdf
PUSZTAI GABRIELLA–FINÁNCZ JUDIT (2004): A negyedik fokozat iránti társadalmi igény megjelenése észak-magyarországi, kárpátaljai és partiumi felsőoktatási hallgatók körében. *Educatio* 2004/Tél, 618-635.
PUSZTAI GABRIELLA–NAGY ÉVA (2005): Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékén. *Educatio*, 2005/Nyár, 360-384.
SCHENK, ANETT (2003): F*emale Professors in Sweden and Germany.* http://www.women-eu.de/download/TP%2003-03%20Schenk.pdf
SZEMERSZKI MARIANNA (2005): Külföldi hallgatók Magyarországon. *Educatio*, 2005/Nyár, 320-333.

Nagy Gábor Dániel

DIÁKMUNKA A DÉL-ALFÖLDI RÉGIÓBAN – A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT TAPASZTALATAI[1]

BEVEZETÉS

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány által támogatott,[2] 2006-2007-ben megvalósított, „Diákmunka – Biztos út a munkaerőpiacra?!" című kutatásban a Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesület a középiskolás diákok és a felsőoktatási hallgatók iskola melletti munkavállalási stratégiáit kívánta megvizsgálni. A kutatók törekedtek annak feltárására, hogy milyen tapasztalataik vannak a diákmunkák területén, hogyan befolyásolja ez a munkával kapcsolatos attitűdjeiket, a munkaerőpiacról kialakult képüket, illetve diákmunkájuk során milyen plusz kompetenciákra, tapasztalatokra tettek szert nem dolgozó társaikhoz képest. Azt is fel kívánták mérni, hogy a diákmunka-végzés folyamán milyen kapcsolat alakulhat ki a munkáltató és a munkavállaló között, milyen céljai, preferenciái vannak a diákokat alkalmazó vállalatoknak. Fontos kérdésnek tekintették a vizsgálatban a diákmunka szerepét a fiatal felnőttek munkaerőpiaci integrációjában, s részletesen foglalkoztak az iskolaszövetkezetek működési rendjével, közvetítő és szelektáló funkciójával. Ebben a tanulmányban az elvégzett kvantitatív kutatás eredményeit mutatom be.

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

A 1200 fős véletlen mintán végzett kutatást a Dél-alföldi Régióban tanuló középiskolás diákok és egyetemi hallgatók csoportján, különös tekintettel a diákmunkát végzőkre. A két csoportot a különböző elérés miatt elválasztottuk egymástól, és különböző mintavételi módszerrel dolgoztunk.

A régióban tanuló *középiskolásokat* település- és iskolatípus, valamint évfolyam szerinti reprezentációnak megfelelően választottuk ki, a régió három megyéjéből. Először településeket választottunk, megyeszékhelyként Szeged került a mintánkba, városként Kiskunfélegyháza és Gyula, Orosháza és Elek – így a régió mindhárom megyéjéből volt mintavételi helyszínünk. Ezek a települések megfelelően reprezentálják a régió azon településeit, ahol középfokú oktatási intézmények működnek. Emellett a lekérdezett iskolák reprezentálják a középfokú oktatás különböző típusú intézményeit – szakképző iskolákat, szakközépiskolákat és gimnáziumokat – illeti, továbbá egy egyházi fenntartású intézmény is bekerült a mintába,

[1] Köszönet ileti a kutatásvezetőt, Szűcs Norbert szociológust e tanulmány elkészültéhez nyújtott segítségéért

[2] OFA-5341/50-138 számú kutatási projekt.

így az intézmények egyházi szegmense is le van fedve. A kiválasztott iskolákból véletlenszerűen választottunk 10.-es, 11.-es, 12.-es és 13.-os osztályokat, a hangsúlyt főleg a 11.-ik és 12.-ik évfolyamra helyezve. Kérdezőbiztosaink felkeresték ezeket az osztályokat, és az azokban tanuló összes diákot lekérdezték. Összességében 748, a régióban tanuló középiskolás diákot kérdeztünk meg. A középiskolásoktól lekérdezett kérdőív nem volt azonos az egyetemisták körében felvett kérdőívvel – az eltérő élethelyzetből adódó sajátosságok miatt –, azonban törekedtünk arra, hogy főbb metszéspontok mentén összehasonlítható legyen a két alminta.

A régió *egyetemistái és főiskolásai* közül a véletlen sétás módszerrel vettünk mintát, fix mintavételi helyeken. Azért ez a módszer tűnt a leginkább megalapozottnak, mivel teljes listához – adatvédelmi okokból – nem juthattunk hozzá a felsőoktatásban tanulókról. A régióban tanuló hallgatók több, mint 85%-át Szegeden képzik, a Szegedi Tudományegyetemen – ezen intézmény hallgatói képezték az alap populációt vizsgálatunkhoz. Kérdezőbiztosainkat egyrészt a karok különböző épületei elé küldtük, valamint a Tanulmányi és Információs Központ környékére, ahol a hallgatók többsége megfordul. A kérdező biztosok véletlen sétával választottak interjúalanyt, akikkel elkészítették a kérdőíves interjút. Törekedtünk arra, hogy adataink az egyetem karaira nézve arányosak, és reprezentatívak legyenek. Összességében 486, a régióban tanuló egyetemista került a mintánkba.

A két alminta elemszáma összesen 1234 eset. Az elemzéseket a mérőeszközök különbözősége miatt a két adatbázison külön végeztük el, azonban az eredmények összehasonlítása, a következtetések levonása mindkét csoport eredményei alapján történt. Az így végrehajtott mintavételek megfelelnek a szakmában alkalmazott szokásos mintavételi módszereknek, a két csoport különválasztását a mintavétel szempontjából egyértelműen indokolta a különböző elérhetőség, azonban az eredmények a régió *középiskolai tanulóira* és *egyetemi és főiskolai hallgatóira* nézve összességében is lehetővé teszik megalapozott állítások megtételét, az összehasonlítást és a következtetések levonását.

KÉRDŐÍVEK, KÉRDEZŐBIZTOSOK ÉS A MUNKA ELLENŐRZÉSE

Az egyetemista és középiskolás kérdőíveket szakembereink a két csoport speciális élethelyzetének, státuszának és jellemzőinek megfelelően állították össze, majd a próbakérdezés eredményeinek és tapasztalatainak megfelelően véglegesítették azokat.

Az adatfelvételben képzett, felsőbb éves szociológus hallgatók és hivatásos kérdezőbiztosok vettek részt. A két kérdőívhez külön kérdezői útmutató készült, két kérdezőbiztosi tréninget tartottunk, ahol minden munkában résztvevő kérdezőbiztos pontos utasításokat kapott a mintavétellel és a lekérdezéssel kapcsolatban. A tréningek végére a kérdezőbiztosok gördülékenyen, és a módszertan szempontjából megfelelően tudták használni a mérőeszközöket. A terepen a kérdezőbiztosok munkáit ellenőreink szúrópróbaszerűen ellenőrizték, a mintavételben és a lekérdezés folyamatában szándékos torzítást, komoly hibákat nem észleltek.

ADATRÖGZÍTÉS, ELLENŐRZÉS, FELDOLGOZÁS

A felvett adatok rögzítése kifejezetten erre a célra írt programmal történt, mely program lehetőséget adott a hibák bevitelének kontrollálására. Az adatrögzítést gyakorlott szakemberek végezték, akik a kérdőívek jellegének megfelelően speciális felkészítésen vettek részt. A rögzített adatbázisokat szociológus szakembereink ellenőrizték, a hibákat az eredeti kérdőívek alapján javították. A létrejött adatfájlok jó minőségű, teljes adatbázisok, melyekben kevés a hiányzó adat, és nem található kóbor kód.

A KÖZÉPISKOLÁS MINTA BEMUTATÁSA

A mintába bekerült iskolák között egyenletesen oszlanak meg a megyeszékhelyen, illetve kisebb városokban található intézmények, a különböző oktatási formákat folytatók, valamint bekerült egy egyházi fenntartású intézmény is.

A mintába került iskolák és az ott felvett kérdőívek

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 SZTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium	140	18,7	18,7
	2 Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium	73	9,8	28,5
	3 Móra Ferenc Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium	194	26,0	54,5
	4 Táncsics Mihály Gimnázium és Szakközépiskola (Orosháza)	87	11,6	66,1
	5 Munkácsy Mihály Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium (Gyula)	77	10,3	76,4
	6 Móra Ferenc Gimnázium (Kiskunfélegyháza)	82	11,0	87,4
	7 Dugonics András Piarista Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium	49	6,6	94,0
	9 Radványi György Középiskola, Szakiskola és Kollégium(Elek)	45	6,0	100,0
	Összesen	747	100,0	
Hiányzó	Rendszer	1		
Összesen		748		

A nemek megoszlása szerint a mintánkba 60,4% nő és 39,6% férfi került be, ami a nők kismértékű felülreprezentáltságát jelenti. Adataink további elemzésekor ezt figyelembe vesszük

Nemek

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érv.	1 fiú	*296*	*39,6*	*39,6*
	2 lány	*452*	*60,4*	*100,0*
	Össz.	*748*	*100,0*	

Életkor alapján kitűnik, hogy a minta átlaga 17,3 év, szórása 0,92, mediánja 17 év. Ezen adatok alapján elmondható, hogy a mintába kerültek nagy része 16, 17 és 18 éves. A gyakorisági táblázatból leolvashatóak ezek az adatok, valamint az is, hogy a legtöbb mintába került 17 éves. A mintába kerültek tehát a diákmunka szempontjából munkavállalási korúak, megfelelnek mintavételi célkitűzésünknek.

Életkor

Átlag	*17,3065*
Medián	*17,0000*
Szórás	*,92674*

Életkor – gyakoriságok és százalékok

év		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	15,00	*14*	*1,9*	*1,9*
	16,00	*126*	*16,9*	*18,8*
	17,00	*279*	*37,5*	*56,3*
	18,00	*281*	*37,8*	*94,1*
	19,00	*33*	*4,4*	*98,5*
	20,00	*9*	*1,2*	*99,7*
	21,00	*2*	*,3*	*100,0*
	Össz.	*744*	*100,0*	
Hiányzó	Rendsz.	*4*		
Összesen		*748*		

A település típus változó bizonyítja, hogy a mintába került megkérdezettek jól reprezentálják a régió középiskolás népességét. A községben élő megkérdezettek aránya 32%, a városban élőké 37,2%, a megyeszékhelyen élőké 30,5%.

Település típusa

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	0 külföld	*3*	*,4*	*,4*
	1 falu	*234*	*32,0*	*32,4*
	2 város	*272*	*37,2*	*69,5*
	3 megyeszékhely	*223*	*30,5*	*100,0*
	Összesen	*732*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*16*		
Összesen		*748*		

A megkérdezettek nagy többsége, 73,3%-a szüleivel él egy háztartásban, 23,7%-a kollégiumban, és 3%-a ismerősöknél, rokonoknál albérletben vagy saját lakásban.

Hol laksz tanítási napokon?

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 szülők	*535*	*73,3*	*73,3*
	2 kollégium	*173*	*23,7*	*97,0*
	3 ismerősök/rokonok	*8*	*1,1*	*98,1*
	4 albérlet	*4*	*,5*	*98,6*
	5 saját lakás	*10*	*1,4*	*100,0*
	Összesen	*730*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*18*		
Összesen		*748*		

Az édesapák iskolai végzettsége szempontjából elmondható, hogy magas, 31,1% az egyetemi diplomával rendelkezők aránya, 28,1% rendelkezik érettségivel, 32,6% szakmunkás bizonyítvánnyal, és csupán 6%-nak van nyolc általános vagy alacsonyabb iskolai végzettsége. Ennek alapján elmondható, hogy a társadalmi átlagnál valamennyivel magasabban képzettek a megkérdezettek apái.

Mi az édesapád legmagasabb iskolai végzettsége?

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 8 általános, vagy kevesebb	*42*	*6,0*	*6,0*
	2 szakmunkás	*230*	*32,6*	*38,6*
	3 érettségi	*198*	*28,1*	*66,7*
	4 főiskola/egyetem	*219*	*31,1*	*97,7*
	9 nem tudja	*16*	*2,3*	*100,0*
	Összesen	*705*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*43*		
Összesen		*748*		

Az anyák végzettsége szempontjából elmondható, hogy kiugróan magas, 36,7% a diplomások aránya, 31,8% rendelkezik érettségivel, 20,5% rendelkezik szakmunkás bizonyítvánnyal, és 9,1% iskolai végzettsége 8 általános vagy alacsonyabb. A megkérdezettek édesanyái valamivel képzettebbek a társadalmi átlagnál.

Mi az édesanyád legmagasabb iskolai végzettsége?

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 8 általános, vagy kevesebb	*65*	*9,1*	*9,1*
	2 szakmunkás	*147*	*20,5*	*29,6*
	3 érettségi	*228*	*31,8*	*61,4*
	4 főiskola/egyetem	*263*	*36,7*	*98,0*
	9 nem tudja	*14*	*2,0*	*100,0*
	Összesen	*717*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*31*		
Összesen		*748*		

AZ EGYETEMISTA - FŐISKOLÁS MINTA BEMUTATÁSA

A hallgatók nagy többsége (37,8%) az egyébként legnagyobb létszámú Bölcsészettudományi karról került a mintánkba, 26,8% a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai karra, 15,6% a Természettudományi Karra jár. Ez a három kar az egyetem három legnagyobb létszámú kara, de az összes karról arányosan kérdeztünk le interjúalanyokat.

Kar szerinti megoszlás

		Gyakoriság	Érvényes százalék
Érvényes	ÁJTK	*20*	*4,2*
	ÁOK – GYTK – EFK	*27*	*5,7*
	BTK	*179*	*37,8*
	GTK	*28*	*5,9*
	JGYTFK – ZFK	*127*	*26,8*
	SZÉF	*18*	*3,8*
	TTK	*74*	*15,6*
	Összesen	*473*	*100,0*
Hiányzó	Rendszer	*13*	
Összesen		*486*	

A lekérdezés a véletlen mintaválasztásnak köszönhetően az évfolyamokra nézve is jó arányokat hozott, nagyjából húsz százalék körül mozognak a számok. A nehezebben elérhető ötödévesek aránya kisebb, ők azonban már utolsó évükben vizsgatanításukat végzik, illetve szakdolgozatukat készítik, ezért felbukkanásuk szignifikánsan ritkább az egyetem környékén kontakt órákra járó társaikénál.

Évfolyam szerinti megoszlás

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1	*81*	*18,8*	*18,8*
	2	*89*	*20,6*	*39,4*
	3	*98*	*22,7*	*62,0*
	4	*109*	*25,2*	*87,3*
	5	*55*	*12,7*	*100,0*
	Összesen	*432*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*1*		
	Rendszer	*53*		
	Összesen	*54*		
Összesen		*486*		

A nemek szempontjából elmondható, hogy az egyetemisták esetében is némileg

több hölgy (56,2%) került a mintákba, mint úr (43,8%). Ennek oka egyfelől a női nem felülreprezentáltsága a felsőoktatásban, másrészt a Szegedi Tudományegyetem oktatási profilja, melyben csupán alacsony hangsúly helyeződik a műszaki felsőoktatásra, ahol általában a férfiak vannak többségben.

Nemek szerinti megoszlás

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 fiú	*272*	*56,2*	*56,2*
	2 lány	*212*	*43,8*	*100,0*
	Összesesn	*484*	*100,0*	

Életkor szempontjából elmondható, hogy az átlag 22,2 év, az ehhez társuló szórás 2,41. A medián 22 év, mely összevetve a fenti két adattal egyenletes életkori megoszlást jelez.

Életkor

Átlag	*22,2199*
Medián	*22,0000*
Szórás	*2,41818*

A mintába kerültek közül a legfiatalabbak 18 évesek, a legidősebb megkérdezett 36 éves volt. Az adatsor módusza a 21 év, az eloszlás egyenletes képet mutat életkori szempontból. Néhány 29 évesnél idősebb megkérdezett is bekerült a mintába, de számuk csekély.

Az életkor átlagát nemenkénti bontásban vizsgálva kitűnik, hogy a mintába került hölgyek némileg idősebbek, mint az urak, az átlagéletkor azonban 22 év környékén mozog. A szórások közepes nagyságú eltéréseket jeleznek.

Életkor átlag nemenként

		Átlag	N	Szórás
v1 Nem	1 fiú	*22,0443*	*271*	*2,35346*
	2 lány	*22,4593*	*209*	*2,49220*
	Össz.	*22,2250*	*480*	*2,42107*

A Szegedi Tudományegyetem hallgatói bázisa az egész országból verbuválódik, azonban többségben vannak a hallgatóság körében a régióban állandó lakhellyel rendelkezők, arányuk 69,3%.

A településtípus szerinti megoszlás az egyetemi hallgatók esetében is jól reprezentálja a különböző településformákat. A mintába került néhány határon túli hallgató, akiknek az aránya elenyésző. A fővárosban lakó 5,2% bizonyítja, hogy az egyetem rekrutációs bázisa túlnyúlik a régiós határokon, azonban mivel ők tanulmányaik alatt Szegeden élnek, nem rontják mintánkat a régiókép szempontjából. A megyeszékhelyen és városban élők aránya közel azonos, a falun élőké némileg alacsonyabb, 18,5%.

Jól látható, hogy az egyetemista megkérdezettek kevesebb, mint 30%-a lakik szüleivel tanítási napokon. A legjellemzőbb, hogy a hallgatók albérletben laknak (43,8%), de jelentős a kollégisták aránya (15,4%) is.

Hol laksz tanítási napokon?

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érv.	1 szülők	*145*	*29,8*	*29,8*
	2 kollégium	*75*	*15,4*	*45,3*
	3 ismerősök/rokonok	*15*	*3,1*	*48,4*
	4 albérlet	*213*	*43,8*	*92,2*
	5 saját lakás	*38*	*7,8*	*100,0*
	Összesen	*486*	*100,0*	

Iskolai végzettség szempontjából elmondható, hogy a megkérdezettek 90,5%-a rendelkezik érettségivel, 4,5% bír valamilyen főiskolai diplomával, és 5% egyetemi végzettséggel.

Iskolai végzettség

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 szakközépiskolai érettségi	*91*	*18,9*	*18,9*
	2 gimnáziumi érettségi	*345*	*71,6*	*90,5*
	3 főiskolai diploma	*22*	*4,6*	*95,0*
	4 egyetemi diploma	*24*	*5,0*	*100,0*
	Összesen	*482*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*3*		
	Rendszer	*1*		
	Össz.	*4*		
Összesen		*486*		

A megkérdezettek édesapái közül 40,5% rendelkezik felsőfokú papírral, amely magas arány igazolja azt a szociológiai feltételezést, hogy az egyetemek részt vesznek egyféle értelmiség-újratermelési folyamatban. Az apák 35,5%-a érettségizett, 21,4%-a rendelkezik szakmunkás bizonyítvánnyal, és a 8 általánossal vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya csupán 2,6%. A középiskolásokhoz képest – a kissé eltérő számítási módszertan ellenére – jól látszanak markáns eltérések.

Édesapák iskolai végzettsége

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 8 általános, vagy kevesebb	*12*	*2,6*	*2,6*
	2 szakmunkás	*100*	*21,4*	*24,0*
	3 érettségi	*166*	*35,5*	*59,5*
	4 főiskola/egyetem	*189*	*40,5*	*100,0*
	Összesen	*467*	*100,0*	
Hiányzó	7 nem válaszol	*9*		
	9 nem tudja	*9*		
	Rendszer	*1*		
	Össz.	*19*		
Összesen		*486*		

Az édesanyák iskolai végzettségével kapcsolatban hatványozottan igaz az állítás, amit az apák végzettségével kapcsolatban fogalmaztunk meg. A diplomások 41,7%-os aránya mellé társíthatjuk az érettségizettek szintén kiemelkedően magas, 44,9%-os arányát. Szakmunkás végzettséggel rendelkezik 11,1%, 8 általános vagy alacsonyabb végzettségű 2,3%.

Édesanyák iskolai végzettsége

		Gyakoriság	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Érvényes	1 8 általános, vagy kevesebb	*11*	*2,3*	*2,3*
	2 szakmunkás	*53*	*11,1*	*13,4*
	3 érettségi	*214*	*44,9*	*58,3*
	4 főiskola/egyetem	*199*	*41,7*	*100,0*
	Összesen	*477*	*100,0*	

Hiányzó	7 nem válaszol	*5*		
	9 nem tudja	*3*		
	Rendszer	*1*		
	Összesen	*9*		
Összesen		*486*		

A két mintát összevetve elmondható, hogy a tapasztalatok egyértelműen indokolták a két alminta bevezetését a vizsgálatba. A két csoport közötti eltérések bizonyítják az eltérő élethelyzetet – például a középiskolások nagy része még szüleivel él, míg az egyetemisták többsége albérletben, kollégiumban vagy ismerőseinél – tehát otthonától távol lakik. A középiskola és az egyetem közötti különbség több változón keresztül is jól lekövethető, például a szülők végzettsége az egyetemisták esetében magasabb, illetve maguk az egyetemista vagy főiskolás megkérdezettek is rendelkeznek már érettségivel, néhányan közülük már felsőfokú papírral.

A KUTATÁS FŐBB TAPASZTALATAI, EREDMÉNYEI

A középiskolás diákok és a felsőoktatási hallgatók munkakeresési stratégiái gyökeresen eltérnek. A **középiskolások elsősorban a rokoni kapcsolathálóra támaszkodnak**, míg az egyetemi és főiskolai hallgatók többsége az informális kör helyett szervezetekhez fordul a munkakeresés érdekében.

A középiskolások és a felsőoktatási hallgatók munkavállalási motivációja is markánsan eltér. Előbbiek számára a munka a függetlenedés eszköze, az önálló kereset saját szükségleteik finanszírozásához kell, valamint szüleik tehermentesítéséhez. Számukra a távolabbi **munkaerőpiaci érvényesülés még nem fontos cél.** A hallgatók körében a munkavállalás motivációi között már kiemelten megjelenik, hogy a végzett munkából szakmai tapasztalatokhoz is juthatnak.

A **nők** diákmunka-vállalási aktivitása egyértelműen eltér a férfiakétól. Mind a munkavállalás kezdeti időpontját, mind a munkavállalást gyakoriságát tekintve **aktívabbak**, mint a férfiak.

A Diákhitel felvételének a lehetősége nem befolyásolja alapvetően a diákok munkavállalását – bár a munkára fordított időtartamot nagy átlagban valamelyest csökkenti. A hitelt felvevők többsége – közel háromnegyede – a Diákhitel folyósítása mellet is szükségét érzi a rendszeres munkavégzésnek.

A legfontosabb információs források az iskolaszövetkezetekkel kapcsolatban a hirdetések közvetlen formái (plakát, szórólap) és a szájreklám (baráttól, ismerőstől) útján szerzett információ. Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a diákmunka-közvetítéssel foglalkozó szervezetek nem használják ki kellő mértékben a diákmunkások toborzásában rejlő lehetőségeket. Nem ismerik fel a potenciális

marketing-módszereket, kreativitásuk és professzionalizmusuk hiányos. A szülők és tanárok tájékoztatása is töredékes. Komoly szervezetszociológiai hiányosság az összes vizsgált iskolaszövetkezetnél, hogy a diákmunkások lojalitásának megerősítésére és immateriális motiválására nem fordítanak figyelmet. Így nemcsak szervezetük hatékonyságát csökkentik, hanem mind a munkaadók, mind a diákmunkások körében megerősítik az iskolaszövetkezeti munkával kapcsolatos negatív attitűdöket és alacsony minőségi mutatókat. Ezen ismeretek birtokában nem meglepő a kvantitatív kutatásunk azon megállapítása, hogy a diákok döntő többsége nem hisz az iskolaszövetkezetekkel való partneri együttműködésben.

A találtakból kitűnik, hogy a legfontosabb szempont, ami alapján elfogadnak vagy elutasítanak egy munkát a diákok a bér. Ez megelőz minden más szempontot, olyan szempontokat is, amelyek a munkavégzés speciális, nehéz körülményeiből adódhatnak. Fontos szempont a bér mellett még a munkakínálat is.

Az iskolaszövetkezetnél eltöltött idő folyamán javult a válaszadók szervezeten belüli pozíciója, státusza, azonban e javulás mértéke az adatok alapján csekélynek tekinthető. A diákok nem látják a lehetséges fejlődési, előrelépési utat ezen szervezetek berkeiben. Míg a kvalitatív fázisban tudtunk azonosítani olyan válaszadókat, akik szövetkezeten keresztül egyféle „karriert" valósítottak meg, ez a típus a nagy többség kvantitatív elemzésekor nem bizonyult jelentős csoportnak.

Ezen adatok alapján leszűrhető, hogy a középiskolások az illegális és fél-legális munkát végzők vannak többségben a diák munkavállalók közül – és ezzel a többség vállalja a be nem jelentett munka minden hátrányát és a vele járó büntetés kockázatát. Az egyetemisták közül nagyobb arány dolgozik legálisan, ami feltétlen pozitív elmozdulásnak tekinthető. Törekedni kell a legális munkavállalás fontosságával kapcsolatos értékek közvetítésére, az azt segítő intézmények (iskolaszövetkezetek) és az általuk kínált lehetőségek széleskörű megismertetésére.

Az egyetemista megkérdezettek nagy része folyamatosan dolgozik egyetemi tanulmányai végzése mellett. Ez fontos eredményként nyugtázható, hozzávéve az eredményt, hogy a válaszolók további egyötöde nyáron vállal rendszeres munkát. Sokan végeznek alkalmi munkákat, és a munkavégzést teljesen csupán egy szűk csoport utasítja el.

A középiskolások által eddig végzett munkák közül a legfontosabbak a **mezőgazdasági munkák** (32,8%) és a **ház körüli munkák** (31%), ezeket követték a **fordítás / tolmácsolás** (27,7%), a **háztartási munkák** (25,3%), a **szórólapozás** (19,9%) és a **takarítás** (14,5%).

A középiskolások közül kevesen adtak már eddig is **nyelvórákat** (4,5%), végeztek **programozási munkát** (4,5%), végeztek **hostess munkát** (5,7%) és **otthon végezhető munkát** (5,6%). 8,6% végzett már **irodai munkát**.

A megkérdezettek közül kb. 10% végezett már **csomagolási munkát** ; **szalagmunkát** ; **gyermekfelügyeletet**.

A legjelentősebb, eddig is végzett munkák a középiskolások számára a mezőgazdasági munka, ház körüli munkák és a fordítás/tolmácsolás. Sokan végeznek háztartási munkát, csináltak szórólapozást és takarítást.

A diákok közül a legtöbben szívesen vállalnának **fordítást/tolmácsolást** (60%), **irodai munkát** (57,7%), **csomagolást** (55,1%), **gyermekfelügyeletet** (47,8%) és **ház körüli munkákat** (46%).

A legkevésbé favorizált munkák (a **hostess**, **programozási** és a **nyelvóra adás** munkák után, amelyeket ezen elemzésből a speciális feltételeik miatt hagyunk ki) az **otthon végezhető munkák** (58,1%), a **takarítás** (54,4%), a szalagmunka (53,2%) és a **szórólapozás** (41,9%), melyeket sok válaszadónk nem vállalna el.

Az egyetemi hallgatók iskolaszövetkezeten keresztül a legnagyobb arányban **szórólapozást** (20,2%), **csomagolást** (17,6%), **szalagmunkát** (15,3%) és **mezőgazdasági munkát** (10%) végeztek már a megkérdezettek.

Nem iskolaszövetkezeten keresztül a legnagyobb arányban a mezőgazdasági munka (16,2%), az irodai munka (15,7%) és a nyelvóra adás (13,1%) jelent meg a munkát végzők tevékenységei között.

A legkevésbé népszerű munkavállalási formák (sokan nem vállalnák el) a **szalagmunka** (58,9%), a **takarítás** (56,4%), **mezőgazdasági munka** (55,6%) és a **szórólapozás** (52,5%).

Az egyetemisták legszívesebben **gyermekfelügyeletet** vállalnának (53,8%), ezt követi a **fordítás/tolmácsolás** (52,9%), a **nyelvóra adás** (50,1%) és némileg alacsonyabb aránnyal a **csomagolás** (42,8%).

A fenti munkavégzési preferenciák alapján látható, hogy a válaszoló középiskolások és egyetemisták főként fizikai jellegű munkákat végeznek, azonban nyitottak lennének szellemi vagy némi előképzettséget igénylő munkák elvégzésére is. Az iskolaszövetkezeti szektornak meg kellene teremtenie a lehetőséget az ilyen típusú munkák végzésére a diákok számára, egyfelől képzések kínálatával, másfelől a munkaadók tájékoztatásával a kvalifikációt vagy nagyobb fokú bizalmat igénylő feladatok ellátására képes diák munkavállaló réteg jelenlétének kommunikálásával.

Munkavédelmi szempontból kiemelkedően fontos tanulság, hogy középiskolások többsége még nem kapott ilyen jellegű képzést, azonban akik kaptak, azt mondták, hogy az hatékonyan felkészítette őket a veszélyes helyzetek kezelésére. A **középiskolás** válaszadók 30,7%-a érezte már magát veszélyben munkavégzés közben. Az **egyetemisták 22,1%-a érezte már magát veszélyben munkavégzés közben.**

Ezen adatok egyértelműen alátámasztják, hogy szükség van a diákmunka biztonságának a növelésére. Egyfelől ezt a munkavédelmi oktatás teljes diákságra való kiterjesztésével képzelhető el, másfelől a munkáltatók ösztönzésével a munkavégzési feltételek javítására.

A középiskolások közül a többség úgy gondolja, hogy a tanulmányai és munkája között nincsen összefüggés, kevesebben gondolják, hogy előnyük származik a munkájukból, és közel egy harmad nyilatkozott úgy, hogy végzett munkája a tanulmányai kárára van. A kapott fizetést azonban nem tartják arányban lévőnek az elvégzett munka nehézségével.

Az egyetemisták körében megkérdeztük, hogy végeztek-e már olyan diákmunkát, ami a tanulmányaikhoz kapcsolódott. 32,2% válaszolt igennel, amely igen fontos eredmény, hiszen elmondható, hogy **a megkérdezettek közel egy harmada tudott már tanulmányai szempontjából is fontos gyakorlatot szerezni.** Az egyetemisták utóbbi egy évben keresett átlag nettó órabére (503 Ft.) némileg magasabb, mint a középiskolásoké, bár a kapott fizetéssel sokan hasonlóképpen elégedetlenek. Kvalitatív adataink megmutatták, hogy sokan a mindenkori minimálbérhez viszonyítják keresetüket, illetve minden esetben tájékozódási pontokat keresnek a viszonyításhoz. Célszerű lehet egyféle diákmunkás minimálbér megállapítása, mely védené a munkavállalók és munkaadók érdekeit egyaránt, illetve stabil tájékozódási pont lehetne a bérek tekintetében.

A középiskolások közül a legtöbben (76,6%) az **önálló munkavégzést** emelték ki, mint a munkatapasztalatok által megszerzett kompetenciát. Ezt követte a kitartás (74,2%), a **munka világának megismerése** (72,4%), a **felelősségvállalás** (67,4%), a **problémamegoldó képesség** (65,8%) a **csapatmunka** (63%), a **munkafegyelem** (62,3%), és a **kapcsolatteremtő képesség** (58,3%). **Látható tehát, hogy maguk a diákok is a munkavégzésből eredő tapasztalataiknak tulajdonítják ezen kulcs kompetenciák elsajátítását.**

Az egyetemisták a megszerzett kompetenciák közül leginkább a **kitartást** (65,8%), a **problémamegoldó képességet** (64,2%), az **önálló munkavégzés képességét** (59%), a **kapcsolatteremtő képességet** (55%), a **felelősségvállalást** (54,2%) és a **munka világának megismerését** emelték ki (52,8%).

A megkérdezettek tehát alapvetően egyetértettek azzal, hogy a munkavégzés során kompetenciákat, tapasztalatokat szereznek, új képességeket sajátítanak el. Ezek az eredmények támasztják alá leginkább, hogy a diákmunka a munkaerőpiaci szocializáció kiemelt fontosságú eszköze, segíti a diákok majdani beilleszkedését a munka világába. További fontos hatás, hogy reális képet nyernek a munkáltatókról, a különböző munkákról és megszereznek a mindennapi munkavégzéshez szükséges kulcsképességeket.

A mai középiskolások kétharmadának jövőképében szerepel, hogy külföldön folytassanak munkát, illetve egy kis részük már ezt meg is tette.

Azon diákok, akik szeretnének külföldön munkát vállalni, ezt alapvetően a **pénzkereseti lehetőség** miatt teszik (4,63-as átlag). Fontos ok még a **nyelvtanulás** (4,2), a **világlátás lehetősége** (3,98) és a **külföldi munkalehetőségek bősége és a magas fizetés** (3,93). Kevéssé fontos ok a **kitelepedési szándék** (2,59), a megszokott **környezettől való elszakadási vágy** (2,81), és a **szakmai karrierépítés** (3,47).

A fentiekből levonható tehát, hogy azok a középiskolások, akik ki akarnak menni külföldre dolgozni, ezt elsősorban a magasabb megszerezhető keresetért teszik. Az egyetemisták indokai nagyjából összecsengenek a középiskolások külföldi terveinek indokaival: elsődleges cél mindkét csoport számára a pénzkereset, a második a nyelvtanulás, illetve az a kép, mely szerint külföldön könnyebb jól fizető munkát találni. A szakmai karrierépítés egyik csoport esetében sem kiemelt jelentőségű, ténylegesen kivándorolni kevesen szándékoznak.

A külföldi – munkavállalási célú - kiutazás legfontosabb okai, illetve a hoszszabb külföldi tartózkodást tervező középiskolások magas aránya fontos kutatási eredménynek tekinthetőek. A jelenleg középiskolába járók közel fele hosszú ideig akar külföldön dolgozni. A jelenleg egyetemen tanuló diákok háromnegyede tervezi, hogy külföldön vállal munkát. Ezen adat riasztó nagysága komoly kutatási tapasztalatként értékelhető. **Ezen adatok azt jelzik, hogy a majdani fiatal pályakezdő réteg számára a magyar munkaerőpiac nem kínál megfelelő perspektívát.**

A középiskolások az attitűd kérdések közül legkevésbé azzal az állítással értenek egyet, **miszerint megalázó diákmunkát végezni** (1,74), hogy **diákmunkát csak az vállal, aki rá van szorulva** (2,2), és hogy **a diákok az iskolaszövetkezetek nélkül nehezen tudnának munkát vállalni** (2,29).

A válaszolók nem értik az iskolaszövetkezetek helyét a rendszerben – azt gondolják, hogy az intézményekre nincsen szükség a munkavállaláshoz. **Ennek alapján indokoltan tekinthető egy olyan program, amely megismerteti a diákokkal a legális munkavégzés feltételeit, jogszabályi hátterét, illetve az iskolaszövetkezetek által kínált lehetőségeket a legális munkavállalásra.**

Az egyetemisták leginkább azzal értenek egyet attitűd kérdéseink közül, hogy **a jó munkahely megszerzéséhez fontos a gyakorlati tapasztalat** (4,01), a **fiatalok többsége szeretne külföldön dolgozni** (3,93), és hogy a **be nem jelentett munka jobban fizet a bejelentettnél** (3,86).

Legkevésbé azzal értenek egyet, hogy **megalázó diákmunkát végezni** (1,52), hogy az **iskolaszövetkezetek által ajánlott munkákon szakmai tapasztalatot lehet szerezni** (1,92), és hogy **aki dolgozik tanulás mellett, rosszabbul tanul** (2,48). Ezen átlag pontszámokból leszűrhető, hogy az egyetemisták felismerték a gyakorlati tapasztalatok fontosságát a jó munkahely megszerzésében. Az egyetemisták már azt is jól látják, hogy **nem feltétlenül tanul az rosszabbul, aki dolgozik az iskola végzése mellett.**

Az attitűd adatok összehasonlításából egyértelművé válik, hogy az egyetemista és középiskolás élethelyzet közötti különbség egyik munkaerőpiaci szempontú tapasztalata az, hogy az egyetemisták fontosnak tartják a diákmunka által megszerezhető szakmai tapasztalatokat, ellentétben a középiskolásokkal. Egyértelműen **igény mutatkozik az olyan diákmunkák irányában a felsőoktatási hallgatók részéről, melyekben bővíthetik szakmai tudásukat, tapasztalatokat szerezhetnek.** A diákmunkát a diákok elfogadják, nem tartják megalázónak a végzését, azonban az iskolaszövetkezetek helye nem ilyen stabil gondolkodásukban.

KONKLÚZIÓ

Christopher J. Ruhm kutatása a mi kutatásunkhoz hasonló eredményeket hozott. Kimutatta, hogy a felsőbb éves középiskolások kis vagy közepes mértékű munkavállalása egyáltalán nincsen rossz hatással a tanulmányi eredményeikre. Továbbá elmondható, hogy a diákmunka végzéssel töltött órák száma a középiskola felsőbb éveiben korrelációt mutat a későbbi foglalkoztatási helyzettel, bérrel és juttatásokkal. Akik tehát diákmunkát végeznek, bár elvileg kevesebb szabadidejük van, illetve kevesebb időt tudnak tanulásra fordítani, mégis jobb munkaerőpiaci helyzetbe kerülnek, mint diákmunkát nem végző társaik.[3] Ezen empirikus tapasztalat szintén összhangban van kutatásunk eredményével és elméleti elgondolásainkkal.

Differenciáltabb eredményre jutott Angela Canny, aki a diákmunka heterogén természetére vonatkozó kutatást végzett az Egyesült Királyságban. Eredményei szerint azokat a fiatalokat, akik csak a pénzszerzésért vannak jelen a munkaerőpiacon, meg kell különböztetni azoktól, akik kombinálják a munkavégzést a tanulással. Az első kategóriába tartozók is profitálnak a diákmunka végzésből, de akik a munkavégzést képzési céljaik elérésével is kombinálják, azok mindenképpen jelentősebb haszonhoz jutnak munkatapasztalatok formájában is.[4]

Hannah és Baum szerzőpárosnak az Egyesült Államokban, végzős középiskolások körében végrehajtott vizsgálata is a fentiekhez hasonló eredményt hozott. Kutatásuk szerint a diákok nagy többsége vállalt munkát, közülük sokan több mint heti 20 órában dolgoztak. A legjobb tanulók viszont csak közepes munkaterhelést vállaltak, és a fennmaradó szabadidejüket nagyon hatékonyan a tanulásra fordították.[5]

Egy másik amerikai kutatócsoport 1998-as cikkében azt jelzi, hogy a diákmunka végzésnek a diákok oktatási előmenetelére és személyes életére gyakorolt hatása nagyban függ az előzetes szocializációjuktól. Véleményük szerint meg kell különböztetni a diákmunka időbeosztásra gyakorolt, valamint szocializációs hatásait. A tanulásra gyakorolt negatív hatások függnek a végzett munka heti óraszámától, ám még inkább a korábbi szocializációtól, illetve a diákok személyes motivációjától a munkavégzéssel kapcsolatban. A diákok időbeosztása szempontjából a munkavégzésnek sok esetben pozitív hatása van, hiszen a legtöbben a tv nézéssel töltött időt fordítják munkavégzésre. Azok a társaik, aki nem dolgoznak ezt az időt továbbra is a televízió képernyője előtt töltik.[6]

A motivációk vizsgálata során tipikusan a posztadoleszcens korra jellemző stratégiákat[7] azonosítottunk a kvalitatív kutatási fázis során. Markánsan tetten érhető a fiatalok fokozatos önállósodási törekvése az alkalmi munkavállalás során. Míg a fiatalabbaknál a célorientált pénzkereset dominált, a felsőoktatásban tanuló hallgatók esetében inkább a külső és/vagy belső kényszer által vezérelt függetlenedési stratégia részét képezte a diákmunka.

Azon hipotézisünk is igazolást nyert, mely szerint a munkaadók többségénél előnyt jelent, ha a jelentkező pályakezdő már rendelkezik munkaerőpiaci tapasztalatokkal, tehát korábban végzett diákmunkát. Ezen adataink alapján egyértelműnek tűnik, hogy a munkatapasztalatok megszerzése azért vált értékessé az egyetemi hallgatók számára, mivel a potenciális munkaadók megkövetelik tőlük azokat.

A diákmunka vállalás tehát végső soron elősegíti az egyének munkaerőpiaci integrációját. A munkaerőpiaci integrációt, mint felsőbb, felettes célt értelmezzük, hiszen minden egyénnek fontos célja, hogy tudjon dolgozni, lehetőleg minél magasabb státuszú munkát tudjon vállalni, minél több pénzért és presztízsért. Pászka Imre elgondolása alapján a társadalmi lét egy oszthatatlan egészet alkot, amely konkrét formaként létezik. A részeket absztraktnak, az egészet pedig konkrétnak tételezi.[8] Valahogy így van ez a munkaerőpiaci integráció és diákmunka vállalás kérdéseivel is. A diákmunka vállalása nem adja ki a teljes munkaerőpiaci integrációt, ám felettébb helyes annak egy alapvetően fontos részeként értelmezni azt.

IRODALOM

Canny, Angela (2002): Flexible Labour? The Growth of Student Employment in the UK. *Journal of Education and Work*, v15 n3 p277-301 Sep 2002

Du Bois-Reymond, Manuela (2006): „Nem akarom még elkötelezni magam": A fiatalok életfelfogása. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere Meridionale, 279-299

Gábor Kálmán (2000): *A középosztály szigete*. Szeged: Belvedere Meridionale

Hannah, Richard L. és Baum, Charles L. (2001): An Examination of College Bound High School Students' Labour Market Behavior. *Education*, Vol. 121. No. 4. pp. 787-794

Mare, Robert D. – Winship, Cristopher – Kubitschek, Warren N. (1984): The transition from youth to adult. *The American Journal of Sociology*, Vol. 90. No. 2. pp. 326-358

Ruhm, Christopher J. (1997): Is High School Employment Consumption or Investment. *Journal of Labour Economics*. Vol. 15. No. 4. pp. 735-776.

Pászka Imre (2006): *Fordított folyamatok struktúrái*. Szeged: Belvedere Meridionale

Schoenhals, Mark – Tienda, Marta – Schneider, Barbara (1998): The Educational and Personal Consequences of Adolescent Employment. *Social Forces*. Vol. 77. No. 2. pp. 723-762

3 Ruhm 1997. 735-776.
4 Canny 2002.
5 Hannah – Baum 2001.
6 Schoenhals – Tienda – Schneider 1998. 723-727.
7 du Bois-Reymond 2006. 280-281.; Gábor 2000., 36-39.

8 Pászka 1996. 133.

Szabó Csilla

KÖZÉPISKOLÁSOK DOHÁNYZÁSI SZOKÁSAI A MIKROKÖRNYEZET TÜKRÉBEN

1. BEVEZETÉS

A dohányzás a legelterjedtebb legális drog a modern társadalmakban, manapság különösen a kelet- és kelet-közép-európai államokban. Ma már közismert tény, hogy a dohányzásnak számos komoly káros hatása van az egészségre: elég csupán a szív- és érrendszeri vagy a daganatos betegségekre gondolni, nem is szólva a magzatot károsító hatásról. A magyarországi felnőtt lakosság halálozási és megbetegedési helyzetének alakulásában gyakran közvetlen szerepet játszik az életmód, elsősorban pedig a dohányzás, a rendszeres alkoholfogyasztás, a mozgás hiánya és a nem megfelelő táplálkozás (Asszmann és mts, 1999). Az sajnos már nem annyira közismert, hogy a dohányzás során a szervezetbe került káros anyagok akkumulálódnak: a dohányzás abbahagyása után ezek hatása nem válik azonnal semmissé (Pikó, 2003a).

A cigaretta – alkotóelemeit és hatását tekintve – megfelel a drog definíciójának: „olyan vegyi anyagokat tartalmaz, amelyek az élő folyamatokat befolyásolják, (...) [és a benne] található kémiai anyagok megváltoztatják a gondolkodást, a hangulatot, az érzelmeket." (Pikó, 2003a; 44.). Noha a dohányzás ugyanúgy addiktív hatású, mint a tiltott pszichoaktív drogok (marihuána, LSD, heroin), a társadalom teljes mértékben elfogadja a dohányos embert. A dohányzás társadalmi megítélése pedig jelentősen hozzájárul annak terjedéséhez: minél többen dohányoznak, az adott társadalom annál inkább tolerálja a dohányzást. Míg az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a dohányzás elterjedtsége jelentősen csökkent, köszönhetően a hatékony dohányzásellenes kampányoknak, addig Kelet-Közép-Európában a dohányzás gyakorisága és társadalmi elfogadottsága igen magas (Pikó, 2003a).

A dohányzás azonban nem érinti egyenlő mértékben a társadalom minden rétegét, vannak ún. veszélyeztetett csoportok. Ilyen csoportnak tekinthetők a nők, az alacsony iskolai végzettségűek és a serdülők. A nők dohányzása az emancipáció melléktermékeként jelent meg. Ma már több nemzetközi (Lloyd – Lucas, 2003) és hazai kutatás (Herédi – Nyári, 2001; Tóth – Pikó, 2004) kutatás bizonyítja, hogy nincs jelentős különbség a fiúk és a lányok dohányzási szokásai között. A másik veszélyeztetett réteg az alacsony iskolázottságúak, többnyire a fizikai munkát végzők közül kerül ki. Kiemelten veszélyeztetett csoportot alkotnak a serdülők. A tőlünk nyugatabbra fekvő országokban a sikeres dohányzásellenes kampányoknak köszönhetően nagymértékben csökkent a dohányzó felnőttek és kamaszok száma:

amíg az USA-ban serdülőknek 15-20%-a dohányzik, addig nálunk ez az arány eléri az 50%-ot is. (Pikó, 2003a)

2. SERDÜLŐKORI DOHÁNYZÁS

„Azt mondani egy kamasznak, hogy „Csak mondj nemet!", olyan, mintha azt mondták volna Christopher Colombusnak, hogy maradjon otthon." (Farley, idézi: Lloyd – Lucas, 2003; 1. – fordítás a szerzőtől)

Az egészségkárosító magatartásformák, így a dohányzás megjelenése a fiatalok életében a serdülőkorra tehető. A serdülőkor a gyermek- és felnőttkor közötti olyan átmeneti időszak, mely során a fiatalok életben számos biológiai átalakulás, illetve pszichés és pszichoszociális változás következik be. Bár a valódi betegségek aránya meglehetősen alacsony a kamaszok körében, a „betegségmagatartás attitűdbeli készleteinek intenzív átalakulása (...) pont erre a korra tehető (Pikó – Karsai, 1995; 198.). Egy 1996-ban végzett kutatás szerint a rendszeresen dohányzó főiskolai és egyetemi hallgatók 11-15 éves korukban kezdtek el dohányozni (Asszmann és mts, 1999), bár az első kipróbálás a kutatók szerint egyre korábbi időszakra tolódik: Tóth és Pikó (2004) szerint akár 4-9 éves korra is.

A dohányzás elkezdését – mely többnyire nem tudatos döntés következménye – megelőzi az ún. rizikófogékonyság megváltozása, melyhez olyan tényezők járulnak hozzá, mint pl. bekerülés egy új társaságba (iskolaváltás alkalmával), vagy egy új, dohányzó barát megjelenése. A rizikófogékonyság azonban növekedhet iskolai kudarcok vagy más lelki problémák hatására is, különösen azon fiatalok körében, akik érzelmileg labilisabbak, vagy nem rendelkeznek megfelelő konfliktusmegoldó technikákkal. Nem feledkezhetünk meg a modellhatás jelentőségéről: a kamaszok számára referenciaszemélynek tekintett felnőttek (pedagógusok, szülők, kedvenc együtteseik tagjai) dohányzási szokásai modellként szolgálnak a fiatalok számára. (Pikó, 2003a) A felnőttek modellhatásánál azonban sokkal jelentősebb a serdülő saját kortársainak modellértékű hatása. A kortárscsoportnak az egyénre gyakorolt hatására a *2.2.2* fejezetben térünk ki.

A dohányzás kipróbálása a kamaszok számára valójában modern beavatási rítus, hiszen a cigaretta – akárcsak az alkohol – a felnőttek szabad világát szimbolizálja. Így a dohányzó serdülő átélheti – legalábbis átmenetileg – a felnőttség státuszát (Pikó, 2003a).

2.1 SZOCIO-DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

Az egyik legfontosabb szocio-demográfiai változó az életkor. Mint már korábban említettük, több kutatás is azt bizonyítja, hogy a dohányzás elkezdése leggyakrabban 13-15 éves korra esik, de nem ritka a 8-9 éves kor körüli iniciáció sem (Tóth – Pikó, 2004; Asszmann és mts., 1999. Pikó, 2003b). Minél hamarabb kezdi el

valaki a dohányzást, annál nagyobb a valószínűsége, hogy később rendszeres dohányossá válik, és soha nem fog leszokni róla. Ennek azonban az ellentéte is igaz: minél idősebb koráig tudja visszautasítani a serdülő a dohányzást, annál nagyobb az esélye, hogy később ne kezdjen el dohányozni, de legalábbis ne legyen rendszeres dohányos (Lloyd – Lucas, 2003). A legújabb vélemények szerint, az a fiatal, aki 20 éves koráig nem gyújtott rá, nagy eséllyel soha nem fog dohányozni. (HírTV, GyógyHír, 2009.02.11.) Hazánkban azonban sajnálatos módon az a tendencia is megfigyelhető, hogy a serdülőkorban – az életkor előrehaladtával – növekszik a dohányos fiatalok száma (Herédi – Nyári, 2001; Asszmann és mts., 1999).

A másik jelentős szocio-demográfiai tényező a nemi hovatartozás. Korábban a dohányzás a férfias viselkedés szimbóluma volt. A nők körében a dohányzás a múlt század 20-as, 30-as éveiben jelent meg, de tömegessé inkább csak a II. világháború után vált. Manapság a középiskolások közül körülbelül ugyanannyi lány dohányzik, mint fiú, de a fiúk között több ez erős dohányos (Pikó – Pluhár, 2002). Ám eltérő a lányok és a fiúk dohányzási motivációja. Míg a fiúk gyakran vagányságból a „banda kedvéért" gyújtanak rá az első szál cigarettára (Tóth – Pikó, 2004), addig a lányok motivációjának hátterében gyakran testsúlyuk csökkentése vagy a szorongás és a depresszió oldása áll (Pikó, 2003a). A lányokra vannak nagyobb hatással az érzelmi töltésű cigarettareklámok is (Pikó, 2000). Ez viszont azt is jelenti, hogy feltehetőleg kevésbé hatékonyak az általános dohányzásellenes kampányok: a fiúk és a lányok számára más-más kommunikációs forma szükséges, hogy az üzenet elérjen a célcsoporthoz (Pikó, 2003a).

A harmadik meghatározó faktor a család társadalmi helyzete. Ebben a tekintetben Nyugat-Európa és az Egyesült Államok más képet mutat, mint a volt szocialista blokk országai. Míg a világ nyugati felén a magasabb iskolai végzettségű és társadalmi helyzetű csoportokban a dohányzás alig fordul elő, ám a munkásosztály körében jóval gyakoribb, addig ez a jelenség hazánkra nem teljes mértékben igazolható: magasan kvalifikált értelmiségi csoportokban – pl. az orvosok körében – is magas a dohányzás prevalenciája. (Pikó, 2003a) A felnőtt környezet dohányzási szokásai hatással vannak a serdülők attitűdjére és dohányzási szokásaira. Llyod és Lucas (2003) több sussexi iskolában végzett kutatása azt bizonyította, hogy a dohányzás gyakoriságát meghatározó egyik jelentős tényező a tanulók családi háttere volt. Magyarországon szintén kimutatható, hogy a középiskolások közül szakmunkásképzők tanulói dohányoznak a legnagyobb mértékben (Asszmann és mts., 1999; Pikó, 1999: Asszmann – Rózsa – Németh, 2000; Herédi – Nyári, 2001). A kutatások azonban azt is kimutatták, hogy a család társadalmi helyzete és a serdülő gyerek dohányzási szokásai között a kapcsolat nem egyértelmű. Amerikai középiskolások körében végzett kutatás eredményei alapján Rorland és Rudolf (1975; idézi Lloyd – Lucas, 2003) arra következtettek, hogy a szülők dohányzási szokásai és nevelési módszerei nagyobb hatással vannak a serdülők dohányzására, mint pusztán a család társadalmi helyzete.

A család társadalmi helyzetéhez kapcsolódik, bár azzal nem mindig van közvetlen kapcsolatban, az anya iskolai végzettsége, mely szintén befolyásolja a serdülők egészségmagatartását, többek között dohányzási szokásait. A magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekei kevésbé hajlamosak az egészségkárosító magatartásra, így a dohányzásra (Pikó, 1999; Pikó, 2003a).

2.2 KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK

2.2.1 Szülők hatása

A környezeti tényezők közül legfontosabb a serdülőt körülvevő felnőttek és kortársak hatása, hiszen a társas kapcsolati háló az egyik legjelentősebb motivációs tényező a dohányzás kialakulásában. A szülői modellhatás nem minden esetben egyértelmű: bizonyos kutatások azt mutatták, hogy a dohányzó szülők gyermekei hajlamosabbak a dohányzásra, míg más kutatók cáfolták ezt az összefüggést (Pikó, 2003a). Lloyd és Lucas (2003) szerint a modellhatás akkumulálódott: ha a serdülőnek a szülei és a bátyja vagy a nővére is dohányzik, akkor az esély a szerkipróbálásra a négyszeresére nő. Finta, Brázay és Vendég (2001) Tolna megyében, 12-18 éves fiatalok között végzett kutatásukban azt állapította meg, hogy az anya egészségmagatartása nagyobb hatással van a serdülők dohányzási szokásaira, mint az apáé. A vizsgálatok nagy része azonban azt mutatta ki, hogy a kamaszok rizikómagatartásának alakulásában inkább a szülői attitűdnek, mint a magatartásnak van szerepe (Pikó és mts, 1996).

Noha a serdülőkorra fokozottan jellemző az autonómiára való törekvés, a szülőkkel kialakított bizalmas kapcsolat csökkenti a rizikómagatartás esélyét (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000). Különösen fontos az apa személye: a társas támogatásban ő képviseli a legerősebb protektív hatást az egészségkárosító magatartásformák kialakulásával szemben (Pikó, 2000). A bizalmas kapcsolat jó kommunikáción alapul: a nyílt és őszinte viszony arra bátorítja a kamaszokat, hogy problémáik esetén szüleiknél keressenek segítséget és támogatást. Míg az autoriter szülői magatartás, a szigorú fegyelem és a rossz kommunikáció gyakran eredményezi a serdülők dohányzását (Lloyd – Lucas, 2003).

2.2.2 Kortárscsoport hatása

A serdülőkor a szülőtől való elszakadás időszaka, amikor a kamasz nagyobb jelentőséget tulajdonít a kortárscsoportnak, véleményüket igazabbnak fogadja el. Schaffer (1996; idézi: Lloyd – Lucas, 2003; 72) szerint „a kortárscsoport miniatűr társadalom (...) saját szabályokkal és (...) saját értékekkel, melyek azonban eltérnek a társadalom értékeitől, de teljesítik azt a funkciójukat, hogy tagjaikat képessé teszik arra, hogy azok megszerezzék a hasonlóság, a lojalitás és ez együttműködés készségét" (fordítás a szerzőtől). A kortárscsoport életében való részvétel a serdülők számára tehát fontos tanulási folyamat.

Mivel a serdülő egyik alapvető célja, hogy beilleszkedjem a kortársak közé, gyakran átveszi tőlük a kockázatos magatartásformákat is: így a dohányzásnak sok

esetben csoportkonformitást biztosító szerepe van (Pikó, 1999). Erről számoltak be egy sussexi kutatás interjúalanyai is: „Nem akarsz más lenni, mint a többiek, ha az összes barátod dohányzik; abban a korban vagy, amikor nem akarsz kimaradni, hanem el akarsz vegyülni közöttük." „Úgy érzed, hogy kimaradsz valamiből. Szóval te is ki akarod próbálni." (Lloyd – Lucas, 2003; 80. – fordítás a szerzőtől)

Mind hazai, mind külföldi kutatások azt mutatták ki, hogy a serdülők dohányzása szoros korrelációban van a dohányzó barátok számával (Pikó, 2000; Lloyd – Lucas, 2003). Ha megváltozik a fiatal baráti köre, például iskolaváltás esetén, csapdahelyzet alakulhat ki, és a serdülő döntés elé kerül: vagy elfogadja az új társaság normáit, és megváltoztatja nemdohányzó attitűdjét, vagy elveszíti a számára meghatározó jelentőségű kapcsolatait (Pikó, 2000). A kortárscsoport hatása a serdülő életében tehát a legjelentősebb és a legkiegyensúlyozottabb, összehasonlítva más faktorokkal. Ebben a hatásrendszerben is kiemelkedő jelentősége van a legjobb barát hatásának (Pikó, 2003a, Lloyd – Lucas, 2003). A fiatal akkor szokik rá a legnagyobb eséllyel a dohányzásra, ha a legjobb barátja dohányos. Az ún. 'best friend' hatás mellett megfigyelhető azonban a 'friend selection' hatás is, amely azt jelenti, hogy a dohányzó serdülő többnyire olyan barátot választ, aki maga is dohányzik (Pikó, 2003a). Ezt bizonyítja Lloyd és Lucas (2003) sussexi kutatása is, mely szerint a nem dohányzóknak csupán 5,6%-a állította, hogy legjobb barátja rendszeres dohányos, míg a rendszeres dohányosok barátainak kétharmada maga is rendszeres dohányos volt.

A kortárscsoportban való serdülőkori dohányzásnak azonban gyakran hosszú távú hatásai is vannak. Ebben a korban rögzülnek ugyanis azok a kondicionálási jelenségek, amelyek a dohányzást összekapcsolják a kellemes hatásokkal: baráti beszélgetésekkel, kötetlen hangulattal, ellazult állapottal (Pikó, 1999). Ezek a magatartásformák így könnyen az életmód részévé válnak.

2.2.3 Iskolai környezet hatása

Az iskola a második legfontosabb szocializációs színtér a család után (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000). Annak ellenére, hogy az iskola a kortárskapcsolatok egyik legfontosabb színtere, az iskolai környezet inkább védőfaktorként funkcionál a serdülők életében (Pikó, 2003a). Az iskola jelentős hatással van a tanulók érzelmi és szociális fejlődésére, önértékelésére (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000). Az iskolához való attitűd és az iskolai teljesítmény kapcsolatban van a dohányzási szokások alakulásával: az a kamasz, aki szeret iskolába járni, elfogadja az iskola normáit és szabályait, akinek az iskolai teljesítménye jó, kevésbé van kitéve a dohányzás csábításának. A kutatások alapján ezek a gyerekek jobban elfogadják a felnőttek kontrolláló szerepét, és kevésbé lázadnak a társadalmi normák ellen (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000; Pikó, 2000).

Az iskolai környezet azonban kedvezőtlen hatást is gyakorolhat nem csak a gyermek személyiségfejlődésére, hanem egészségmagatartására is. A sikertelenség, a kudarc és a kirekesztettség növelik a kamaszok iskolával szembeni ellenérzését, kevésbé fogadják el az iskola által közvetített értékrendet (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000), és ezért sokkal nagyobb eséllyel mutatják a problémamagatartás tüneteit. A középiskolás korosztály közül elsősorban a szakmunkástanulók veszélyeztetettségére szükséges figyelmet fordítani, hiszen ők többnyire már az általános iskolában is gyengébb teljesítményű tanulók voltak. Ehhez járul még hozzá, hogy ők viszonylag hamar kikerülnek a munka világába (gondoljunk a szakmai gyakorlatokra), és ez egyfajta önállósodást is jelent számukra – különösen akkor, ha ez a helyzet részeleges anyagi függetlenséggel is párosul. A korai munkavállalással szorosan összefügg a felnőttkori magatartásminták, így a dohányzás és az alkoholfogyasztás átvétele is (Pikó, 2003b). A prolémaviselkedést mutató tanulók gyakran éppen a dohányzással akarják demonstrálni függetlenségüket és lázadó voltukat (Lloyd – Lucas, 2003). Az iskolának tehát rendkívül nagy szerepe és felelőssége van olyan légkör kialakításában, amely minden tanuló számára biztosítja – a kognitív fejlődés mellett – a biztonság és az elfogadottság érzését (Asszmann – Rózsa – Németh, 2000).

2.3 SZEMÉLYISÉGBELI ÉS MAGATARTÁSI TÉNYEZŐK

A személyiség- és magatartásbeli tényezők ugyanúgy funkcionálhatnak védő- vagy rizikófaktorként, mint a korábbi tényezők. A dohányzás, különösen a rendszeres dohányzás, gyakran csak tünete bizonyos személyiségbeli problémáknak, például az antiszociális magatartásnak. Az ilyen magatartású fiatalok esetében a kockázati magatartásformák gyakran összefonódva jelentkeznek (Pikó, 2003a). Az egyik legjelentősebb védőfaktorként is működő magatartási tényező a sportolás, hiszen a dohányzás köztudottan rontja a sportteljesítményt (Pikó, 2003a). Ezen kívül az is igazolt tény, hogy azoknak a személyeknek, akik rendszeres testmozgást végeznek, jobb a közérzetük, érzelmileg stabilabbak, és magasabb intellektuális teljesítményre képesek (Brassai – Pikó, 2007).

A serdülőkor egyrészt a nagy testi-lelki változások ideje, mely változásokat a kamaszok időnként nehezen tudnak feldolgozni; másrészt az ember önmagára találásának az időszaka is: a serdülő keresi saját identitását. Ez a folyamat nem egyszer konfliktusokkal terhelt, és gyakran megrengeti a fiatalok önbizalmát; a pszichológusok gyakran jelzik, hogy a serdülőknek alacsony az önértékelése. A vizsgálatok (Pikó, 2003a) szoros összefüggést mutattak ki a kamaszok önbizalma és dohányzási szokásai között: a megfelelő önbizalom védelmet jelent az egészségkárosító magatartásformák csábítása ellen, tehát a magasabb önbizalommal rendelkező kamaszok általában kevesebbet dohányoznak, ritkábban fogyasztanak alkoholt. Az is megfigyelhető azonban, hogy a dohányzó serdülők magasabb önbizalomról számoltak be, mint nem dohányzó társaik. Az ellentmondás feloldása feltehetőleg abban rejlik, hogy ezeknek a fiataloknak a dohányzás elkezdésekor alacsonyabb volt az önbizalmuk, a dohányzás elkezdése azonban gyakran népszerűbbé tette őket – már dohányzó – társaik körében. Ráadásul, mint már említettük, a dohányzás a felnőttség szim-

bóluma is, így feltételezhető, hogy a dohányzó fiatalok felnőttebbnek érzik magukat nem dohányzó társaiknál, ami szintén növelheti önbizalmukat.

A serdülőkor konfliktusos voltát szülők, pedagógusok és maguk a kamaszok is megtapasztalják. Ebben az életkorban a felnőtt-társadalommal való összeütközések a fejlődési folyamat természetes részének tekinthetők, hiszen a fiatal ezekben a kisebb-nagyobb konfliktusokban vívja ki önállóságát, találja meg identitását és helyét a mikro- és makrokörnyezetben. A stresszfolyamatok növelhetik a dohányzás elkezdésének esélyét, különösen abban az esetben, ha a serdülő nem rendelkezik megfelelő konfliktuskezelési technikákkal, hanem pl. a nikotin hatásait használja stresszoldásra (Pikó, 2003a). Ezért a szakemberek szerint nagy szükség lenne arra, hogy a kamaszok ne csak a dohányzás egészségkárosító hatásaival ismerkedjenek meg, hanem elsajátítsák a különféle konfliktuskezelő technikákat is (Tóth – Pikó, 2004).

Az egyén attitűdje szintén fontos meghatározója lehet a dohányzás kialakulásának és rendszeressé válásának. Az attitűdök közül a kockázatkeresést, a jövőorientáltságot és – ezzel összefüggésben – az élet értelmébe vetett hitet említenénk meg, melyek közvetlenül vagy közvetetten befolyásolják az egészségkárosító magatartásformák kialakulását. Mint már jeleztük, serdülőkorban megnő a fiatalok autonómiaigénye, melynek részét képezi, hogy szívesen kipróbálják magukat a környezetük – többnyire a felnőttek – által kockázatosnak tartott helyzetekben. Ilyen szituációk lehetnek az extrém sportok, de ide tartozik a dohányzás, az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás is (Pikó, 2003a).

Míg a kockázatkereső attitűd inkább rizikófaktorként funkcionál, addig a jövőorientáltság és az élet értelmébe vetett hit védőfaktorként működik. Az a fiatal, akinek stabil jövőképe van, aki képes távlatokban gondolkodni (Pikó, 2003a), és képes a pillanatnyi pszichoszociális haszonról lemondani a jövőbeni egészség-haszon kedvéért (Brassai – Pikó, 2007), kisebb eséllyel kezdi el az egészségkárosító magatartásformákat, így a dohányzást is. Ez azonban azt is jelenti, hogy az ebbe a csoportba tartozó serdülők inkább motiváltak arra, hogy részt vegyenek egészségfejlesztő programokban; míg azokat a kamaszokat, akik csupán a mának élnek, és döntéseiket a pillanatnyi érzelmeik és hangulataik irányítják, nehéz ilyen típusú programokba bevonni (Pikó – Pluhár, 2002).

Az élet értelmébe vetett hit nem más, mint az „egyénnek saját magával és a világgal szemben tanúsított és átélt beállítódása, annak a bizonyossága, hogy a minket körülvevő és a bennünk megnyilvánuló világ összefüggő, kiszámítható, és események pedig befolyásolhatóak" (Brassai – Pikó, 2007; 216). Az ilyen attitűddel rendelkező kamasz képes a különböző kihívásokat pozitívan értelmezni, megőrizni a motivációját, és megkeresni a társas támogatás megfelelő formáit. Az élet értelmébe vetett hit kiindulópontját képezi az életünkkel, jövőnkkel és egészségünkkel kapcsolatos tervezési folyamatoknak, tehát a pozitív beállítottság az egészségi állapot lényeges prediktora (Brassai – Pikó, 2007).

A konfliktusokkal való megküzdésben, a különböző testi-lelki betegségek megelőzősében jelentős szerepe van a megfelelő társas támogatásnak – valamennyi

életkorban, de különösen a serdülőkorban. Sandler (1980, idézi: Pikó, 1997) szignifikáns összefüggést talált a stressz, a stresszel való megbirkózás (coping) és a társas támogatás között. A társas támogatás egyfajta 'pufferként' működik: úgy fejti ki védőhatását, hogy a másoktól kapott információ és érzelmi megerősítés segít az egyénnek a helyzet objektívabb értékelésében és a problémák megoldásában (Pikó, 1997). A társas támogatottságot (a baráti kapcsolatokat) nélkülöző serdülők egyfelől jobban ki vannak téve az egészségkárosító magatartásformák csábításának; másfelől viszont a társas támogatás szerepét több kutatás is rizikótényezőként diagnosztizálta (Pikó, 1997).

3. A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI

Az empirikus kutatást egy közepes nagyságú magyarországi városban középiskolás tanulók körében végeztük. A vizsgálati minta kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a kutatás a város középiskolás tanulóit tekintve reprezentatív legyen mind iskolatípus, mind fenntartó szerint. Ezek alapján a vizsgálatban részt vett nyolc középiskola: egy önkormányzati gimnázium, három önkormányzati szakközépiskola, kettő önkormányzati szakiskola, egy egyházi középiskola (gimnázium), illetve egy alapítványi középiskola (gimnázium). A középiskolák tanulói közül a kezdő, 9. évfolyamos, illetve a végzős, 12. vagy (szakiskolában) 13. évfolyamos tanulók egészségkárosító magatartásformáit vizsgáltuk. A kezdő és a végzős osztályok vizsgálatát azért tartottuk lényegesnek, mert a dohányzás és az alkoholfogyasztás gyakoribbá válása, illetve a kábítószer kipróbálása a serdülőkorra, pontosabban a középiskolás évekre tehető.

Az adatgyűjtés anonim, önkitöltős kérdőív segítségével történt, mely a következő főbb részekből állt:
- szociodemográfiai helyzettel kapcsolatos kérdések;
- külső megjelenéssel kapcsolatos kérdések;
- társas agresszióval kapcsolatos kérdések;
- droghasználattal (cigaretta, alkohol, kábítószer) kapcsolatos kérdések;
- társas kapcsolatokra vonatkozó kérdések.
- Jelen tanulmány a fiatalok dohányzással kapcsolatos szokásait és attitűdjeit igyekszik feltárni. Az adatok statisztikai vizsgálata az SPSS 14.0 programmal történt.

3.1 A KUTATÁS EREDMÉNYEI

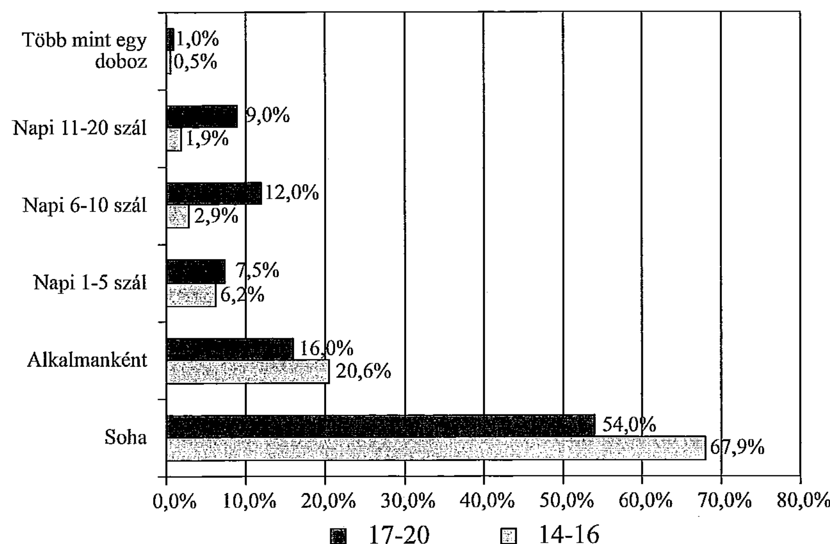
3.1.1 Szociodemográfiai adatok

A vizsgálatban 415 középiskolás tanuló vett részt, ebből 62 az önkormányzati gimnáziumba, 159 önkormányzati szakközépiskolákba, 98 önkormányzati szakiskolákba, 59 egyházi gimnáziumba és 37 alapítványi gimnáziumba jár. A tanulók

közül 209 tanuló 9. évfolyamra jár (14-16 éves), 201 pedig 12. és 13. évfolyamra (17-19 éves vagy 20 és idősebb) – 5 tanuló nem jelezte életkorát. A vizsgálatban részt vevő lányok száma kissé meghaladta a fiúkét: a kutatásban 231 lány és 179 fiú vett részt – 5 tanuló nem jelezte nemét.

A korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy serdülőkorban az életkor növekedésével emelkedik a dohányzó fiatalok száma. Ez a tendencia egyértelműen kimutatható ezen a mintán is: a 9. évfolyamos tanulóknak – saját bevallásuk szerint – 68%-a soha nem dohányzott, 20%-a alkalmi dohányos, míg csupán kb. 2,5%-uk mondta, hogy több mint fél doboz cigarettát szív naponta. A végzős tanulóknak 54%-a vallotta azt, hogy soha nem dohányzott, 16%-uk alkalmi dohányos, míg 10%-uk legalább napi fél dobozt szív.

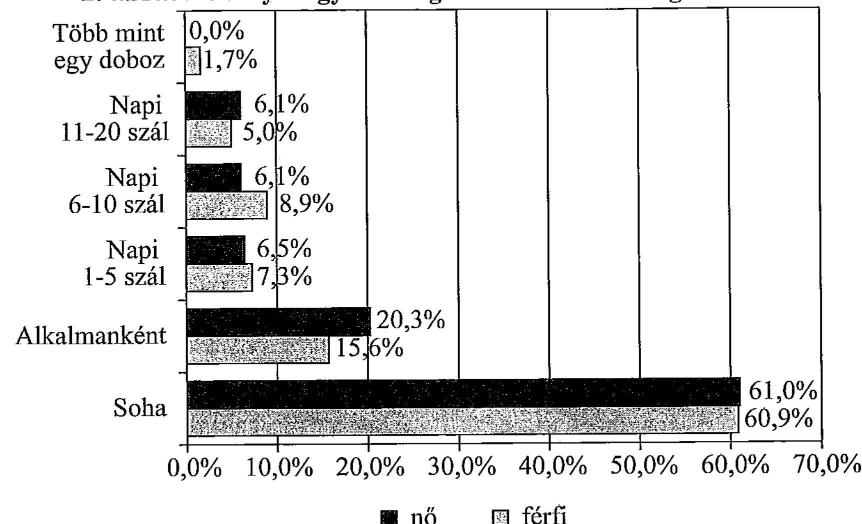
1. ábra: Dohányzás gyakorisága életkor szerinti megoszlásban

λ^2-próba: $p<0,001$

A statisztikák szerint a dohányzás gyakoriságát tekintve nincs jelentős különbség a nemek között, ám a fiúk között több a rendszeres dohányos. Jelen vizsgálat eredményei is hasonló adatokat mutatnak: mind a fiúk, mind a lányok körében a soha nem dohányzók aránya 61%, több lány dohányzik alkalmanként, mint fiú (lányok: 20,3%, fiúk: 15,5%), ám a rendszeresen, de maximum fél doboz cigarettát szívók között arányaiban több a fiú, mint a lány. Noha a naponta 11-20 szálat szívó fiatalok között magasabb a lányok aránya a fiúkénál (lányok: 6,1%, fiúk: 5%), de a lányok saját bevallásuk szerint nem szívnak napi egy doboznál többet, míg a fiúk igen.

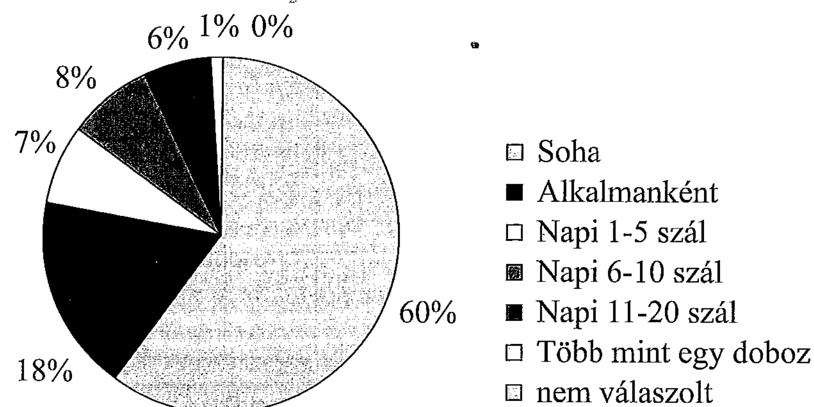
2. ábra: Dohányzás gyakorisága nemek szerinti megoszlásban

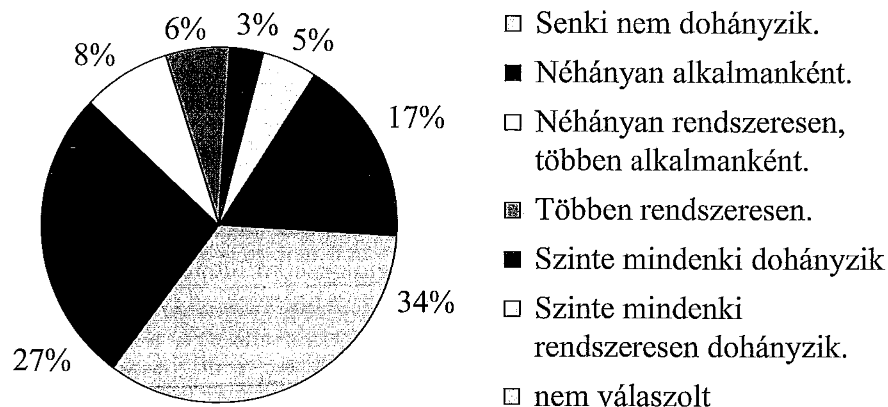
λ^2-próba: $p<0,01$

Noha a dohányzás legális drognak számít, és a kérdőív anonim volt, ráadásul több iskolában – különösen a szakiskolákban – kijelölt helyen engedélyezik a dohányzást a 18 évnél idősebb tanulóknak, feltételeztük, hogy nem mindegyik tanuló akarja megadni a valós adatokat saját dohányzási szokásairól. Így megkérdeztük a tanulókat, hogy mennyit dohányoznak osztálytársaik. Habár a kategóriákat másként állapítottuk meg, hiszen a tanulók feltehetőleg nem tudják pontosan, hogy osztálytársaik naponta hány szál cigarettát szívnak, a különbség így is szembetűnő. Az elemzés során következő adatokat kaptuk: míg saját magáról a tanulók közel 60%-a állította, hogy soha nem dohányzott, addig csupán 4,5%-uk mondta, hogy egyetlen osztálytársa sem dohányzik. A tanulók 34%-a nyilatkozott úgy, hogy osztálytársaik közül néhányan rendszeresen dohányoznak, 26%-a pedig azt vallotta, hogy az osztályból többen rendszeresen dohányoznak. Saját magukra vonatkozóan a tanulóknak mindössze 8%-a mondta, hogy napi 6-10szál cigarettát szív, és csupán 5,5%-a, hogy fél doboznál többet. Feltételezésünk szerint a valóság valahol a két adatsor között lehet. A kérdőív kitöltése után néhány tanulóval félig strukturált interjút is készítettünk, mely során a tanulók egyöntetű véleménye az volt, hogy a valóságot inkább az osztálytársak dohányzási szokásait jelző állítások tükrözik.

3. ábra: Dohányzás gyakorisága

4. ábra: Dohányzás gyakorisága: osztálytársak

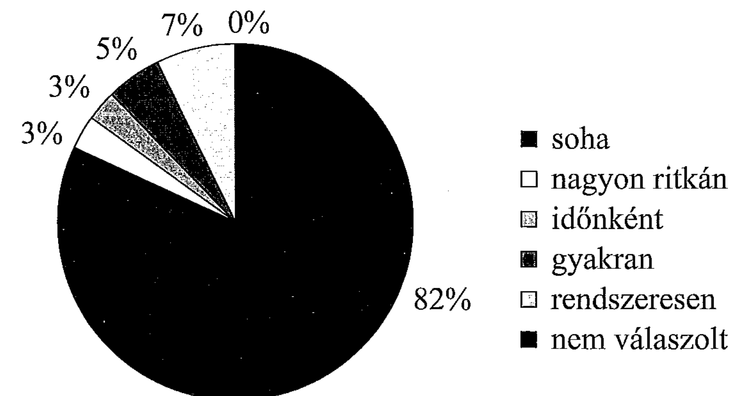

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy hol dohányoznak legtöbben a középiskolások. A dohányzó fiatalok leggyakrabban a szórakozóhelyeken (32%) és az utcán (27%) dohányoznak, ám az iskolában dohányzó tanulók aránya is közel egynegyed (18%). Noha az iskolák házirendje egyértelműen tiltja a tanulók dohányzását az iskola területén és az iskolai rendezvényeken, a legtöbb középiskolában a tanulók az iskola közvetlen közelében, de már nem az iskola területén dohányoznak tanítási idő alatt, vagy van az iskolában illegális dohányzóhely. A tanulók több mint fele vélekedett úgy, hogy engedélyezett a dohányzás az iskola közelében (219 igen, 188 nem), még ennél is nagyobb volt az igenek aránya az iskola területén lévő illegális dohányzóhelyet illetően (221 igen, 186 nem).

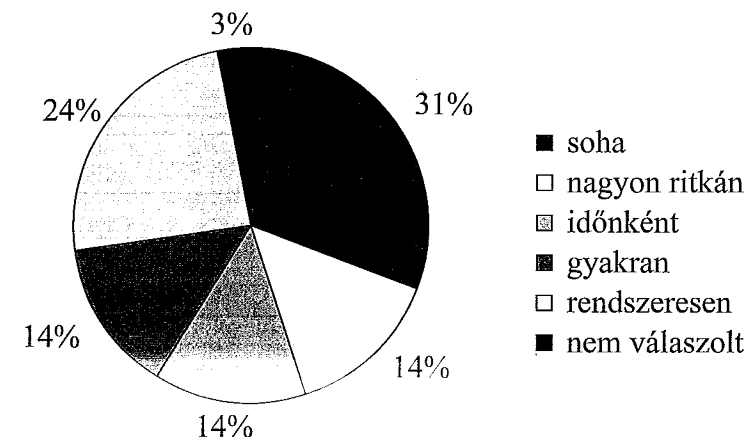
Arra is kerestük a választ, hogy a középiskolások milyen arányban dohányoznak az iskolában tanítási idő alatt. A tanulók ebben az esetben is másként véleked-

tek saját, illetve osztálytársaik iskolai dohányzási szokásairól. Míg közel 82%-uk állította azt magáról, hogy nem dohányzik az iskolában, addig ugyanez csupán az osztálytársak 31%-ára vonatkozik. Az iskolában a gyakran és rendszeresen dohányzók aránya saját bevallásuk szerint mindössze 13%; míg osztálytársaikról a tanulók azt állították, hogy 14%-uk gyakran, 24%-uk pedig rendszeresen dohányzik az iskolában.

5. ábra: Dohányzás gyakorisága az iskolában

6. ábra: Dohányzás gyakorisága az iskolában: osztálytársak

Több kutatási eredmény is azt mutatta, hogy a dohányzás a leggyakoribb a szakiskolások, és a legkevésbé gyakori a gimnazisták között. Ugyanezeket az adatokat tükrözték a jelen kutatás eredményei is: míg a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulóknak megközelítőleg 65%-a soha nem dohányzott, addig ez a szakiskolai tanulóknak csupán a 45%-ára igaz. A rendszeresen dohányzók (napi 6-10, illet-

ve 11-20 szál) saját bevallása szerint a gimnazisták 6%-a, a szakközépiskolások 10%-a és a szakiskolások 30%-a.

7. ábra: Dohányzás gyakorisága iskolatípusonként

	gimnázium	*szakközépiskola*	*szakiskola*
Soha	**65%**	**65%**	**46%**
Alkalmanként	**25%**	**15%**	**12%**
Napi 1-5 szál	**4%**	**8%**	**10%**
Napi 6-10 szál	**4%**	**6%**	**17%**
Napi 11-20 szál	**2%**	**4%**	**13%**
Több mint egy doboz		**1%**	**1%**

χ^2-próba: p<0,001

Bár az osztálytársak dohányzási szokásait tekintve természetesen magasabb értékeket kapunk, a tendencia hasonló: míg a gimnazistáknak kb. 70%-a, a szakközépiskolásoknak pedig kb. 60%-a szerint osztálytársai soha vagy inkább alkalmanként dohányoznak, addig ez az arány a szakiskolásoknál mindössze kb. 20%. A gimnáziumi tanulók közül 18% vallotta, hogy osztálytársai közül többen rendszeresen dohányoznak, illetve hogy szinte mindenki dohányzik. Ugyanez a három kategória a szakközépiskolai tanulók szerint osztálytársaik 41%-ra, a szakiskolai tanulók szerint pedig osztálytársaik 77%-ra igaz.

8. ábra: Dohányzás gyakorisága iskolatípusonként: osztálytársak

	gimnázium	*szakközépiskola*	*szakiskola*
Senki nem dohányzik.	**11%**	**1%**	**1%**
Néhányan alkalmanként.	**27%**	**14%**	**4%**
Néhányan rendszeresen, többen alkalmanként.	**36%**	**44%**	**16%**
Többen rendszeresen.	**10%**	**31%**	**46%**
Szinte mindenki dohányzik.	**4%**	**4%**	**21%**
Szinte mindenki rendszeresen dohányzik.	**4%**	**6%**	**10%**

χ^2-próba: p<0,001

Hasonló tendencia látszik, ha az iskolai dohányzás gyakoriságát tanulmányozzuk, különösen ha azt vizsgáljuk, amit a tanulók osztálytársaik iskolai dohányzási szokásairól állítottak. Míg a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban a dohányzás gyakorisága és a dohányzó tanulók létszáma fordítottan arányos, addig a szakiskolai tanulók esetében sajnálatos módon egyenes arányosságot tapasztalhatunk: egyre több tanuló dohányzik egyre rendszeresebben.

9. ábra: Dohányzás gyakorisága az iskolában iskolatípusonként

	gimnázium		*szakközépiskola*		*szakiskola*	
	önmaga	osztálytársai	önmaga	osztálytársai	önmaga	osztálytársai
soha	**91%**	**50%**	**89%**	**31%**	**52%**	**2%**
nagyon ritkán	**0%**	**15%**	**2%**	**18%**	**10%**	**7%**
időnként	**1%**	**10%**	**2%**	**16%**	**8%**	**16%**
gyakran	**5%**	**11%**	**3%**	**13%**	**9%**	**19%**
rendszeresen	**3%**	**9%**	**4%**	**19%**	**19%**	**54%**

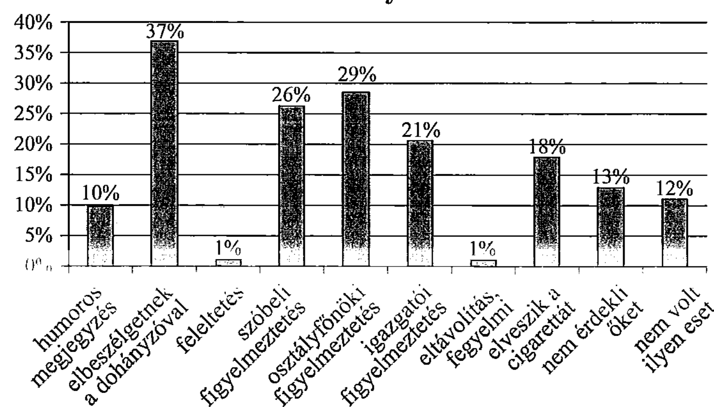
χ^2-próba: p<0,001

3.1.2 Környezeti hatások, attitűdök

Mint említettünk, a közoktatási törvény szerint a tanulóknak tilos az iskolákban dohányozni. Az iskolák nevelőtestülete folyamatosan küzd az iskolai dohányzás ellen. Az egyik intézmény igazgatója úgy fogalmazott: „A dohányzás és az iskola együtt voltak mindig. Ez egy háború, amelynek még győztes csatái sincsenek." Az egyes középiskolákban különböző gyakorisággal ellenőrzik a tanulók dohányzását, illetve különböző módon szankcionálják a dohányzáson rajtakapott tanulókat. Érdekes megvizsgálni, van-e összefüggés az iskolai dohányzás és az ellenőrzés gyakorisága között, illetve azt, hogy a büntetés különbözősége befolyásolja-e az iskolai dohányzás gyakoriságát. A korrelációs vizsgálat azt mutatta, hogy nincs összefüggés a dohányzás ellenőrzésének gyakorisága és az iskolai dohányzás között (r=0,194; p<0,01). Tehát a tanulók nem dohányoznak kevésbé, ha a pedagógusok rendszeresen ellenőrzik az iskolai dohányzási tilalom betartását.

Megkérdeztük arról is a tanulókat: iskolájukban mit tesznek a tanárok, ha valakit dohányzáson érnek.

10. ábra: Iskolai dohányzás szankcionálása

A tanulók véleményéből az látszik, hogy az iskolai dohányzás szankcionálásaként a pedagógusok gyakran nem alkalmaznak valódi büntetést: elbeszélgetnek a tanulóval (37%), szóban figyelmeztetik (26%), illetve elveszik tőle a cigarettát

vagy kiküldik az épületből (18%). Erre utal az egyik iskola igazgatóhelyettesének véleménye is: „Ha ostorral verjük a dohányzó gyerekeket, az agresszivitást vált ki. Úgyis kijátszanak bennünket..." Dr. Bíró Endre is azt javasolja, hogy az iskolák tegyenek különbséget aközött, hogy hol dohányzik a tanuló, és a tanteremben, mellékhelyiségekben történő dohányzást kezeljék szigorúbban (Dr. Bíró, 2000). Ennek ellenére a tanulók véleménye szerint nem ritka a dohányzás szigorú büntetése sem: osztályfőnöki figyelmeztetés (29%), sőt igazgatói figyelmeztetés (21%).

Kérdés, hogy befolyásolja-e az iskolában dohányzó tanulók számát az a tény, hogy az adott intézmény milyen szigorúan szankcionálja a dohányzást. Az adatok azt mutatják, hogy nincsen lényeges különbség az iskolai dohányzás gyakoriságában attól függően, hogy mit gondolnak a tanulók az iskolai dohányzás szankcionálásáról. Noha egyik adat sem szignifikáns (p>0,05), az utolsó sor figyelmet érdemel: ha a tanulók úgy vélik, hogy a pedagógusok nem törődnek az iskolai dohányzással, és semmit nem tesznek annak visszaszorításáért, akkor a fiatalok sokkal gyakrabban gyújtanak rá az iskolában is. Ez tehát azt mutatja, hogy az esetlegesen kilátásba helyezett büntetés nagysága nem csökkenti jelentősen az iskolai dohányzás gyakoriságát, ám a pedagógusok közömbösnek vélt attitűdje növeli a dohányzás gyakoriságát.

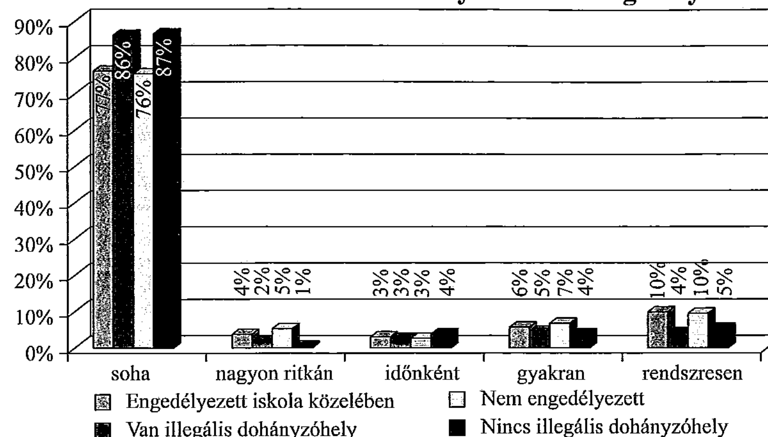
11. ábra: Iskolai dohányzás gyakorisága - szankcionálása

	soha	*nagyon ritkán*	*időnként*	*gyakran*	*rendszeresen*
Elveszik a cigit	**83,3%**	**5,6%**	**5,6%**	**5,6%**	**0,0%**
Elbeszélgetnek a dohányzóval	**87,0%**	**1,3%**	**3,9%**	**2,6%**	**4,5%**
Szóbeli figyelmeztetés	**77,3%**	**1,8%**	**2,7%**	**4,5%**	**13,6%**
Osztályfőnöki figyelmeztetés	**81,5%**	**5,0%**	**4,2%**	**3,4%**	**5,9%**
Igazgatói figyelmeztetés	**79,1%**	**3,5%**	**0,0%**	**9,3%**	**8,1%**
Semmit	**53,8%**	**0,0%**	**0,0%**	**15,4%**	**30,8%**

λ^2-próba: p>0,05

Azt feltételezzük azonban, hogy annak a tudata, hogy az iskola közelében engedélyezett a dohányzás, illetve hogy az iskolában van nem legális dohányzóhely, növeli az iskolai dohányzás gyakoriságát. Nyilvánvaló – bár nem túl nagy – különbség van azoknak a tanulóknak az iskolai dohányzási szokásai között, akik úgy vélik, hogy nem engedélyezett az iskola közelében a dohányzás, és nincs az iskola területén illegális dohányzóhely, illetve azoknak a tanulóknak az iskolai dohányzási szokásai között, akik ennek ellenkezőjéről vannak meggyőződve. Azon tanulók között, akik úgy gondolják, hogy nincs az iskolában illegális dohányzóhely, és az iskola közelében sem engedélyezett a dohányzás, kb. 10%-kal magasabb azok aránya, akik soha nem dohányoztak. Ugyanakkor kb. kétszer annyi olyan tanuló dohányzik rendszeresen az iskolában, akik úgy vélik, hogy az iskola közelében engedélyezett a dohányzás, illetve az iskola területén van nem legális dohányzóhely.

12. ábra: Iskolai dohányzás – vélt engedély

λ^2-próba: p<0,01

A kutatások alapján a serdülők dohányzási szokásaira és dohányzáshoz való attitűdjükre hatással van a kortárscsoport, a szülők és a pedagógusok dohányzáshoz való attitűdje, különösen azoké, akik referenciaszemélyek a kamaszok életében. Jelen kutatás eredményei alapján a tanulók dohányzási szokásai és a környezetük (kortársak, szülők, tanárok) dohányzáshoz való attitűdje között nincs lényeges összefüggés, ám a serdülőknek és a környezetüknek a dohányzáshoz való attitűdje között jelentős, pozitív korreláció van. A korrelációs együttható különösen a szülők és a tanulók dohányzással kapcsolatos véleménye között magas (r=0,937, p<0,01): minél inkább erősen ellenzi a szülő a dohányzást, annál inkább így vélekedik serdülő gyermeke is.

13. ábra: Dohányzással kapcsolatos attitűdök

	Dohányzás gyakorisága	*Tanulók véleménye a dohányzásról*	*Osztálytársak véleménye a dohányzásról*	*Szülők véleménye a dohányzásról*	*Tanárok véleménye a dohányzásról*
Dohányzás gyakorisága	1	-0,010	-0,013	-0,010	-0,014
Tanulók véleménye a dohányzásról	-0,010	1	**0,696****	**0,937****	**0,670****
Osztálytársak véleménye a dohányzásról	-0,013	**0,696****	1	**0,699****	**0,721****
Szülők véleménye a dohányzásról	-0,010	**0,937****	**0,699****	1	**0,669****
Tanárok véleménye a dohányzásról	-0,014	**0,670****	**0,721****	**0,669****	1

***p<0,01*

4. ÖSSZEGZÉS

Jelen kutatás eredményei is azt mutatják, hogy a dohányzás prevalanciája sajnálatos módon igen magas a serdülők körében; sőt azt lehet megállapítani, hogy a középiskolás évek alatt nő a dohányzó kamaszok aránya: a 9. évfolyamos tanulók között jóval kevesebb tanuló dohányzik, mint a végzős, 12. vagy 13. évfolyamos tanulók között. Az is szomorú tény, hogy ugyanannyi lány dohányzik, mint fiú. Sőt a kutatás eredményei azt mutatják, hogy még a dohányzás rendszerességében sincs jelentős különbség a két nem között: a legalább napi 6 szál cigarettát szívó lányok aránya – saját bevallásuk szerint – 12,1%, még a fiúké 15,6%.

A dohányzó tanulók magas számával párhuzamban van az iskolában dohányzó serdülők aránya. Az a tény, hogy az iskolai házirendnek a dohányzással kapcsolatos szabályozása nem befolyásolja a középiskolai tanulók dohányzási szokásait, ismert valamennyi középiskolai pedagógus előtt. Úgy tűnik azonban, az iskolai dohányzás szankcionálása, illetve a büntetés nagysága sem hat visszatartó erőként a tanulókra: attól nem dohányoznak kevesebben az iskolában, hogy a kilátásba helyezett, sőt valós büntetés szigorú – akár igazgatói figyelmeztetés. Mindez azt jelenti, hogy csupán büntetéssel nem lehet megoldani az iskolai dohányzás problémáját: az alkalmi dohányosokat esetleg visszatartja a büntetés, a rendszeres dohányzókat azonban nem befolyásolja.

Noha az adatok alapján úgy tűnik, hogy büntetéssel nem lehet visszaszorítani a dohányzó tanulók számát, a pedagógusok és a szülők attitűdje hatással van a tanulók dohányzási szokásaira. Ha a serdülő azt érzékeli, hogy szülei nem ellenzik a dohányzást, ha az iskolában azt tapasztalja, hogy tanárai nem törődnek a dohányzással, nagyobb eséllyel kezd el dohányozni, mint az a serdülő, akinek felnőtt környezete ellenzi és elítéli a dohányzást, és ezt rendszeresen kommunikálja. A társadalmilag helyes magatartásformák kialakításában a leghatékonyabb a pozitív nevelői magatartás, a gyakori sikervisszajelzés; a legkevésbé hatékony pedig a nevelői közömbösség (Bábosik, 2004).

Ha a tanulókban az tudatosul, hogy a pedagógusok elfogadják a dohányzást az iskolában, és nem tesznek ellene semmit, sőt nem is érdekli őket; ha a tanulók meg vannak arról győződve, hogy van az iskolában vagy az iskola közvetlen közelében – ugyan nem legális – dohányzóhely, akkor feltehetőleg sokkal nagyobb arányban fognak dohányozni az iskolában is. A prevenciónak tehát komoly szerepe van az oktatásban – akár már óvodáskortól kezdve.

IRODALOM

ASSZMANN ANNA–RÓZSA SÁNDOR–GORDON ÁGNES–CZEGLÉDI RÉKA–NÉMETH ÁGNES (1999): Magyar serdülők egészséget befolyásoló magatartása, a rizikómagatartás 1986-1997 közötti változása. In: *Egészségnevelés,* 40. 123-132.

ASZMANN ANNA–RÓZSA SÁNDOR–NÉMETH ÁGNES (2000): A magyar serdülők dohányzása, alkoholfogyasztása és a pszichoszociális környezet. In: *Egészségnevelés,* 41. 177-187.

BÁBOSIK ISTVÁN (2004): *A nevelés elmélete. Nevelés az Európai Unióban.* Budapest: Osiris Kiadó.

BRASSAI LÁSZLÓ–PIKÓ BETTINA (2007): Protektív pszichológiai jellemzők szerepe a serdülők egészséggel kapcsolatos magatartásában. In: *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika,* 8. 211-227.

DR. BÍRÓ ENDRE (2000): *Jogok az iskolában?!* Budapest: Jogismeret Alapítvány.

FINTA ÉVA–BRÁZAY LÁSZLÓ–VENDÉG MAGDOLNA (2001): Egészségmagatartás vizsgálat Tolna megyében 12-18 éves fiatalok körében. In: *Egészségnevelés,* 4. 9-14.

HERÉDI KATALIN–NYÁRI TIBOR (2001): A drogfogyasztás kialakulásában szerepet játszó lehetséges rizikótényezők vizsgálata szegedi középiskolások körében. In: *Egészségnevelés,* 42. 15-24.

LLOYD, BARBARA–LUCAS, KEVIN (2003): *Smoking in Adolescence. Images and Identities.* London: Routledge.

PIKÓ BETTINA–KARSAI ÁGNES (1995): A lakosság körében előforduló leggyakoribb tünetek felmérése középiskolás tanulóknál. In: *Egészségnevelés,* 36. 198-201.

PIKÓ BETTINA–PAULIK EDIT–PETŐ ÉVA–MÜLLER ANNA (1996): A dohányzó magatartás társas befolyásoltsága: a mikrokörnyezet szerepe. In: *Szenvedélybetegségek,* 3. 191-195.

PIKÓ BETTINA–PLUHÁR ZSUZSANNA (2002): Tudatos-e a fiatalok egészségmagatartása? In: *Egészségnevelés,* 43. 246-252.

PIKÓ BETTINA (1997): Coping – társas kapcsolatok – társas coping. In: *Pszichológia,* 4. 391-399.

PIKÓ BETTINA (2003a): Dohányzás mint a legelterjedtebb legális droghasználat. In: Kapócs, I.–Maár, M.–Szabadka, P. (szerk.): *Ifjú-kór 2.* Budapest: Okker Kiadó. 43-68.

PIKÓ BETTINA (2000): Dohányzás serdülő- és ifjúkorban: az attitűdöktől a magatartásig. In: *Szenvedélybetegségek,* 3. 206-214.

PIKÓ BETTINA (1997): Középiskolások rizikómagatartása a társas támogatás tükrében. In: *Szenvedélybetegségek,* 1. 57-63.

PIKÓ BETTINA (2003b): Középiskolások veszélyeztetettsége iskolatípus szerint: a korai önállósodás csapdája? In: *Egészségnevelés,* 44. 57-64.

PIKÓ BETTINA (1999): Magatartáskutatás középiskolások körében: kockázatot növelő és egészséget védő tényezők a dohányzás alkohol- és drogfogyasztás kialakulásában. In: *Pszichológia,* 3. 337-354.

TÓTH KATALIN–PIKÓ BETTINA (2004): Dohányzás és alkoholfogyasztás serdülőkorban: magatartás és attitűdök. In: *Egészségfejlesztés,* 1-2. 26-30.

Horkai Anita

AZ IFJÚSÁG TÁRSADALMI KAPCSOLATAINAK NARRATÍVÁI ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

A 2006 – 2007-ben végzett ifjúsági kultúrák jellemvonásait feltáró interjús kutatásunk során vizsgáltuk a fiatalok társadalmi kapcsolatait, ezek jellemvonásait összegzi e tanulmány.[1] A kutatás egységei Magyarország hátrányos helyzetű régióihoz (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) kapcsolódó (ott élő vagy tanuló) fiatalok voltak (15-29 éves korosztály), akik nem, vagy csak részben rendelkeztek önálló egzisztenciával, és rövid távú terveik között szerepelt a továbbtanulás, vagy valamely regionális felsőoktatási intézmény nappali tagozatos hallgatói voltak.

A fiatalok társas kapcsolatait és egyéni cselekvéseit is meghatározza az a mód, ahogyan a környezetüket is jelentő kulturális teret és időt érzékelik. Kutatásaink eredményei azt mutatták, hogy az ifjúságot a homogén térszemlélettel, polikronikus időszemlélettel és általában optimista jövőképpel jellemezhetjük (Horkai, 2009), ebből arra következtethetünk, hogy kiegyensúlyozott, sokrétű és összetett társadalmi kapcsolatokkal rendelkeznek. Feltételezhetjük továbbá, hogy ez az életkor a kapcsolati tőke kialakításának, megerősítésének időszaka, és ebből következően az egyén nyitott a társadalom többi tagja felé, ami ugyancsak a fenti tételt erősítheti.

A társadalmi kapcsolatok vizsgálata során kiemelt figyelmet érdemel a kortárscsoporthoz (batárokhoz), a szülőkhöz (családhoz), és az iskolához (a tanulmányokhoz) fűződő viszony, hiszen ezek a vizsgált korosztály legfontosabb szocializációs és enkulturalizációs közegei. A szakirodalom, és a korábbi ifjúságkutatások eredményeinek tükrében fontosnak tartjuk kiemelni a vizsgált ifjúsági csoportok politikához fűződő viszonyát, és civil aktivitását is, mint a jelenkori társadalmi jövőkép egyik kritikus kérdését.

A BARÁTSÁGOK ÉS A TÁRSAS KAPCSOLATOK JELLEMVONÁSAI

A társas kapcsolatok tekintetében a fiatalok többnyire a „barát", a „haver", és az „ismerős" fogalmát különítették el. A kötődések erősségét tekintve a barát a legfontosabb, számszerűsítve a középiskolások több baráttal rendelkeznek (átlag 6-10 fő), mint a főiskolások (átlag 2-4 fő). Az idősebbek kevesebb, de mélyebb barát-

[1] A tanulmány megállapításai a következő empirikus tapasztalatokból származnak: 20+4 fő félig strukturált interjú (és fókuszcsoportos megkérdezés); 4 fő kiegészítő minta (befejezett felsőoktatási tanulmányokkal) azok a korábbi ifjúságkutatási tapasztalatok, melyek a screenager szubkultúrára irányultak.

ságokról számolnak be, amelyek kezdetei többnyire a középiskolás évekhez kapcsolódnak. A főiskolás, egyetemi kapcsolatokat sokkal inkább érdekvezéreltnek gondolják, társaikkal a mélyebb kapcsolatok kialakítását sokszor nem is keresik. A haverok, ismerősök számában általában nincs különbség a két korcsoport tagjai között, ezek a laza kapcsolatok nem is mindig kizárólag valós csatornákon keresztül jelennek meg, így a haverok, ismerősök száma a „sok" és „nagyon sok" között ragadható meg. A vizsgált korosztály esetében felértékelődnek a különféle közösségi oldalak a kapcsolatok ápolása és nyilvántartása céljából.

„Az a barát, akiben megbízok. Akinek el merek mondani dolgokat, nem mondja tovább, érti, hogy miről van szó. Nem feltétlenül az, akivel minden nap találkozom." (21 éves lány, 2007)

„Na, most nekem vannak barátaim Fehérváron, középiskola óta tart. Ritkán találkozunk, de rengeteget e-mailezünk, meg most van az iwiw, ott is, és amikor hazamegyek, mindig szólok nekik, és akkor összejövünk, beülünk egy kávézóba, és három-négy órát is ülünk ott." (21 éves lány, 2007)

Az életkori sajátosságokat tekintve társas kapcsolatai függvényében mindegyik interjúalany be van zárva saját szűk korcsoportjába. Idősebbek társaságát keresik ugyan, de a fiatalabbakat (tőlük 3-4 évvel fiatalabbakat) teljesen elutasítják. Nem szívesen töltik velük a szabadidejüket, és nem járnak közös szórakozóhelyekre. Az okok között a fiatalabbak másságát emelik ki, viselkedési normáikkal nem értenek egyet, generációs problémákat emlegetnek. A fiatalabbaktól való elzárkózást a hajdúnánási kutatási eredményeink is teljes mértékben alátámasztották. (Horkai – Varga – Szabó, 2007)

„Én nem szeretem, ha sokkal fiatalabbak vannak egy szórakozóhelyen, idősebbek se legyenek, hanem az én korosztályom legyen. Ne legyen pici a hely, ahol le lehet ülni, lehessen táncolni. Ahol fiatalabbak vannak, oda nem szívesen mennek az idősebbek. Amíg nem volt barátom, addig ugye azért ment az ember, hogy ismerkedjen. De a fiatalabbakra nem vagyok kíváncsi. Meg érdekesek a mostani lányok is, ahogy öltözködnek, miniszoknyába, mély dekoltázzsal, és akkor azt hiszik ők a menők. Na, most ők inkább azokat a helyeket keresik, ahol az idősebbek vannak, ha beengedik őket, akkor egyre többen lesznek. És akkor az idősebbek el fognak menni azokról a helyekről." (21 éves lány, 2007)

Az ismerkedés helye egyértelműen a buli, a szórakozóhely. Az infokommunikációs eszközök alapvetően a kapcsolattartást szolgálják, de nem alakítanak ki nagy számban baráti kapcsolatokat a megkérdezett korosztály körében. Az interneten keresztül történő ismerkedés főleg az idősebbek sajátja, köztük is

azok részesítik előnyben, akik elmondásuk alapján nem szívesen járnak szórakozóhelyekre. Minden interjúalany a személyes kapcsolattartást részesíti előnyben a barátaival, de kiemelt fontosságú még a chat, az e-mail, és az sms is, kevésbé jellemző a telefonos beszélgetés. Elmondásuk alapján ennek anyagi okai vannak elsősorban, a telefonálás drága.

A társas kapcsolatok befolyásolják az egyének viselkedését, *„a barátok azok, akik a jóba viszik az embert, de ők azok, akik a rosszba is"*, fogalmaz az egyik 23 éves lány 2006-ban, amikor a dohányzása indítékairól kérdeztük az interjú során. A rendszeresen cigiző fiatalok többségének szülei nem tudnak dohányzásukról, titkolják előttük. Aki dohányzik, főként középiskolás korában kezdte, elsősorban a baráti társaság „nyomására", de konkrét indítékot csak ritkán neveznek meg, ez lehet: stresszhelyzet vagy éppen szerelmi bánat megélése.

„Aki a középiskolában kezd el dohányozni, az nehezen szokik le. És hát többnyire ott kezdődik, ott kezdődik az élet. Megjelennek az első szerelmek, csalódások, és akkor sokkal jobban fáj. Az egyik barátnőm épp emiatt kezdett dohányozni, mert volt egy fiú, aki csak játszadozott vele, és akkor kezdett dohányozni." (21 éves lány, 2007)

„Dohányzom, egyszerű pótcselekvés szerintem. De nem tudom, mit pótolok vele." (20 éves fiú, 2007)

„Baráti társaságban mindenki dohányzik, így szerintem egyenes út volt, hogy én is rászokjak." (23 éves lány, 2006)

És kikkel, milyen emberekkel barátkoznak szívesen a fiatalok? Mindenki olyan személyeket említett, aki hasonlít őrá. A másság, a különbözőség nem keresett, a másságból való tanulás vagy annak igénye nem jelent meg az interjúalanyok körében.

„Humoros, közvetlen emberekkel barátkozom szívesen, olyanokkal, mint én vagyok. Hozzám hasonló emberekkel." (17 éves fiú, 2007)

„Hát többnyire olyanokkal, mint én vagyok. Tehát barátkozó, könnyen megnyíló, hasonlítson rám. Barát, az kevés van, 4-5 fő, a többi ismerős. Közös baráti társaság, és a szakközépiskolában. Többnyire idősebbek tőlem." (17 éves lány, 2007)

Az interjúalanyok többségének nincs példaképe, nem is tartotta fontosnak, hogy legyen. Véleményük szerint az, akinek van, az nem is egyéniség, mert valaki más konkrét példáját követi, és így nem önmaga, hanem valaki másnak a másolata. Az idősebbek többnyire a szüleiket jelölték meg példaképüknek, ha jó volt velük

a kapcsolat, ami legfőképpen a tisztelet jele, egyfajta hála a tőlük kapott anyagi és érzelmi támogatásért. A médiából egyetlen fiú emelt ki példaképnek tartott személyt, az interjúalanyok közül az, aki katolikus gimnáziumban tanult. Ő se a színész valós személyét,[2] hanem annak egy virtuális alakját emelte ki, egy filmsorozatban lévő szerepe kapcsán.

„David Husselhoff a példaképem. Karizmatikus személyiség, főleg a Knight Riderban, ami példamutató a fiatalemberek számára." (17 éves fiú, 2007)

„Nincs példaképem. Nem is szerettem volna soha példaképet, nem akarok senkire hasonlítani, én én vagyok, és úgy gondolom nincs szükségem senkire példaképnek." (17 éves lány, 2006)

A fiatalok a későbbi boldogulásuk lehetőségeit elsősorban a kapcsolati tőkében látták. Erről azt gondolták, hogy valahogy kialakul az emberek körül, és nem feltétlenül tudatos „tőkeépítés" következménye. Ők maguk elbeszéléseik alapján „önző céllal", csak azért, mert attól jobb boldogulást remélhetnek, nem tartanak fenn kapcsolatokat különféle emberekkel. Az idősebb interjúalanyok azonban már fontolóra vették ennek lehetőségét.

Az oktatási expanzió következményeként minden főiskolai vagy egyetemi hallgató csoporttársak százával is találkozhatott tanulmányai megkezdésekor, különösen a nagy érdeklődésre számot tartó szakokon. Ha a jövőkilátásokat is mérlegre tesszük, akkor ez elég ijesztően hathat arra az egyénre, aki speciális, egyéni lehetőségeket remél a felsőoktatási tanulmányaitól, ehelyett azonban azzal szembesül, hogy milyen nagy létszámú lehet majd végzéskor a munkaerőpiaci konkurencia. A 150 vagy 200 fős csoportok, évfolyamok hallgatói közösségei esetében megfigyelhető volt, hogy azok az egyének, akik az előadásokon kívül nem találkoznak, találkozhatnak a többiekkel, mert mondjuk bejárók, vagy erős az otthoni szülői kontroll, nagyon elmagányosodtak. Ők azok, akiknek a többiek nem tudták a nevét, nem nagyon számíthattak segítségre, a hasznos információk késve értek el hozzájuk. Az ő esetükben az a bőséges „emberanyag" ami körülvette őket, nem alakult át kapcsolati tőkévé. Amik a mélyebb kapcsolatokat a tömegben lehetővé tették, azok elsősorban az iskolán kívüli közös foglalatosságok, a kollégium, az albérlet, a közös szórakozóhelyek voltak. Akik ezeken a helyeken nem találkoztak, nem ismerték egymást, nem ültek egymás mellé az előadásokon, még harmad éves korukra sem tudták egymás nevét. Az oktatók ismerete sem jelent erős kapcsolati tőkét azon hallgatók számára, akik igyekeztek „megbújni" a tömegben, hiszen nemcsak társaik, de tanáraik sem ismerik őket igazán. A kis létszámú sze-

[2] A valós életben David Husselhoff elsősorban súlyos alkoholproblémáiról híresült el, de egyre jellemzőbb, hogy a fiatalok által sztárolt „feltörekvő hírességek" életéből is elsősorban a drogokkal való kapcsolatukat, a pszichológiai, pszichiátriai problémáikat, a különféle szektákhoz való csatlakozásukat domborítja ki a (bulvár) média.

mináriumok, főleg a szakosodás, szakirány-választás időszakát követően oldanak valamit a tömeg magányosságán, de pusztán a benyomások és „ránézés" alapján akkorra már kialakultak a kirekesztődöttekkel szembeni előítéletek, sztereotípiák. A tömegoktatásban tehát megjelent a hallgatók elidegenedésének, elmagányosodásának folyamata, amelyet a korábbi kutatásaink során nem találtunk jellemzőnek (Horkai, 1999).

A tömeg megélése, a társak konkurenciaként való felfogása azonban nem készteti a hallgatókat az intézmény elhagyására vagy a tanulmányaik befejezésére, sem lemorzsolódásra, más tanulmányi terület keresésére, sem a szakképzés irányába történő elmozdulásra. Sokkal inkább azt az érzést erősíti bennük, hogy végig kell csinálni, bármi legyen is a vége, mert ha nem is jelent majd előnyt a diploma megléte, hiánya bizonyára hátrányosan fogja befolyásolni a jövőbeni lehetőségeiket.

A társas kapcsolatok között a párkapcsolatokról való gondolkodás és a meglévők megélése nemenként és korcsoportonként eltérő attitűdöt mutatott. A lányok középiskolás korban is komolyabbnak érzik párkapcsolataikat, mint a fiúk, gyakrabban gondolják, hogy éppen a jelenlegi partnerük lesz jövőbeni társuk is. A fiúk lazább kötődésekről számoltak be, ők inkább várakozóbbak, kevésbé biztosak jelenlegi partnerükben. A főiskolások körében nem ritka az együttélések megjelenése közös albérletben, vagy albérletrészben, a középiskolások esetében ez egyáltalán nem jellemző. Minél több későbbi tanulmányt tervez valaki középiskolás korában, annál lazább párkapcsolat-építés jellemzi. A továbbtanulás eltérő helyszíne ugyanis a középiskolás kapcsolatok végét is jelenti, ezért sokszor megfigyelhető volt a továbbtanulási motivációkban és az intézményválasztásban az is, hogy a vélt jövőbeni társnak milyen elképzelései voltak.

Az ifjúság szexuális szokásairól általánosságban megoszlott az interjúalanyok véleménye. Nem tettünk föl erre vonatkozó (provokatív) kérdéseket, a főiskolás lányok maguktól felhozták a beszélgetés során a szexualitás témáját, a fiúk egyáltalán nem beszéltek róla, a középiskolás lányok is zavarba jöttek, ha esetlegesen ebbe az irányba terelődött a beszélgetés fonala. A főiskolás lányok többnyire felvilágosultnak, de meggondolatlannak tartották a fiatalokat, főként a középiskolásokat. Kiemelték szexuálisan kihívó öltözködésüket, és magatartásukat, amelyet a fiatalok valószínűleg a felnőttesség megjelenítésének szántak, de szerintük az idősebb fiúk figyelmét sem pozitív értelemben vonják magukra. A szülői felelősség kérdését kulcsfontosságúnak tartották a viselkedés alakulásában, ahol meglátásuk szerint a túl szigorú és a túl laza felügyelet egyformán káros lehet.

A SZÜLŐKKEL VALÓ KAPCSOLAT JELLEMVONÁSAI

A szülőktől való anyagi függés minden interjúalany jellemvonása. Korábbi vizsgálatok alátámasztották, hogy a továbbtanulás motívumai erősen meghatározottak az apa iskolai végzettsége által (Fónai, 1998; Fónai – Fábián, 1999), így fontosnak

tartottuk az interjúban erre vonatkozó kérdést is feltenni. A megkérdezettek szüleinek iskolai végzettsége többségében középfokú, főleg szakmunkásképző, tehát a főiskolás vagy egyetemista interjúalanyok első generációs diplomásnak (értelmiséginek) számítanak. Ők nem tekintik önmagukat értelmiséginek. Volt olyan közöttük, aki ki is kérte a szülei iskolai végzettségére vonatkozó kérdést.

„Na, te is jössz ezzel a baromsággal, hogy mi a szüleim legmagasabb végzettsége. Hát szerintem tökmindegy. Tudom, tanultam szociológiát, szerintük nem tökmindegy, de szerintem tökmindegy. Engem senki ne annak alapján ítéljen meg, hogy milyen az apám végzettsége. Nem változtat semmin az én életemben." (25 éves fiú, 2006)

A megkérdezettek szüleinek többnyire anyagi nehézségeket jelentett gyermekeik iskoláztatása a felsőoktatási szinten, ezt felmérve és ennek tudatában a főiskolás és egyetemista interjúalanyok többsége nagy tisztelettel beszélt szüleiről, és arról számolt be, hogy amióta felsőoktatásban tanul, pozitívan változott meg a köztük és szüleik között lévő viszony. Ennek sok esetben a földrajzi távolság következtében kialakult önállósodott életvitel is az oka. Az figyelhető meg, hogy a szülők áldozathozatalait nem követelik önző módon, hanem sok esetben diákmunka vállalásával könnyítenének is azokon.

„Én székesfehérvári vagyok... Keveset járok haza, még diákjeggyel is drága. Hathetente körülbelül. Na most az az érdekes, hogy a szüleimmel azóta jobb a viszonyom, meg a testvéremmel is többet beszélünk." (21 éves lány, 2007)

„Felvettem a diákhitelt, hogy könnyebben tudjak boldogulni, mert én költséges vagyok, az albérletet meg sok mindent a szüleim fizetik, ez így nehéz, és például itt Nyíregyen diákmunkát nem nagyon találni, Fehérváron sokkal több ilyen lehetőség van." (21 éves lány, 2007)

Arról, hogy szülei nem értik meg, és nap mint nap küzdenie kell velük, illetve a szülőkkel szembeni lázadó magatartásformáról csak az egyik 15 éves interjúalany számolt be, aki úgy érzi szülei korlátozzák személyes szabadságában. A többségre ez a viszony egyáltalán nem jellemző, a felnőtt társadalom ellen irányuló lázadás célkeresztjében sokkal inkább megtalálhatóak voltak a média szereplői vagy a politikusok, de a szülők többnyire példaértékűek, és tisztelet övezi őket. Az idősebbek több esetben megszólították a fiatal testvéreiket, kiemelve, hogy felháborítónak tartják azt a hangnemet, amit a szüleikkel szemben megengednek maguknak.

A megkérdezett fiatalok havonta hétezer és huszonötezer forint között költöttek magukra, ez az összeg a szórakozási és egyéb költségeiket fedezte, nem tartalmazta az útiköltséget, az albérletet, sem a kollégiumi díjat, vagy a tandíjat (költségtérítést). Ezzel az összeggel is főként szüleik támogatják őket, mert bár többen em-

lítették, hogy szeretnének tanulmányaik mellett munkát vállalni, nincs a térségben rá lehetőségük.

2005-ben egy pilot kutatás keretében két 10. évfolyamos osztályban végeztünk fókuszcsoportos megkérdezést,[3] mely a jövőkép-elemekre vonatkozott. A válaszokban több utalás történt a szülőkkel való kapcsolatra, amely a szakiskolások esetében nem mutatkozott felhőtlennek. Saját élethelyzetükért, sikerélményeik hiányáért elsősorban szüleiket okolják, különösen akkor, ha gyenge a család megtartó ereje. A lázadó magatartás egyértelműen megjelent, a szülők élete, mint negatív példa lebegett előttük, ami egyeseket arra motivált, hogy küzdjön azért, hogy többre vigye, és jobb élete legyen. Ha neki nem is, legalább az ő gyerekeinek. Voltak viszont olyan megnyilvánulások is, akik a szülői viselkedést és életmódot egyfajta önigazolásnak tekintették, s így magukra nézve is megengedhetőnek vélték például az alkoholfogyasztást, a játékgépezést, vagy a társadalmi kihágásokat. Az indok ebben az esetben az volt, hogy ha a szülőknek lehet, akkor ez számukra is megengedett kell, hogy legyen. Az ő esetükben is megjelent a gyerekvállalás, a saját család lehetősége, de mint külső társadalmi elvárás, ami elkerülhetetlen, és nem, mint személyes igény. Az ő esetükben a meglévő társadalmi és kulturális jellemvonások újratermelődnek, míg az előző csoport esetében van remény az attitűdök, és az életvezetés tartós megváltozására is, bár mindez a megszerzett társadalmi-, kapcsolati-, és kulturális tőke gazdasági tőkére történő átválthatóságának a függvénye.

A szülőkkel való kapcsolatot tehát alapvetően meghatározta a tőlük kapott személyes, lelki és anyagi áldozat és támogatás mértéke, amelyre a fiatalok a későbbi boldogulásuk zálogaként is gondoltak. Ha ez elmaradt, és még erős kontroll is társult hozzá, akkor szinte garantáltan szembefordultak a szülőkkel, eluralkodott a lázadó magatartásforma, és állandósult a rossz viszony. Elmondásaik alapján ezt a rossz viszonyt a szülők nem mindig érzékelték, vagy nem akarták tudomásul venni, így „látszatra" fenntartották a jó viszonyt, amit a fiatalok képmutatásnak és nevetségesnek értékeltek. A magasabb tőkevolumennel rendelkező családok esetében a személyes, a szülő és a gyerekek közötti kapcsolatrendszer kevesebb önző elemet tartalmazott, és őszintébbnek hatott, mint ahogy azt az alacsony tőkevolumenű családok esetében megfigyelhettük.

Korábbi kutatásaink esetében a szülőkkel szembeni lázadó magatartás a magas tőkevolumennel rendelkezők esetében is megfigyelhető volt, aminek az oka elsősorban a személyes szabadság feletti túlzott felügyeletvállalás érzése volt (Horkai, 1999). Csaknem egy évtized elteltével az interjúalanyok többsége arról számolt be, hogy a tőlük fiatalabbaknak sokkal többet megengednek a szülők és a társadalom is elfogadóbb velük. Az az érzésük, hogy a korábban erős ellenőrzés folyamatosan lazul, és hamarabb bekövetkezik, mint ahogy az az ő esetükben történt; volt olyan fiatal a válaszadók között, aki ezt a jelenséget egyértelműen a mobiltelefonok elterjedésével magyarázta. Mindez azt jelenti, hogy a személyes szabadság, és a szülői fel-

[3] A megkérdezés helyszíne a Déri Miksa Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola és az Esze Tamás Gimnázium volt Mátészalkán. A vizsgálatban összesen 53 tanuló vett részt.

ügyelet gyengülésének vagy megszűnésének ma már nem feltétele az önálló egzisztencia megteremtése, szemben az egy-két évtizeddel korábban megélt gyakorlattal.

AZ ISKOLÁHOZ ÉS A TANULMÁNYOKHOZ FŰZŐDŐ VISZONY JELLEMVONÁSAI

Az iskola, az oktatási intézmény fontos, de nem központi tere az ifjúsági kultúráknak, hiszen – jó esetben – összességében legalább annyi időt töltenek ott, mint az otthonukban. Fónai Mihály kutatásainkhoz hasonló földrajzi területen végzett vizsgálataiban (Fónai, 1998; Fónai – Fábián, 1999) a megkérdezett korosztály jelentős része kapcsolatban állt valamilyen oktatási intézménnyel, a 14-18 éves korosztály 6%-a azonban nem. Az akkori országos adatokkal összevetve a vizsgált terület fiataljainak iskolázottsági mutatóit kedvezőnek ítélte, és ezek a mutatók az oktatási expanzió hatásainak következtében csak tovább javultak.

Az iskolához kapcsolódó érzelmek, az intézménnyel szembeni egyéni és társadalmi elvárások azonban iskolatípusonként, és életkoronként változnak. Ezek az elvárások konkrétan megfogalmazódnak azokban a leírásokban, amelyek az ideális iskoláról szólnak, vagy azoknak a lehetőségeknek a felsorolásában, amelyekhez véleményük szerint az iskola, az oktatási intézmény közreműködésével juthatnak annak felhasználói. Az iskolára vonatkozó értékelés a tanulmányok befejeztével válik igazán konkréttá, amikor az egyén számára is a kulturális, társadalmi és gazdasági kontextus az, ami az értelmezési keretet adja. Alapvetően különbözik a tanulmányok megítélése az iskolarendszerű oktatásban résztvevők, és az abból már kikerültek körében. Míg az első csoport esetében az oktatási intézményhez kötődő érzelmek kapnak kiemelt szerepet, addig a második csoport esetében ezeket mellőzve, szinte kizárólag a tényleges hasznosíthatóság mértéke, és gazdasági tőkére való átválthatósága válik mérvadóvá.

Az interjúalanyok többsége hasznosnak gondolja tanulmányait, bár a kérdésfeltevés kapcsán mindegyikük kivétel nélkül a jelenlegi vagy a legutoljára végzett tanulmányaira gondolt. A középiskolások abban az esetben is hasznosnak érzik tanulmányaikat, ha tudják, a munkaerőpiacon az nem sokat ér.

A középiskolás interjúalanyok elsősorban a későbbi tanulmányok szempontjából mérik a jelenlegi helyzetüket, ha lehetőségük adódik a továbbtanulásra, akkor majd az ottani tanulmányaikat tartják a későbbi boldogulásuk zálogának. A tanulmányok hasznosságát nem a tudásmennyiség és minőség szempontjából ítélik meg, hanem sokkal inkább gazdasági tőkére (munkaerőpiaci esélyek), és kulturális tőkére (érettségi bizonyítvány, diploma) történő átválthatóság szempontjából.

„Mivel katolikus gimnáziumba járok, így úgy gondolom, hogy általános ismereteket szerzek a mindennapi életre, és hogy szakmai kérdéseket nem tanulok. Többet szeretnék foglalkozni pénzügyi dolgokkal, és a politikával, mert ez érdekel, ezen a területen szeretnék elhelyezkedni majd." (17 éves fiú, 2007)

„Én mindent hasznosnak tartok, amit ott tanultam, kivéve talán az ének-zene, amit nem kellett volna szerintem három évig tanulnom. Szerintem csak azt kellett volna jobban tanítani a tanároknak, ami az érettségi tárgyunk is." (17 éves lány, 2006)

Megfigyeléseink alapján elmondható, hogy a gazdasági orientáltságú magas tőkevolumen, amelyhez a szülők esetében nem társult hasonlóan magas kulturális tőke,[4] csökkenti a gyermekben a felsőoktatási továbbtanulási szándékot. Ezeknél a fiataloknál a szakmai ismeretek, gyakorlati tapasztalatok mihamarabbi megszerzése, és nem az elméleti tudás felhalmozása a fő cél. Többen úgy gondolják, hogy ha később szükségét érzik, akkor majd elvégeznek „valami főiskolát", de a közeljövőben a boldogulásuk szempontjából erre nincs szükségük. Abban az esetben, amikor a szülői kulturális tőke alacsony, és a magas gazdasági tőkevolumen sem garantált, sokkal valószínűbb a továbbtanulás, és erősebb a diplomaszerzés elvárása a gyermekektől, akkor is, ha ez erőfölötti gazdasági áldozatokkal jár a szülők számára.

„Hasznos, mert a szüleimnek van egy vállalkozása, ahol tudom majd ezt hasznosítani, kereskedelmi és marketing szakon tanulok. Továbbtanulni nem akarok." (17 éves lány, 2006)

A főiskolások, egyetemisták szintén alapvetően hasznosnak tartották tanulmányaikat, de nem elégségesnek, legfőbb problémaként a gyakorlati tapasztalatszerzés hiányát említették. Minél kisebb településről származik a főiskolás vagy egyetemista fiatal, annál inkább elégedett, és annál inkább látja optimistán saját munkaerőpiaci esélyeit is, még abban az esetben is, ha tömegszak hallgatója. Ilyen optimista hozzáállást tapasztaltunk egy harmadéves, kommunikáció szakos hallgatónál (aki egy 250 fős évfolyam tagja), és a kommunikáció szakos túlképzésről szóló hírek, és aggályok ellenére úgy gondolta, hogy az a terület, ahol tanulmányait végzi: hiányterület. A megkérdezettek között ez nem volt egyedi eset, más tömegszakok hallgatói is jó elhelyezkedési esélyeket gondoltak maguk számára tanulmányaik során, és optimistán néztek a jövőbe. A negyedéves hallgatók esetében viszont már megjelent a lehetőségeik megkérdőjelezése, a főiskolán a nem tanulással töltött idő, mint elvesztegetett idő is definiálódott.

Az egyik végzős egyetemista az interjúban megdöbbenve és felháborodva számolt be munkaerőpiaci próbálkozásairól, önéletrajza elküldése után elhívták

[4] Ha a szülők esetében magas a kulturális tőkevolumen, akkor ez a jelenség már nem figyelhető meg. Az egyik interjúalany (23 éves lány) például egy kocsmát örökölt jogász édesapjától, aki azonban azzal a feltétellel adta át a jól jövedelmező vállalkozást, hogy lánya közgazdasági diplomát szerez. Mindezt azzal magyarázta, hogy nem akarta, hogy azt mondják a lányára, hogy *„csak egy kocsmáros"*, hanem legyenek tisztában az emberek azzal, hogy ő *„egy diplomás közgazdász, aki vendéglátással foglalkozik, még ha kocsma is az, és nem ötcsillagos szálloda"*.

egy-két állásinterjúra. Az interjú fél napot vett igénybe, pszichológiai tesztek sokaságát töltették ki vele, majd levizsgáztatták az eddigi tanulmányai anyagából, konkrét tényadatokat, elméleteket visszakérdezve, egy gyakornoki álláslehetőség kedvéért. Ezeknél a példáknál reflektálhatunk Zinnecker (2006b: 78) megállapítására, miszerint lehet, hogy a kulturális tőkét jelző megszerzett titulust nem kérdőjelezik meg a társadalomban, de a mögötte lévő tudást időről időre ellenőrzik. Lehetséges azonban, hogy mindez csupán az átalakuló oktatási rendszer és a sokszor bizalmatlan és elégedetlen munkaerőpiac viszonyrendszerét tükrözi, de önmagában egyik szegmensét sem minősíti, és nem az egyén és munkaerőpiac viszonyáról tanúskodik.

„Én például azért is jelentkeztem ide, mert a kommunikáció szerintem a mai világban a legfontosabb, az hogy az emberek jól megértsék egymást. Hogy jól át tudják adni magukat, persze a többi szakma is fontos, de szerintem ebben hiány is van, ez az ok, ami miatt erre jelentkeztem, és remélem, hogy munkalehetőségem is lesz." (23 éves lány, 2006)

„Van, amit lehet hasznosítani, de az anyag nagy része lexikális. A gyakorlat hiányzik." (21 éves lány, 2006)

A hasznosság érzése többeknél az első ténylegesen megélt gyakorlati tapasztalat átélésekor tudatosult. A nehezen megfogható, napi tevékenységekre nem egyértelműen átváltható szakterületek, mint például egy PR-menedzser szakirány tovább tartja bizonytalanságban annak hallgatóit. Sokan még a végzés évében sincsenek tisztában azzal, hogy ha felveszik őket erre a területre dolgozni valahová, akkor mit is kell majd napi szinten csinálniuk. Ezzel ellentétben, a hallgatókban meglévő tényleges tapasztalati tudás következtében „szakmaibbnak" tartott területek, mint például a tanár szak, a jogi, vagy orvosi tanulmányok hasznosabbnak értékelődnek az elvont, nehezen megfogható szakoknál.

„Hát roppant hasznosnak tartom, mert egyrészt emberileg megismerem magam, a tanár szak miatt, másrészt megismerem a biológiát, meg a biológiai környezetet, ami roppantul érdekel." (20 éves fiú, 2007)

„Ha azt vesszük, hogy diák vagyok, akkor elégedett vagyok, meg nem kell sokat tanulni a főiskolán. De sokszor beszéljük, hogy nem is kapunk sokat, így nem fogunk tudni elhelyezkedni szerintem. Nagyon tapasztalatlanok leszünk, sok mindenben. Jó most jó, hogy nem kell csinálni semmit, de később kárát látjuk ennek." (24 éves lány, 2006)

A tanulás, főiskolás-egyetemista lét életmódként való megélése vágyott és irigyelt állapot a középiskolások körében, az önállóság érzete miatt. Igyekeznek ezzel

a korosztállyal keveredni a szórakozóhelyeken, szívesen látogatják a főiskolás törzshelyeket, amit az idősebb korosztályhoz tartozók nem néznek jó szemmel. Ennek ellenére, ha valaki középiskolában jó tanuló, az nem feltétlenül számít „menő" dolognak. A „stréberség", ha valaki „tanulós", az elsősorban negatív jelzője az egyénnek. Ez a fajta értékrendszer addig van érvényben, amíg az „acid perspektivizmus" jelenközpontúsága jellemzi az egyént, és akkor változik meg, amikor felelősséget kezd érezni saját jövője iránt. A főiskolások emiatt rossz véleménnyel is vannak a középiskolásokról, és megfigyeléseink szerint az egyetemisták körében jelenik meg a tanulmányi teljesítmény kifejezetten státuszjelző értékként.

Minden interjúalany elbeszéléséből világosan kiderül, hogy az oktatási intézménytől kész, előre csomagolt, és speciális helyzetekben is alkalmazható gyakorlati tudás biztosítását várják. Nem az érződik az attitűdjeikben, hogy aktív résztvevőként szeretnének elsajátítani valamit, hanem szeretnék, ha megtanítanának nekik valamit, aminek ők passzív befogadói. Konkrét recepteket várnak, és ők maguk nem kísérleteznek sem helyzetekkel, sem feladatokkal, hanem jól vagy rosszul megtanult cselekvési sémák sokaságát alkalmazzák.

A főiskolai vagy egyetemi hallgatói lét egy magasabb kulturális tőke megjelenítője, amit az interjúalanyok státuszjelzőként értelmeznek az ifjúságon belül. Fontosnak tartják jelezni egymás számára, hogy melyikük az, aki felsőoktatási intézmény hallgatója. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy nem szívesen keverednek szabadidő eltöltése céljából a középiskolás réteggel, annak ellenére, hogy a fiatalabbak igyekeznek úgy tűnni (úgy öltözködni, olyan magatartásmintákat követni), mint ha idősebbek lennének. Ezt a főiskolás korosztály azonban nem szívesen veszi, és a státuszjelző öndefiníció nem a korcsoporton belül zajlik, hanem a fiatalabbak felé nyer értelmet. Az egyén baráti társasága, szűkebb környezete erősen kötődik saját korcsoportjához, ahol a korcsoport jelentős része ugyanolyan oktatási intézménnyel áll kapcsolatban, ott egymás felé nem jelenik meg a státuszjelzés fontossága. Zinnecker (2206b: 78) megállapításaira visszautalva megfigyeléseink tapasztalatai alapján elmondható, hogy a kulturális tőke kifejeződése viselkedésbe kódolva is tárgyiasul, és nem láthatatlan többé.

A POLITIKÁHOZ FŰZŐDŐ VISZONY JELLEMVONÁSAI

Az Ifjúság2000©, az Ifjúság2004© és az Ifjúság2008© vizsgálat adatai nagyon alacsony akciópotenciált és politikai aktivitást mértek a 15-29 éves korosztály körében, a kapott adatok alig mutattak némi ingadozást. Korábban ezeknek az eredményeknek megfelelő következtetésekre jutott Fónai és Fábián (1999) is a nyíregyházi fiatalok körében végzett kutatásaikban. Az alacsony aktivitásnak ezen a területen két oka lehet: a nem megfelelő politikai és társadalmi kommunikáció, illetve a nem megfelelő politikai szocializáció (Tamás – Tibori szerk., 2005). Az interjúk során kísérletet tettünk az okok közelebbi feltárására, és megállapíthatjuk,

hogy a politikai és a társadalmi kommunikáció elégtelensége kicsit erősebben hatott a megkérdezettek politikai attitűdjeire, mint maga a politikai szocializáció nem megfelelő volta. Erre abból következtethetünk, hogy amikor a politikai események látványos médiaeseményekké váltak, az ifjúság politikai érdeklődése megnőtt.

A politikai szocializáció szorosan kapcsolódik a szocializáció folyamatához, hiszen a politikai kultúrát és a politikai rendszer működésének sajátosságait az egyén társadalomban élve sajátítja el. A politikai szocializáció folyamatában dől el, hogy az egyén milyen viszonyt alakít ki a politikai rendszerrel, hogyan viszonyul a pártokhoz, választásokhoz, politikai ideológiákhoz, s hogy mennyire aktív részvételt alakít ki a politikai életben (Haskó – Hülvely, 2003: 77). A politikai szocializáció ugyanazokon a színtereken játszódik, mint a társadalmi szocializáció maga, így fontos szerepet kap benne a család, az iskola, a kortárscsoport és a média is, melyek gyakran egymásnak ellentmondásos üzeneteket és befolyásoló impulzusokat közvetítenek, így az egyén politikai beállítódása egy bonyolult és sokváltozós hálóban alakul és formálódik az időben.

Meglepő módon az Ifjúság 2000© és 2004© kutatás eredményeinek ellentmondóan, de az Ifjúság2008© eredményeitől is eltérően kutatásaink során az északkelet-magyarországi régióban megkérdezettek közül többen mondták, hogy érdekli őket a politika. Főként a 2006. októberi események kapcsán figyeltek fel a társadalmi élet e szegmensére, elmondásuk szerint „látványosan történt valami". A történések radikalizmusát, utcai megnyilvánulását azonban a gimnazisták és a felsőoktatásban tanulók szinte egységesen elítélték. Akiket nem érdekel a politika, szavazni ők is elmentek, a döntésben minden esetben szüleik véleményét követték.

Érdekel-e a politika, szükséges-e ahhoz, hogy egy magyar állampolgár, naprakész információkkal rendelkezzen a napi problémákat tekintve? Érdekelnek a helyi társadalom problémái?

„Nem nagyon." (20 éves fiú, 2006)

„Foglalkoztat a politika, fontos tisztában lenni a körülöttünk lévő dolgokkal." (21 éves lány, 2007)

„Érdekel a politika, jó tudni mi történik velünk, nem szeretnék szemellenzővel járni." (24 éves fiú, 2006)

A politikai eseményekre vonatkozó információk beszerzésének forrása alapvetően a média, főként a kereskedelmi csatornák. Másodlagos az internet, de többségük elsősorban a barátait, szüleit kérdezi, és az ő véleményükre ad döntési helyzetben. Az internetet főként a megszerzett információk ellenőrzésére használták.

A megkérdezett fiatalok beszámolóiban megjelenő politikai érdeklődés azonban nem a mögöttes társadalmi vagy ideológiai tartalmakra vonatkozott elsősorban, hanem a médiaeseményekként megjelenő konkrét cselekvésekre. Az interjúalanyok közül egy kivételtől eltekintve (21 éves fiú) nem igazán tudott különbséget tenni jobb

és baloldali eszmék, liberális vagy konzervatív nézetek között, annak ellenére, hogy mind történelemből, mind állampolgári vagy társadalomismeretből már találkozniuk kellett volna ezekkel a fogalmakkal. A nacionalizmusról a skinheadekre asszociált némelyikük, többségük nem érzi fontosnak, és nem tulajdonít jelentőséget: például a kokárda viselésének, vagy bármilyen nemzeti ünnepségen való részvételnek.

„Ez is amolyan képmutatás szerintem, kirakom a kokárdát, übermagyarkodok, persze a másiknak ott teszek be, ahol tudok, mert mondjuk nem arra szavaz, mint akire én, vagy több pénze van, vagy mittudomén. Én ilyen módon nem szívesen magyarkodok." (21 éves fiú, 2006)

A napi politikára való odafigyelés mértéke és annak tudatossága az életkor előrehaladtával nő. Ennek hátterében az a jelenség állhat, hogy az egyén folyamatosan kezdi felismerni, hogy jövőbeni lehetőségeit, a cselekvési színtereit nagyban meghatározza az adott politikai helyzet, mert attól sem a társadalom, sem a gazdaság problémái nem függetleníthetőek. Akkor szembesül ezzel leginkább, amikor az önálló egzisztencia megteremtésén és megszilárdításán dolgozik. Visszautalva 1999-es kutatásaink tapasztalataira (Horkai, 1999), a politikai attitűd, vagy politikai jellegű szubkultúrák léte a skinheadeket kivéve nem jelent meg. Ma a vizsgált csoporton belüli szubkultúrák elkülönüléséről sem beszélhetünk igazán, mégis az érződik, hogy az ifjúság, ha politizál, akkor a radikalizmus irányába mozdul el. Ez a politikai attitűd azonban főként a jövőkép nélküli, és alacsony tőkevolumennel rendelkező fiatalokat jellemzi, akik számára a politikai radikalizmus, és az ennek segítségével remélt elérhető változások jelenthetik az élhető feltételek megteremtődését. Érdekes megfigyelni, hogy a radikális változásokat sürgető politikai beállítódás mögött sem fedezhető fel az ifjúság körében az aktív tenni akarás, a konkrét konstruktív javító szándék, vagy az erre vonatkozó cselekvések, hanem akárcsak a felnőtteket, őket is a dekonstruktív politizálás jellemzi.

A politikára, mint médiaeseményre vonatkozó érdeklődés mellett, a politikára, mint társadalmi aktivitásra vonatkozó érdeklődés azonban továbbra sem jellemzi a fiatalokat, ez mutatkozik meg a civil aktivitás, vagy az önkéntességre való hajlandóság hiányában is. Jancsák Csaba és Matiscsák Attila (2004) diákmozgalmak és diákönkormányzatok két évtizedét összevető tanulmánya is rávilágít az ifjúság körében végbemenő politikai attitűdök változására, amelynek kiemelt szimbóluma a jelenben is az oktatási rendszer keretein belül történő önérvényesítés és érdekképviselet gyakorlata. A középiskolákban a diákönkormányzatok sok helyen csak névlegesen, adminisztratív szempontból léteznek, és csak erős tanári motiválás, és aktív tanári részvétel mellett képesek funkciójukat nagyjából betölteni.[5]

[5] A tanulmány szerzője 1999-2001 között az Abaújszántói Mezőgazdasági Szakképző Iskola tanáraként ellátta a diákönkormányzat működését segítő feladatkört is. A középiskolai diákönkormányzatok működésére vonatkozó tapasztalatai az ottani személyes megfigyeléseinek eredményei.

A felsőoktatásban az oktatói közreműködés ugyan nyilvánosan nincs jelen, de jelentős változások történtek a hallgatói önkormányzatokhoz vagy testületekhez fűződő hallgatói viszonyulásban. Ezt a legjobban a tagok választásának körülményeinek átalakulása tükrözi, a kilencvenes években, de még a 2000-es évek elején is az volt a jellemző, hogy önkéntes hallgatói képviselőjelöltek korteskedtek egymással a meglévő képviselői helyekért (Jancsák – Matiscsák, 2004). Ma a hallgatói önkormányzatok próbálnak plakátok segítségével az önkormányzat munkájában részt vevő hallgatókat toborozni, mert az alsóbb évfolyamokról többnyire egyáltalán nincs jelentkező a feladat betöltésére, nemhogy több korteskedő versengne a meglévő helyekért. Jancsák és Matiscsák (2004) megállapításai szerint az adott korosztály politikai szerepvállalását és attitűdjeit előre vetítheti a diákmozgalmakhoz, diákönkormányzatokhoz fűződő viszonya, ebben az esetben a jelenkori ifjúsági kultúrák tagjainak attitűdjei a jövőbeni társadalom politikai „acid perspektivizmusát", vagy perspektíva nélküliségét vetítik előre meglehetősen pesszimista jövőképként.

ÖSSZEGZÉS

Az északkelet-magyarországi ifjúság társadalmi kapcsolatairól vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy számos ellentmondásos vonás jellemzi azokat. A barátságok meghatározóak a vizsgált csoport körében, a barátok száma az életkor előrehaladtával csökken. A baráti társaságok szűkek és zártak, a fiatalabb korcsoportok tagjait elutasítják. A közösségi oldalak nem a kapcsolatok kialakítását, hanem azok fenntartását segítik, az ismerkedés személyes esemény. Az internetet nem elsődleges információforrásként, hanem a megszerzett információk ellenőrzésére használják. A felsőoktatás expanziójának következményeként megjelent nagy létszámú évfolyamok és tanulócsoportok nem a szélesebb kapcsolati háló kialakításában segítik a hallgatókat, hanem katalizátorai az elmagányosodásnak, abban az esetben, ha egyéb csatornákon nincs lehetősége az egyénnek a tanulótársaival való kapcsolatteremtésre. A lázadó magatartás a vizsgált csoportnál nem a szülők ellen irányul, hanem főként a média szereplői és a politikusok ellen, ami szélsőséges esetekben politikai radikalizmusban mutatkozik meg. Összességében azonban a politikai érdeklődés és aktivitás mértéke továbbra is alacsony a vizsgált csoport tagjai között, az érdeklődés elsősorban a médiaeseményként megjelenő politikai aktivitásokra irányul.

IRODALOM

Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés.* Budapest: Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda

Fónai Mihály (1998): *Szubkultúra, kulturális aktivitás, ízlés és művelődési szokások nyíregyházi középiskolások körében.* Nyíregyházi Főiskola, Neveléstudományi Tanszék (Kézirat)

Fónai Mihály–Fábián Gergely (1999): Nyíregyházi fiatalok politika és demokrácia képe. In: *A demokrácia 10 éve. V. Politológus Vándorgyűlés.* Nyíregyháza, 112-122

Haskó Katalin–Hülvely István (2003): *Bevezetés a politikatudományba.* Budapest: Osiris

Horkai Anita (1999): *Screenagerek. A techno-kultúra megjelenései a mai Magyarországon.* Budapest: MTA-PTI Etnoregionális Kutatóközpont

Horkai Anita (2009): Tér és idő. Ifjúsági kultúrák Északkelet-Magyarországon. In: Jancsák Csaba (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúság világáról.* Szeged: Belvedere Meridionale, 193-205

Horkai Anita–Varga Ilona–Szabó István (2007): *„A fiatalok mindenre fogékonyak, csak kezdeményezni kell". Ifjúsági helyzetkép Hajdúnánáson 2005-2006.* Új Ifjúsági Szemle 2007 (1): 112-123

Jancsák Csaba–Matiscsák Attila (2004): A hallgatói mozgalmak és az önkormányzatiság a '80-as, '90-es években – Két esettanulmány tükrében. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben.* Szeged: Belvedere Meridionale, 150-165

Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László (szerk.) (2002): *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet

Szabó Andrea–Bauer Béla (szerk.) (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés.* Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet

Tamás Pál–Tibori Tímea (szerk.) (2005): *Ifjúságpolitikák.* Budapest: Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI

Zinnecker, Jürgen (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 69-94

Gábrity Molnár Irén[1]:

A REGIONÁLIS IDENTITÁS ÉS AZ EURÓPA-ORIENTÁLTSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI A VAJDASÁGBAN – GENERÁCIÓK A TÁJTUDATRÓL ÉS AZ EURÓPAI UNIÓRÓL

BEVEZETŐ

A Vajdaságban elvégzett, időszerű szociológiai identitáskutatások áttekintése során, több kérdés merült föl bennem:

1.) A vajdasági magyarok között ismert erős regionális tudat, vajon akadályozza-e az európai identitásukat? Melyek a tájtudat időszerű komponensei a térségben?

2.) A régióban élő ifjú nemzedék ragaszkodását a szülőföldhöz (a régióhoz), fokozatosan felváltja-e az Európa-orientáltság? Milyen jövőkép alakul ki a vajdasági magyar fiatalokban Szerbia EU csatlakozásának közeledésével?

A kérdésekre nem tudtunk egyértelmű választ adni, de bizonyos minősítéseket és becsléseket már igen. Abból a hipotézisből indultunk ki, hogy az Európai-orientáltság indikátorai között elsősorban az önmeghatározó tájtudat, valamint a migrációs hajlam/szándék mond legtöbbet a vajdaságiak magatartásáról e téren. A felnőtt magyar lakosság megkérdezése során többször találkoztunk olyan kutatási eredményekkel, melyekben kifejezetten vajdasági magyarnak vallották magukat, de emellett Európa-pártinak is, miközben a Szerb és a Magyar állam felé nagyfokú távolságtartás mutatkozik! Leegyszerűsítve: az erős regionális tájtudat a szülőhelyhez (Vajdaság) való ragaszkodást jelenti, de ugyanakkor az ifjúság jövőképében benne van az elégedetlenség és a migrációs vágy. (esélyt adó térségmegelés, megélhetőségi tervek).

Az európai csatlakozást nem csak a politikusoknak, de a tömegeknek is fel kellene vállalniuk. Ez nem könnyű dolog, ha figyelembe vesszük, hogy a balkáni zűrzavarban és a nehezen demokratizálódó társadalmi légkörben, a szerbiai lakosság jelentős része elvesztette társadalmi szerepvállalásának motiváltságát, ki akar maradni a változások forgatagából. A szakemberek szerint ún. „balkáni fatalizmus" szindrómája uralja őket, mint a tehetetlenség, a passzivitás, vagy az apátia. A lakosság nagy részének elege van a háborúból, az erőszakból, a bizonytalanságból, sőt a politikából is. Eluralkodtak azok az érzések, amelyek egy válságos társadalomban dominálnak:

[1] A szerző az Újvidéki Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar és a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar tanára, az MTA köztestületi tagja, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke és a Regionális Tudományi Társaság alelnöke, Szabadka; irengm@tippnet.rs

az aggodalom, a félelem, a tehetetlenség, és a düh. Ennek következtében, az Uniós csatlakozás előnyeivel szemben az emberek bizalmatlanná váltak.

1. A TÉRSÉG TÁJALAKÍTÓ ELEMEIRŐL

A térség materiális feltételeinek alapos elemzése nélkül, a továbbiakban bemutatjuk a terület állapotát befolyásoló előzményeket. A Titói korszak viszonylag kedvező, vagy inkább fejleszthető állapotokat biztosított a régiónak. A Jugoszlávia/Szerbia gazdaságát a kilencvenes években zajló háborúk viszont teljesen szétzilálták, talpra állítása a becslések szerint is legalább két évtizedet igényel. A balkáni háború alatt Jugoszlávia ENSZ-tagságát felfüggesztették, majd 1992 közepétől gazdasági szankciókat vezettek be. A Daytoni egyezmény[2] feltételeinek teljesítését követően 1995-től enyhítették a szankciókat. 1998 tavaszától, az ismert koszovói események eredményeként ismét a legszigorúbb gazdasági büntetőintézkedések érvényesültek Szerbiában, amit a NATO bombázásai[3] által okozott károk tetőztek. Ezek után az ország ipari termelése visszaesett az 1990-ben elért szint 40%-ára, a hiperinfláció miatt összeomlott a pénzügyi rendszer. Az egyre zsugorodó vállalati és lakossági tartalékok fedezték a fokozatosan növekvő kereskedelmi hiányt. Az ország majdnem 1 milliónyi munkanélkülit próbált eltartani. A feketegazdaság részesedése a gazdasági folyamatokban megközelítette a 40–45%-ot. Milošević bukásával (2000) a JSZK előtt újra lehetővé vált, hogy a társadalmi-gazdasági reformok által a közeljövőben ismételten tagja legyen azoknak a nemzetközi, pénzügyi szervezeteknek, amelyekből a '90-es években kizárták, sőt az időszerű demokratizálódó hatalom jóvoltából majd egyszer az Európai Uniónak is[4].

Figyelembe véve az általános, szerbiai gazdasági szempontokat, a magyarlakta vajdasági területek (Szabadka, Magyarkanizsa, Zenta) fejlettsége megalapozott, hi-

[2] Az amerikai Dayton város közelében, 1995. november 21-én Alija Izetbegovic bosnyák, Franjo Tudjman horvát és Slobodan Milosevic szerb államfők írták alá a délszláv háborúnak véget vető boszniai békeegyezményt.

[3] Az észak-atlanti szövetség 1999. március 24-én este nyolc órakor mérte az első légi csapást Szerbia-Montenegróra. Az albánok üldözése miatti, elrettentő bombázássorozat még 77 napon át tartott. A 2300 légi csapástól országszerte 148 lakóház, 62 híd, 300 iskola, kórház, közigazgatási épület, és 176 műemlék semmisült meg, mintegy ezer katona és rendőr, valamint 2500 polgári személy esett áldozatul, a sebesültek száma pedig 12 500 körül volt. Elpusztult az ország villamos kapacitásának egyharmada, súlyos károkat szenvedett az olajfinomító, és durva becslések szerint 30 milliárd dollár kár érte a gazdaságot. A mai napig mintegy 30 ezer, szegényített uránt tartalmazó lövedék van szétszóródva az országban.

[4] Az ország bel- és külföldi tőkehiánytól szenved, mivel egyes becslések szerint a gazdaság egészséges dinamizmusának beindításához 20–22 milliárd USD azonnali tőkére lenne szükség, továbbá fontos feltétel lenne normalizált viszonyok kialakítása a szomszédos országokkal, elsősorban a volt jugoszláv köztársaságokkal. Ez a folyamat elindult ugyan, de a belső politikai viszonyok (Koszovó státusa, a hágai nemzetközi törvényszékkel való nem teljes együttműködés) miatt igencsak lassan halad.

szen községei gazdaságilag életképesek.[5] Marginalizálódás figyelhető meg az északi határrégió két településén, Csókán és Adán, mivel itt a legtöbb mutató alatta van a vajdasági átlagnak. Az összes többi magyarlakta község meghaladja a tartományi átlagot, vagy legalább is ezen a szinten mozog. Némely község, az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján, mint Szabadka, Magyarkanizsa, vagy Törökkanizsa az élen járnak. A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el, mert Szabadka és Zombor kivételével, a többi település a vajdasági átlagadatoktól lemarad (főként Csóka). Az utak állapota Szabadka és Ada környékén a legrosszabb, míg az orvosi ellátásban a legtöbb hiányosság Csókán, Adán és Magyarkanizsán mutatható ki.[6]

Kiindulásunk alapja, hogy a tájidentitás kialakulására hatással vannak a materiális és immateriális elemek,[7] hiszen a társadalmi-gazdasági tevékenységeknek tájalakító szerepük van, akkor feltételezzük, hogy a vajdasági lakosság Európa-orientáltsága is sokban függ ezektől a tényezőktől. A jelen tanulmányban a vajdasági magyar (felnőttek és külön a fiatalok) lakosság kapcsán keresünk összefüggést a materiális tényezők által nyújtott életfeltételek, a jövőkép, a regionális tudat kialakulásában, valamint az Európai Uniós csatlakozás lehetőségében. Azok az indikátorok, amelyek segítségével szemléltetjük az életteret, vagyis a tájhasználatot, a következők: a tájtudat komponenseinek elemzése, a társadalmi mobilitás lehetőségei (munka, továbbtanulás, migráció).

2. A TÁJTUDAT ELEMEI VAJDASÁGBAN

A tájidentitás jellemzője, hogy mérhető a térben tapasztalható mozgás és az útvonalak használata (napi, heti, havi, évi gyakoriságban). Ezt a jelenséget mutatják, a lakóhelyi kötődések szubjektív megítélése, utazási szokások, napi ingások gyakorisága és céliránya. A Kárpát-Panel kutatás[8] bizonyította, hogy a vajdasági

[5] Vajdaság természetföldrajzilag a tradicionális alföldi gazdálkodás térségébe tartozik. Szerbia iparilag legfejlettebb része. Elsősorban a mezőgazdaság, az élelmiszer-, a fém- és vegyipara, továbbá az építő- és a textilipara jelentős. A tartomány területén 1,78 millió hektár kitűnő minőségű termőföld van. A jó minőségű föld a mezőgazdaságban és az élelmiszer-feldolgozóiparban dolgozóknak ad lehetőségeket.

[6] Lásd: Takács Zoltán tanulmányát a Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek című kötetben, 2006.

[7] Lásd: Gábrity Molnár Irén: *Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében*, a Magyarságkutató Tudományos Társaság Regionális erőnlét kiadványában (2008). 9-72 oldalak

[8] Lásd a Gyorsjelentés 126. oldalán. A Kárpát-Panel 2007 kutatás szereplői: MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézet (Magyarország, főpályázó), Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Erdély-Románia), Fórum Kisebbségkutató Intézet (Felvidék-Szlovákia), LIMES Társadalomkutató Műhely (Kárpátalja-Ukrajna), Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság-Szerbia). A kutatás célja az identitás-felmérés és időszerű magatartásvizsgálat volt. Módszertana egyszerű véletlen mintavétel mechanikus kivá-

magyarok életvitelük szempontjából lakóhelyi kötődésüket tekintve 55%-ban a térséghez kötődnek, míg 42%-ban inkább a településhez. 20% érzi magát vajdasági polgárnak, míg 11% egy bizonyos kistérséghez kötődik. A szórványban élők 16%-a szórványként nevezte meg kistérségét, míg a többnyire magyarok lakta térségek csupán 8%-a nyilatkozott úgy, hogy a tömbben élő magyarsághoz tartozik. A településhez való kötődés szintén jelentős: 29%-uk kifejezetten falusi magyarnak, 13%-uk pedig városinak tartja magát. A vajdasági magyarok életvitelük szerint csak 3%-ban kötik magukat Szerbia polgáraihoz.

1. táblázat: Regionális tudatformák a vajdasági magyaroknál

Térséghez tartozás önbesorolása		1 – egyáltalán nem	2	3 – közepesen	4	5 - nagyon erősen	Összes válaszadó
Térség neve	Vajdaság	9	30	112	246	**985**	1382
	A település, ahol születtem	56	57	158	208	**885**	1364
	A kisrégió, ahol élek	32	39	170	299	**831**	1371
	Európa	273	164	323	249	**351**	1360
	Szerbia	**348**	292	**380**	173	163	1356
	Kelet-közép Európa	**420**	222	**402**	187	116	1347
	Magyarország	**665**	242	249	101	98	1355

Viszonylag negatív a viszonyulásuk Magyarországhoz, Kelet-Közép Európához és Szerbiához. A konkrétan megélt tájtudat láthatóan nem fejezi ki azokat az elképzeléseket, kitörési pontnak vélt reményeket, amelyet a térség magyarsága az Európai Unióhoz köt. Az Európához való tartozást a válaszadók „csak" a közepes, 3,18 átlagjeggyel osztályozták (1-5 terjedő skálán). Összesen hatszázan osztályoztak négyessel, vagy ötössel (nagyon erős kötődés), ez pedig a minta 44%-a.

Az egyes térségek iránti ragaszkodás átlagértékei a következő táblázat láthatók:

2. táblázat: Regionális tudatszint átlaga egyes térségek esetében

Sorszám	**Az egyes térségekhez tartozó válaszok középértéke**	Átlag*
1.	Vajdasághoz tartozónak érzem magam	4,57
2.	A kisrégióhoz tartozónak érzem magam, ahol élek	4,36
3.	A településhez tartozónak érzem magam, ahol születtem	4,33
4.	Európához tartozónak érzem magam	3,18
5.	Szerbiához tartozónak érzem magam	2,64
6.	Kelet-közép Európához tartozónak érzem magam	2,52
7.	Magyarországhoz tartozónak érzem magam	2,06

lasztásának techhnikája, a mintavételi lépcsők szerint pedig a régió, körzetek, azon belül a magyarlakta községek, települések. Vajdaságban a 380 fős lekérdezést, 17 községben végeztünk el, ami 26 települést ölelt fel Bácska és Bánát térségben.

* (Footnotes) 1 Ahol az 1 – egyáltalán nem; 5 – nagyon erősen

A vajdasági magyaroknak feltűnően erős a kötődésük a Vajdasághoz. Nagy valószínűséggel ez a tartomány az a térség, amelyhez az ott élő magyarok történelmileg és életvitelszerűen is tartoznak. Utána a kistérségek következnek, a szülőhely és az élethely szempontjából. A felnőtt magyar lakosság Magyarországhoz való tartozása a legkevésbé szoros, de a kelet-közép európai tudatuk is hivalkodóan gyenge. Az anyaországtól való távolságtartást, (2007-es felmérés szerint) feltételezhetően, a kettős állampolgárság kérésének a sikertelensége okozhatta (2004. évi eredménytelen szavazás Magyarországon, a magukat magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon élő, nem magyar állampolgárok kedvezményes honosítását lehetővé tévő törvény megalkotását elrendelő kérdés kapcsán). Ugyanakkor, nem meglepő, hogy a régi Jugoszlávia szétesése után, valamint Szerbia bizonytalan államisága miatt, a válaszadók „eltávolodásához" vezetett az anyaországgal szemben.

Vajdaság Szerbia legészakabbra fekvő tartománya, ha ezt vesszük figyelembe, direkt határos az Európai Unióval, így logikusnak tűnik, hogy Európa kapujában a lakosság elvárásai elsősorban az Európai Uniós csatlakozás felé hajlanak. Egy 2004-ben elvégzett kérdőíves jelenségvizsgálatból kitűnik,[9] hogy különböző aggodalmak domináltak a magyar lakosság körében.

3. táblázat:

A társadalommal kapcsolatban mi aggasztja Önt leginkább?	Válaszadók száma	%
A világtól való lemaradásunk	1 322	32,0
A gazdasági reformok lassúsága	1 237	30,0
Vajdaság autonómiájának elérése	915	22,2
A Nyugat állandó zsarolása	199	4,8
Szerbia jövője	190	4,6
Egyéb	130	3,2
Szerbia-Montenegró Államközösség jövője	108	2,6
Összes válaszoló	4 101	99,4
Nincs válasz	24	0,6
Megkérdezettek száma	4 125	100,0

Három problémakör aggasztotta tehát a vajdasági magyarlakta községek választópolgárait:[10]

– Elsősorban lemaradás a világtól és Európától
– Másodsorban a gazdasági reformokban való lemaradás
– Harmadsorban Vajdaság autonómiájának az elvesztése

[9] A szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Vajdasági Ifjúsági Fórum szervezésében 2004 márciusában végzett véleménykutatás, nyolc vajdasági magyarlakta község felnőtt lakosságának körében (a téma: elégedettségi szint a reformtörekvések ütemével – 4125 kitöltött kérdőív).

[10] Közérzeti barangoló, Szerk.: Gábrity Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 5, Szabadka, 2005. 13-36 oldalak.

Megjegyzem, hogy Szerbia, vagy az akkori államközösség jövője, vagy Nyugat zsarolása a Hágai törvényszék előtt a vádlottak kiadása kapcsán, nem érdekelte a magyarokat.

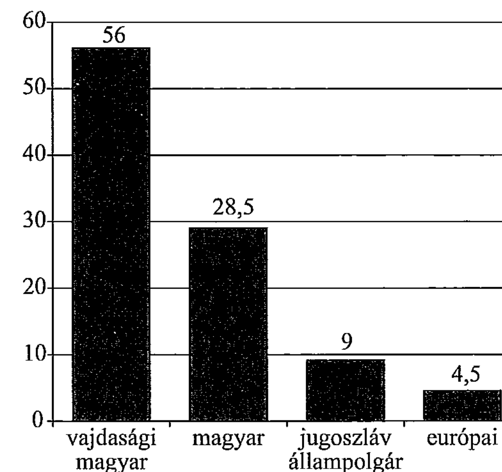
A szerbiai közérzetvizsgálatokból publikált adatok[11] alapján, többek között megállapítottuk, hogy a lakosság kulturális szintjének, a történelmi múltnak, a nemzettudatnak és a regionális tudatkülönbségeknek köszönhetően, az egyes országrészek lakossága más-más magatartással fogadta az Európai Uniós csatlakozás folyamatában jelentkező változásokat. Az Európa felé vezető úton nem minden társadalmi csoport siet egyforma lelkesedéssel; sőt a szerbiai reformtörekvések üteméről, és az Európai Uniós csatlakozásról az egyes társadalmi közegek véleménye különbözik.

A felnőtt lakosság egészéhez igyekszünk viszonyítani *a fiatalok (15-29 évesek)* véleményét. Megfigyeltük egy korábbi ifjúságkutatási (Mozaik-2001)[12] eredményeinkben a vajdasági magyar fiatalok önbesorolását, ahol az identitáskérdésekre a következő válaszokat adták: elsődleges identitásként legtöbben a vajdasági magyart választották (56%), majd a magyarságot (28,5%). Elsődleges identitásként 2001-ben még az akkori jugoszláv állampolgárság, de az európaiság is ritka volt a válaszokban. Nem csoda, hogy a fiatalok közvetlenül Milošević leváltása után, sőt a vízumkényszer mellett, nem remélhették a gyors közeledést Európához.

[11] Lásd az EU csatlakozást koordináló belgrádi iroda adatait: ЕВРОПСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ГРАЂАНА СРБИЈЕ, Представљање резултата истраживања јавног мнења 2006. www.seio.sr.gov.yu (10. 11. 2007)

[12] Lásd a Mozaik 2001, Gyorsjelentés, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében kötetet (240-288 oldalak); A vajdasági minta a magyar fiatal lakosság életkora, neme és iskolai végzettsége szerint, valamint lakhelye (regionális, települési) szerint reprezentatív volt. A kérdőívezés eredményeként 1526 (1017 magyar és 509 szláv) személy kérdőív adatai kerültek a véletlenszerű mintába. A vajdasági magyarok adatainak elemzése képezte a kutatás fő célját, míg a nem-magyar (főleg szláv) csoport tagjai kiegészítő (összehasonlításra alkalmas) mintát alkottak.

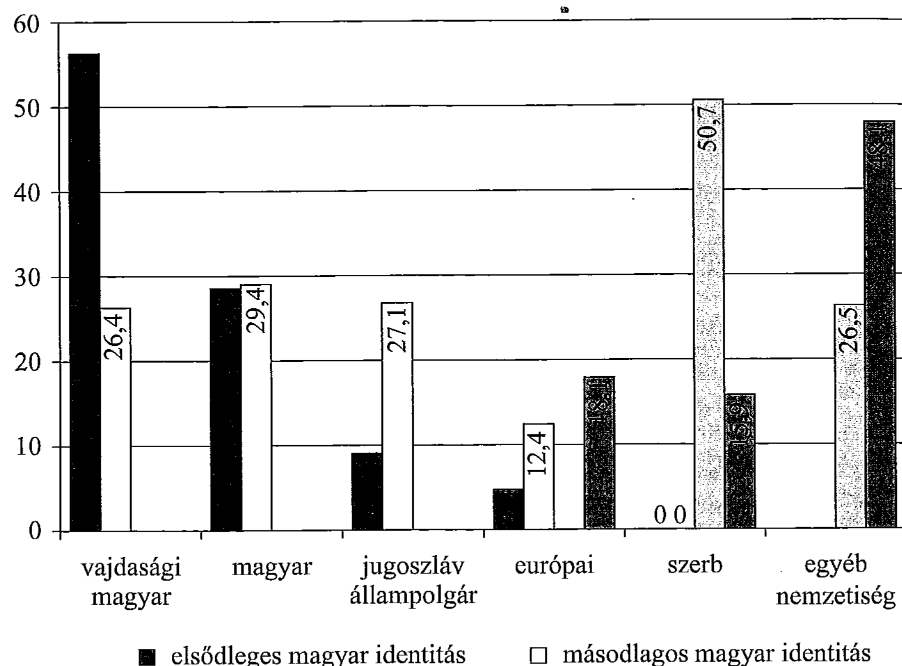
1. ábra: A vajdasági fiatalok elsődleges identitástudata (%)

Az ezt követő kérdésben arra kerestük a választ, kikként nyilatkoznának meg másodsorban. A szekundáris identitásban már megnőtt a magukat jugoszláv állampolgárnak vallók száma (27,1%), de az európaiak száma is (12,4%). Második identitásként majdnem 30%-uk szintén a magyart, 26,4% pedig a vajdasági magyart választotta. Vajdaságban tehát a megkérdezett fiatalok elsősorban (84,5%) a magyarságukat vélték a legfontosabbnak, de 56,5% második identitásuknak is ezt tartották. Rendhagyó dolognak tűnik, hogy a vajdasági magyar fiatalok mindkét identitáskérdést egybevetve sem vallották nagy számban jugoszlávnak magukat (9+27%). Ez a tény abból ered, hogy az országhatárok felbomlása után, már nem is igen tudták „melyik Jugoszláviának" az állampolgárai: a Titóiban születtek, de a kis-Jugoszlávia határai bizonyos értelemben definiálatlanok maradtak. 2001-ben, viszonylag kevés fiatal (4,5+12,4=16,9%) vallotta magát európainak (akár az első, akár a második identitás hovatartozásaként).

A kontrollcsoport elemzésénél látható, hogy a szláv minta esetében elsődleges identitásként a megkérdezettek 50,7%-a szerbnek, a többiek (26,5%) pedig főként egyéb nemzetiségűeknek (montenegrói, szlovák, ruszin, román, német stb.) vallották magukat. A másodlagos identitásnál többségben van az „egyéb nemzetiség" kategóriák (48,1%), ami magyarázható azzal is, hogy a vegyes házasságokból származó válaszadóknál a családban nem domináló nemzeti hovatartozás fogalmazódik meg másodsorban. 2001-ben már biztató eredmény volt, hogy a Vajdaságban élő szlávok (szerbek) mintájának mintegy 18,1%-a európainak vallotta magát (főleg másodlagos identitás gyanánt). A vajdasági szerb ifjak közül, még a magyar fiataloknál is többen nyilatkoztak európaiságukról. Becslésünk szerint ez az akkori Đinđić kormány nyitottságának és lendületének a hatása volt.

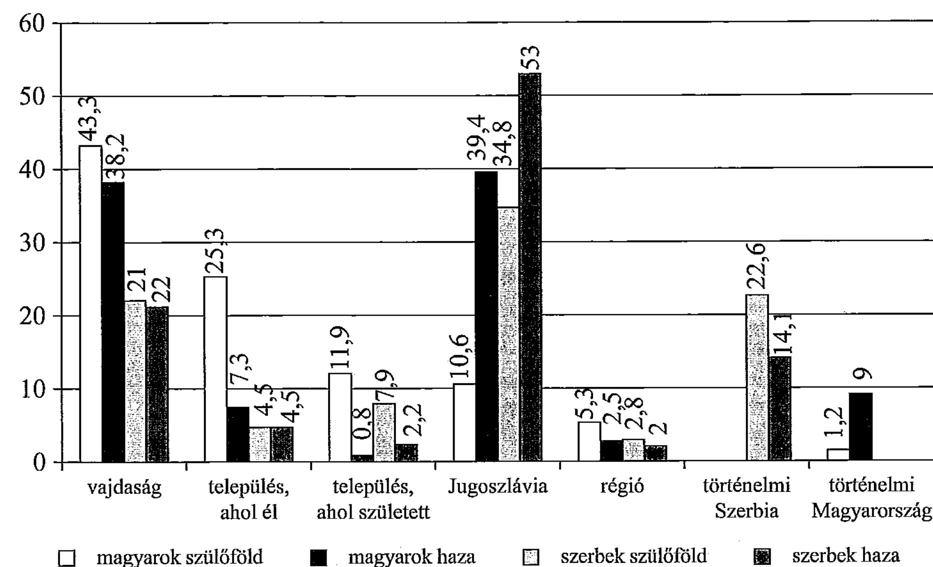
2. ábra: A fiatalok identitásáról adott nyilatkozatok

A 2001. évi felméréskor a vajdasági magyar fiatalok legtöbb része szülőföldjeként Vajdaságot választotta (43,3%). A vajdasági autonóm terület tudata, úgy is működik, mint a szülőföld fogalma. A válaszadók 25,3% szülőföldként azt a települést említette ahol jelenleg él, 11,9%-uk azt a helységet ahol született, vagyis a fiatalok 37%-a településhez kötötte a szülőföld fogalmát. Jugoszláviát már csak 10%-uk választotta szülőföldjéül. A haza fogalma a magyar fiataloknál két területre osztódott fel: a minta 39,4% hazájául Jugoszláviát választotta, 38,2% viszont Vajdaságot. A települések és a régiók, mint „haza fogalom" nem jelentősek. A megkérdezettek jelentéktelen száma ismeri el hazájaként a történelmi Magyarországot. Jelentős mértékben a fiatalok tudatában a Vajdaság, mint területi egység dominál. Összesítve, szülőföld, vagy haza minősítésben a Vajdaság kiemelkedő helyen áll.

A nem-magyar, vagyis a szláv válaszadók közül legtöbben Jugoszláviát tartották szülőföldjüknek (34,8%), második helyen pedig a történelmi Szerbia és Vajdaság (egyenlő arányban) szerepelt. Hazaként e csoport abszolút többsége (53%) Jugoszláviát ismerte el, ez a magyarok véleményéhez viszonyítva számottevőbb. Második helyen a szlávok Vajdaságot fogadták el hazájuknak (21%), míg harmadik helyen a történelmi Szerbiát említették (14,1%).

3. ábra: Szülőföld és haza fogalmáról adott válaszok

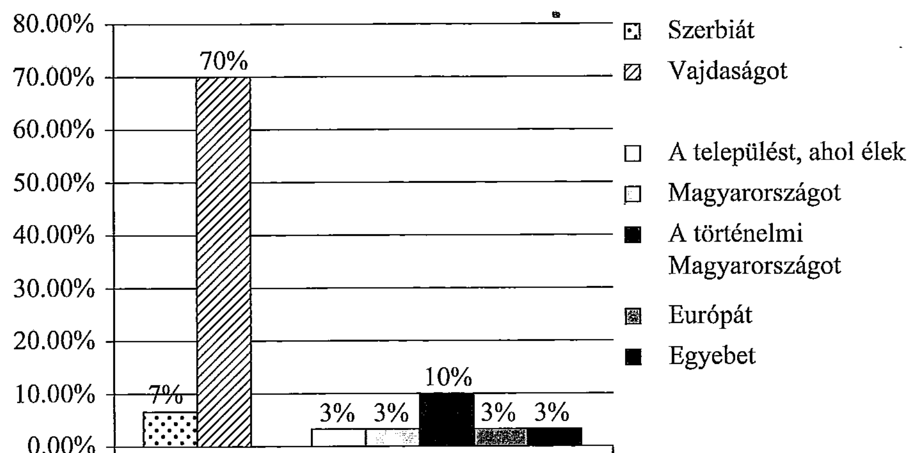
A magyar fiatalok nemzeti tudatáról, migrációs hajlamukról és az Európai Unióról alkotott véleményükről, a Mozaik-2001 kérdései alapján, utólag a szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hallgatóinak körében végeztünk[13] kérdőíves felmérést (2009 októbere)[14]. A megkérdezettek öndefiniálása nem okozott meglepetést, amikor kimutatta a nemzeti és a tájtudat egybeforrását. A megkérdezettek 66,67%-a vajdasági magyarnak, 30% magyarnak, míg 3,33% magyar anyanyelvű szerb állampolgárnak vallotta magát.

Legtöbben (70%) nemcsak szülőföldjüknek, hanem hazájuknak is Vajdaságot tekintik, amit a történelmi Magyarország és Szerbia követ. Európaiként senki sem határozta meg identitását. A haza meghatározásakor nagy számban Vajdaság vezetett, de sokan Európát is megjelölték (3%).

[13] Mohácsi Huba a 8. VMTDK-ra (Szabadka) végezte el a kutatást, és elemezte az eredményeket 2009-ben. Témavezetője: Gábrity Molnár Irén volt.

[14] A kérdőívet 30 egyetemista töltötte ki, akik Vajdaság 19 különböző településeiről származnak (6 zentai, 4 szabadkai, 2 topolyai, 2 csantavéri, 2 bácskossuthfalvi, 1 kishegyesi, oromi, rábéi, csókai, moholi, szenttamási, adai, palicsi, gunarasi, magyarcsernyei, törökkanizsai, óbecsei, péterrévei és horgosi egyetemista töltötte ki az általunk felkínált kérdőívet).

4. ábra: Mit tekintesz hazádnak?

2004-ben a vajdasági/újvidéki *szerb fiataloknál* a felmérés során szintén érdekes kép mutatkozott. Összehasonlítva, Budapesten és Újvidék városában 2004-es év folyamán 298 magasan szakképzett/értelmiségi fiatalt kérdeztek meg,[15] a nemzeti és európai identitásukkal kapcsolatban. A kutatás megállapította, hogy a két városban élő különböző állampolgárságú fiatalok között statisztikailag mérhető és jelentős különbség volt:

A budapesti minta jelentős és pozitív összefüggést mutatott ki a nemzeti és európai identitás között, vagyis az, akinek fontos volt a nemzeti, fontos az európai identitás is. A pestiek viszonylag magas nemzeti és európai tudata egymással párhuzamos, mert Európában szeretnék megtartani magyarságukat. A kutató szerint az európai értékek nem zárják ki a nemzetit, sőt egyszerre is meg lehet őket élni. Magyarország lakossága egyébként a történelemben európainak élte meg önmagát, így a nemzeti és európai tudat már régóta együtt létezik. Van tehát kettős identitásépítés is.

Szerbiában az Európa-orientáltak, a nemzeti és európai identitás között alacsony korrelációt fedezetek fel. A szerb nemzeti identitás a háborús évek történései után Szerbiában úgy látszik „összekuszálódott", nincs egységes érték összefüggésben. Az újvidékiek nemzeti és európai identitása között negatív előjelű összefüggés van, ami azt jelenti, hogy a szerbség és az európaiság között, a megkérdezettek nem keresnek semmilyen kapcsolatot, mintha független dimenzióban jelennének meg. Az európai identitást nemzetfelettiként fogták fel. A pozitív európai identitás

[15] Varga Anna (Temerin) pszichológia szakdolgozatának elkészítése során az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon, 150 (25-35 év közötti) szerb nemzetiségű újvidéki lakost/fiatalt, és 148 magyar nemzetiségű budapestit embert kérdezett meg azzal a céllal, hogy felfedje milyen kapcsolat van a nemzeti és európai identitás között egyik, illetve másik országban. A szakdolgozatát a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) archívumába helyezte.

egyébként legtöbbször az Európai Uniós csatlakozási hajlamot is lefedte, különösen az újvidéki fiataloknál.

A kutató feltárta a fiatalok körében fellelhető tényezőket az európai orientáltság mellett és ellene is.

4 táblázat: Az európai orientáltságot meghatározó tényezők

Álláspont
Az európai nemzet kialakulása az ideál, ami felé törekedni kell
Az európai lakosok új európai kultúrát és életmódot kell kiépíteniük
Az EU a benne élő nemzetek jobb jövőjét fogja jelenteni
Támogatom az európai együttélés során kialakult új kultúrát és életmódot
Az emberi és pénzügyi potenciálok egyesítésével lehet jobb jövőt teremteni Európában
Az európai identitás miatt érdemes lemondani saját nemzeti identitásunkról
Jövőnk az egyesült Európában van
Elsősorban európai vagyok, s csak ezután saját nemzetem tagja

5. táblázat: Álláspontok az európai integráció veszélyeiről.

Álláspont
Az EU a nagynemzetek dominanciájához vezet
Az EU nagy károkat okoz egyes nemzetállamokban
Az EU ötlete néhány nyugati nagyhatalom érdekéből fakadt
Az európai nemzetek tarkasága miatt az európai nemzet ötlete csak utópia lehet

6. táblázat: Bizonytalanok álláspontjai.

Álláspont
Sokat beszélgetek másokkal az európai életmódról, hogy jobban megismerhessem azt
Gyakran azon gondolkodom, hogyan fog hatni az Európai Uniós csatlakozás az életemre
Igyekszem európai életmódot élni (időszerű külföldi zenét hallgatok, építem a karrierem és az új életmódom...).
Szeretnék részt venni az Európai Uniós csatlakozás megteremtésében

Az európai orientáltság foka mérsékelt és hasonló mindkét államban, azonban az újvidéki fiatalok inkább idealizálják ezt a kérdést, nincsenek tisztában az előnyökkel és hátrányokkal, míg a budapestiek a friss csatlakozás után gyakorlatiasan kezelték ezt az identitást.

Megjegyzem, hogy a különböző kutatásokban (2001. 2004. és a 2007. évi kérdőívben) nem egyformán hangzották el az identitást kutató kérdések, tehát az eredmények összehasonlítása nem csak az időbeli távolság, de az adatok nem teljes kompatibilitása miatt is csak megközelítő becsléseknek enged utat:

A vajdasági magyarok (felnőtt lakosság) több mint a fele 2007-ben pozitív kötődést mutatott Európa felé (44% erősen), de a területi identitásuk kapcsán kifejezetten a régió és a kistérségek voltak előnyben. Ehhez kötötték megélhetésüket, szülőföldjüket és hazájukat is. Becslésünk szerint az európaiság emocionális, míg a vajdasági kötődés materiális, életvitelszerű viszonyulást takar.

A 2001. évi felméréskor a vajdasági magyar fiatalok legtöbb része egybekapcsolta a regionális és nemzeti identitását, vagyis vajdasági magyarnak vallotta magát. Európaiságukat az identitás megjelölésénél kevesen választották, viszont az utazási és munkavállalási szándékuk külföldön sokkal nagyobb volt. A szülőföld és a haza megélésében is főleg Vajdaság dominált.

A 2004-ben megkérdezett szerb városi fiatalok, a szerbség és az európaiság között nem kerestek semmilyen kapcsolatot. Az európai identitást nemzetfelettinek fogták fel, és nem voltak hajlandóak lecserélni a szerbségüket az európaival, abban reménykedve, hogy mindkettő megfér majd egymás mellett.

A kérdőíves felmérések eredményeiből nem sikerült élesen elhatárolni a vajdasági magyarok nemzetiségük, állampolgárságuk és európaiságuk megélésének összehasonlítható komponenseit. A nemzeti hovatartozásnál a kép világos regionális-nemzeti kötődést mutat, de az állampolgárság megélése nagy bizonytalanságot jelez, a széteső és folyamatosan újra formálódó balkáni államok hatására. Az európaiság megélése nyitott a vajdaságiaknál, de inkább a remény és vágyakozás szintjén, míg az Európai Uniós csatlakozás konkrét megélése bizonytalanságot mutat. Az elemzést ezért a migrációs szokások és hajlam felé tereltük.

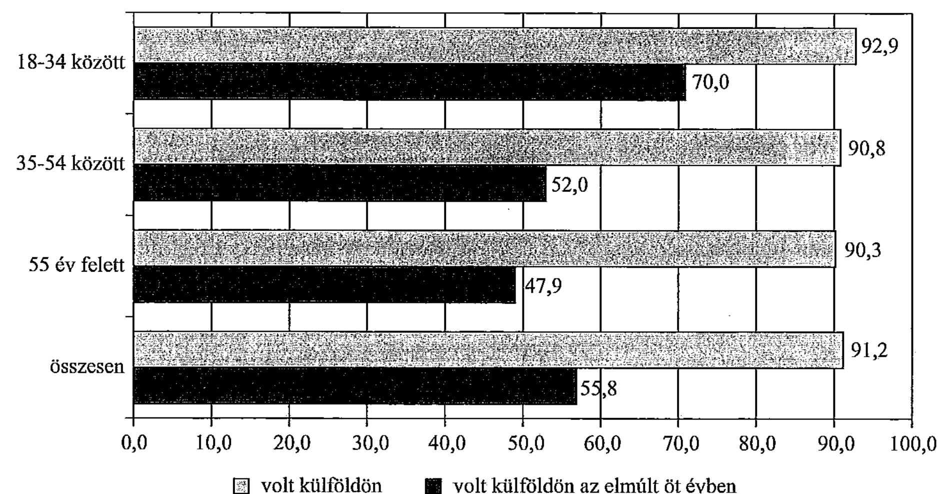
3. MIGRÁCIÓS HAJLAM

Az utóbbi néhány évtizedben, az ország területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló migráció súlyosabb veszteségeket okozott a vajdasági magyarságnak, mint az asszimiláció. A magyar emigrációs veszteség 1948–1991 között majdnem 70 ezer fő volt. A nyugat-európai munkavállalás lehetőségével, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt, amikor 16 627 magyar (a tartományból származó *vendégmunkások* 27,5%-a) vállalt munkát Nyugaton.[16] Legtöbb magyar a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra.

[16] Bukurov, B.: 1977 Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić" 29. 135–156. o.

A Kárpát-panel kutatásból[17] kiderült, hogy a Titói korszakban élő, ma már középkorú, sőt idősebb lakosság, is láthatóan elég sokat utazott, hiszen, a „volt-e már külföldön" kérdésre minden korosztály majdnem egyformán 90,3%-92,9%-ban igennel válaszolt. Arra a kérdésre viszont, hogy az „utóbbi öt évben volt-e külföldön", többségében a fiatalok (18-34) adtak pozitív feleletet (70%).

5. ábra: Volt-e már külföldön?
(„igen" válaszok aránya, korcsoportok szerint)

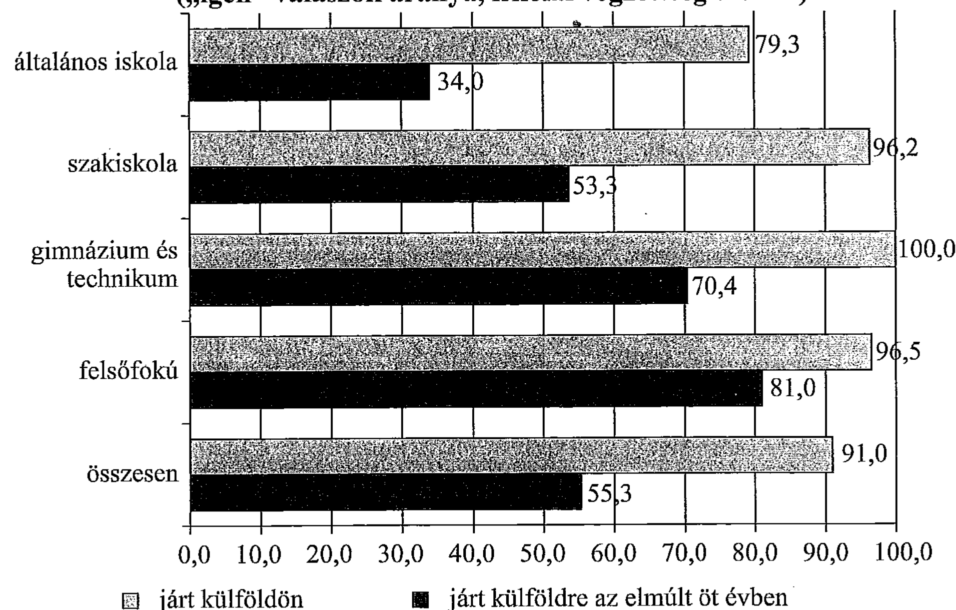

A kilencvenes években a Balkánon a *háborús veszélyeztetettség* következtében a tömeges migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét, hiszen tömeges menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is. A *bombázások* előzményei és következményei (elszegényedés, mozgósítás, kilátástalan jövő) betetézték az emigrációs törekvéseket. Mérsékelt becslések szerint a délszláv háború évtizedében kb. 50 000 magyar vándorolt el Vajdaságból. Vajon mostanra lelassult ez az emigrációs hullám?

Eltérések mutatkoznak az országon kívülre irányuló népességmozgásban, ha az iskolavégzettséget figyeljük: a legmobilabb rétegnek az utóbbi öt évben a felsőfokú végzettségű, fiatal városlakók bizonyultak. A gimnáziumot végzettek (hosszútávon), 100%-ban jártak már külföldön. Az általános iskolások kivételével a többiek is több mint 91%-ban utazgattak idegen országokban.

[17] Gábrity Molnár Irén – Rác Lívia: *Vajdaság (Szerbia)* In: Kárpát Panel Gyorsjelentés (2007): 164 oldal

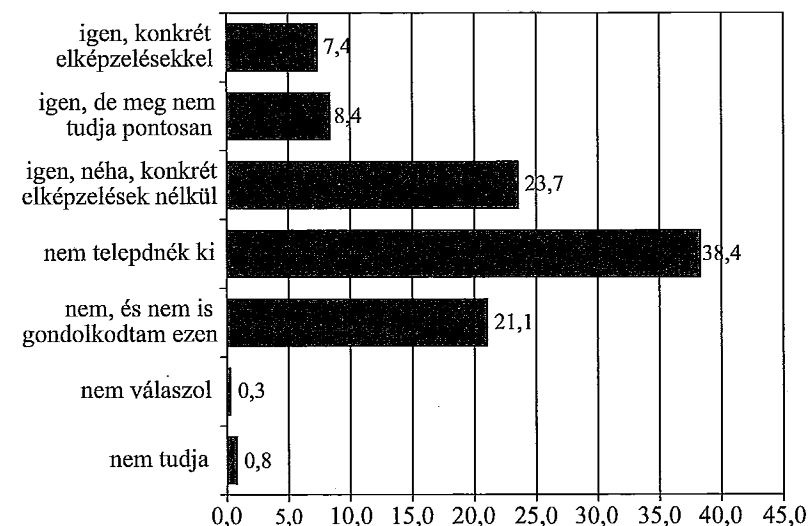
6. ábra: Volt-e már külföldön? („igen" válaszok aránya, iskolai végzettség szerint)

A külföldre utazás Szerbiából 1992-2009 között vízumkötelességgel járt, így nem meglepő, hogy a vajdasági magyar lakosság mindössze fele (55,3%) tudott az utóbbi néhány évben külföldre menni. Kiderült továbbá, hogy a látogatások leggyakoribb célja a turizmus (81,8% e célból járt külföldön), majd a családi látogatás (59,1%), és igen számottevő azoknak az aránya is, akik csak egyéb okokat jelöltek meg (32,9%). A szakmai utak (konferenciák) 16%-ban vonzották a vajdaságiakat külföldre. A munkavállalás vagy tanulás terén kevesebben próbáltak szerencsét (9,9% illetve 14,4%). A migrációs mozgások közül azonban éppen a munkavégzés és a tanulás bizonyult a legtartósabbnak: az érintett munkások átlagosan 28,9 hónapot, a tanulók pedig 10,6 hónapot töltöttek külföldön.

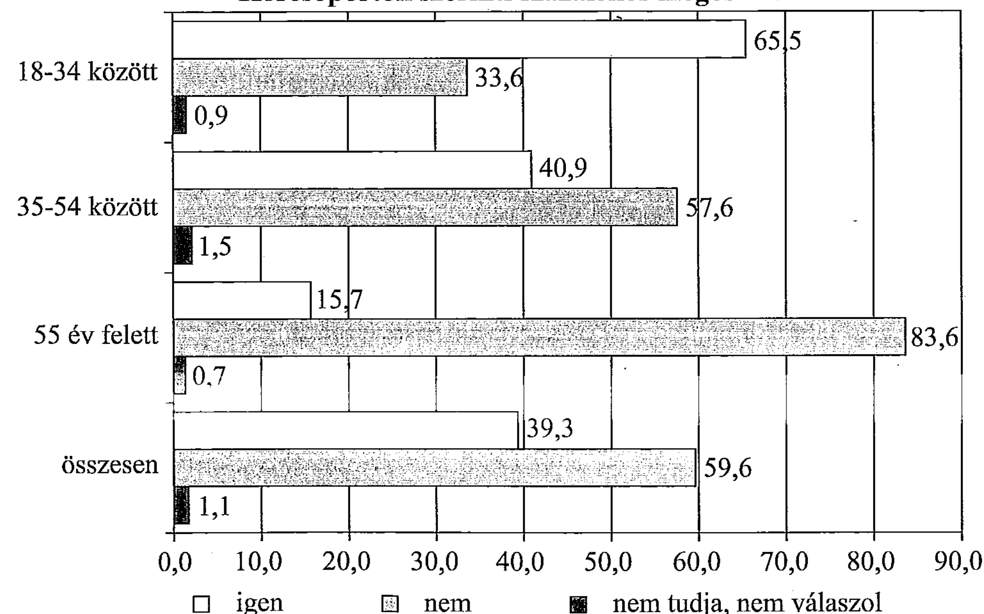
A külföldre irányuló migrációs szándék a kilencvenes évekhez viszonyítva csökkent: a válaszadók körülbelül 60%-a nem költözne, míg a többiek (majdnem 40%) kitelepednének. A vajdaságiak több mint 21%-a nem is gondolkodik ezen, és 38,4%-a nem telepedne ki hosszas átgondolás után sem. Ugyanakkor, 23,7%-uk már igen, még konkrét elképzelések nélkül is; szívesen vagy nagyon szívesen próbálna szerencsét valamelyik nyugati országban. A válaszadók több mint 7%-a esetében léteznek konkrét költözési tervek, a megkérdezettek 8,4%-nak egyelőre nincsenek pontos elképzelései a kitelepedés forgatókönyvéről.

7. ábra: Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? (N=380) A teljes mintára vetített százalékos megoszlás

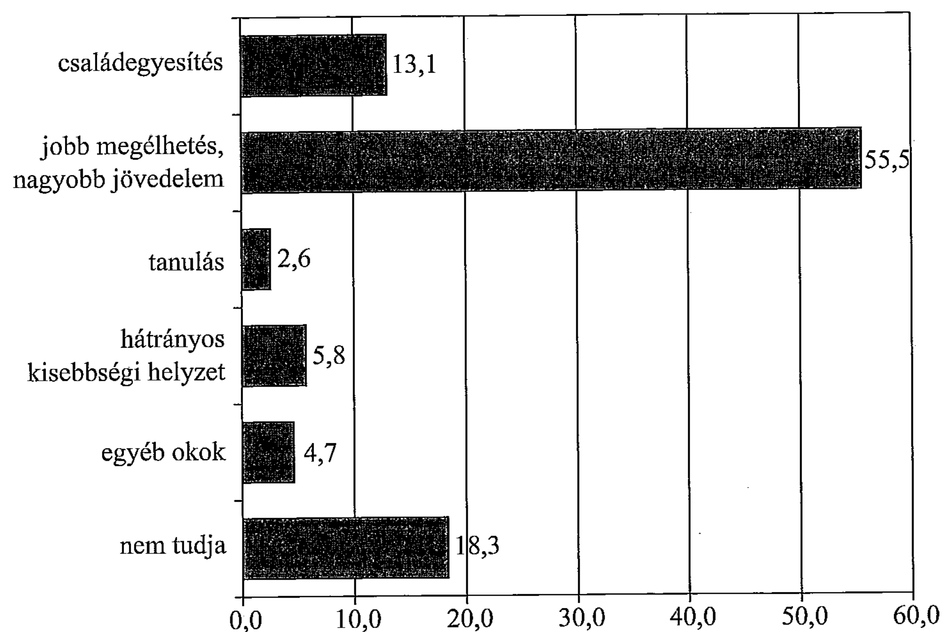
Életévek szerint a fiatalok (18-34 év) 65,5% gondolkodik a kitelepedésen, míg a 40-50 éveseknek már csak 40%-a. A fiatalok között 33,6%-uk nem költözne sehova.

8. ábra: Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? Korcsoportok szerinti százalékos megoszlás

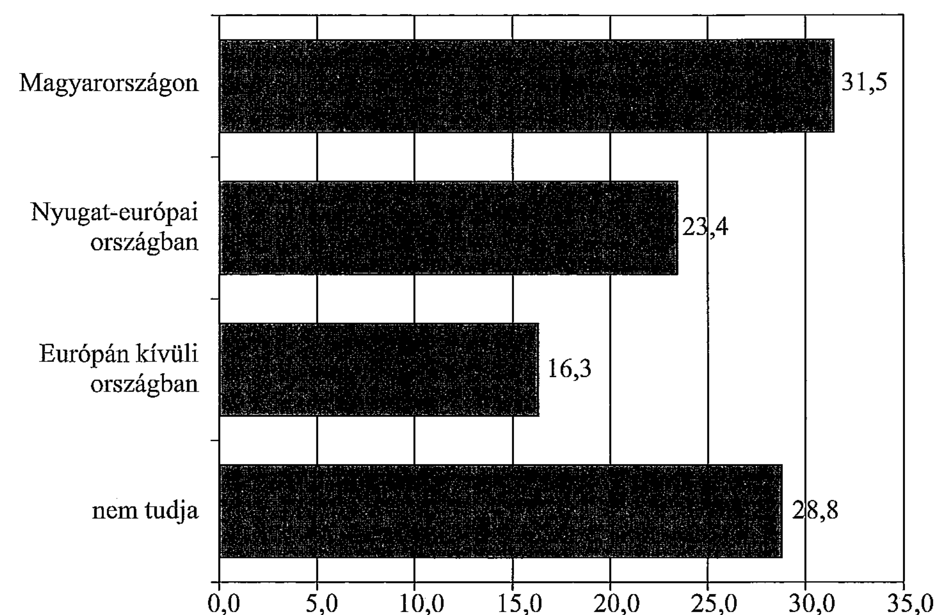
A fontosabb szocio-demográfiai jellemzők szerint, a gimnáziumi és felsőfokú képzettségűek fele gondolkodnak a kitelepülésen. A magasabb végzettségű városi férfiak migrációs hajlama a legnagyobb. A motivációk tekintetében egyértelműen a jobb megélhetés, nagyobb jövedelem iránti igény a domináns (a kivándorlás gondolatát fontolgatók több mint 55,5% említette ezt az okot), ezt követi az egybeszámolható: egyéb okok, és a nem tudja (4,7+18,3%), majd a családegyesítés (13,1%). A családegyesítés szándéka a korábbi vizsgálatokban lényegesen magasabb arányban volt jelen, és vélhetően csökkenő okozati tényező lesz a további migrációs mozgásoknál is. Ezzel kapcsolatban fontos, hogy a megkérdezettek 15,8%-nak minimum egy közvetlen családtagja külföldön él már.

9. ábra: Ha úgy döntene, hogy elköltözne, milyen okból hagyná el Szerbiát? (N=344) A teljes mintára vetített százalékos megoszlás

A letelepedési célországok tekintetében a listán Magyarország vezet (az esetek 31,5%-ban), de a válaszadók 28,8%-a nem tudja még hova menne. Nyugat-Európában minden negyedik, tengerentúlra pedig kb. minden tizenhatodik potenciális emigráns vándorolna ki.

10. ábra: Amennyiben végleg kivándorolna, hol telepedne le legszívesebben? (N=337) (százalékban)

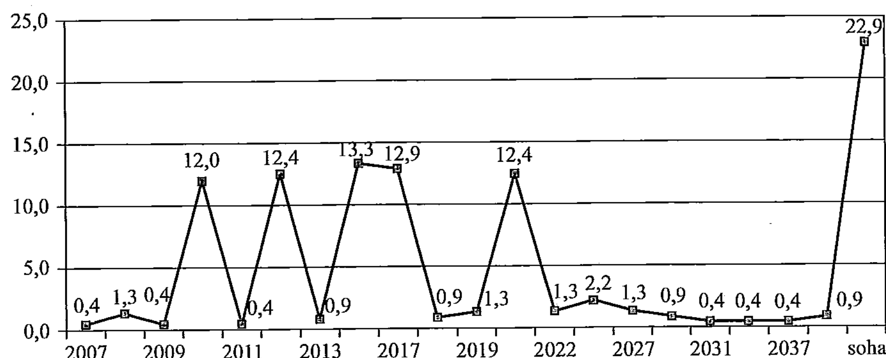

Vajdaságból az időszakos migráció tekintetében mérséklődő mozgásra számíthatunk: a közeljövőben a vajdasági magyar népesség csak 9%-a kíván nagy valószínűséggel külföldön tanulni, vagy ideiglenesen munkát vállalni. Ezeket az adatokat kiegészítjük azzal, hogy a válaszadók egy része (994 válaszadó, a minta 28,3%-a) alternatívában gondolkodik, vagyis a jövőben külföldön (is) szeretne munkát vállalni. A Magyarországon munkát vállalni szándékozók (189 fő) közt többségben vannak azok, akik állandóan ott dolgoznának (13%), illetve hosszabb időre (53%), vagy legalább egy évre helyezkednének el (13%). A válaszadók kisebb része vállalna Magyarországon fél évre, vagy attól is rövidebb időre állást (32%).

A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hallgatói között elvégzett lekérdezés során (2009-ben), szintén a külföldre vágyakozás csökkenését figyelhetjük meg, ugyanis legtöbben huzamosabb ideig inkább Vajdaság területén maradnának (36,67%), valamint szívesen letelepednének Németországban is (16,66%). Magyarországon a tanítóképzős egyetemisták csupán 6,67%-a szeretne élni, míg a Vajdaság területén kívüli Szerbiában egyetlen hallgató sem. A legtöbben, ha elhagynák Szerbiát, általában a jobb megélhetés és anyagi körülményekért (50%), vagy a továbbképzés kedvéért (20%). A jövendőbeli pedagógusok egyébként nagy bizonytalansággal tekintenek az Unióhoz való csatlakozásra, ugyanis 53,33% nem tudja, hogy mi vár rá.

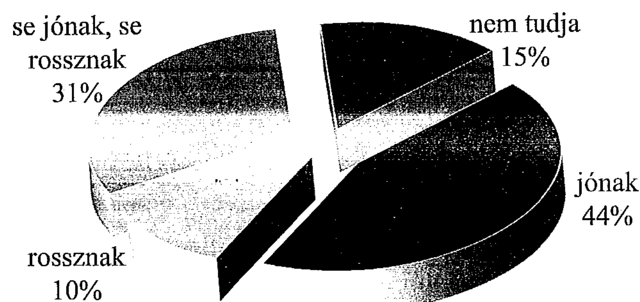
A vajdasági magyarok többségének általában az a meggyőződése, hogy a szerbiai gazdaság számára a túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti, de önmagukat ebben a folyamatban még nem igen definiálták. Feltételezésük szerint, e csatlakozás az ország viszonylag merev gazdaságpolitikai és kisebbségi, valamint emberjogi feltételei miatt sem várható a 2014-es év előtt. 2007-es kérdőíves kutatási eredményeink azt mutatták[18], hogy Szerbia az Európai Unióhoz való csatlakozásának évét a csalódott vajdasági magyarok majdnem 23%-a elképzelhetetlennek tartja („soha"), de a minta zöme 2010-2020 közé rakta Szerbia EU tagosodásának reális időszakát.

11. ábra: Véleménye szerint Szerbia mikor, melyik évben csatlakozhat az Európai Unióhoz? (százalékban)

A megkérdezettek többsége nem tudja pontosan mit fog jelenteni számára a csatlakozás. A válaszadók 44%-a jónak tartja, 31% se jónak se rossznak, 10% gondolja úgy hogy ez rossz lesz, és 15% nem tudja. Az Európai Unióról általában pozitív a vélemény (30+19%), de itt van a 33%-os semleges és a 9%-os negatív állásfoglalás is.

12. ábra: Általánosan, milyennek tartaná Szerbia Európai Uniós csatlakozását?

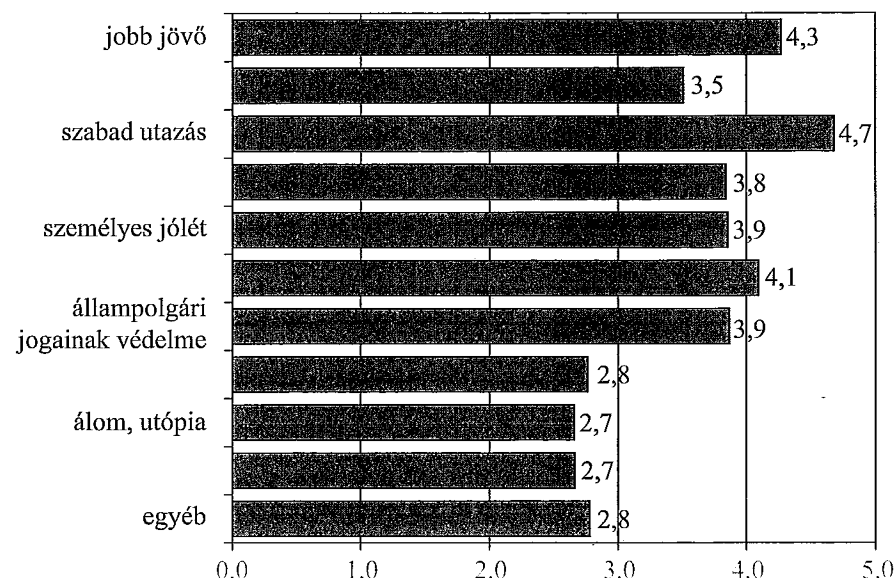

[18] Gábrity Molnár Irén – Rác Lívia: *Vajdaság (Szerbia)* In: Kárpát Panel Gyorsjelentés (2007): 173 oldal

A vajdasági magyarság az Európai Unióhoz elsősorban a következő fogalmakat társítja: első helyen van a béke (36,3%), ami érthető módon a Szerbiában élők régi vágya; második helyen van a gazdasági jólét fogalma (17,4%), majd a vízummentes, szabad utazás, tanulás és munka az Európai Unióban (14,2%). Ezenkívül a válaszadók kb. 6%-nak fontos még az utazási lehetőségek kibővülése, és az egységes pénznem (ma is sokan Euro-ban spórolnak). Mindezek az értékek az Európai Unióval kapcsolatban az új esélylehetőségeket, életszínvonal emelését jelentik, ami nem jelzi a tájtudat gyengeségét, de a régióhoz való ragaszkodás sorvadását sem.

Ahhoz, hogy mit eredményéz majd az ország Európai Uniós csatlakozása a megkérdezett személyek szempontjából, a vajdaságiak egy ötfokú skálán nyilatkozhattak. Számukra az ország megnyitását és új lehetőségeket hozna a csatlakozás. Legtöbben a szabad utazást említik (4,7 átlagjeggyel), majd a jobb jövőt (4,3), új munkalehetőségeket (4,1), állampolgári jogvédelmet és személyes védelmet is (3,9), békét (3,8), közös EU kormányzatot (3,5).

13. ábra: Az alábbi kijelentések mennyire fejezik ki azt, amit Ön számára az EU jelent? (Válaszok ötfokú skálán: 1-egyáltalán nem, 2-inkább nem, 3-igen is meg nem is, 4-inkább igen, 5-teljes mértékben)

ÖSSZEGZÉS:

1. A felnőtt és a fiatal vajdaságiak véleménye között nincs jelentős különbség az Európai Uniós csatlakozás szükségességének kérdésében (legalábbis ezt az empirikus kutatások nem mutatják ki). A felmérések minőségi elemzése során ju-

tottunk olyan eredményekhez, ami szerint a fiatalok türelmetlenebbek, sürgetik az unióhoz való csatlakozást, míg a korosabbak elővigyázatosak és félnek, hogy a csatlakozás után a változások vesztesei lehetnek.

2. Történelmi tevékenységükben, és sorsuk építésében a Vajdaságban élő magyarok a tartományhoz kötődnek legerősebben; munkájuk, mozgásterük a kistérségekhez kapcsolódik, még akkor is, amikor a térség megélésében a közösség viszonylag nagy része bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él. Európai orientáltságuk a többségi nemzethez viszonyítva erősebb, ami nem csak az anyaországhoz való kapcsolódási lehetőséget jelenti a számukra, hanem esélyt a szabad mozgástérre, a megélhetésre, jobb munka- és életfeltételekre. Az európai orientáltság foka mérsékelt, a fiatalok inkább idealizálják ezt a kérdést, nincsenek teljesen tisztában az előnyökkel és hátrányokkal.
3. A vajdasági magyarok anyagi helyzetmegélése, sőt a térségben a társadalmi és gazdasági aktivitása is befolyásolja az identitástudatuk kialakulását. A gazdasági erőnlét sorvadásával, a megélhetési nehézségekkel párhuzamosan növekedett az elvándorlási készség, hiszen ebben a helyzetben nem tud már hatni a marasztaló, érzelmi típusú vagy kulturális alapú nemzettudat. A Tito-korszakban sokat utazó, és világjáró lakosság többsége ma is rugalmas az elvándorlási lehetőségekkel szemben, mégis a többség ragaszkodik a szülőföldjéhez, jövőjét főleg a tartomány (Vajdaság) életképességéhez köti. A külföldre vándorlás szándéka a magasabb életszínvonal és a kereseti lehetőségek függvénye, de ez főleg a fiatalabb, szakképzett korosztály vágya.
4. A vajdasági magyarok mozgásteret, nyitott munkaerőpiacot igényelnek, átjárható országhatárokat szeretnének. Jelenleg ez a közösség (közülük is főleg a fiatal generáció) bezártnak és esélytelennek érzik a területet ahol élnek. Arra a kérdésre, hogy mit jelent az Európai Unió polgárainak lenni, legtöbben a tagállamok közti szabad átjárhatóságot említik, a szabad munkavállalás jogát, végül a tanulási lehetőséget bárhol az EU területén belül.

IRODALOM

BUKUROV, B.: *Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu.* Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić" 29., 1987

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–T. MIRNICS ZSUZSANNA: *Vajdaság–Mozaik 2001* In: Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri István (szerk.): Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002 240-288 o.

VARGA ANNA: *Kroskulturalno istraživanje evropskog identiteta u Srbiji i Crnoj Gori i Mađarskoj.* A diplomamunka mentora: Prof. dr. Mirjana Franceško, Újvidéki Egyetem - Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2004

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–MIRNICS ZSUZSA (szerk.): *Közérzeti barangoló,* Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 5, Szabadka, 2005

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–RICZ ANDRÁS (szerk.): *Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek,* Regionális Tudományos Társaság, Szabadka, 2006

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN: *A kultúraközvetítés gyakorlata a Vajdaságban* Előadás Szerbia felkészültsége az EU-csatlakozásra Európai Uniós szakmai-közéleti konferencián, 2006. február 25. Tóthfalusi Konferenciaközpont.

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–RÁC LÍVIA: *Vajdaság (Szerbia) - KÁRPÁT PANEL* In: Papp Z. Attila - Veres Valér (szerk.): A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2007 120-184 o.

ЕВРОПСКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ГРАЂАНА СРБИЈЕ (2006), Представљање резултата истраживања јавног мњења 2006. EU csatlakozást koordináló belgrádi iroda, www.seio.sr.gov.yu (10. 11. 2007)

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN–MIRNICS ZSUZSA (szerk.): *Regionális erőnlét,* Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2008

MOHÁCSI HUBA: *Tájtudat és az EU (a vajdasági magyarok példáján),* 8. VMTDK dolgozat, Újvidék-Szabadka, 2009

Veress Ilka

A ROMÁNIAI FIATALOK ÉRTÉKRENDJÉRŐL

Az eddigi fiatalok értékrend-vizsgálatára irányuló elemzésektől eltérően, jelen írás célja, – a különböző szociodemográfiai jellemzők által körülhatárolt ifjúsági alcsoportok értékpreferenciáinak bemutatásától eltérően – annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a romániai fiatalok két nagy csoportjának értékbeállítódása milyen mértékben követi a felnőtt társadalomra jellemző irányvonalakat? Ugyanakkor az elemzés célja a román és magyar fiatalok értékbeállítódásainak feltételezett különbségeinek megragadása.

A kérdés megválaszolása két 2008-ban végzett kvantitatív felmérés alapján történik. A 998-as minta-elemszámú 18-35 év közötti román fiatalokra reprezentatív felmérést[1] a román Országos Ifjúsági Hatóság végezte, majd összehasonlítás céljából egy hasonló kutatás elvégzésére kérte fel a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézetet.[2] Ez a minta 1205 18-35 év közötti fiatalt foglal magába. A két kutatás esetében mind a többfázisú, rétegzett mintavételi eljárás, mind pedig az alkalmazott kérdőív jelentős része azonos. A különböző folyamatok, kiváltképpen az értékrend alakulásának nyomon követésében, valamint a hiányos információk pótlására két további, az említett kutatásokat időben jóval megelőző felmérést használok. Hangsúlyos szerepet kap az European Value Survey 1999-es adataiból elkülönített ifjúsági alminta, valamint a Mozaik 2001-es felmérés eredményei. Ez utóbbi esetében a kutatást egy erdélyi román fiatalokat vizsgáló alminta is kiegészíti, amely nyilván rendkívül hasznosnak bizonyult egy effajta vizsgálódás során.

Az értékrend-kutatás egyik nagy irányvonala az értékek változását a modernizációs elméletekkel magyarázza. A premodern vagy tradicionális társadalmakban az egységes értékrend alapjai az azonos szükségletek, a társadalmat szegmentáló egyértelmű hierarchiák, az érvényes, mindenki által elismert közös igazságokba vetett hit, valamint a vallásos magyarázat felsőbbrendűsége.

Ezzel szemben a modernitás elsősorban a rációra, a világ értelmezésében pedig elsősorban a tudományra alapoz. A szekularizáció folyamata mellett az individualizáció a másik markáns jellemzője e kornak, az egyének fokozottan nyitottakká válnak a változás/változtatással járó kockázatokkal szemben. Ugyanakkor az értékorintációk kiindulópontja az azonos emberi szükségletek létén alapul, feltételezvén egy egységes és főképpen normatív ember-képet.

A társadalomtudományokban különböző fogalmakkal (posztindusztriális, kockázati, késő modern, reflexív modernitás, posztmodern) jelölt posztmateriális társadalom ezen a normatíván túllépve a kulturális diverzitás és tolerancia értékei köré

[1] Az eredetileg 1205 elemszámú minta a 14-18 éves korosztályt is magába foglalta, a 18 év alattiakat azonban, az összehasonlítás végett kiválasztottuk a mintából, így marad 998 eset.

[2] A továbbiakban rövidítve: NKI

szerveződik. Bár a tudomány továbbra is fontos szereplője a világ értelmezését célzó gyakorlatoknak, a környezetre gyakorolt káros hatásai szintén az érdeklődés középpontjába kerülnek. A posztmodern értékrend kulcsfogalmai a hedonizmus, az önmegvalósítás és önkifejezés, valamint maga a tudás, az ismeret, mint érték. A modernitás elméletei három alap értékrendet különítenek el: ezek a tradicionális, a modern és a posztmodern értékek rendszerei. Az értékek prioritásának változásai természetesen nem önmagukban, hanem a társadalom különböző alrendszereinek fejlődése következtében mennek végbe.

Inglehart a posztmodernitás központi értékének a posztmaterializmust tartja. Abból a feltételezésből indul ki, hogy az emberek aspirációi és preferenciái az aktuális társadalmi és gazdasági helyzetüknek vannak alárendelve. A maslowi szükségletek piramisának elméletéből kiindulva, a magasabb rendű aspirációk, mint amilyen az önmegvalósítás például, alapvetően a bőség társadalmában élő ember jellemzője. Az értékrendnek ezt a típusú átrendeződését a nyugat-európai társadalmakban az „értékek csendes forradalmának" nevezi. (Inglehart 1986)

Az Inglehart elméletét ért kritikák egyik legfontosabb gondolata az, hogy az előbbiekben felvázolt „értékek forradalma" egy zéróértékű játszma, míg ezzel szemben kritikusai érték-koegzisztenciák létéről beszélnek. Eszerint a tradicionális értékek ugyanolyan megbecsülésnek örvendenek, mint az individuális értékek. (Matiscsák)

A magyar és erdélyi magyar fiatalok értékrendjéről rendszerint az ifjúsági korszakváltás kontextusában hallhatunk.Ennek megfelelően az ifjúság egyfajta „modernizációs termékként" tekintendő, amely csoport Kelet-Közép-Európában elsősorban a rendszerváltást követő években, a piacgazdaság fellendülésével egyidejűleg alakul ily mértékben át. A fejlett nyugat-európai társadalmakban erre a folyamatra természetesen már a 60-as és 70-es években felfigyeltek, pontosan az értékrend átalakulásának kérdéskörét vizsgálva. Azok a társadalmi-gazdasági folyamatok, amelyek olyan fogalmakkal ragadhatóak meg, mint a posztindusztrializáció, poszfordizmus, posztmodern-, kockázati-, késő modern- társadalom, reflexív modernitás stb. feltételeinek tekinthetőek az ifjúságnak, mint sajátos társadalmi csoport megszületésének. E csoport, mint új, különálló, jól megragadható értékrenddel, sajátos életstílussal, osztálypozícióval és sajátos fogyasztási szokásokkal rendelkező társadalmi csoport jelenik meg. A különböző életesemények időpontjai kitolódnak, az oktatási intézmények keretén belül eltöltött idő jelentősen meghosszabbodik, a szabadidő és a személyes szabadság jelentősen felértékelődnek (egyre fiatalabb életkorban kezdenek el azelőtt kizárólag felnőttekre jellemző intenzív szórakozási formákat kipróbálni), továbbá meghatározó a fokozott kulturális fogyasztás. Az iskolai tudás felértékelődésének és az oktatás expanziójának következményeképpen a társadalmi reprodukció megváltozik: gyakorlatilag csak az aluliskolázott, az általános oktatásból kihulló, vagy azzal megelégedő fiatalok képeznek veszélyeztetett osztályt. (Gábor Kálmán, 2004:28)

Romániában a fent említett piacszerkezeti átalakulás valamint az oktatási rendszer expanziója közel sem zökkenőmenes, így a fenti folyamat értelemszerűen

lassabban halad és alapvetően osztályspecifikus. (Ercsei 2009:210) Az a kritika, amellyel Inglehart elméletét érte, és amely szerint célravezetőbb érték-koegzisztenciákról beszélni, kiválóan példázódik az erdélyi fiatalok esetében is. Gábor Kálmán szerint – a félsziget-kutatásokból kiindulva – az erdélyi magyar fiatalok esetében az előnytelen gazdasági körülményeken túlmenően olyan egyéb kulturális tényezők is hatnak, amelyek eltérő irányba befolyásolják értékrendjüknek alakulását. Ilyenek például a hagyományos nemi szerepek továbbélése vagy a valláshoz való eltérő viszony. (Gábor Kálmán in Ercsei 2009:210)

Különböző kisebb kutatások (kvalitatív és kvantitatív egyaránt) eredményeképpen megtudjuk a fiatal népességről, hogy az erdélyi magyar középiskolások értékrendje a továbbtanulási szándék függvényében alakul. Azok a fiatalok, akik nem terveznek továbbtanulást, értékopcióikban a materiális értékekhez állnak közel, míg továbbtanulni készülő társaikat a mindennapokon túlmutató értékorientáció jellemzi. (Miklós 2002)

Egy következő értékvizsgálat szerint az erdélyi magyar (szintén középiskolás) népességet alapvetően egy immateriális értékrend jellemzi. Legfontosabb értékeik a családi biztonság, belső harmónia, békés világ, szabadság és az igaz barátság. (Covrig – Rat, 2000)

Abból a feltételezésből indulok ki tehát, hogy a fiatal népességet életmódjának milyenségéből, megváltozott társadalmi státuszából adódón és kiszélesedett életterének köszönhetően a román felnőtt társadalom értékrendjétől eltérő értékorientáció jellemzi.

A román társadalom és annak értékrendjének fejlődését szintén egy modernizációs paradigmában értelmezi Bogdan Voicu. Az 1999-es European Value Survey Romániát is érintő értékkutatás eredményei alapján fogalmazódik meg Voicu álmodernitás elmélete: Románia esetében kulturális szempontból egy részlegesen modernizált társadalomról van szó, amely folyamatosan anyagi problémákkal küzd, de ugyankkor kapcsolatai vannak a posztmodern kultúrákkal is. Álmodern társadalom, melyet feszült modernizálási törekvések jellemeznek, és nem utolsó sorban állandó ingadozás a tradicionalitás és a posztmodernitás között. (Voicu 2001) Posztmodern elemek „fertőzés" útján kerülnek be a román társadalom értékrendjébe. Ez a különböző nyugati kultúrákkal való érintkezés következtében válik lehetővé.

A tíz évvel ezelőtti román társadalomra elmondható, hogy a vizsgált népesség alapvetően materialista valamint kevert értékrenddel írható le. A népességnek mindössze 5,7%-a nevezhető posztmaterialista beállítottságúnak, ebben a csoportban a 15-24 éves korcsoportnak egyértelműen hangsúlyozott szerep jut. A román 25-34 éves fiatalok nagyjából a kevert értékrenddel jellemezhető típusba tartozik.

A román társadalom értékirányultságát tekintve, első helyen a vallásos magyarázat autoritását említi a szerző. Európában itt éri el a legmagasabb értéket, ennek magyarázata a szerző szerint abban rejlik, hogy az egyház mint társadalmi stabilitást és egyéni biztonságot megtestesítő intézmény él az emberek tudatában, így érthető a vallás, mint érték prioritása.

A kockázatvállalással szembeni attitűddel kapcsolatban elmondható, hogy Romániában a legalacsonyabbak a mért értékek. A román társadalom alapvetően szegényként definiálja magát, a kockázatkerülés a globális bizonytalanság csökkentésének az eszközévé válik.

A román társadalmat azonban nem jellemzi sem egy egyértelműen konzervatív magatartás a kockázatvállalással szemben, sem pedig egy változást szorgalmazó ideológia, amely a kockázatok bevállalására vagy kezdeményezésre ösztönözne.

A romániai társadalom értékrendjének másik sarkalatos pontja a „tervezés és fatalizmus" kérdése. A tervezés jelen esetben a pénz elköltésének módozatait jelenti. A modernitás egyik alappillére a tervezés, az esetlegesség visszautasítása. A románok kétharmada tartja képesnek magát arra, hogy a saját sorsát irányítsa, és fontos megjegyezni, hogy ez az arány itt a legmagasabb a posztkommunista országok esetében.

Továbbmenve, a szerző a posztmodern értékorientációnak olyan elemeit veszi számba, amelyeknek alacsony szintje egyértelműen azt bizonyítja, hogy ezek az értékek nem a román társadalom gazdasági-társadalmi fejlettségi szintjének egyenes következményei (ahogyan azt a nyugati társadalmak kapcsán Inglehart leírja), hanem csupán a nyugati világgal való érintkezés eredménye.

E posztmodern indikátor-értékeknek a népszerűségét fogom megvizsgálni a következőkben a romániai magyar és román fiatalok esetében. Az European Value Survey adatai azonban a 10 évvel ezelőtti állapotokat tükrözik. Használatát azonban két ok is indokolja. Egyrészt az ezen adatok által kirajzolódó irányvonalak más európai (és főként posztkommunista) országokban mért trendekkel összevetve irányadóak. Másrészt, amint az a fentiekben említett kutatásokban is láthattuk, a fiatal korosztály eltérő értékpreferenciái a posztmateriális-materiális mérőskála alkalmazásakor is kirajzolódnak. Így jogossá válik az a feltételezés, hogy kiszélesedett mozgástere, megváltozott társadalmi státusza, különböző kompetenciái (nyelvtudás például) következtében ez az a társadalmi csoport, amely a szerző által megnevezett posztmodern értékeket képviseli. A felnőtt román társadalom értékbeállítódásának bemutatásakor a továbbiakban Bogdan Voicu erre vonatkozó elemzését használom.

Az értékek rangsorolásának eredményeképpen jelentős különbségek mutatkoznak a román és magyar fiatalok között. A fentiekben is említett korábbi kutatások alapján nem meglepő, hogy általánosságban a család, a biztonság és a privát szféra értékei állnak az értékrangsor legelején. Két lényeges eltérés a vallás és az önmegvalósítás terén észlelhető. A román fiatalok számára az Istenbe vette hit a második legfontosabb érték. Figyelembe véve azonban a Voicu-nak a fentiekben megfogalmazott állítását, miszerint a román népesség körében a vallásos magyarázat autoritása a többi európai országhoz képest is rendkívül magas, ez az eredmény nem meglepő. Az 1999-es adatok szerint az egyház nem csak a felnőtt népesség számára az egyik legfontosabb intézmény, hiszen a fiataloknak átlagosan kétharmada véli úgy, hogy az egyház megfelelő válaszokat nyújt az egyén különböző morális

és családi problémáira. Az önmegvalósítás szintén előbb került a ranglistán, mint a magyar fiatalok esetében, ahol a stabilitás, a béke és a jólét értékei bizonyultak fontosabbnak.

1. ábra. Kérem, válassza ki, hogy a következő értékek közül melyek a legfontosabbak az Ön számára?

	Magyar fiatalok (%)	Román fiatalok (%)
Demokrácia	8.9	12.5
Környezet állapota	14.7	9.7
Tolerancia	7.9	5.1
Család	84.4	77.2
Emberi- és szabadságjogok	11.9	15.3
Közéleti részvétel	2.2	.7
Esélyegyenloség	14.9	14.5
Hit Istenben	18.2	41.3
Önmegvalósítás	20.3	39.1
Jólét	29.6	14.0
Béke	29.6	18.0
Biztonság, stabilitás az életben	30.8	32.7
Bizalom az emberekben	10.7	7.5
Hazaszeretet	4.0	.7
Kötelességtudat	10.5	10.8
NT/NV	1.4	0

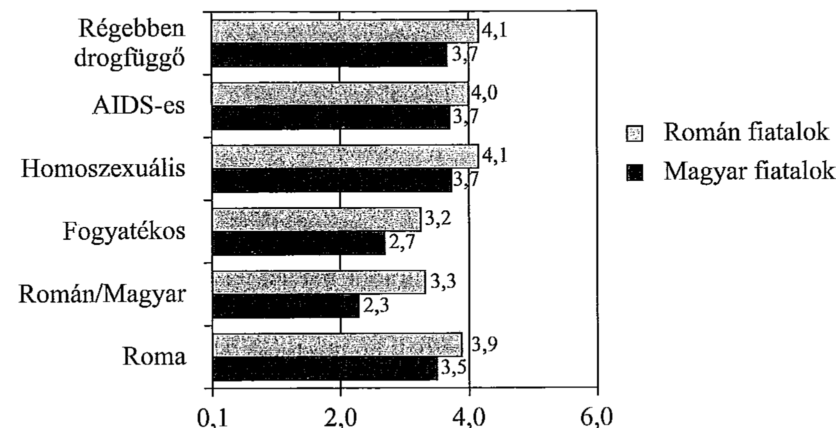
(NKI, ANSIT 2008)

TOLERANCIA

Európa többi országához képest Románia ama 3-4 olyan ország csoportjába tartozik, amely a legintoleránsabbnak mutatkozik, sőt egyike a legnormatívabb társadalmaknak. 24% nem akar más nemzetiségű szomszédot.

A magyar és román fiatal népességre vonatkozóan az első három legfontosabb érték beazonosítása kapcsán elmondható, hogy bár a magyar fiatalok körében magasabb ez az érték, mindkét értékrangsor esetében azonos helyre kerül a tolerancia, majdnem a legvégére.

2.ábra: Milyen mértékben ért egyet azzal, hogy a szomszédja, barátja, családtagja legyen a következő csoportok egyike? (1-teljes mértékben igen, 5-egyáltalán nem) Összesített átlagok (%)

A különböző csoportokkal szembeni előítéletességgel kapcsolatban pedig elmondható, amint azt a fenti ábra is mutatja, a magyar fiatalok kivétel nélkül minden tekintetben toleránsabbnak mutatkoznak a román fiataloknál. Továbbmenve megemlíteném, hogy a román fiatalok esetében az egyértelmű elutasítást jelző válaszok aránya is jelentősen magasabb, mint a magyar fiatalok esetében. Feltételezésem szerint ebben az esetben ez a fokú, a román fiataloktól eltérő fokú tolerancia nem egy posztmodern értékirányultságot jelez, hanem inkább a kisebbségi helyzetértelmezésnek a következménye. Ezt igazolja az is, hogy a magyarok esetében a toleranciaszint történelmi régiónként változó. Az etnikai szempontból homogénebb Székelyföldön jóval alacsonyabb az elfogadó válaszok aránya, mint Partiumban vagy Belső-Erdélyben.

3. ábra: Az elfogadó és az elutasító válaszok aránya történelmi régiók szerint a magyar fiatalok esetében

	Elutasító válaszok	Elfogadó válaszok
Székelyföld	93.2%	6.8%
Partium	89.4%	10.6%
Közép-Erdély	92.3%	7.7%

(NKI, 2008, N=1203)

A hasonló logika azonban nem érvényes a román fiatalok esetében: csupán minimális az eltérés az etnikailag homogén környezetben és az etnikailag heterogén erdélyi fiatal népesség toleranciaszintjét tekintve.

4. ábra: Az elfogadó és az elutasító válaszok aránya történelmi régiók szerint a román fiatalok esetében

	Elutasító válaszok	Elfogadó válaszok
Erdélyi fiatalok	95.2%	4.8%
Románia más régióiban élő fiatalok	94.3%	5.7%

(ANSIT, 2008, N=936)

POSZTMATERIÁLIS ÉRTÉKEK FELÉ VALÓ IRÁNYULTSÁG

Az önkifejezés és életminőség iránti aspiráció bár létezik a felnőtt romániai lakosság esetében is, ez erőteljesen az anyagi biztonság megléte vagy hiányának a függvénye. Románia népessége alapvetően materialista beállítottságú (45%).

A bevezetőben említett kutatások eredményeinek tükrében már körvonalazódott az az elgondolás, miszerint a posztmateriális értékbeállítódás az ifjúkor korai szakaszait jellemzi inkább, a tanulmányok befejezte, a különböző fokú önállósodás pedig a materializmus irányába tolja el az értékpreferenciákat.

A következő ábra szintén ezt igazolja, összehasonlításképpen a felnőtt népesség értékbeállítódásával. A posztmateriális értékek alapvetően a fiatal korcsoportokat jellemzik, de a többség a két szélsőséges értékrend kevert változata által jellemezhető. Ugyanez az „érték-koegzisztencia" jellemzi a román fiatalokat is, ahogyan az az általános értékrangsort megjelenítő ábrán is megjelenik, az istenhit, mint tradicionális érték az első helyeken áll az önmegvalósítás és a család értékeivel együtt.

5. ábra: A román népesség különböző korcsoportjainak értékbeállítódása

Korcsoportok	Materialista	Kevert értékrend	Posztmaterialista
15-24	35.4%	50.7%	13.9%
25-34	39.0%	52.8%	8.2%
35-44	48.8%	46.1%	5.1%
45-54	53.8%	42.1%	4.1%
55-64	52.5%	45.2%	2.3%
65 fölött	45.2%	47.8%	7.1%

(European Value Survey, 1999)

KÖRNYEZET VÉDELMÉVEL VALÓ TÖRŐDÉS

Romániában a környezet védelmével való törődés viszonylag alacsony a többi európai országhoz képest. Az ez irányban való érdeklődés csak addig a pontig érvényes, amíg nem kerül az egyénnek személyes plusz kiadásokba.

Mind a román, mind pedig a magyar fiatalok esetében elmondható, hogy a környezet állapota, mint érték fontossága szignifikánsan összefügg a fiatalok anyagi helyzetével, az iskolázottsági szintjével valamint a településtípussal. Magyarán, az ökológiai problémákkal való foglalatoskodás alapvetően a magasan képzett, városi környezetben élő középosztálybeli fiatalokra jellemző.

POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS KÖZÉLETI RÉSZVÉTEL

A teljes népességre elmondható, hogy közepes politikai érdeklődés és viszonylag alacsony közéleti részvétel jellemzi. A népesség csupán egynegyedét nem érdekli egyáltalán a politika.

6. ábra: Mennyire fontos a politika az Ön életében?

	Magyar fiatalok (%)	Román fiatalok (%)
Nagyon fontos	1.2	4.1
Elég fontos	10.5	13.2
Kevésbé fontos	33.9	44.2
Egyáltalán nem fontos	54.0	38.5

(NKI, ANSIT 2008)

Az értékek rangsorolása (1. számú ábra) alapján a magyar fiatalok körében valamivel fontosabbnak bizonyult a közéleti részvétel, valamint jelentős különbség a két népesség között, hogy a magyar fiatalok esetében az emberi és szabadságjogok, valamint az esélyegyenlőség értékei jobb helyet foglalnak el a ranglistán, mint a román fiatalok esetében. A politika iránti érdeklődés tekintetében azonban jóval kevésbé érdeklődőek, mint román társaik, több mint fele a magyar fiataloknak egyáltalán nem tartja fontosnak a politikát. A 2001-es Mozaik felmérés eredményeihez képest, jelentősen megnőtt azoknak a magyar fiataloknak az aránya, akik egyáltalán nem tartják fontosnak a politikát. [3] (Csata–Magyari–Veres, 2002: 176)

CIVIL SZFÉRA KIEMELT SZEREPE

A román népességet alacsony érdeklődés és részvétel jellemzi a különböző civil szervezetekben való részvétel tekintetében, a különböző nyugat-európai állampolgárokkal összehasonlítva. Az ilyesfajta aktivitás magas foka az állampolgároknak, a társas környezet ellenőrzésének, befolyásolásának, alakításának az eszköze.

[3] A belső-erdélyi magyar fiatalok 43%-át nem érdekelte egyáltalán a politika. Ugyanilyen alacsony volt az érdeklődés a székelyföldi minta esetében.

Azonban, amint azt az előbbiekben is láthattuk, a demokrácia például, mint érték meglehetősen hátra szorult a rangsorban, a privát szféra értékeivel szemben. Ebben a tekintetben még mindig érvényes egy román szerző ama megállapítása, miszerint a tipikus romániai fiatal a privát szféra értékeit részesíti előnyben, és a civil szférában gyengén integrált. (Stanculescu, 1996 in Covrig-Rat 2000)

Gábor Kálmán a civil szféra fontosságát elsősorban a piac erősödésének kontextusában tartja fontosnak. A civil szférával való kapcsolat hiányában ugyanis a fiatalok erőteljes fogyasztástól való függőségével kell számolnunk, ami a tömegfogyasztói minták kritikátlan elfogadását jelenti elsősorban.(Gábor, 2004)

Amint az az előzőekben kiderült, mindkét csoport esetében rendkívül alacsony arányban jelölték meg a közéleti részvételt, mint számukra fontos értéket. Arról nincs adatunk, hogy a magyar fiatalok milyen arányban tagjai vagy voltak tagjai valamilyen civil szervezetnek, a jelenlegi román fiataloknak azonban mindössze 11,2%-a rendelkezik ilyen téren tapasztalattal.

Azonban a Mozaik 2001 kutatás alapján elmondható, hogy az erdélyi román fiatalok jóval kisebb arányban voltak tagjai valamely szervezetnek, mint az erdélyi magyar fiatalok. A legnépszerűbb szervezetek azonban az erdélyi magyar fiatalok körében a különböző politikai, ifjúsági valamint egyházi szervezetek. (Csata –Magyari–Veres, 2002: 176)

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy egy alapvetően materiális értékorientált posztkommunista társadalomban valóban a fiatal, 18-35 év közötti népesség-e az, amely révén a posztmodern társadalmi berendezkedés első indikátor értékei felbukkannak? Vizsgálódásunk alapvetően a két különböző nemzetiségű és státusú (többségi-kisebbségi) csoport értékpreferenciái közötti eltérésekre irányult e tekintetben.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy mind a román, mind pedig a magyar fiatal népesség esetében inkább beszélhetünk érték-koegzisztenciáról, mint letisztult, ideáltipikus posztmateriális, materiális vagy tradicionális értékbeállítódásokról. A hagyományos nemi szerepértelmezések (mindkét esetben) és az istenhit (mint alapvetően tradicionális érték) kiemelkedő szerepei, a román fiatalok esetében kiválóan megférnek az önmegvalósítás és az ifjúsági korszakváltás jelenségének megfelelő kitolódott ifjúsági életszakasz jellegzetes értékeivel. A magyar fiatalok értékrendjének egy sajátossága a biztonság, a stabilitás és a béke felértékelődése román társaikkal szemben. Ugyanakkor toleránsabbnak is mutatkoznak román társaikkal szemben. Mindez azonban a tényleges, fizikai kisebbségi helyzet, a szűkebb környezet, a régió etnikai heterogenitásának függvénye.

Az elemzés gerincét a két csoportnak négy jellegzetesen posztmodern értékkel szembeni attitűdje képezte. Bár több esetben is hiányosak, vagy nem összehasonlíthatóak az adatok, a legfontosabb irányvonalak kirajzolódtak. Létezik ugyan egy réteg,

amely a nyugati mintáknak megfelelően aktív, környezettudatos és posztmateriális értékrend jellemzi, ez szorosan az anyagi helyzet, a környezet (urbánus vagy rurális) és az iskolázottság, és nem utolsó sorban korcsoport függvénye.

IRODALOM

Csata Zsombor – Magyari Tivadar – Veres Valér (2002): Belső-Erdély. In: Bauer Béla – Szabó Andrea – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *Mozaik 2001, Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-Medencében.* Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 141-186

Covrig, Anca – Rat, Cristina (2000): Erdélyi középiskolások értékrend profiljai. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki korszakváltás.* Kolozsvár – Budapest: Limes – Új Mandátum

Ingelhart, Ronald – Paul R. Abramson (1986): *Generational replacement and value change in six west-european societies.* In: *American Journal of Political Science*, Vol. 30/ 1 pp. 1-25, http://www.jstor.org/stable/2111292, letöltve: 03/03/2009 06:05

Ercsei Kálmán (2009): Az ifjúsági korszakváltás szabadidős szcenáriója Romániában. Megállapítások és tézisek a Félsziget-fesztivál fiatlajai kapcsán. In: Jancsák Csaba (szerk.): *„Fiatalok a Kárpát-medencében"*, Szeged, Belvedere Meridionlale, 206-215

Gábor Kálmán (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben.* Szeged: Belvedere Meridionlale

Matiscsák Attila (2001): Értékorientációk és értékváltozások a német fiataloknál *www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/497*

Miklós István (2002): Középiskolások értékorientációi. In: Sorbán Angella (szerk.): *Szociológiai tanulmányok erdélyi fiatalokról.* Budapest – Kolozsvár: Akadémiai Kiadó – Scientia Kiadó

Voicu, Bogdan (2001) România pseudo-modernă. (Az ál-modern román társadalom.) In: *Sociologie Românească*, 2001/1-4, 35-69

ADATBÁZISOK:

- ANSIT 2007
- *Starea tineretului şi aşteptările sale. Diagnoză 2007(Az ifjúság állapta és elvárásai. Diagnózis 2007).* Bukarest, Agenţia Naţională pentru Sprijinirea Iniţiativelor Tinerilor
- EUROPEAN VALUE SURVEY, 1999, Románia

Bartis Katalin

ÉRTÉKPREFERENCIÁK A FESZTIVÁLOZÓ IFJÚSÁG KÖRÉBEN[1] (SZIGET-, FÉLSZIGET FESZTIVÁL, BALATON SOUND 2008)

endszerváltást követő „gazdasági paradigmaváltás", a „posztfordi felhalmozási yamat" és a globalizáció jelentős változásokat hozott a társadalmi életben: hagyonyos ipari területek hanyatlását, tartós munkanélküliséget, jövedelemkülönbsé- növekedését és az ebből következő társadalmi feszültséget (Gazsó-Laki 2004:). A világgazdaságba való bekapcsolódás globális versenyhelyzetet teremtett, de ıgalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer helyett vertikális, hierarchizált kizáró rendszerek lépnek föl, ami sakktábla országok létrejöttét eredményezte az ópai modellben. Az Európai Unió pedig tovább fokozta a különbségeket a fejlett ejletlen országrészek között, így a fekete kockán levőknek egyre inkább csökkent esélye, hogy a fehér kockára átlépjenek. (Lengyel 2000: 41-42).

„Értékváltás" (*value change*) következett be, amit Inglehart (1977: 6-12) a kökező, egymásba fonódó forrásokból vezetett le: technológiai innováció, foglaltási rendszer megváltozása (tercier szektor jelentőségének megnövekedése), dasági növekedés, oktatás expanziója, tömegkommunikáció fejlődése (a média atos kontrollálása az irányba, hogy a társadalom domináns értékeit közvetítse), nem utolsó sorban a kohorsz – tapasztalatok közti távolság valamint a generáciszakadás kihangsúlyozódása. Inglehart szerint, e változások annyira mélyrehak, hogy átalakítják az alapvető világnézeteket, és „csendes forradalmat" (*silent olution*) idéznek elő minden posztindusztriális fázisba lépő társadalomban. endszerváltást követően a magyar fiatalok valóban többféle problémával kellett mbenézzenek: munkanélküliség, iskolai és piaci verseny, korai önállósodás, feltségoldó technikák elterjedése stb., aminek eredményeképpen „a fiatalok a periáról a centrumba kerültek" (Gábor 2005a: 9). A problémák pedig individualizátak és privatizálódtak, olyan értelemben, hogy a fiatalok maguk kellett megtalálják egoldás kulcsát (Wallace – Kovatcheva 1998: 7-8). Gábor (2004: 28-29) szerint ilencvenes évek kettős forgatókönyvet kínáltak a magyar fiatalok számára. Az ik a „munkanélküliség szcenáriója", miszerint már a továbbtanulási versenyben gfigyelhető volt bizonyos társadalmi csoportok – főként alacsony státuszú, vidéki ládok esetében - gyerekeinek leszakadása, ami megteremtette a társadalom alatsztály reprodukcióját. A második forgatókönyv „a szabadidő szcenáriója", egy

A tanulmány illusztrációjául szolgáló fotódokumentáció képanyaga megtekinthető itt: http://www.ifjusagitanulmanyok.hu/nemztuk.html

„dologtalan", jómódú, szabadidős osztály alapját képezte, ami letörölte a stigmákat a nemfoglalkoztatottakról, felértékelte a tanulást, és megteremtette a professzionális ifjúsági státuszt. A szabadidős fiatalok értékrendjében ez által felértékelődtek a fesztiválok, és kialakult a fesztiválozó életforma (Gábor 2005b: 14). Magyarországon (és egyben Európában) kétségtelenül a Sziget Fesztivál[2] az egyik legnépszerűbb és legnagyobb zenei és kulturális rendezvény. Évente exponenciálisan nő[3] az érdeklődők és kikapcsolódni kívánók száma, immár nemcsak a fiatalok, de az idősebbek körében is. Az Oktatáskutató Intézet Ifjúságkutató Csoportja 1997 óta végez szociológiai vizsgálatot a Szigeten. A rendezvény pedig alkalmas terepnek mutatkozott arra, hogy megfigyeljék: a meginduló társadalmi változások milyen átalakulást idéztek elő a fiatalok életterveiben, értékrendszerében, kultúrájában és viselkedésében. Azáltal, hogy a Szigetre is betört a fogyasztói kultúra és a szabadidőipar, a rendezvényen már nemi megoszlás tekintetében is kiegyenlítődött, 15-29 éves ifjúsági korosztály jelent meg. A Sziget a középosztály[4] fiataljaié, akik a rendszerváltás utáni új piaci viszonyok termékei, és akik korábbi évek szigetkutatásai (Gábor 2000, Gábor 2005b, Gábor – Szemerszki 2005) szerint képzettebbek, iskolázottabbak, karrierre törekszenek, növekszik a fogyasztói és szórakoztatói eszközökkel való ellátottságuk, ezáltal magasabb a fogyasztási státusuk, mint az országos ifjúságnak. Ez pedig elősegíti ezen fiatalok önállósodását, piaci szereplővé válását, ugyanakkor kulturális aktivitását, és ezáltal felgyorsítják az ifjúsági korszakváltást.[5] A fiatalok, akik a „választás

[2] A Sziget Fesztivált minden év augusztusában rendezik meg Budapesten, az Óbudai szigeten. Az első fesztivált Müller Péter, a Sziámi együttes énekese és Gerendai Károly, az együttes menedzsere rendezték meg 1993-ban, akkor még Diáksziget néven. Egy évvel később a Diáksziget – Eurowoodstock fesztiválon már külföldi együttesek is felléptek (pl. Jethro Tull). A Festival Welfare Service a világ legjobb fesztiváljának kiáltotta ki. 1996-tól a fesztivál felvette szponzora nevét, így 2001-ig Pepsi Sziget-ként volt ismeretes, 2002 óta viszont hivatalos neve Sziget Fesztivál. (Gábor 2000: 15 ill. http://hu.wikipedia.org/wiki/Sziget_Fesztiv%C3%A1l).

[3] Gábor 2000: 15-16. ill. http://hu.wikipedia.org/wiki/Sziget_Fesztiv%C3%A1l

[4] A rendszerváltás utáni polgárosodást illetve középosztályosodást a piaci rendszer kiépülése, a magántulajdon megjelenése és nem utolsó sorban a globalizált világgazdaságtan határozta meg (Gábor 2000: 27).

[5] Gábor Kálmán (2004: 28-29) szerint a korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása illetve az iskolai tudás felértékelődése. Nyugat-Európában már a hatvanas évektől, Magyarországon a kilencvenes évektől kezdődően beszélhetünk ifjúsági korszakváltásról, ami az ifjúkor meghosszabbodásában (több időt töltenek iskolában létrehozva az iskolai ifjúsági korszakot, későbbre tolódik a munkavállalás, házasodás és gyermekvállalás) és egyre szélesebb körben kibontakozó ifjúsági autonómiában (korai szexuális tapasztalatszerzés, szórakozás, utazás, fogyasztás) mutatkozott meg. A közvetlenül ellenőrző intézményeket (pl. család, szomszédság, munkahely) közvetett ellenőrző intézmények (mass médiák, fogyasztói ipar) váltották fel. Ezek az események fokozták a nemzedéki szerveződés szerepét, élezték a felnőttek és fiatalok közti konfliktusokat. Kialakul egy ún. ifjúsági kultúra, ami alapvetően meghatározza a fiatalok társadalmi orientációját és politikai cselekvési mintáit. Ezt a kultúrát az

dilemmájával" találják szembe magukat, az iskolarendszert arra használják, hogy késleltessék a felnőttkorba való belépést; kötetlen diákéletet választanak meghosszabbítva az ifjúkort, hogy időt nyerjenek és elkerüljék az esetleges munkanélküliséget (Bois-Reymond 2006: 287-288).

2002-ben került először megrendezésre Erdélyben, Marosvásárhelyen, a Sziget Kulturális Szervezőiroda támogatásával, a Félsziget Fesztivál. 2005-ben a szigetkutatások mintájára, a Félszigeten is elkezdődtek a fesztiválozó ifjúságra koncentráló vizsgálatok.[6] Arra próbáltak választ kapni, hogy milyen társadalmi háttérrel rendelkeznek a fesztivál résztvevői, jövőstratégiáik, kivándorlási szándékuk, önállósodásuk, értékrendjük, kulturális ízlésük eltérnek-e az összerdélyi[7] fiatalokétól. A felmérések azt mutatták, hogy akárcsak Magyarországon, Erdélyben is kialakult „egy jövedelem, fogyasztás és iskolázottság szerint is körülhatárolható középosztály, amelynek fiataljai a fő fogyasztói célcsoportja e fesztiválnak" (Ercsei – Veres: 2005).

Mivel mindkét – a budapesti Sziget és a marosvásárhelyi Félsziget-fesztivál esetében is középosztálybeli közönségről beszélünk, feltételezhetjük, hogy a piac betörése, bár Magyarországhoz képest megkésve, de Erdélyben is megteremtette az ifjúsági korszakváltás feltételeit (iskolai tudás felértékelődése, ifjúkor meghosszabbodása, ifjúsági autonómia, ifjúságcentrizmus). Míg Magyarországon befejezettnek tekinthető az oktatási rendszer átalakulása, addig Romániában az átalakulás csak a kezdeténél tart, az erdélyi magyar fiatalok pedig a magyarországi mintaadó csoportok példáit követik (Gábor – Veres 2005: 13-15). A Sziget- és a Félsziget Fesztivál pedig meg is teremti e mintacsere lehetőségét. Ennek okán, 2007 nyarán, összehasonlító elemzésre tettem kísérletet a Sziget Fesztiválon és a Félsziget Fesztiválon részt vevő fiatalok értékorientációjának és jövőképének bemutatása által.[8] Mivel a 2007 nyarán első ízben megrendezett, Balaton Sound fesztiválnak figyelemfelkeltő visszhangja lett,[9] a 2008-as sziget vizsgálatokba bevontam a Balaton

„ifjúságcentrista" fiatalok követik, akik a felnőtt társadalomtól való éles elhatárolódásával, iskolával szembeni elégedetlenségével, nagyobb szabadság és autonóm tér követelésével, és esetleg deviáns viselkedési mintájával (pl. futballrajongók) különül el. (Watts–Zinnecker 2006: 219-225)

6 A kutatásokat a Babeş Bolyai Tudományegyetem szociológia szakos diákjaival együttműködő Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és a Sziget-kutatásokat végző budapesti Felsőoktatási Kutatóintézet Ifjúságkutató Csoportja szervezte.

7 Az összerdélyi fiatalok helyzetét a „Mozaik 2001" ifjúságkutatás térképezte fel, amely a Magyarországon végzett „Ifjúság 2000" nevű magyarországi kutatás folytatása volt a határon túli (erdélyi, szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai) magyar fiatalok körében. A kutatásból készült egy központi és néhány regionális gyorsjelentés is (lásd: Csata – Magyari–Veres 2001; Bálint–Demeter 2001).

8 Bartis Katalin (Diplomadolgozat, 2008, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar): Értékpreferenciák a fesztiválozó ifjúság körében. Összehasonlító tanulmány a 2007. évi Sziget Fesztiválon illetve Félsziget Fesztiválon részt vevő fiatalok értékorientációjáról

9 http://www.kulturinfo.hu/moreinfo.gcw?prgid=71077

Soundon észlelt tapasztalatokat is. Jelen tanulmányomban a 2008. évi Sziget-, Félsziget- és Balaton Sound fesztiválokon részt vevő fiatalok értékpreferenciáit szándékozom bemutatni az általam készített felstrukturált életinterjúk és terepszemlék alapján. Ahol szükséges, következtetéseimet alátámasztom a 2007-es interjúk kvalitatív, illetve a *Sziget 2007* és a *Félsziget 2007* című felmérés kérdőíves vizsgálataiból nyert adatok[10] kvantitatív eredményeit felhasználva.

A KUTATÁS MÓDSZERE

Értékvizsgálat estén a kérdőíves felmérések helyett a kvalitatív vizsgálatokat (terepszemlét, részvevő megfigyelést, interjús technikákat) tartom megfelelőnek. Természetesen mindkét (kvalitatív és kvantitatív) módszernek vannak előnyei és hátrányai. A kérdőíves vizsgálat során nagy sokaság is elérhető, azonban az összegyűjtött adatállomány felszínes lehet, a válaszok pedig nem biztos, hogy a valóságot tükrözik, hanem azt, hogy a válaszadók mit tartanak elfogadhatónak. Inglehart (1977: 26) szerint a survey elemzések során néha csak a jéghegy csúcsát ismerjük fel. A kvantitatív vizsgálatok során (Solt: 1998:30) mutatókra és változókra koncentráló zárt kérdésekkel a kívülről vizsgált kauzalitásra, míg kvalitatív vizsgálatok esetén a belülről vizsgált kauzalitásra kaphatunk válaszokat, hiszen a személyiség tudatalatti mélyrétegéig hatol és olyasmit is felszínre hozhat, amit még az interjúalany sem tud magáról. Az interjú tehát egy rugalmas módszer az információszerzésben, a kérdező megfigyelheti a vizsgált személyt és a totális szituációt, azonban terjedelme, időigényessége miatt inkább egyedi és kiscsoportos kutatásra alkalmas. Nagyobb vizsgálatokban (mint pl. szigetkutatásban) önálló módszerként csak hipotézisalkotásra alkalmas, de kiegészítő módszerként növeli a kérdőíves vizsgálatok eredményeinek

http://www.educafe.hu/index.php?cikk=8918
http://fittonline.hu/itthon/balaton-sound-2008-junius-10-13.-zamardi.html
http://www.csapnivalo.hu/07/balaton_sound/

10 Az adatok a Sziget 2007 és a Félsziget 2007 című felmérésből származnak, amelyet a kutatások szervezői bocsátottak rendelkezésemre. A Sziget 2007 kutatás szervezője az EIKKA (Európai Ifjúsági Kutató- Szervezetfejlesztő És Kommunikációs Központ). A kutatás vezetője: Gábor Kálmán ifjúságszociológus. A kutatócsoport tagjai: Ercsei Kálmán ELTE szociológia szakos PhD hallgató, Szemerszki Marianna (kérdőívek ellenőrzése, rögzítés előkészítése), Tarnay István és Ábrahám Márta (kérdezőbiztosok instruktorai), Matiscsák Attila (civil sátor működtetése), Tibori Tímea (mélyinterjúk illetve résztvevő megfigyelések irányítása), Kerényi Tamás, Pál Kata és Bartis Katalin (mélyinterjúk és megfigyelések) illetve egyetemi hallgatók (kérdezőbiztosok). A Félsziget Fesztivál vizsgálatok szervezője a kolozsvári Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, együttműködésben a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékével és magyar tagozatos diákjaival, illetve a 2007-es Sziget-kutatást végző EIKKA-val. A kutatócsoport tagjai: Ercsei Kálmán, Kiss Zita, Plugor Réka, Szabó Júlia, Veres Valér. A kutatócsoport külső tagja: Gábor Kálmán ifjúságszociológus.

érvényességét, ugyanakkor cáfolhatja is azokat. Ezért tehát – a helyes következtetés érdekében-szükségesnek látom a 2008. évi kvalitatív vizsgálatok eredményeit összevetni a 2007. évi kvantitatív értékteszt adataival is.

KVANTITATÍV VIZSGÁLAT: ÉRTÉKTESZT

A kérdőívekben szereplő értékekre vonatkozó kérdésblokkok tulajdonképpen a Milton Rokeach 1973-ban kidolgozott célérték blokkjának átalakított változata. Ezt a Rokeach-féle értéktesztet alakította át Schwartz osztályozásos Lickert-skálává (Csata 2005: 7). Az Ifjúság 2000 országos reprezentatív vizsgálatban alkalmazott értékpreferenciákra vonatkozó kérdésblokk kihagyta a Rokeach teszt eszközértékeit (egy kivételével: kreativitás) és az eredeti 18-ból csak 15 célértéket vizsgált, amelyeket a vizsgálati alanyok ötfokozatú skálán osztályoztak (1. egyáltalán nem fontos – 5. nagyon fontos). Hasonló módosítások észlelhetőek a Mozaik 2001, az Ifjúság 2004 és a Félsziget 2007, valamint a Sziget 2007 kutatásokban is, annyi különbséggel, hogy ezekben, a kutatásokban további értékekkel bővítették a célértékek listáját (lásd. Melléklet – Táblázatok).

KVALITATÍV VIZSGÁLAT: FÉLSTRUKTURÁLT ÉLETINTERJÚK

Az interjúvezetőmet 4 szakaszra osztottam. Az első rész központi témája a család volt. A fejezetben levő kérdéseimmel fokozatosan haladtam a múlttól a jövő fele: gyerekkortól a felnőttkorba, jelen családtól és lakóháztól egy jövőbeli elképzelt család és lakóház fele, az iskolától a munkahelyig és elképzelt foglalkozásig stb. A második részben a barátság-, szerelem-, házasság- és szabadidő témakörökė volt a központi szerep. Ezután olyan értékek és ideológiák felé tereltem a beszélgetést, mint magány, bizalom, tolerancia, társadalmi szabályok, vallás, tradíciók, siker, pénz, hatalom, öregség, halál stb. Interjúimat egy oldottabb témával zártam, ahol központi témaként az adott fesztivál hangulatát, jelentőségét és közönségét elemeztük. Interjúim időtartama 1,5-2 óra volt. Véletlenszerű mintavételi eljárást igyekeztem alkalmazni, de az interjúk időtartama miatt főként a pihenő, üldögélő fiatalokra koncentráltam. Az interjúkat magyar, angol és román nyelven vezettem.

TEREPVIZSGÁLAT

KÖZÖNSÉG

A Sziget Fesztivál eleinte az alternatív zenei kultúra fészke volt, majd ahogy nőtt népszerűsége, úgy szélesedett ki zenei és kulturális kínálata, annyira, hogy másfél

évtized alatt minden ifjúsági csoport igényeit szolgálta. A Sziget programkínálatának kiszélesedése azonban ellentétes folyamatokat is létrehozott. Minél népszerűbb, külföldi együttesek és minél több színes program épült be a műsorfüzetbe, annál inkább megdrágult a belépőjegy, és ezzel együtt, előbb a szegényebb rétegek, majd az elmúlt években a magyar középosztálybeli fiatalok is többé-kevésbé kiszorultak a fesztiválról. A magyar szigetlakó ifjúságot egyre inkább a nyugat-európai középosztály fiataljai váltották fel. 2007-ben az interjúalanyok 70%-ra tippelték a külföldi szigetlakók arányát. A 2007-es vizsgálatok pedig alá is támasztják ezt a feltételezést, annyi korrigálással, hogy a külföldiek inkább a hetijegyesek (tehát a stabil „ottalvós" szigetlakók) körében voltak túlsúlyban. Feltételezem, hogy a korábbi években elég nagy számban képviseltetett erdélyi fiatalok a Sziget Fesztivál helyett az olcsóbb és könnyebben megközelíthető marosvásárhelyi Félsziget Fesztivált –, a magyarországi fiatalok pedig (a Sziget Fesztiválhoz képest sokkal kisebb, olcsóbb és inkább magyar jellegű) soproni Volt Fesztivált választották.

A Balaton Sound egy egészen új fesztivál (2007-ben került először megrendezésre), amely fesztiválon a Sziget-, Félsziget-, Volt Fesztivál közönségétől külsőleg és értékítéletekben is elkülönülő, feltűnően divatorientált, piackonform ifjúsági csoport képviseltette magát. Bár a Balaton Sound fesztivált egyik neves balatoni üdülőhelyen – és immár második alkalommal rendezték meg, külföldiek igen csekély számban reprezentálták magukat. (Feltételezhetően a következő évek folyamán a fesztivál népszerűségének és hírnevének növekedésével a nemzetiségi arány is meg fog változni.). A Balaton Sound-on inkább budapesti vagy közé-magyarországi, jó anyagi háttérrel rendelkező, nemileg inkább a nők javára billenő, 19-22 éves korosztályban felülreprezentált, különösen elektronikus zenét preferáló ifjúsági csoporttal találkoztam.

KORÖSSZETÉTEL

Mindhárom, általam vizsgált fesztiválon meglepően fiatal korosztály jelent meg. A Félszigeten, még a hajnali órákban is találkoztam 12-14 éves fiúkkal. Természetesen a Félsziget Fesztivált nem csak tizenévesek reprezentálták, de a Szigethez vagy a Balaton Soundhoz viszonyítva, itt találkoztam a legtöbb fiatalkorúval. Feltételezem, ez azért lehetséges, mert a marosvásárhelyi Félsziget Fesztivál, jól megközelíthető helyen, a városközponttól nem messze terül el, ahova a legfiatalabbak is könnyűszerrel kijuthatnak, akár szülői engedély nélkül. Budapesten vagy Zamárdin nemcsak a karszalag magas ára okozhat gondot, de a hely megközelítése is bonyolultabb szülői hozzájárulás nélkül. Ennek ellenére a Balaton Soundot is fiatal, de inkább felső éves gimnazisták és alsóbb éves egyetemisták reprezentálták. Ők viszont már kevésbé szorultak szülői engedélyre, hiszen (mint ahogy az interjúkból kiderült) többen év közben, diákmunkával spórolták ki ezt a fajta szórakozási lehetőséget. A Szigeten viszont, úgy tűnik, két irányba szélesedett a

közönség. Ugyanúgy megjelentek a tizenévesek, mint a harminc fölötti, családos (kisgyerekes) és középkorú házaspárok illetve baráti közösségek is.

MEGJELENÉS

A Szigeten, Félszigeten és a Balaton Soundon különböző öltözködési trendre lettem figyelmes.

A Balaton Soundon a fiatalok napközben félmeztelenül (leggyakrabban bikiniben vagy derékra csavart strandlepedőben), mégis nagyon elegánsan közlekedtek. Nagyobb hangsúlyt fektettek a megjelenésre, divatra, márkákra, mint a kényelemre vagy praktikusságra. Több lány magas sarkú (gyöngyökkel, kristályokkal díszített) szandált, csillogó strandtáskát, nehéz fülbevalót és/vagy kalapot hordott, és olyan kecsesen billegtek végig a poros, sáros fesztivál-helyszíneken, mint egy divatbemutatón. Csodálatra méltó szépségekkel találkozhattunk, akik nemcsak a ruhájukra, de a testi tisztaságukra is annyira ügyeltek, hogy a frizura, smink és lakkozott körmök is sértetlen állapotban maradtak a záróbulira. A külsőségek tüntető fontosságot kaptak a Balaton Soundon.

A márkanevek mindig szem előtt voltak, plakátokon, bejáratokon, színpadokon, de még a fesztiválozók ruháin és kellékein is feltűntek az ismert nevek: Nike, Adidas, Mango, Zara, Esprit, Benetton, Diesel, Mexx, Gas, Springfield, O'Neill, Louis Vuitton, Dior, Tom Tailor, Replay stb.. A fesztivál bejárata előtt méregdrága sötét autók sorakoztak, a fesztiválozó fiatalság pedig kevésbé sátrakban, inkább a fesztivál helyszínéhez közel eső, bérelhető faházakban laktak. A sátortelepeken pedig nem afféle szigetes táborhangulat uralkodott, hiszen a sátrak és lakóik naponta váltakoztak, idő sem volt összehaverkodni. A Szigeten egy véletlen sátor-szomszédságból gyakran életre szóló barátságok is köttettek.

A Szigeten és a Félszigeten sokkal színesebb, alternatív csoportok jelentek meg. Természetesen itt is sok márkanévvel találkozhattunk, főleg a fesztivál-helyszíneken, a közönség azonban nem volt tüntetően divatorientált, sőt gyakran nagyon egyedi, sajátos, kreatív megjelenésű (színes, batikolt sálakat, kézműves vászonruhákat, kényelmes sarukat, praktikus tarisznyákat és egyedi kerámiaékszereket viselő) fiatalokkal találkozhattunk. Az alternatív, színes öltözékű, helyenként hippikort idéző szigetlakók mellett a Szigeten gyakorta találkozhattunk egészen extrém, feltűnést keltő fiatalokkal is.

A Szigeten is megjelentek azonban a külső megjelenésre (eleganciára, divatra, sminkre, frizurára, márkanevekre) nagy hangsúlyt fektető fiatalok, ők viszont csak egy-egy éjszakára, egy adott programra vagy egy koncert erejéig látogattak a Szigetre.

A Félszigeten, az erdélyi fesztiválozók körében csak elvétve, nagyon ritkán láttam külső megjelenésre hangsúlyt fektető fiatalt, és ha mégis, ők is inkább este - egy adott koncertre vagy programra - érkeztek, a buli lejártával pedig taxival távoztak. Leginkább román nemzetiségű fiatalok körében találkozhattunk erősen sminkelt, beparfümözött, frizurás, kiöltözött lányokkal és fiúkkal. Az erdélyi magyar fesztiválozók nagy társasággal, inkább hetikarszalaggal közlekedtek, sátorban aludtak és a fűben, egy-egy nagyobb pokrócot körbeülve táplálkoztak. Öltözködésük retró, régi magyar rock-korszakot elevenítette fel. Fiúk és lányok egyaránt sötét túracuccot, kapucnis katonakabátokat és strapabíró, kemény bakancsokat esetenként szandált hordtak. Természetesen köztük is voltak punkok, skinheadek vagy reagge-sek, de megjelenésük mégsem volt annyira egyedi és feltűnő, mint a Szigeten.

TRENDEK

A Szigeten és a Félszigeten hasonló öltözködési trendekre lettem figyelmes. Bár a Szigeten valamivel színesebb, egyedibb stílusú fiatalokkal találkozhattunk, mindkét fesztiválon hasonló divatcikkek tűntek fel, mint például az arab sál és a pillangószemüveg.

A Balaton Soundon az arab sál illetve pillangószemüveg sem volt trendi, mert csak elvétve láttam példát ilyenre. Ami annál inkább trendi volt, az a „plázs" hangulat. A Balaton-partot a fesztivál idejére homokos, pálmafás, egzotikus stranddá alakították. A vízpart közelében felállított napernyők alatt pihenő elegáns fiatalok koktélokat fogyasztottak, természetesen jégkockával, gyümölcskarikával és szívószállal. Hasonló jelenséggel találkoztam a Félszigeten és a Szigeten is, azzal a különbséggel, hogy a „plázs" környezet inkább csak kezdetleges, ötletszerű fázisban voltak (pálmafák, nádszékek, napernyők, de nem vízpart mellett), a bárok pedig nylonpoharakban vagy jeges vödrökben, vicces, extrahosszú szívószálak kíséretében osztottak koktélokat.

Legyen tehát Sziget, Félsziget vagy Balaton Sound (tábor vagy luxuskörnyezet), a fesztiválozó fiatalok életében az élményszerzés és egzotikum felértékelődése figyelhető meg. A bőség társadalmában a fogyasztók egy része (pl. Balaton Sound) kevésbé árérzékenyen, különösen a minőségre koncentrálnak, más fiatalok (pl. Szigeten vagy Félszigeten) a kényelmet és a spontán élményeket helyezik előtérbe.

ZENEI HOMOGENIZÁLÓDÁS

A fesztiválozó fiatalok zenei ízlése, a tavalyi kutató téziseinket megerősítve, egyre inkább homogenizálódott. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki csak egy fajta zenét hallgat, hanem azt, hogy általában mindenki mindenféle zenét meghallgat. Lehet látni rajongókat, csemegézőket és nézelődőket is ugyanazon koncerten, legyen az metál, rock, jazz, blues, punk, reggae, ska, hip-hop, house, techno, trance vagy

underground, esetleg komolyzene. A fesztiválozó fiatalok, úgy tűnik, egyre több zenei irányzat fele nyitnak, lehetőleg minden programajánlatba bekóstolnak, érdeklődnek, ízlésüket és zenei kultúrájukat finomítják. Ez a tendencia mutatkozott mindhárom fesztiválon, ámbár a Balaton Soundon főleg elektronikus zenei kínálat volt, ott tehát kevesebb alkalom nyílt más zenei stílus fele is nyitni.

„Én minden zenei stílusban megtalálom azt, ami érdekel és minden zenei stílus fele abszolút nyitott vagyok, és én nagyon szeretem a magyar népzenét és a balkán zenét, az elektronikus zenében is megvan az, amit érdemes meghallgatni és az, amit nem, a rockzenében is ugyanígy." (Koszi, 19, Félsziget 2008)

„Én újra rátaláltam a magyar népzenére, nekiálltam brácsázni, elég nehéz, de sokat jelent nekem. Már nincs az, hogy ghrrr, én rocker vagyok, és szedtük szét a helyet... a rockernél szűk látókörűbb ember nincs a világon, aki nem hajlandó nyitni semerre, megmarad az Inmortalnál, a Kreatornál és esetleg vált kis Metallicara..." (Pityu, 26, Félsziget 2008)

„Hát igazából minden stílusból van valami, amit szeretek, ha valami megfog benne, akkor teljesen mindegy, hogy milyen stílusirányzatból van." (Zoli, 17, Balaton Sound 2008)

Az interjúalanyoknak sokkal könnyebb volt meghatározni, hogy mi az, amit nem szeretnek, mint felsorolni mindazt, amit viszont igen:

„Mindent meghallgatok, ami megüt egy bizonyos mércét. Mostanában a kedvenc stílusom az indierock lett. Ugye Amerikában a stílus independent, annak a rövidítése, valamennyire alternatív, gyors, gitáros, érdekes hangok. Pl. The Killers, Babyshambles... Nem szeretem az elektronikusból az alja elektronikus zenét, ami diszkós, nem tudom... a technót nem bírom, meg az igénytelen, buta, szeletelős gépzenéket." (Peti 19, Balaton Sound 2008)

"Nos, egyikünk sem szereti a metált, hardcore-t vagy hip-hop-ot... Szeretjük az elektronikus zenét, de bizonyára minden fajta zenének megvan a jó oldala, egy jó dj vagy együttes, egy kellemes dal, tehát nem mondhatom, hogy elutasítom ezt és ezt a fajta zenét."[11] (Coco, Belgium, Sziget 2008)

„Tulajdonképpen mindent meghallgatok, nagyon szeretem a punktól az R&B-ig mindent, a rockot, de hallgattam új metált is, szeretem az elektronikus zenét, ha igényes... a goát. (...) Hát a nagyon csöves punk zene, az igénytelen, szövegnélküli, mennyire kicsike és koszos vagyok és mennyire szeretem a sört, meg nem tudom mi...mondanivaló nélküli lázadó zenék, azok valahogy nem, meg a nagyon-nagyon pop, a játékzenék, feldolgozások... ötlettelenek." (Emese 19, Sziget 2008)

„Hát régebb chill out-ot hallgattam, most meg elég vegyes, mindenevő vagyok. Szeretem a jazzt, de az ilyen nagyon kemény rock távol áll tőlem. A techno nekem nem, talán a drum'n bass még belefér, de inkább az ilyen hallgathatóbb zenéket szeretem." (Rita, 23, Balaton Sound 2008)

ÉRTÉKVIZSGÁLAT

CSALÁD, IGAZ BARÁTSÁG

A fesztiválozó fiatalokkal történő beszélgetéseim során, bevezetésként arra kértem az interjúalanyokat, hogy néhány mondatban mutassák be magukat, közvetlen családjukat, párkapcsolatukat és barátaikat. Még az introvertáltabb beszélgetőpartnerek is hosszú percekig tudtak mesélni családjukhoz kapcsolódó gyerekkori élményeikről és családi kapcsolataikról, amiből arra következtettem, hogy a család igen fontos szerepet tölt be úgy a Szigeten-, mint a Félszigeten és a Balaton Soundon fesztiválozó fiatalok életében. Többségük a családot tartotta a legfontosabb kohéziós erőnek, a biztos háttérnek, ahova mindig vissza lehet térni. Arra a kérdésre, hogy *mely értékek a legfontosabbak az életedben*, a család mindig megjelent a spontánul felsorolt értékek közt.

„A család első sorban, aztán a barátok és a bicikli."[12] (Tomi, 18, Félsziget 2008) „Nálam a család magába foglalja a barátokat is, mind első sorban."[13] (Dan, 21, Félsziget 2008)

„Nekem azok az értékek (a legfontosabbak), melyeket a családomból hoztam. Én azt tanultam, hogy mindig légy tisztességes, becsületes, ragaszkodjak azokhoz az emberekhez, akiktől ezt megkapom és megbízhatok bennük." (Bori, 23, Félsziget 2008)

„A családi kötelékek, amik az utóbbi években kezdtek nagyon hangsúlyosan jelentkezni az életemben, egyre fontosabbá válnak...meg az értékteremtés, hogy a saját életemet valami olyan irányba vezessem, ahol értelmes dolgokat alkothatok, mások életét jobbá, szebbé tegyem." (Orsi, 26, Balaton

[11] *„Well none of us like metal, hardcore or hip-hop... We love electronic music, but sure in every type of music, there is a good side, a good dj or a good group, good song, so you just can not say, I refuse this and this kind of music."*

[12] *„Familia în primul rând, apoi prietenii şi bicicleta."*

[13] *„La mine familia include şi prietenii, toţi în primul rând."*

Sound 2008)

„Mely értékek köré szerveződik az életetek? A kapcsolatok a legfontosabbak szerintem, akár a baráti, haveri, szerelmi vagy a családi környezet..." (Attila, 18, Sziget 2008)

„A család számomra szeretet, egymásban való teljes megbízás, odafigyelés, nyugalom, de ugyanakkor bizonyos kontroll." (Szabolcs, 20, Sziget 2007)

A 2007. évi szigetvizsgálatok értéktesztjeiben (lásd. *1. táblázat*) a *családi biztonság* értékátlagát, megelőzik olyan posztmateriális[14] értékek, mint az *igaz barátság, szabadság, szerelem-boldogság, belső harmónia, érdekes-változatos élet.* Azonban megfigyelhető, hogy a közösségi értékek közül, az *igaz barátságon* kívül a *családi biztonság* részesült a legnagyobb értékátlagban, messze maga mögött hagyva az olyan közösségi értékeket, mint a *társadalmi rend, tradíciók, nemzet* vagy *vallás*. Az értékteszt alapján következtethetnénk arra is, hogy a Félsziget ifjúságának fontosabbak a családi kötelékek, mint a Szigetes fiataloknak, de a 2007-ben és 2008-ban készített interjúim cáfolják ezt a gondolatot, hiszen minden általam megkérdezett (bármely nemzetiségű) fiatal hasonló törődéssel, aggodalommal és szeretettel mesélt családjáról. A beszélgetések során arra lettem figyelmes, hogy a lányok kissé nagyobb figyelmet szenteltek ennek a témának, hosszasabban és részletesebben beszéltek családjukról, mint a fiúk, és ezt kívánják bizonyítani a nemek szerint megkülönböztetett *családi biztonságra* adott értékátlagok is (lásd *2. táblázat*). A különbség azonban nem olyan nagy, hogy ki merjük jelenteni azt, hogy a lányoknak fontosabb a család, mint a fiúknak. Az interjúim során közrejátszódhatott az, hogy nekem, mint idegen, női kérdezőnek, a fiúk nehezebben mutatták ki őszinte érzéseiket. Az értéktesztekben pedig szerepet kaphatott a fiúk és lányok közti szocializációs különbség, miszerint a nők feladata a családi harmónia fenntartása, a férfiaké pedig a védelem és az anyagi támasz, és mint ahogy a *2. táblázatban* láthatjuk, – talán szocializációs különbségeknek köszönhetően – a nőknél hangsúlyosabban jelennek meg a közösségi-, a férfiaknál pedig az egyéni értékek. A családi kötelék fontossága azonban, úgy tűnik, korfüggő.[15] Minél idősebb fiatallal beszélgettem, annál nagyobb rajongással és megbecsüléssel beszélt családtagjairól, és minél fiatalabb fesztiválozót kérdeztem, annál inkább előtérbe kerültek a családon belüli viszályok, konfliktusok, és felértékelődnek a kortárscsoportok:

[14] Inglehart (1977) posztmateriális értéknek nevezi a tartalmas, bensőséges emberi kapcsolatokat, kulturális értékeket, függetlenséget, szabadságot, materiálisnak pedig a különböző anyagi javakat, jövedelem növekedését, karriert stb. Míg materialisták a túlélésre, addig a posztmaterialisták a végkifejletre (minőségre) koncentrálnak (Inglehart 1977: 62).

[15] Megjegyzés: 2008-ban készített *Bécsben élő magyar fiatalok* című kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a szülőktől való távolság is befolyásolja a család, mint értékhez való viszonyulást, hiszen az idegenbe került, családtól elszakadt tizen- és huszonéves fiatalok egyaránt szeretettel, odaadással és honvággyal beszéltek szüleikről, testvéreikről, rokonaikról illetve az otthonról, mint azok, akik szülőföldjükön éltek és napi vagy heti gyakorisággal találkoztak családtagjaikkal.

„Eleinte úgy volt, hogy mindennap próbálták beleszólni, aztán volt olyan is, hogy egy nap háromszor is megszöktem otthonról, persze mindháromszor megtudták, hogy hol vagyok, és utánam jöttek (...)A másik probléma, ha megkérdem a szüleimet, hogy miért nem mehetek, akkor az a válasz, hogy csak, és téma lezárva, csak, mert én azt mondtam. Igazából nem működik a kommunikáció, amit ők eldöntenek, az úgy van, el kellene fogadjam." (Magdi, 17, Félsziget 2007)

„Soha nem szoktunk az én dolgaimról beszélni. Ha történne velem valami, tuti nem ő volna az, akinek elmondanám, mert akkor vagy megijed, vagy elkezd ordibálni, inkább nem." (Tekla, 18, Sziget 2007)

„Most már rájöttem, hogy túl hamar kezdtem önfejűsködni kamasz koromban, ezért volt némi zűrzavar otthon, de most már elég jó kapcsolatban vagyok a szüleimmel, felnőttként viszonyulnak hozzám. Megbíznak bennem. Kemény munka van benne, mert eléggé aggódó, óvó, védelmező szüleim vannak. Ezért örülök, hogy most már jobban vagyunk." (Noémi, 23, Félsziget 2007)

Rokeach eredményei szerint is az életkorral párhuzamosan nő a családi biztonság fontossága, és csökkennek a hedonista vágyak és értékek hajszolása (Váriné 1987:156). Ha el is fogadjuk azt a feltevést, hogy az idősebbek életében nagyobb hangsúllyal szerepel a család, mint érték, azt is figyelembe kell vegyük, hogy míg az albérletben, kollégiumban, esetleg saját lakásban lakó huszonévesek körében kevesebb a családon belüli viszály, nézeteltérés, mindennapi súrlódás lehetősége, mint a tizenévesek esetében, akik többnyire egy fedél alatt laknak szüleikkel.

Amennyire fontos szerepet tölt be a *családi biztonság* (szülők, testvérek) a fesztiválozó fiatalok értékrendjében, annyira háttérbe szorul a saját család illetve családtervezés gondolata. Nem azért, mert nem tartják fontosnak, hanem inkább azért, mert nem érzik felkészültnek magukat. Míg a tizenévesek (érthető módon) fontolóra sem veszik például a házasság, gyereknemzés lehetőségét, addig a huszon- illetve harmincévesek körében komoly problémaként (önmegvalósítás akadályaként) merül fel a családalapítás kérdése, hiszen egyöntetűen kinyilvánították, hogy még éretlenek, nincsenek felkészülve sem anyagilag - sem érzelmileg, sokan még továbbtanulnának, így a saját család gondolatát megtoldják további 5-10 évvel.

Mikor szeretnétek családot?

Orsi: „Én idén kezdtem el gondolkodni rajta, de nagyon távol érzem magamtól a dolgot." István: „Én nem kezdtem el ezen gondolkodni...még túl ko-

rai." (gúnyosan vigyorog) Orsi: „Én úgy 30 éves koromra saccolom a dolgot, hogy talán addig lesz valami." István: „Háát, én próbálom húzni, amíg lehet (kacagnak)...későn érő típus vagyok." (Orsi 26 és István 23, Balaton Sound 2008)

Bori: „Nekem van barátom, de még túl friss, nem tudom még elképzelni vele. Nem nagyon voltak tartós kapcsolataim még, pár hónaposak voltak" (kuncog). Ildi: „Nem tudom, hogy egyáltalán el tudnék-e képzelni egy férfit magam mellett, hogy igen, ez mellett kitartok. Volt egy 5 éves kapcsolatom...de ...sok volt már a sógorasszony és nem tudtam kinek kell már köszönni." (Bori 23 és Ildi 32, Félsziget 2008)

Mikor szeretnétek saját családot?

Bogi: "Hát, majd huszonéves kor után, gondolom, főiskola után". Attila: „Az felelőséggel jár, nem lehet kiruccanni egy hétre csak úgy külföldre, 25 éves korom után talán..." (Bogi 16 és Attila 18, Sziget 2008)

„A sulit mindenképp szeretném befejezni, egyetemre is szeretnék menni. Én azt gondolom, hogy mindig kell legyen egy B terv. Szerintem az, hogy férjhez menjek, nekem úgy tűnik, hogy annyira nem nyújt biztonságot, jó lenne meg minden, de nekem kell legyen egy B terv, hogy legyen mire alapozzak és csak rajtam múljon. Tehát a karriert előbbre helyezem, mint a házasságot. (...) Hát igazából nem gondolkodtam, hogy milyen lenne a saját családom. Egy ideig úgy gondoltam, hogy nem is szeretnék gyereket, most már nem tudom, most már felmerül annak a lehetősége is, hogy szeretnék." (Magdi, 17, Félsziget 2007)

„Én azt szeretném, hogy a családomnak mindent megadjak. Nem úgy, hogy most megnősülök, megvan a család és semmi sehol. Nem lehet a semmiből egy családot alapítani. Főleg gyereket addig nem akarok, ameddig tudom, hogy nem tudok mindent megengedni." (Sándor, 20, Félsziget 2007)

A család tehát nemcsak támaszként, de mint életcél is megjelenik a fiatalok jövőképében. Azonban, amilyen nagy hangsúlyt fektetnek a fesztiválozó fiatalok a *családi biztonság* fontosságára, annyira háttérbe szorul a családalapítás gondolata a fiatalok életterveiben. Interjúalanyaim többsége, bár rendelkezett családalapítási szándékokkal, ennek időpontját csak a távoli jövőben határozták meg. Addig ugyanis sok időre és tapasztalatra van szükségük, hogy megteremtsék a családalapításhoz szükséges feltételeket (pl. biztos munkahely), illetve anyagi javakat (pl. saját lakás), és lelkileg is felkészüljenek a szülői feladatra. Sokan az önmegvalósítást helyezték a családalapítás terve elé, hangsúlyozván, hogy a gyermekvállalás felelősséggel jár, de a felelősséghez, úgy tűnik, stabil önkép is kéretik. Ezt bizonyítja a *belső harmónia* értékre adott igen magas átlag (lásd *1. táblázat*), ami

a szigetes fiatalok esetében meg is haladja a *családi biztonság* értékátlagát. Úgy tűnik, hogy a fesztiválozó fiatalok elsősorban saját lelkivilágukban akarnak rendet teremteni, és csak utána merészkednek utódokat vállalni. Ez igen felelősségteljesen hangzik, azonban kérdéses marad az önmegvalósítás időtartama, van-e az önismeretnek egyáltalán végstádiuma?

A fesztiválozó fiatalok számára a család, mint érték szorosan összefonódik a barátok értékkategóriával. Bár az értéktesztben az *igaz barátság* értékátlaga jóval magasabb, mint a *családi biztonság* értékátlaga, az interjúkból azonban az tűnik elő, hogy a barátok és kortársak egy rossz családi környezetből érkező fiatalnak a menedéket, egy harmonikus családi háttérrel rendelkező fiatal számára pedig kiegészítő, harmonikus életérzést erősítő funkcióval jelenik meg.

„Barátok, abból a szempontból fontosak, hogy ők tartanak ilyen szociális környezetet körülöttem, ők rángatnak el buliba, magamtól nem vagyok ilyen nyitott és szociális egyén...Ide is ők hívtak." (Máté 21, Balaton Sound 2008)

„Én egyébként nem vagyok túl szociábilis, elég nehezen nyitok, egyáltalán hogy megbízzak és barátok legyünk. A barátság nem egy olyan dolog számomra hogy mész és leszeded a fáról. Ha olyan az a barát, akkor ki kell tartsál mellette. Az én legjobb barátom elemista korom óta kitart mellettem, mindig ő húz ki a szarból, mindig hozzá fordulhatok, nem egy beszédes típus, mint én, mindig végighallgat, de eddig mindig ő volt, aki mindig segített, ha bajban voltam." (Koszi 19, Félsziget 2008)

„Hülyékkel nem nagyon barátkozunk és értelmesen viselkedünk...most nem azt mondom, hogy számunkra a legfontosabb érték az értelem, mert elitistán hangzik, de a barátok minősége és hogy mi is önmagunkkal megüssünk egy bizonyos mércét másokkal és önmagunkkal szemben." (Peti 19, Balaton Sound 2008)

A barátság „egyike a legjobb dolgoknak, amelyeknek részese lehetsz az életben. Más, mint a család, a család az alap, és a barátság az, amit magadtól választasz. A barátodat te választod meg, de a család, olyasmi, ami már életed kezdetén megadatik."[16] (Simon 22, Sziget 2007)

„Igazi barátság hosszú távon alakulhat ki, idő kell ahhoz, hogy egy barátság kifejlődjön, idő kell ahhoz, hogy eljuss egy olyan pontra, hogy valakivel összeveszel, megharagszol, és másnap azt mondod, hogy jól van, nem számit, hagyjuk a francba. De például egy haverral, ha összeveszel csúnyán, megeshet, hogy nem beszélsz vele soha." (Orsi 23, Félsziget 2007)

[16] *„It's one of the best things that you can have in the life. It's different than the family, the family is the basic and friendship is that you choose for yourself. Your friend you chose for yourself, but your family is something that you get from the start of your life".*

Többen kihangsúlyozták, hogy egy igaz barátot a bajban lehet megismerni, nem ivás és szórakozás közben, mert a barátság *„egy olyan család, amit te magadnak választasz"*. Az igazi barát interjúalanyaim szerint az, aki *„szeretni tud azért, ami vagy"*, aki megértő, segít, tanácsot ad, aki *„a legbolondabb ötleteidet is támogatja"* és a bajban is veled tart. Antónia (22) úgy határozta meg a barátságot, mint egy kötelék, ami sosem szakad el, mint egy olyan kapcsolat, ami még a szerelemnél is tisztább. Elmesélése szerint legjobb barátnőjét még kislánykorában ismerte meg, és a világ végére is utána menne, ha bajt érezne. Roland (19) szerint a barátság önfeláldozást is jelent, azaz hogy *„felajánlj valamit és ne várj cserébe semmit"*. Az *igaz barátságra* adott értékátlag a 2007. évi szigetkutatás értéktesztjében az első helyre került, úgy a magyar, mint a külföldi fiatalok körében. Kivételt képeznek a román fiatalok, esetükben ugyanis az *igaz barátság* értékátlagát megelőzi a *szabadság* értékátlaga, a különbség azonban elhanyagolható (lásd *1. táblázat*). A nemek közti igaz barátságra adott értékátlagokat tekintve nem találunk figyelemre méltó különbséget, korcsoportok alapján viszont igen. Az értéktesztek (lásd *3. táblázat*) alapján az tűnik fel, hogy a fiatalabb generáció esetében a legmagasabb a barátokra adott értékátlag, ez pedig azzal magyarázható, hogy a családi konfliktusaik, lázadó pubertáns érzések és iskolai korszakjuk miatt inkább a kortárscsoportban találnak megértésre, ami ugyanakkor sok veszélyt is hordozhat magában (például egyre fiatalabb korban próbálják ki a drogok különböző fajtáit). Akik pedig nem tudnak beilleszkedni egy-egy társaságba, több esetben elmagányosodhatnak, elidegenedhetnek és például az Internetfüggőkké illetve virtuális játékok rabjává válhatnak (Szabó: 2005: 269-270.).

SZABADSÁG

A *szabadság* különösen fontos érték a fesztiválozó fiatalok életében, amit nemcsak a 2007. évi értékteszt, de a szabadságvágytól átitatott interjúk is bizonyítanak.

> *„Szabadnak lenni, olyan emberekkel lenni, akiket kedvelünk, hogy azt dolgozzunk, amit akarunk, ott éljünk, ahol akarunk, azt csináljunk, amit akarunk. ...Mert, mi franciák, bárhova utazhatunk, bárhol élhetünk, de vannak emberek, akik ezt nem tehetik meg... van pénzünk idejönni a Szigetre, azt tehetünk, amit akarunk... A kultúra nagyon fontos, hogy érdekes dolgokat tanuljunk, az életről mindent megtanuljunk, ez a legfontosabb... és a család, barátok, és persze, a szabadság mindenhol."* [17] *(Tim 20, Sziget 2008)*

[17] *„To be free, to be with people who we like, to work what we want, to live where we want, to do what we want. ...Because, we French people, we can travel anywhere and we can live everywhere, but there are people, who can't do this...we have money to come here at the Sziget, we can do what we want...Culture is very important, to study interesting things, to learn everything about life, this is the most important...and family, friends and to be free of course."*

A szabadságot különböző dimenziókban is hangsúlyozták, akarati-, gondolati-, választási- vagy cselekvési szabadságot egyaránt fontosnak tartották. Az élet minden területére (politika, vallás, sajtónyilvánosság, véleményszabadság stb.) belépést, ugyanakkor kilépést (pl. örök házasság, „soha" „mindig" fogadalmaktól vagy bárminemű kötelezettségtől mentes életvitelt) kívántak. Az interjúalanyaim élettörténetéből erősen kirajzolódott a mindenen túlszárnyaló szabadságigény, hangsúlyozva, hogy senki kedvéért és semmilyen szinten nem szeretnék magukat lekötni, ugyanakkor többen magányosnak vallották magukat. Hiányolták a partnert az életükből, de az életre szóló elköteleződés gondolata ijesztőnek hatott számukra. Ez a különös paradoxon megmutatkozik az értéktesztek eredményeiben is, ahol a szerelem és a szabadság értékátlagai igen magasak és közel azonosak. Mind a Szigeten, mind a Félszigeten a 4,60 körüli átlaggal illették a „szerelem, boldogság" értéket, kivételt képeznek a Félszigeten tartózkodó román fiatalok, akik csupán 3,94-es átlaggal viszonyultak az említett értékhez (lásd 1. táblázat). Ha azonban megfigyeljük a korcsoportok közötti különbséget, észrevehetjük, hogy a román fiataloknál éppen a legfiatalabb korosztályhoz tartozó fiatalok értékelték a legalacsonyabbra a szerelmet, méghozzá többségében a fiúk. Ez pedig megmagyarázza az értéktesztben megfigyelhető értékelési különbségeket, hiszen a gimnazista fiúk életében köztudott, hogy nagyobb szerepet töltenek be a kortárs barátok és a szórakozás. Az adatbázisból az is kiderül, hogy azok a fiúk, akik 1-re értékelték a szerelem, boldogság értéket, kontrasztként 5-re értékelték a szabadság értéket. Ha megtekintjük a nemek közti viszonyulási különbséget, azt tapasztaljuk, hogy a nők számára valamivel fontosabb helyet foglal el a szerelem, boldogság értéke, mint a férfiak számára. De ez az adat is torzíthat, ha figyelembe vesszük azt a tényt, amit már a család biztonsága értéknél is hangsúlyoztam, hogy a fiúkat másképp szocializálják, mint a lányokat, illetve – mint interjús tapasztalataim is bizonyították – a fiúk kevésbé tudnak nyitottan beszélni érzéseikről, egyesek szégyellik, titkolják, másoknak pedig nehezére esik kimutatni.

HAGYOMÁNYOK, VALLÁS

Az ifjúságkutatók többnyire megegyeznek abban, hogy a fiatalok életében visszaszorultak a hagyományosnak tekintett értékek, és helyettük a nihilista, hedonista, materialista javak hajszolása került előtérbe (Szabó 2005: 266). A tradicionális értékek valóban háttérbe szorultak a fesztiválozó fiatalok életében (ezt bizonyítják interjúim és a Sziget 2007 illetve Félsziget 2007 kutatások eredményei is), de ez inkább csak egy tendencia, hiszen ezen a területen is észlelhetünk kor-, nembeli és nemzetiségi különbségeket. Az interjús tapasztalataim azt mutatják, hogy a fiatalabb korosztály kevésbé nyitott a hagyományőrzésre, a tradíciók iránti érdeklődés és tisztelet inkább az idősebb generációra jellemző. Ugyanígy megfigyelhetünk nemek közti különbséget is, bár a nők - tradíciók és vallás iránti - kötődése már a mindennapi életből is gyakran egyértelművé válik. Sokkal nagyobb jelentőséggel bír azonban a nemzetiségi

különbség. Akárcsak a beszélgetésekből nyert információk, úgy az értéktesztek (lásd *1. táblázat*) arra utalnak, hogy az erdélyi magyarok életében még igen fontos szerepet játszanak a hagyományok tisztelete (3, 77-es értékátlag), de már kevesebb jelentőséggel bír a magyarországi magyarok (3, 66-os értékátlag) vagy az erdélyi románok (3, 58-as értékátlag) és végül legkevésbé a külföldiek számára (3, 32-es értékátlag).

„Fontos, járok népi táncra, népi bútorfestést is művelem, népdalokat énekelek, udvarias vagyok, bár előfordul, hogy sietek. Az ünnepeket is nagyon szeretem és tisztelem." (Noémi 22, Félsziget 2007)

„Nagyon jó dolog a hagyományőrzés. Ami után befejezem a tizenkettediket, elkezdem a lovaglást és az íjászatot. Karácsony, Húsvét szép a maga módján, de kár hogy nem tartjuk meg rendesen. A Karácsonyban az a szép, hogy ott az egész család. Húsvétkor ott vannak a locsolók. Ennyi év néptánc alatt volt vagy hatfajta viseletem otthon. Az osztályom háromnegyede már táncolt valamit. Annyira hagyományos, hogy hozzám Húsvétkor egy veder vízzel jönnek és nem kölnivel." (Tekla 18, erdélyi magyar, Sziget 2007)

Ezzel szemben a budapesti Anita (16) egyenesen elutasította a néphagyományokat:
„Nem vagyok nagy hagyománytartó, örülök, hogy ebben a korban élek. Régebb megmondták, hogy kivel házasodjanak, szerintem nem volt jó. Fontos, hogy a Karácsonyt együtt töltsük a családdal. Népmese, népviselet... hát szerintem, gáz. Amikor meghalt a dédmamám, sirató asszonykórus vette körbe, és elég érdekes volt, inkább lehangoló."

Hasonló véleménye volt a román nemzetiségű Moni-nak (17, Félsziget) is:
„A hagyományok nem tűnnek valami nagyon fontosnak... a világ fejlődik és egy adott pillanatban minden elvesztődik... kell a fejlődés!"[18]

Míg a külföldi interjúalanyaim közül többen nem igazán értették a tradíció szó valódi értelmét, addig az erdélyi magyar interjúalanyok közül többen felhoztak akár magánéleti példát is. Ha tradíciókról volt szó, a külföldiek inkább a világszerte népszerű és ismert ünnepekre gondoltak, mint a Karácsony vagy a Húsvét, az erdélyi magyarok viszont inkább néphagyományokból, népszokásokból, ősi hiedelemvilágból hoztak példákat.

Hasonló eredményt kapunk, ha megfigyeljük az *udvariasságra* adott értékátlagokat: az erdélyi magyarok értékelték a legmagasabbra (4, 25), majd a magyarországi magyarok (4, 06), az erdélyi románok (3, 97) és végül a külföldiek (3, 77) értékelték legkevésbé. Picit változik a sorrend a *vallásos hit* tekintetében, annyiban, hogy az erdélyi román fiatalok magasabbra értékelték a vallás fontosságát, mint a magyarországi

[18] *„Tradiţia nu mi se pare ceva foarte importantă... lumea evoluează şi la un moment dat totul o să piardă... trebuie să evoluăm!"*

magyarok, akiket ez utóbbi esetben sokkal kisebb értékátlag-különbség választott el a külföldi szigetlakóktól, de a román fiatalokkal készített interjúk ezt az eltérést nem támasztották alá. Míg a román interjúalanyok semmiféle érdeklődést nem mutattak a vallás irányába, az erdélyi magyar interjúalanyaim – bár nem tartották magukat vallásosnak - mégis mutattak valamiféle kötődést az egyházak és szertartások iránt:

„Nekem vallásos a családom és ezt az értéket is a családból hoztam. Református vagyok, régebb sokat jártam templomba, de most egy kicsit kevesebbet és református líceumba jártam, ezért szokásos program volt, hogy reggel áhítat, imádkozás... van hitem, de én sem pont úgy hiszem, mint ahogyan a Bibliában írják." (Bori 23, Félsziget 2008)

A fesztiválozó fiatalok nagy többsége bár elutasította az egyházakat, a szertartásokat, a papokat, mégis hitet mutattak valamiféle emberfeletti entitás irányába. Istent azonban nem a Bibliából ismert teremtőként, hanem egy meghatározhatatlan felső erő formájában képzelték el.

„Aztán 15 évesen megkeresztelkedtem, rendszeresen jártam templomba és onnantól kezdve, hogy volt a határon túli magyarokról szóló népszavazás, azt mondta a pap, hogy aki nem szavaz igennel, az nem hisz istenben... na ekkor én felálltam és kimentem, azóta sem voltam. Aztán amikor rájöttem, hogy miről szól az egyház, elmaradoztam, a Hiszek egyből mindig kihagyom a „hiszek az egy szent katolikus anyaszentegyházban" Most deistának vallom magam, mert az egyházban nagyon csalódtam." (Emese 19, Sziget 2008)

„Hát én nem járok templomba... van egy jó barátnőm, aki rettenetesen vallásos, minden vasárnap reggel megy és sokat szoktunk erről vitatkozni, mert a világ legnagyobb humbugja ez a kereszténység." (Viki 19, Balaton Sound 2008)

Pityu: „Hiszünk valamiben, nem tudjuk, hogy mi az, de nem is adunk nevet neki, nem is fontos." Koszi: „Mindenki érzi, hogy valami felette kell legyen. Az lehet Devla, Jahve, mindenki elnevezi, hogy akarja. Én nem akarom elnevezni... mert az egyház, a vallás, az egy agymosás, egy felekezethez tartozni butaság... szerintem na, hülyeség a reformáció is, egyáltalán valami, ami meg akar osztani téged egy csoportba, csoportba akar terelni, az nem jó." (Pityu 26 és Koszi 19, Félsziget 2008)

„Nem vagyok vallásos, nem tudom, hogy hiszek vagy sem, dilemmában vagyok, valószínű, hogy létezik valamiféle magasabb rendű entitás, nem kell feltétlenül Isten legyen, de valami van fent."[19] *(Moni 17, Félsziget 2007)*

[19] *„Nu sunt religioasă, nu ştiu dacă cred sau nu, sunt în dilemmă, probabail că există ceva entitate supremă, nu trebuie să fie neapărat Dumnezeu, dar e ceva sus".*

PIAC ÉS MÁRKAVILÁG

A gazdaság globalizálódásával a piac és a fogyasztó életforma is globálissá vált. A piac szereplői (pl. a fesztiválozó fiatalok) a bőség társadalmában élnek, ezért nem spórolás, hanem a rendkívüli méreteket öltő fogyasztás jellemzi őket. Gábor (2005: 22) szerint a mai világban minden ideiglenes, a célok gyorsan változnak és kevés idő áll rendelkezésre, ezért a fogyasztói értékek felülkerekednek a hagyományos értékeken. A szigetlakók karakterisztikus vonása a korai személyi önállósodás és gazdasági autonómia, ami pedig azzal jár, hogy a fiatalok egyre hamarabb kerülnek kapcsolatba a piaccal. A piac pedig annyira befolyása alá keríti a fiatalokat, hogy tudattalanul is egyfajta istentudatot képez bennük, a hagyományokat, tradíciókat és szokásokat észrevétlenül megsemmisíti, helyettük új hagyományokat épít (pl. Valentin nap, Halloween), és minden fájdalomra gyógyírként ható fogyasztásra buzdít.

A Szigeten, a Félszigeten és a Balaton Soundon mindenki fogyasztó. Ez a fajta szabadság kötelező, hiszen mindhárom fesztivál a piac segítségével nyert támogatást és került a köztudatba, ezért a piac nyújtotta kínálatot kénytelenek fogyasztani. Slater (2005: 201) szerint semmi köze nincs a fogyasztásnak a fejlődéshez, sokkal inkább kapcsolódik az élvezetekhez, választási lehetőségekhez és kényelemhez. De a „fogyasztásban fellelt identitás és önállóság érzete folyamatos fenyegetésnek van kitéve (...), vajon a fogyasztás a manipuláció vagy a szabadság szférája, hogy vajon a fogyasztó uralkodó vagy alattvaló, aktív vagy passzív, kreatív vagy külső tényezők által meghatározott?” (Slater 2005: 204). Hasonló dilemmát vet fel Hankiss Elemér a Proletár reneszánsz című könyvében (1999). Szerinte napjaink civilizációs válságát kettős tendencia jellemzi: a bomladozó, hagyományos európai civilizáció és a késő, huszadik századi civilizáció, a most kialakuló fogyasztói kultúra párhuzamos áramlata hozta létre a „történeti jelentőségű, drámai civilizációs váltást” (Hankiss 1999: 25-26). Hankiss szemléletesen mutatja be a hagyományos és új értékek egyidejű ellentmondását:

Hagyományos ⇔	Új
Szeresd felebarátodat!	Szeresd önmagad!
Áldozd föl magad!	Valósítsd meg önmagad!
Korlátozd vágyaidat!	Éld ki szabadon vágyaidat!
Légy becsületes!	Légy sikeres!
Engedelmeskedj!	Te vagy a világ ura!
Dolgozz!	Élvezd az életet!
Takarékoskodj!	Fogyassz!
Becsüld meg azt, amid van!	Szerezz minél többet!
Teljesítsd kötelességedet!	Védd jogaidat!
Bűnös vagy!	Ártatlan vagy!
Törődj az elesettekkel!	Mindenki a maga szerencséjének a kovácsa
Az élet szenvedés	Az élet gyönyörűséges kaland
Az élet célja az üdvösség	Az élet célja a boldogság
Az ember halandó	Sose halunk meg

Forrás: Hankiss (1999: 26)

Míg a hagyományos értékek és célok mögött önfegyelem, munka, társadalom és alapvető értékek tisztelete, a takarékosság, szerénység és alázat dominál, az új értékek ennek ellenkezőjét harsogják és az önzést, vágyak és ösztönök szabad kiélését emeli központi, pozitív értékké. „Mert a mai ember már nem a túlvilágon, hanem ezen a világon, ebben a rövid életben akarja megtalálni önmagát, önnön életének értelmét, az élet teljességét” (Hankiss 1999: 27). Ehhez kapcsolódik tehát a bőség társadalmában felnőtt fiatalok új izgalmak iránti vágya (*érdekes- változatos élet*), szabadságvágya, mérhetetlen fogyasztása, élményhajszolása és a hiány-társadalmat még megélő, idősebb generáció piactól és fogyasztástól való tartózkodása. Az interjúk azt mutatják, hogy a legfiatalabbak inkább aktív fogyasztók, ismerik a piaci kínálatokat, fontosnak tartják a márkákat, reklámokat és – mint ahogyan a későbbi adatelemzés során kiderül – inkább materiális értékeket (*szépség, gazdagság, luxus, karrier*) preferálnak. Az idősebb fesztiválozók – akiket nevezhetünk passzív fogyasztóknak, mert kényszerből fogadják el a fesztivál piaci jellegét – nem olyan tájékozottak a márkák világában, a fiatalabbakhoz képest inkább posztmateriális és tradicionális értékeket képviselnek. 2007-ben a Szigeten és a Félszigeten is találkozhattunk piackonform illetve piacot, reklámokat, divatot elutasító fiatalokkal is, 2008-ban viszont már túlsúlyba kerültek interjúalanyaim körében a piacorientált fiatalok. A legújabb fesztivál, a Balaton Sound tökéletes példája annak, hogy a piac és annak eszköze, a média illetve a reklámok milyen nagy befolyást gyakorolnak a fiatalság külső megjelenésére, életmódjára és gondolati világára. Mint ahogy fenti képek mutatják, a Balaton Sound fiatalságának különösen fontos a minőség, ami számukra márkanevekkel fonódik egybe. Az új fiatalság, a legfiatalabb fesztiválozó korosztály a használati árucikkek neveit is márkanevekkel helyettesítik. Nem telefont vesznek, hanem Nokiát, nem autót, hanem BMW-t, nem táskát, hanem egy Louis Vuittont, nem csak egy egyszerű órát, hanem Swatch-ot, nem akármilyen parfümöt, hanem Chanelt, és nem egyszerűen csak ruhát, hanem az ismert médiasztár és divatisten, Karl Lagerfeld kollekcióját hordják. A szépség, divatos megjelenés, márkás státusszimbólumok mellett intenzíven megjelent a kényelem, mint érték. A Balaton Soundon többen kifejezték a kényelem iránti igényüket, de kevésbé ruhákban, hanem pl. utazásban (repülővel), szállásban (hotelban) vagy kapcsolattartásban (pl. mobil internet). Szépség és kényelem iránt elkötelezett fiatalok a Szigeten és a Félszigeten is megjelentek, de messze nem olyan hangsúlyban, mint a Balaton Soundon, ahol már a fiatalok külső megjelenése is egy másfajta (nem az eddig megszokott Sziget - Félsziget táborozáshoz hasonló) életmódról árulkodott:

„Úgy konkrétan nem követem, hogy megnézzem a Google-n, de általában divatos helyeken szoktam vásárólni, relatív drágán...egy-egy pólóért még hajlandó vagyok kiadni 10-15000 Ft-ot...de ez úgy van, hogy inkább veszek 10000-ért olyant, ami tetszik, mint kettőt, olcsóbbat, ami annyira nem. Milyen márkákat kedvelsz? *Fontos, hogy olasz legyen, kedvencem a Gas, Replay, Benetton. Az olasz cuccokban azt szeretem, hogy mindig van bennük egy kis túlzás, de mindig jól el van találva, hogy meddig lehet elmenni a túlzással.(...) „Az apu barátnője az Avonnál dolgozik és hoz krémeket, azzal szoktam kenegetni magam, használok arclemosót, hajhabot is...azért nem alszom uborkakarikákkal az arcomon, de pár arclemosót, ami nem szappan, azt szoktam használni. Meg borotvahabot szoktam olyant venni, ami nem teszi tönkre a bőrömet, mondjuk Vichy, Nivea borotvagél, aftershave balzsam, ami alkoholmentes testápoló, fertőtlenítő, mert ugye ott vannak a Tesco termékek, amin azt írja, hogy ha bőrre kerül, azonnal mossuk le...elég gyanús használati utasítás egy borotvahabnál...inkább nem próbálom ki. Pár drogériában már megkérdeztem, hogy van-e olyan spray, amiben nincs alumínium és nem tudták megmondani, mert azért nem buli alumíniumot fújni az ember hóna alá, több orvostól hallottam, hogy az rohadtul nem jó" (Peti 19, Balaton Sound 2008)*

„Ha meglátok valamit és nem túl drága, azt is megveszem, ha tetszik...adnak pénzt és tudok venni normálisabb cuccokat a bevásárlóközpontokban meg az Aréna Plazában, az most a legnagyobb még Közép-Európában is, ott van Springfield, Armani, Peek and Cloppenburg." (Balázs 19, Balaton Sound 2008).

„Nekem gyakran van egy konkrét elképzelésem, hogy mit vennék, de azt sosem találom meg, de van olyan, hogy csak vásárolni akarok és azt veszem meg, amit találok éppen, de rendszerint ilyen bevásárlóközpontokba járok vásárolni: Zara, Mango, Promot, de nem veszem a fáradtságot, hogy ilyen egyedi cuccokat áruló boltokba járjak.(...) Illatokból a Nina Riccit kedvelem." (Orsi 26, Balaton Sound 2008)

A szépség és fiatalság mulandó ám, ezért a külsőségekre hangsúlyt fektető fiatalok számára az öregség, halál és betegség jelenti a legkomolyabb félelmeket. Ennek érdekében erőteljesen megjelent a legfiatalabb fesztiválozók életmódjában a kozmetika, a plasztikai műtét nyújtotta változás, a fiatalság, mint érték, az egészségkultusz (étkezés, testedzés, lelki-egészség), biovilág, természetközelség (ökotrendek, zöldszemlélet) és spiritualitás (stresszoldás):

„Hipochonder vagyok, állandóan félek a betegségektől, most is felhívtam anyámat, hogy vannak valami sárga foltjaim, biztos májfoltok, sokat iszom, erre anyám megkérdezte, hogy nem szoktam rekeszeket pakolni, mondom de igen... meg ilyenek... rettenetesen hipochonder vagyok, bár károsítom magam, de fontos az egészség. (...) Szerintem mindenki...néha depressziós állapotban gondolkodom azon, hogy vajon meddig fogok élni, meg mi lesz... rettenetesen megijeszt az öregség...nagyanyám 14 éve özvegy, egyedül él Tolna megyében betegen, és már 80 éves, nem is, 82...ezen mindenki gondolkodik..." (Viki 19, Balaton Sound 2008)

„Hát lehetne jobb is, de... az egészségem nem jó... szedek gyógyszert, sok vitamint, étrend kiegészítőt, orvoshoz járok, meg kell gyógyulnom, mert nem jó ez így... nem fordítok sok energiát az egészségemre, pedig nagyon fontos szerintem." (Máté 21, Balaton Sound 2008)

„Én félek, mert nem akarok gyogyós nagypapa lenni, szellemileg változik az ember, mert lehet, hogy nem is tudom, hogy mi zajlik a külvilágban. Remélem, hogy velem nem történik meg ilyesmi. Végig gondolkodó ember leszek... de nem akarok nagypapa lenni. Én mindig ódzkodtam az öregektől, olyan csúnyák... a nagypapámat sem szerettem... nem mondtam szemébe, de nem szerettem ott lenni, mert büdös öregszag volt." (Attila 18, Sziget 2008)

„Odafigyelek, hogy mit eszem, csak barnakenyeret és elég sok zöldséget, gyümölcsöt eszem, sokat járok bioboltokba, tejet például nem iszom, csak szójatejet, mert a felnőtt emberi szervezet nem tudja feldolgozni a tehéntejet, csak a gyerekeknél termelődik az a...ami lebontja a tejet. Főként ásványvizet iszom, meg amit szeretek az a barackos Ice tea, de próbálok leszokni róla, alkoholt csak alkalmanként, mostanában bort iszom, édes borokat, kannás borokat nem igazán." (Rita 23, Balaton Sound 2008)

NACIONALIZMUS, ELŐÍTÉLETEK

A magyarok (erdélyiek és magyarországiak egyaránt) illetve a román fesztiválozó fiatalok sokkal nagyobb arányban mutattak távolságtartást és bizalmatlanságot más nemzetiségek és etnikumok iránt, mint a külföldiek. A Félszigeten a cigányok és a románok kerültek célpontba. Bár több erdélyi interjúalanyom hangsúlyosan kijelentette, hogy nem előítéletes és elítéli a diszkriminációt, a beszélgetésekből kiderült, hogy tudattalanul mégiscsak különbséget tesznek. Ezt az észrevételemet támasztotta alá Veres Valér (2005) is az erdélyi magyarok nemzeti identitásának vizsgálata során, bár szerinte az erdélyi magyarok előítélete elsődlegesen inkább a románokat, és csak másodlagosan érinti a cigányokat (2005: 80). Azt is kihangsúlyozza, hogy bár a magasabb iskolázottság mérsékeli a sztereotip gondolkodást, a magyar értelmiség gyakorlatilag alig identifikálódik a román állampolgárság-

gal, ezért hazájukként Románia helyett inkább Erdélyt jelölik meg (2005: 95). A Félsziget 2007 adatbázis alátámasztotta Veres Valér utóbbi gondolatát, ugyanis a többségben magyarlakta területekről érkezett fiatalok magukat erdélyi magyarnak illetve székelynek címkézték, elutasítva a romániai magyar megnevezést. Románokkal szembeni diszkriminációt is inkább a székelyföldi interjúalanyaim tanúsították:

> *„Hát a románokat, azokat nem szeretem. Valahogy olyan antipatikusak. Nem mondhatom azt, hogy volt rossz élményem, de valahogy olyan antipatikusak. De van bennük is egy olyan antipatizmus, hogy te magyar vagy, s lenéz. A vallás nem érdekel engem, nem nézem, hogy ki milyen vallású.* És milyen bizalommal fordulsz különböző etnikumokhoz pl. cigányokhoz? *Semmilyennel. Nemhogy bízzak bennük, nagyon gyűlölöm őket." (Sándor, 20 Félsziget 2007)*

A cigányokat vagy cigány származásúakat azonban nemcsak a székelyek, de magyarországi magyarok és erdélyi románok egyaránt elutasították. Ez a tapasztalatom valamelyest ellentétes a Veres Valér megfigyelésével, aki szerint az erdélyi magyarok elsősorban a románokkal szemben éreznek előítéletet, de figyelembe kell vennem azt a tényt, hogy Valér a Mozaik 2001 kutatás alapján, teljes erdélyi magyar ifjúsági mintával dolgozott, ami akár lehet ellentétes is az én részleges, csupán fesztiválozó, középosztálybeli fiatalokra vonatkozó marosvásárhelyi mintámmal.

> *„Hát az egy vándorló nép volt, és nincsenek meg azok az erkölcsi elemek, amik beilleszkedéshez kellenek. ... A kultúrájukból adódik, hogy ilyenek... fehérek között is vannak anarchisták, de ők többen vannak és...a törvénynek valahogy rosszul hatnak...csinálnak egy csomó gyereket, és akkor felveszik a mindenféle jutalékot...ez pofátlanság, mert a rendesen dolgozó emberek adójából élnek....és érdekes, hogy egyetlen normális cigánnyal nem beszéltem még." (Attila 18, Sziget 2008)*

> *„Barátkoztam olyan emberekkel (cigányokkal), akiket kétszer is megbántam. A kisebbik bátyámat terrorizálják, zsarolják, fenyegetik, kihasználják, gyakorlatilag most abbahagyta a főiskolát, hogy nekik pénzt tudjon keresni, elnyúlja a kocsikat, telefonokat, hiteleket, terrorizálják a családunkat... tegnap este lementünk a Zöld Pardonba, Helga véletlenül kiöntötte az egyik cigánylány piáját, az meg elnyomta a hátában a csikkét." (Emese19, Sziget 2008)*

> *„Én annyira nem rajongok értük, még azt sem mondanám, hogy közömbös vagyok velük szemben. Mert hát személyes tapasztalatokra alapozva azt kell mondjam, hogy kettőből kétszer raboltak ki cigányok. És ilyen beidegződés*

> *szinten, hogyha meglátok ilyen melegítős cigányokat, akkor a szemem sarkából azért odafigyelek, hogy azért mégis.(...) Hát a cigányokat nem csípem, mert nem tudtam bennük kellemesen csalódni, de egyébként meg persze az ilyen nemzetekhez kötődő, sztereotípiákon alapuló vicceket azért szeretem, de remélem, hogy azért ez még nem bűn, hogy a franciák fenn hordják az orrukat, a zsidók gazdagok stb." (Peti 19, Balaton Sound 2008)*

> *„Abban a bárban, ahol dolgoztam, oda jártak cigányok is. Megvan a saját világuk, annyit és addig alkalmazkodnak, amíg nekik jó, legalábbis én így láttam. Ha megkapod a hangot velük, az jó, de barátod soha nem lesz...amíg nekik jó, megbízhatsz bennük, mihelyt nem érdekled..." (Ildi 32, Félsziget 2008)*

> *„Hát, hogy éppen egy bajuszos roma legyen...nem tudnék...barátnak igen, talán barátnak, de nem szeretőnek. Más kultúrájuk van...lehet, hogy én nem tettem fel jól a kérdést, de nem tudnék integrálódni a cigány kultúrába."[20] (Moni 17, Félsziget 2007)*

A külföldiek nem mutattak semmilyen ellenszenvet a cigányokkal szemben, sőt kihangsúlyozták, hogy a cigánymuzsikára isteni jókat tudnak bulizni, nem sokat tudnak a kultúrájukról, de nyitottak és szívesen megismerkednének velük.

> *„Nos, mit mondhatnék...nem sokat tudok a cigányokról, mégcsak nem is találkoztam velük, habár hallottam, hogy Kelet-Európában nem fogadják őket szívesen. De... az a sátor, ahol cigány zenét játszanak, profi. Imádom. Meg a barátaim is, sokat táncolunk és énekelünk ott. Nagyon jó ott a hangulat."[21] (Matthias 24, Sziget 2008)*

> *„Hallottam, hogy Romániában nagyon nehéz nekik, mert a romániaiak nagyon előítéletesek. De mi nem ismerjük ezt a problémát Németországban, mert ott nincs túl sok cigány."[22] (Alex 23, Sziget 2007)*

---

20 *„Să fie chiar rom cu mustață...nu pot...prieten da, dar nu ca iubit. Au altă cultură... poate n-am pus eu bine problema, dar n-aş putea să mă încadrez în cultura ţigană."*

21 *„Well, what can I say...I don't really know much about gypsies, I haven't even met them, although I heard, that they are not welcome in Eastern Europe. But... that tent, where they play gypsy music, it's cool. I love it. My friends also, we dance and sing a lot there. The atmosphere there is great."*

22 *„I heard that in Romania is very hard for them, that Romanian people are very discriminative. But we don't have this problem in Germany because we don't have many gypsies."*

MATERIALIZMUS: GAZDAGSÁG, PÉNZ, HATALOM

Pénz kell az élethez. Ez kétségtelen, nem is ez a kérdés, hanem az, hogy mennyi. Logikusnak tűnik, hogy a hátrányosabb anyagi helyzetben levők nagyobb hangsúlyt helyeznek a pénzre, mint azok, akiknek kedvező anyagi feltételek adattak. Ezt a feltételezést azonban a Sziget 2007 és a Félsziget 2007 kutatások adatbázisai nem igazolták. A *„gazdagságra"* adott értékátlagok alapján a román (3,25) és a külföldi (3,24) alminta csoportosult a két magyar (3,52 ill. 3,40) almintával szemben. (lásd. *1. táblázat*) Az interjúk ennek az ellenkezőjét bizonyították. Bár egyik interjúalanyom sem helyezte központba a pénzszerzést, de a beszélgetésekből kiderült, hogy az erdélyiek és a magyarországi fiatalok megfelelő anyagi ellátottságot hiányoltak céljaik eléréséhez.

„Hát mindenképpen megelőzi a szeretet, de ha valaki azt mondja, hogy a pénz nem fontos, az totál idióta, lehetsz akármilyen boldog, ha nincs miből kenyeret venni...a pénz rengeteg konfliktus előidézője, azért fontos, hogy meg tudd magadnak teremteni az alapokat." (Koszi 19, Félsziget 2008)

„Sajnos fontos, de magát a pénzt nem szeretem, de a jó élethez kell, muszáj...jó lenne gazdagnak lenni szerintem...azt mondják, a pénz megváltoztatja az embert, de szerintem kellő akaraterővel kivédhető." (Attila 18, Sziget 2008)

„Hiu ábrándom, hogy úgy érezzem, hogy alkottam valamit a magyar vagy más társadalom számára, valami hasznosat hoztam létre, aminek mindenki örül. Ezen kívül meg elég fontos a jólét, egy jó életszínvonal...hazudnék, ha azt mondanám, hogy a pénz nem számit, illetve nem a pénz maga, hanem amit venni lehet vele....és úgy érzem, hogy nekem majd rengeteget kell majd dolgozni, hogy az általam kívánt életszínvonalat elérjem, tehát az is így nekem fontos." (Balázs 19, Balaton Sound 2008)

„Ha nincs pénzed, sehol sem vagy és a munkahelyen is a ruhádat nézik."[23] *(Alexandra 22, Félsziget 2007)*

Ezzel szemben a külföldi fesztiválozók kevesebb jelentőséget tulajdonítottak a pénznek:

"Nos, igen, az embereket manapság annyira leköti a pénz, hogy elfelejtenek gyereket nemzeni."[24] *(Alex 23, Sziget 2007)*

23 *„Dacă nu ai bani, nu eşti nicăieri, şi la lucru se uită la vestimentaţia".*

24 *„Yeah, today people are so much concerned about money that they forget to make children."*

„Őszintén, számomra szórakozást, lelkesedést jelent, hogy utazzak és vásároljak vele."[25] *(*Erin 26, Sziget 2007)

Mindkét Fesztiválon középosztálybeli fiatalokról beszélhetünk, mégis, úgy tűnik, hogy Romániában és Magyarországon a középosztályi státus még nem elegendő a kielégítő anyagi léthez. Amikor a pénz témakörről beszélgettem a magyar és román nemzetiségű fesztiválozókkal, általában mindannyian hiányolták életükből a megfelelő anyagi forrást, többségük azonban csak átlagjólétre és alapszükségletek kielégítésére vágyott. Ha tehát mégis az anyagiakat hiányolták, az arra utalhat, hogy mást jelent a középosztály Keleten és mást Nyugaton. Az életszínvonal sokkal magasabb Nyugat-Európában, a nyugati középosztály keleten felsőosztálynak felel meg. Egy középosztálybeli nyugati fiatal zsebpénze vagy fizetése kielégítő anyagi életet biztosít, ám ez nem igaz például Magyarországra és Romániára, ahol gyakran még a felső-középosztálybeli fiatalok is rászorulnak a szülők anyagi támogatására.

Mit kérnél a jótündértől? *„Hát az biztos benne lenne, hogy ne kelljen dolgozni és ennek ellenére ne legyenek anyagi gondjaink, hogy a legnagyobb problémákon túlmutassunk valamennyire, erőt, egészséget, mert minden mást meg lehet venni pénzen, de egészséget, barátokat nem, hogyha megvan minden pénzed és egészséges is vagy, akkor tényleg minden rajtad múlik." (Peti 19, Balaton Sound 2008)*

„Az hogy gazdag legyek, annyira nem fontos, de jó, ha úgy fekszik le az ember, hogy akkor holnap miből fogom kifizetni ezt meg azt, de úgy gondolom, hogy fontos, hogy kiegyensúlyozott életet éljen az ember. Nem mondom, hogy palota vagy villa kell, de egy optimális anyagi háttérrel tud az ember olyasmikkel foglalkozni, ami érdekli és a kikapcsolódásra is tud költeni." (Rita 23, Balaton Sound 2007)

A *„hatalom"* értékátlagánál nagyon érdekes eredményeket találunk. Elsőre a két fesztiválon kapott értékátlag-különbség tűnhet fel, és ha megfigyeljük a nemzetiségekre bontott átlagokat (*1. táblázat*), azt találjuk, hogy a román fiatalok értékelték a legmagasabbra a *hatalmat.* Ha korcsoportokra bontva is elemezzük az értéket (*3. táblázat*), még meglepőbb eredményt találhatunk, ugyanis a legnagyobb értékátlag különbség a 30 év feletti erdélyi magyarok (2,17) és a 30 év feletti román fiatalok (4, 41) közé ékelődik. Ezt az eredményt azonban úgy gondolom, hogy mellőznünk kell, mert az adatok (elégséges 30 év feletti válaszadó hiányában) nem reprezentálják a legidősebb erdélyi korosztályt. Ha azonban összességében tekintjük át a korcsoportok átlagait, akkor is feltűnő az erdélyiek – különösen a román válaszadók

25 *„Honestly, means fun, enthusiasm to go travel with and just to buy things."*

– által adott pontszámok, ezért feltételezhetjük, hogy az erdélyi fiatalok életében valószínűleg nagyobb jelentősége van a *hatalom*nak, illetve a mások feletti dominanciának, mint például a magyarországi, illetve a nyugat-európai válaszadók számára. Bár a szigetlakókkal történő beszélgetéseim során nem tértem ki külön a *hatalom* témára, nem volt olyan benyomásom, mintha a Félszigeten tartózkodó fiatalok számára különösebb jelentősége lenne bármiféle hatalomvágynak. Íme, egy példa:

„A hatalom nagyon veszélyes dolog, nagyon el tudja venni az ember ítélőképességét és józanságát. Nem tudom, szerintem én is elmennék egyfele, félek tőle, maradnék a normális szinten."(Antónia 22, Félsziget 2007)

Kérdésként merülhet fel, hogy vajon mit értettek a válaszadók *hatalom* alatt. Lehet, hogy másként értelmezték a magyarok és másként a románok és megint másként a külföldiek? Különösen a román *„puterea"* illetve az angol *„power"* fordítások okozhattak félreértéseket, melyeknek elsődleges értelme az erő és csak másodlagos jelentése a hatalom. Az is problémaként merül fel, hogy vajon a kérdezőbiztosok a zárójelbe tett jelentést (ellenőrzés, dominancia, mások feletti kontroll) is felolvasták vagy csak az alapértékeket sorolták? Ellentmondásosak az adatok a *„vezetésre és döntésre való jog"* tekintetében is, hiszen ez az érték szorosan kapcsolódik a *„hatalom"* értékhez, előbbi mégis sokkal magasabb értékátlagot kapott úgy a magyarok, mint a románok illetve a külföldiek körében is. Feltételezem, hogy, ha a fesztiválozó fiatalok alapértéke a *„szabadság"*, akkor ebben az értelemben várják el a döntéshozás és vezetés jogát. Ám ahogy a kiforratlan tizenévesek maximális élvezeteket, élményeket, kalandokat és korlátlan szabadságot kívánnak, addig az idősebbek úgy tűnik, hogy egy olyanfajta szabadságra és döntéshozásra vágynak, ami nem befolyásolja a környezetüket, nem korlátozza mások szabadságát, azaz azt a rousseau-i bölcsességet kívánják követni, miszerint: „Nem az a szabadság, hogy azt teheted, amit akarsz, hanem hogy nem kell megtenned, amit nem akarsz". A túlzott szabadság ugyanis szolgaságra vezet (Platón). Ezt a fajta megfontolt szabadságvágyat támasztja alá a *„társadalmi rend"* értékre adott értékátlag, ami láthatóan korral arányosan, exponenciálisan nő úgy a kelet-, mint a nyugat-európai fesztiválozó fiatalok körében.

ÖSSZEGZÉS

A rendszerváltást követő több mint másfél évtized gyors és „ellentétes mozgásokkal terhes" (Szakál 2005: 264) átalakulást idézett elő a magyar társadalomban. Már a 80-as években is észlelhető volt az elit fiatal csoportok körében elterjedő kulturális értékváltás és korai önállósodás, de az ifjúsági korszakváltást a piaci rendszer és a demokratikus viszonyok kiépülése gyorsította fel, ami egyszerre jelentett előnyöket (munkaválasztási és családi életutak sokfélesége) és hátrányokat (származási, területi, iskolázottsági és nemek közötti egyenlőtlenségek elmélyülése) a fiatalok számára (Gábor 2005a: 9). A fiatalok életét a változások kontinuitása határozza meg (Miles 2000: 158), életmódjukba beékelődött a stressz és a teljesítménykényszer, ami megnövelte a fiatalok veszélyeztetettségét (pl. droghasználat) és sebezhetőségét, azaz egy olyan „reagálási képességet", hogy szembenézzenek a strukturális és társadalmi változásokkal, és megbirkózzanak a sajátos gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai kihívásokkal (Furlong – Stalder - Azzopardi 2003: 14-15). A választáskényszer egyre több fiatalt identitásválságba sodort, de a „biográfiai kitérők" és „életrajzi lavírozások" (pl. tanulmányok megszakítása, próbálkozások az élet más területén pl. szürke zónában) nem jelentenek végleges csődöt, ugyanis a média „láthatatlan kezű ellenőrei" (Zinnecker 2006: 109-110) reklámok útján behatol a szabadidő szférájába és a fiatalokat hedonista életre buzdítva, élményfogyasztás által kínál stressz alóli felszabadulást és boldogságforrást.

A fogyasztói kultúra azonban ellentétes plurális hatásokat idézett elő a fiatalok értékrendjében. Felerősítette az individuális értékorientációt, melynek két szélsőséges pólusa alakult ki: a gyors kielégülésre vágyó, anyagi javakat és karriert előtérbe helyező „materiális", és a fogyasztástól megcsömörölt, önmegvalósítás, önidentitás formáit kereső, belső értékekre hangsúlyt fektető, „poszt-materiális" értékrend követői állnak szembe egymással (Inglehart 1977). Az individuális értékorientáció mellett párhuzamosan fennmaradt a közösségi értékorientáció, melyben egyik oldalon a vallásos hitet és tradicionalitást, másik oldalon pedig a gazdaság- és hatalomközpontú értékorientációt erősítette fel. Természetesen a fesztiválozó fiatalok értékpreferenciái nem határolódnak el olyan élesen, hogy bármelyik nemzetiségi-, nemi- vagy korosztályi- alcsoportot egyik vagy másik csoportba kategorizáljuk. Azt elmondhatjuk, hogy általában a fesztiválozó fiatalok értékrendszerében különösen nagy figyelmet kapnak a posztmateriális értékek, ezen belül pedig különösen az önkiteljesítést szolgáló individuális értékek (*belső harmónia, szabadság, szerelem, érdekes-változatos élet*). Észlelhettünk azonban nemi-, korosztályi,- és nemzetiségi eltéréseket is. A nemi különbségek alapján elmondhatjuk, hogy a nők értékpreferenciájában nagyobb hangsúlyt kaptak a tradicionális (pl. a *vallási hit, családi biztonság, udvariasság, hagyományőrzés, társadalmi rend*) és a posztmateriális (*belső harmónia, békés világ, kreativitás, környezetvédelem, igaz barátság, szerelem*) értékek. A férfiak értékpreferenciájában a jelentős hangsúlyú posztmateriális értékek mellett, a nőknél valamivel nagyobb hangsúlyt kapnak a hatalomra, gazdagságra koncentráló materiális értékek, kivéve a szépség értékét, ami pl. jóval magasabb értékátlagban jelent meg a Félsziget női válaszadói körében. A *szabadság, érdekes-változatos élet* illetve a *döntés joga* közel azonos hangsúllyal került elő úgy a férfiaknál, mint a nőknél. Tehát mindkét nem esetében sajátos egyéni és individuális értékpreferencia-ötvözetekről beszélhetünk. Mindkét nemnél dominálnak a posztmateriális értékek, a nőknél tradicionális, a férfiaknál materiális elemekkel kombinálva (lásd *2. táblázat*). A korosztályok esetében sem találunk éles elhatárolódásokat, inkább átfedéseket

észlelhetünk. Míg a materiális értékek (*márkák, státusszimbólumok, szépség, divat, anyagi javak*) különösen a fiatalabb korosztályhoz kötődnek és a tradicionális értékek (*család, vallás, nemzet, társadalmi rend, tradíciók, udvariasság*) pedig valamivel nagyobb hangsúllyal szerepelnek az idősebbek értékorientációjában (lásd *3. táblázat*), addig a posztmateriális értékek fontossága megoszlik a különböző korosztályokban. Az idősebbek esetében a posztmateriális jelleg biztonság- és béketközpontú (*belső harmónia, békés világ, természetvédelem*), a fiatalabbak esetében szabadidő/privát önkiteljesítés-központú (*szabadság, érdekes-változatos élet, kreativitás, igaz barátság, szerelem-boldogság, vezetés, döntés joga*) értékpreferencia-ágakra bomlik.

A nemzetek közti értékpreferencia különbségeket már komplexebb úton, interjúk és a Sziget 2007 illetve Félsziget 2007 adatállomány összetevői alapján próbálom felrajzolni. Ami a nemzetközi összehasonlítás során elsőre szembeötlik, az a posztmateriális értékek dominanciája mindenik (magyarországi „szigetes" vagy balatoni „magyar", külföldi, erdélyi magyar és erdélyi román) almintában. A tradicionális vagy materiális elemek azonban jelentősen megváltoztathatják a súlypontokat.

1. A magyarországi magyarok értékpreferenciáiban központi szerepet kapnak a posztmateriális, ezen belül inkább az individuális célokra, vágyakra koncentráló privát szféra elemei (*szabadság, szerelem, barátság*). Ezt a posztmateriális értékorientációt kíséri egy ellentmondást tükröző materializmus. Ez a materializmus a szigetlakó (idősebb) magyar fiatalság körében inkább szükséges eszközként (pénz), míg a (fiatalabb) balatoni fesztiválozók körében inkább célként (szépség, sikeresség, státusz, márkavilág) jelenik meg. Mivel Zamárdin nem készült nagyobb tömegekre kiterjedő kvantitatív értékvizsgálat, csupán az interjúimra alapozva, a balatoni fesztiválozó külsőségek felé irányuló érdeklődését inkább hipotézisjelleggel vetem fel.
2. Ezzel szemben a külföldieknél szembetűnik a békés világ felértékelése, ami a privát szféra elemeinek (*barátság, szabadság, szerelem*) mérsékeltebb, kontroláltabb jelleget ad. Ezt a feltételezést erősítik a külföldiek más nemzetiségekkel, etnikumokkal szembeni toleráns megnyilvánulása is és a materialista javak elutasítása. A belső harmónia értéke szorosan kapcsolódik ezen értéktömbhöz, ami egyfajta konzisztens, kiegyensúlyozott formát kölcsönöz a jellegzetesen posztmaterialista értékek fele hajló külföldi értékpreferenciának. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy ez a következtetés kimondottan csak a Szigetre látogató (amúgy valóban nagyon békés, toleráns, önmagukat kereső) külföldi fiatalokra értendő, hiszen a balaton soundos fiatalságra jellemző külsőség- és szépségközpontúság éppen nyugatról[26] szivárgott be Magyarországra.
3. Az erdélyi magyar mintában együtt jelenik meg a privát szféra fontossága (*barátság, szabadság, szerelem*) a tradicionális értékek hangsúlyozásával (*nemzet védelme, udvariasság, vallásos hit, család, néphagyományok, szokások megőrzése*), és ezt keretbe fogja az erdélyi magyar fiatalok belső (*harmónia*) és a külső (*békés világ*) biztonságvágya. Az erdélyi magyar fiatalok értékpreferenciájában bár előtörnek a posztmateriális vágyak, de kevésbé nyitottak és bizakodóak a fogyasztásorientált piac világával szemben (megjelenésben és gondolkodásban egyaránt), ezért a (szocializált) tradicionális értékek és meggyőződések korlátot szabnak mindenféle hedonista életvezetésnek, mint amilyet a magyarországi magyar és az erdélyi román fiataloknál lehet megfigyelni. „Etatista forgatókönyv" kifejezéssel illeti Gábor Kálmán 2005: 11-12) az erdélyi magyar értékorientációt. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a második gazdaság hiánya miatt nem épülhetett ki a piacgazdaság magyarországi mintára, nőttek az egyenlőtlenségek, és mindezek mellett, egy kisebbségi státuszban felnőtt magyar fiatalság számára egészen mást jelent a magyarság és néphagyomány, mint Magyarországon, ez pedig határozottan átértékeli az erdélyi magyar fiatalok világhoz (pl. piachoz, globalizációhoz) való viszonyulását.
4. Az erdélyi román fiataloknál is a privát szféra dominál (kiemelt fontosságot tulajdonítva a *szabadságnak, igaz barátságnak, érdekes életnek és kreativitásnak*). Ezt a privát szférát erősítik a külsőségek materiális értékeinek felbecsülése (központban a *szépség* illetve a *hatalom* hangsúlyozása és a *szerelem, boldogság* feltűnő leértékelése). A gazdagság értéke azonban érdekes fordulatot mutat: ezúttal a két magyar almintában szerepel kiemelve, a román fiatalok, a külföldiekhez hasonlóan kevesebb jelentőséget tulajdonítottak neki. Ezt azonban interjúim nem támasztották alá, ahol a kelet európai fiatalok együttesen kerültek szembe a nyugat-európaiakkal, és ennek logikus (gazdasági helyzet, anyagi lehetőségek) magyarázata is van, amit már elemzésem során kifejtettem.

Úgy tűnik tehát, hogy értékorientációjukat tekintve a magyarországi magyar értékorientáció közelebb áll az erdélyi román, individuális célokat és materiális értékeket központba helyező értékorientációjához, mint az erdélyi magyar fiatalok közösségi támaszra vágyó, tradicionális jelleggel átitatott posztmaterialista értékpreferenciákhoz. A román értékorientációt „felgyorsult / felemás modernizálódásnak" nevezi Gábor Kálmán (2005: 17), felgyorsult, mert erőteljesebben jelentkeznek az ifjúságcentrizmus hatásai a román fiatalok körében, és felemás, mert a vallás vagy család, mint tradicionális értékek, bár megjelennek az értékpreferenciákban, de ezek csupán külsőségek, melyek nem befolyásolják a fiatalok élettervezését. A kelet európai országok modelljének leírására Zinnecker (In. Gábor 2006: 355-357) a „szelektív modernizálódás" kifejezést javasolta, mert a modernizálódás rövid idő alatt, központi hatóságok által kierőszakolva jött létre korlátozva a polgári nyilvánosságot, az egyéni szabadság és autonómia korlátozására épült, és ezért az igazi modernizáció gátjává vált. Ezért alakulhatott ki tehát Romániában a hol párhuzamosan haladó, hol egymásba ütköző modernizáció és a tradíció különös paradoxonja.

[26] Pl. a bécsi osztrák fiatalok jelentős rétege éppen a Balaton Soundon megfigyelhető mintát és életmódot követi: fiúk és lányok egyaránt szoláriumba, kozmetika szalonba, márkaboltokba, drága szórakozóhelyekre járnak, és feltűnően elegáns, prospektusba illő divathódolatuk, helyenként erotikus megjelenésük tüntető jelleggel kíván valamiféle elismerést nyerni.

Összegzésként azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb távolság a határozott, konzisztens és koherens, individuális jellegű nyugat-európai, és a nagyfokú bizonytalanságot tükröző, tradicionális jegyekkel felruházott, közösségi jellegű erdélyi magyar értékorientáció közé ékelődik. A kettő között helyezkedik el több aspektusban hasonlóságot mutató (individuális, önkiteljesedésre és gyakran külsőségekre koncentráló privát szféra) magyar és román értékorientációk.

Megfigyeléseim szerint a magyar és a román fiatalok szorosan próbálják követni a nyugat-európai fiatalok értékorientációit, ízléspreferenciáit és attitűdjeit (ebben a média mint mintaközvetítő is közrejátszik), az erdélyi magyarok viszont megtorpanva állnak az új lehetőségek előtt, bizonytalanul és szkeptikusan közelítenek a piac fele. A tapasztalatok azt mutatják, hogy fokozatosan megnyílnak Erdélyben is a kapuk, és lebomlanak a tradicionális gátak, utat engedve a fogyasztóorientált piacgazdaság előnyös és hátrányos következményeinek egyaránt.

A megbízható következtetések levonásához, szükségesnek mutatkozik a jövőben további összehasonlító vizsgálatokat folytatni a magyarországi és erdélyi fiatalok körében.

MELLÉKLETEK

1. táblázat **Értékátlagok nemzetiségek szerint**

SZIGET 2007						FÉLSZIGET 2007					
	Magyar	Érték-átlag		Külföldi	Érték-átlag		Magyar	Érték-átlag		Román	Érték-átlag
1	Igaz barátság	4,78	1	Igaz barátság	4,69	1	Igaz barátság	4,77	1	Szabadság	4,79
2	Szabadság	4,65	2	Szerelem, boldogság	4,64	2	Szabadság	4,73	2	Igaz barátság	4,73
3	Szerelem, boldogság	4,60	3	Szabadság	4,56	3	Szerelem, boldogság	4,62	3	Családi biztonság	4,64
4	Belső harmónia	4,50	4	Belső harmónia	4,55	4	Családi biztonság	4,62	4	Érdekes élet	4,59
5	Családi biztonság	4,49	5	Érdekes élet	4,45	5	Belső harmónia	4,60	5	A szépség világa	4,56
6	Érdekes élet	4,39	6	Békés világ	4,39	6	Érdekes élet	4,46	6	Belső harmónia	4,41
7	Változatos élet	4,34	7	Családi biztonság	4,32	7	Változatos élet	4,35	7	Kreativitás	4,38
8	Kreativitás	4,30	8	Változatos élet	4,23	8	Békés világ	4,27	8	Változatos élet	4,34
9	Békés világ	4,19	9	Kreativitás	4,15	9	Udvariasság	4,25	9	Egység a természettel	4,28
10	Udvariasság	4,06	10	Egység a természettel	4,00	10	Kreativitás	4,23	10	Békés világ	4,19
11	Egység a természettel	3,96	11	Vezetésre és döntésre való jog	3,89	11	Egység a természettel	4,10	11	Vezetésre és döntésre való jog	4,17
12	Vezetésre és döntésre való jog	3,92	12	Udvariasság	3,77	12	Vezetésre és döntésre való jog	4,08	12	Udvariasság	3,97
13	A tradíciók tisztelete	3,66	13	Társadalmi rend	3,68	13	A szépség világa	3,87	13	Szerelem, boldogság	3,94
14	Társadalmi rend	3,59	14	A tradíciók tisztelete	3,32	14	Társadalmi rend	3,79	14	Társadalmi rend	3,93
15	A szépség világa	3,55	15	A szépség világa	3,28	15	A tradíciók tisztelete	3,77	15	Hatalom	3,63
16	Gazdagság	3,52	16	Gazdagság	3,24	16	Gazdagság	3,40	16	A tradíciók tisztelete	3,58
17	Nemzet szerepe	3,27	17	Nemzet szerepe	2,85	17	Nemzet szerepe	3,33	17	Gazdagság	3,25
18	Hatalom	2,71	18	Hatalom	2,81	18	Hatalom	3.07	18	Nemzet szerepe	3.08
19	Vallásos hit	2,40	19	Vallásos hit	2,31	19	Vallásos hit	2,99	19	Vallásos hit	2,77

Posztmateriális értékek · Tradicionális értékek · Materiális értékek

Forrás: Sziget 2007 ill. Félsziget 2007, szerk. Bartis K.
Megjegyzés: A táblázat átláthatósága érdekében az értékek zárójelbeli jelentését nem tűntettem fel.

Az értékek eredeti (2007. évi értéktesztbeli változatát lásd lennebb: 2. táblázat).

2. táblázat **Értékátlagok nemek szerint**

Értékek	Értékátlagok nemek szerint			
	Sziget		Félsziget	
	férfi	nő	férfi	nő
Belső harmónia (béke önmagammal)	4,41	4,66	4,42	4,7
Hatalom (ellenőrzés mások feletti dominancia)	2,78	2,72	3,32	3,1
Szabadság (a cselekvés és a gondolkodás)	4,64	4,56	4,73	4,77
Társadalmi rend (stabilitás a társadalomban)	3,56	3,72	3,81	3,83
Érdekes élet (érdekes tapasztalatok)	4,38	4,46	4,49	4,51
Udvariasság	3,89	3,94	4,12	4,23
Gazdagság (anyagi javak, pénz)	3,4	3,36	3,4	3,3
Nemzet szerepe (nemzetem védelme, megtartása)	3,08	3,02	3,23	3,28
Kreativitás (eredetiség, fantázia)	4,14	4,31	4,24	4,3
Békés világ (háborútól és konfliktusoktól mentes)	4,15	4,45	4,1	4,41
A tradíciók tisztelete (a szokások megőrzése)	3,44	3,56	3,67	3,75
Vallásos hit (elszakadás az evilági terhektől)	2,29	2,42	2,79	3,1
Családi biztonság (a szeretett személyek biztonsága)	4,32	4,49	4,54	4,72
Egység a természettel (a környezet védelme)	3,9	4,08	4,09	4,21
Változatos élet (kihívásokkal, új dolgokkal és változásokkal)	4,23	4,35	4,34	4,36
Vezetésre és döntésre való jog	3,9	3,91	4,03	4,17
Igaz barátság (szoros, támogató barátok, akik mindenben mellettem állnak)	4,69	4,78	4,7	4,83
A szépség világa	3,46	3,4	3,93	4,2
Szerelem/boldogság	4,55	4,71	4,38	4,48

Forrás: Sziget 2007 ill. Félsziget 2007, szerk. Bartis K.

3. táblázat **Értékátlagok a Szigeten és Félszigeten korcsoportonként**

Értékek	Korcsoportok értékátlagai							
	Sziget: magyar				Sziget: külföldi			
	0-18	19-24	25-29	30+	0-18	19-24	25-29	30
Belső harmónia	4,29	4,51	4,54	4,60	4,55	4,56	4,51	4,58
Hatalom	2,80	2,83	2,56	2,44	3,48	2,67	2,88	2,78
Szabadság	4,57	4,69	4,61	4,70	4,58	4,58	4,49	4,63
Társadalmi rend	3,30	3,64	3,60	3,64	3,90	3,60	3,75	3,65
Érdekes élet	4,50	4,42	4,36	4,24	4,30	4,47	4,48	4,38
Udvariasság	3,99	4,10	4,09	3,97	3,86	3,72	3,75	3,97
Gazdagság	3,50	3,57	3,49	3,40	3,50	3,20	3,30	3,13
Nemzet szerepe	3,19	3,35	3,24	3,11	2,87	2,75	2,95	3,00
Kreativitás	4,36	4,34	4,26	4,14	4,50	4,13	4,04	4,30
Békés világ	4,11	4,17	4,26	4,19	4,48	4,41	4,30	4,56
A tradíciók tisztelete	3,50	3,67	3,71	3,67	3,65	3,23	3,36	3,48
Vallásos hit	2,43	2,33	2,42	2,55	2,50	2,21	2,29	2,68
Családi biztonság	4,52	4,45	4,57	4,46	4,40	4,31	4,29	4,40
Egység a természettel	3,75	3,91	4,12	4,10	4,23	3,96	3,95	4,15
Változatos élet	4,43	4,38	4,29	4,17	4,60	4,19	4,24	4,10
Vezetésre és döntésre való jog	3,97	4,04	3,87	3,52	4,23	3,83	3,90	3,98
Igaz barátság	4,82	4,77	4,80	[illegible]	4,94	4,72	4,62	[illegible]
A szépség világa	3,68	3,60	3,47	[illegible]	3,52	3,33	3,18	[illegible]
Szerelem/ boldogság	4,65	4,61	4,60	4,51	4,71	4,66	4,61	4,63

Értékek	Félsziget magyar				Félsziget román			
	0-18	19-24	25-29	30+	0-18	19-24	25-29	30
Belső harmónia	4,45	4,65	4,64	4,72	4,28	4,42	4,86	4,28
Hatalom	3,12	3,17	3,05	2,17	3,46	3,72	3,54	4,41
Szabadság	4,78	4,69	4,73	4,76	4,79	4,81	4,63	5,00
Társadalmi rend	3,88	3,74	3,79	3,90	3,87	3,98	3,81	4,16
Érdekes élet	4,60	4,42	4,57	3,89	4,63	4,58	4,56	4,25
Udvariasság	4,22	4,23	4,42	4,07	3,82	3,99	4,34	3,98
Gazdagság	3,38	3,40	3,53	3,25	3,04	3,40	3,27	2,94
Nemzet szerepe	3,41	3,30	3,23	3,35	2,69	3,27	3,47	2,94
Kreativitás	4,33	4,24	4,07	4,03	4,42	4,34	4,37	4,60
Békés világ	4,16	4,30	4,30	4,39	4,15	4,13	4,54	4,76
A tradíciók tisztelete	3,62	3,77	4,02	3,82	3,31	3,64	4,09	3,87
Vallásos hit	3,04	2,96	2,96	3,17	2,50	2,89	3,05	2,94
Családi biztonság	4,56	4,64	4,62	4,77	4,76	4,53	4,72	5,00
Egység a természettel	4,00	4,10	4,20	4,28	4,21	4,25	4,52	5,00
Változatos élet	4,41	4,36	4,38	3,94	4,35	4,35	4,47	3,30
Vezetésre és döntésre való jog	4,26	4,08	3,98	3,51	4,04	4,24	4,25	4,08
Igaz barátság	4,82	4,75	4,83	4,65	4,74	4,72	4,85	4,22
A szépség világa	3,85	3,96	3,75	3,64	4,43	4,62	4,77	4,34
Szerelem/ boldogság	4,60	4,63	4,65		3,94	3,86	4,22	

Forrás: Sziget ill. Félsziget 2007

IRODALOM

Azzopardi, Anthony (2003): Kockázati tényezők és a sebezhetőséghez vezető utak. In Furlong, Andy – Stalder, Barbara – Azzopardi, Andrea: *Sebezhető ifjúság – Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában.* Szeged: Belvedere Meridionale, 49-64

Balázs János – Kézdy Éva (2001):„Harmonia Dignitatis" Az értékrend vizsgálata főnemesi családok leszármazottainak körében. *Századvég* 2001/21: http:// www.c3.hu/ scripta/szazadveg/21/balazs.htm.

Bauer Béla – Szabó Andrea szerk. (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés.* Budapest: Mobilitás Ifjúságkutató Iroda. http://www.holdsugar.hu/ifjusag2004_gyors jelentes_2005.04.18..pdf

Bauer Béla – Szabó Andrea – Máder Miklós – Nemeskéri István (2003): Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. *Új Ifjúsági Szemle* 2003/ősz: 105-125

Beck, Ulrich (2003): Az élethelyzetek és életútminták individualizálódása, intézményesülése és szabványosítása. In Uo.(2003): *A kockázat – társadalom. Út egy másik modernitásba.* Budapest: Századvég Kiadó, 232-248

Csata István (2005): Az erdélyi magyar fiatalok értékeiről. In Gábor Kálmán – Veres Valér szerk.: *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzet-képe az ezredforduló után.* Szeged – Kolozsvár: Belvedere Meridionale – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, 133-161

Csata Zsombor – Magyari Tivadar – Veres Valér (2001): Gyorsjelentés – Belső Erdély; Bálint Blanka – Demeter Gyöngyvér (2001): Gyorsjelentés – Székelyföld. In *MOZAIK 2001 – Gyorsjelentés.* http://www.policy.hu/flora/MOZAIK2001_Gyors jelent%E9s_Bevezetes.pdf

Demetrovics Zsolt (1998): Serkenő ifjúság. *Educatio* 1998/7: 282-293

Du Bois-Reymond, Manuela (2006): „Nem akarom még elkötelezni magam": A fiatalok életfelfogása. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 279-299

Ercsei Kálmán – Veres Valér (2005): Félsziget Fesztivál – Marosvásárhely, 2005. *Korunk* 2005/November: www.korunk.org/oldal.php?ev=2005&honap=1&cikk= 1167- 54k

Fuchs, Werner (2006): Bevezetés. Ifjúság `81. Életút-elképzelések, mindennapi kultúrák, jövőképek 2. köt. Életrajzi portrék. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 300-334

Füstös László – Szakolczai Árpád (1994): Értékek változásai Magyarországon 1978-1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. In *Szociológiai Szemle* 1994/1: 57-90

Füstös László (1995): *A társadalom értékrendjének strukturális mérőeszköze az összehasonlító vizsgálatokban.* Budapest: MTA Szociológiai Intézete

Füstös László – Tibori Tímea (1995): *Önértékelés és társadalmi strukturális kapcsolódásai érték-típusonként.* Budapest: MTA Szociológiai Intézete

GÁBOR KÁLMÁN (2000): *A középosztály szigete*. Szeged: Belvedere Meridionale

GÁBOR KÁLMÁN (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere Meridionale, 28-72

GÁBOR KÁLMÁN (2005a): Bevezetés – A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. In Gábor Kálmán – Veres Valér szerk.: *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged – Kolozsvár: Belvedere Meridionale – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, 9-22

GÁBOR KÁLMÁN (2005b): *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Szeged: Belvedere

GÁBOR KÁLMÁN–SZEMERSZKI MARIANN (2005): *Sziget Fesztivál 2005*. www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNA%3D%3D&f=./sziget-fesztivál-közönsége-2005.doc

GÁBOR KÁLMÁN (2006b): Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere Meridionale, 351-365

GÁBOR KÁLMÁN (2006c): Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere Meridionale, 384-426

GÁBOR KÁLMÁN–MOLNÁR PÉTER (2006): Az ifjúsági kultúra korszakváltása (a magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években). In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere Meridionale, 337-350

GAZSÓ FERENC–LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 7-20; 150-170

HANKISS ELEMÉR (1977): Mit tartunk majd jónak, igaznak és szépnek 2000-ben (Változástendenciák a magyar társadalom értéktudatában). In *Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből*. Budapest: Magvető kiadó

HANKISS ELEMÉR (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrend-szerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet

HANKISS ELEMÉR (1999): Proletár reneszánsz. In Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest: Helikon, 13-45

HANKISS ELEMÉR (2005): *Az ezerarcú én. Emberlét a fogyasztói civilizációban*. Budapest: Osiris Kiadó, 281- 513

INGLEHART, RONALD (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. New Jersey, Princeton: Princeton Univerity Press, 1-176

JÓZSA PÉTER (1979): Ideológiai áramlatok városi ifjúságunkban I-II. *Világosság* 2. szám: 100-109; 3. szám: 173-181

KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR (1983): *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth kiadó

KENISTON, KENNETH (2006): Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia*.

Szeged: Belvedere Meridionale, 45-66

LAKI LÁSZLÓ–SZABÓ ANDREA–BAUER BÉLA szerk. (2001): *Ifjúság 2000. Gyorsjelentés*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, http://etn.ptf.hu/szociologia/ifjusag 2000_gyorsjelentes.pdf

LENGYEL LÁSZLÓ (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúság. In Gábor Kálmán szerk.: *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged: Belvedere Meridionale, 39-45

LUKÁCS PÉTER (2004): A felsőoktatás expanziója. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere Meridionale, 19-24

MELEG CSILLA–REZSŐHÁZI RUDOLF (1997): Értékek és választások. Belga és magyar egyetemisták véleményeinek összehasonlítása. *Valóság* 1997/5: 1-16

MILES, STEVEN (2000): *Youth lifestyles in a changing world*. Philadelphia: Open University Press, 1-14; 147-161

NAGY (BERNÁTH) JULIANNA KRISZTINA (2005): Vallásosság, de (még) milyen? Erdélyi magyar fiatalok vallásossága 2001-ben. In Gábor Kálmán – Veres Valér szerk.: *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged – Kolozsvár: Belvedere Meridionale – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, 162-176

SCHULZE, GERHARD (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* 2000/1-2: 135-157

SCHWARTZ, SHALOM H.(2007): *Basic Human Values: An Overview. Basic Human Values. Theory, Methods and Applications*. www.fmag.unict.it/Allegati/convegno %207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf

SCHWARTZ, SHALOM H.–BILSKY, WOLFGANG (1990): Toward a theory of the universal content and structure of values. Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social psychology* 1990/ 58: 878-891

SLATER, DON (2005): A fogyasztói kultúra körvonalai. *Replika* 2005/51: 197-205

SOLT OTTILIA (1998): Interjúzni muszáj. In Solt Ottilia: *Méltóságot mindenkinek*. Összegyűjtött írások I. Budapest: Beszélő Kiadó, 29–48. http://www.szochalo.hu/ hireink/article/100408/3218/

SZABÓ KATALIN (2005): A hagyományos értékrendszer alakulása a mai magyar fiatalság körében. In Szretykó György szerk.: *Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez*. Pécs: Comenius Bt., 266-283

SZAKÁL GYULA (2005): Átalakuló társadalom, átalakuló értékek. In Szretykó György szerk.: *Az ifjúság helyzete és jövőképe. Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez*. Pécs: Comenius Bt., 253-265

TOMKA MIKLÓS (2000): Vallás és ifjúság 1978-1993. In Gábor Kálmán szerk.: *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély?* Szeged: Belvedere Meridionale, 222-223

VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA (1987): *Az ember, a világ és az értékek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó

VERES VALÉR (2005a): Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000). *Erdélyi Társadalom* 2005/1: 71-96

VERES VALÉR (2005b): Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását meghatározó tényezők. In Gábor Kálmán – Veres Valér szerk.: *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után.* Szeged – Kolozsvár: Belvedere Meridionale – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, 177-193

WALLACE, CLAIRE–KOVATCHEVA, SIJKA (1998): *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe.* London: Macmillian Press Ltd., 1-46; 209-219

WATTS, MEREDITH–ZINNECKER, JÜRGEN (2006): Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: az ifjúságcentrizmus hatásai. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 219-225

WYN, JOHANNA–DWYER, PETER (2006): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 249-268

ZINNECKER, JÜRGEN (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 69-94

ZINNECKER, JÜRGEN (2006): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk.: *Ifjúságszociológia.* Szeged: Belvedere Meridionale, 95-116.

Murányi István

A SZIGETLÁTOGATÓK MÁSSÁGHOZ VALÓ VISZONYA

Az 1997-ben indult, majd évente lebonyolított Szigetkutatások elméleti-kutatási koncepcióját az ifjúsági korszakváltás és a középosztályosodás tézisek alkották. A kutatásvezető Gábor Kálmán szakmai életművének egyik fontos részét képező szisztematikus kutatássorozat eredményeit számos publikációban olvashatjuk.[1] Az elméletileg megalapozott, a sajátos ifjúsági populációt több szempont alapján vizsgáló kutatások adatai olyan részterületek elemzésére is alkalmasak, amelyeket az összefoglaló kutatási beszámolók nyilván csak érintettek, illetve érinthettek.[2] Jelen tanulmány az egyik ilyen kutatási területtel, a fiatalok mássággal szembeni előítéletességével foglalkozik, felhasználva a Sziget Fesztivál 2008. kutatás[3] adatbázisát.

ELŐÍTÉLET, TOLERANCIA, VISZONY

A nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomhoz hasonlóan, az előítéletesség mérésére vállalkozó hazai empirikus kutatások is gyakran nélkülözik a fogalom értelmezését. Ennek ellenére – ha nem is explicit módon kifejtve – az operacionalizálások mögött (többnyire) felfedezhető a fogalom kutatását jellemző, Erős Ferenc összefoglaló áttekintésében normatív vagy értékelvű és leíró megközelítésnek nevezett, az előítéletek működésmódját és kialakulását ideáltipikus módon jellemezhető kettős csoportosítás (Erős, 2007).

A hazai és nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomban – követve Erős tipológiáját – a leíró és kontextuális (kognitív) előítélet-elméletekhez sorolható tajfeli értelmezés ma is mérvadó a csoportok közötti előítélet meghatározásban. Tajfel az előítéletet, mint a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélkezésként definiálja (Tajfel, 1981.) A hazai empirikus irodalomban többször használt kifejezések (előítéletes beállítódás, előítéletes gondolkodás, diszkriminatív magatartás, előítéletes attitűd, intolerancia, kirekesztő szemlélet) ugyanannak a jelenségnek a különböző,

[1] A fontosabb publikációk: Gábor, 2000; 2004; 2005, Gábor et al. 2006a; 2006b, Gábor-Szemerszki, 2006c; 2007.

[2] Egy-egy kutatást lezárva, szinte minden alkalommal, sejtelmes mosollyal jegyezte meg Gábor Kálmán: *„Vizsgáltuk a magát különösen érdeklő témákat is"*. Nagyon jó lenne még hallani...

[3] A kutatást Gábor Kálmán vezetésével az Európai Ifjúsági Kutató, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ végezte. Az N=904 fős minta kétharmadának (65%) lekérdezése kérdőíves interjúk alapján, 35%-a online történt. A minta fele (50%) magyar, a másik fele külföldi – többségük holland, német és francia.

egymással szervesen összefüggő oldalait fedik le. Az attitűdök, mint viselkedési prediszpozíciók értelmezése és mérése során az egymástól részben független három komponens – kognitív, affektív és konatív – operacionálása kétségtelenül elkerülhetetlen (Ajzen, 1988), de elfogadható a Tajfel értelmezésében némileg differenciálatlanul „ítélkezésként" megfogalmazott értelmezés is, amely nyomán eltekinthetünk az előítélet, mint attitűd maradéktalan, mindhárom dimenzióra vonatkozó operacionalizálásától. Ennek megfelelően az ifjúsági kutatások során az előítéletes gondolkodás indikátorának a többség-kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mutatóját tekintik. Mindezek miatt egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint a hazai szociológiai és szociálpszichológiai módszerek többségével nem érthető meg az etnikai diszkrimináció, annak mértékére és okaira nagyon körültekintően lehet következtetni (Erőss–Gárdos, 2007).

A SZIGETLÁTOGATÓK INTOLERANCIÁJA

A Sziget 2008. kutatásban két olyan kérdés is szerepelt, amely alkalmas volt arra, hogy a csoportok közötti előítélet indikátorának tekinthessük. Az egyik kérdés az elutasítás-elfogadás dimenzióban a csoportokhoz való viszonyulást mérte, míg a másik kérdés – a hazai nagymintás ifjúságkutatásokhoz (Szabó–Örkény, 1996; 1998) hasonlóan – a személyközi távolságtartás módszerével, a szomszéd szerep megítélésére vonatkozott. Az operacionalizálás során a megítélt külcsoportok nem szűkültek a nemzeti és etnikai kisebbségekre (roma/cigány, kínai, arab, zsidó, határon túli magyarok), hanem a szexuális (leszbikus nők, homoszexuális férfiak), stigmatizált (szociális segélyből élő család, fogyatékos gyereket nevelő család, sok gyereket nevelő család), vallási (szcientológia hívei, krisnatudatúak, keresztény szekták hívei, New Age mozgalom hívei) vagy militáns (félkatonai szervezetekhez tartozók, mint Magyar Gárda, skinheadek) csoportok mellett a „nyugati" univerzalizálódási folyamatokhoz (nevezzük globalizációnak) kapcsolódó, gyakran negatívan értékelt feministák, szinglik, kábítószer-élvezők és globalizáció ellenesek is szerepeltek.

Az első kérdésben felsorolt csoportok közül a Szigetlátogatók leginkább a skinheadek, a keresztény szekták és a szcientológia híveit, legkevésbé a szingliket, a New Age mozgalom híveit és a globalizáció ellenes csoportokat utasítják el. A magyar és külföldi fiatalok között két esetben figyelhetünk meg szignifikáns eltérést: a kábítószer-élvezők és (különösen) a félkatonai szervezeteket elutasítók aránya lényegesen nagyobb arányú a magyar fiatalok körében. (Feltehetően ez annak is köszönhető, hogy a félkatonai szervezet konnotációja a külföldieknél nem kapcsolódott a Magyar Gárda többnyire negatív hazai megítéléséhez, illetve a nyugati országokban élő fiatalok körében a szerfogyasztás kevésbé elutasított, kevésbé misztifikált).

1. táblázat: A másság-csoportokhoz való viszony („Hogyan viszonyulsz a következő csoportokba tartozókhoz? Elfogadod vagy elutasítod őket?") (elutasítók aránya, százalékban)

	Teljes minta	Magyar alminta	Külföldi alminta
Skinheadek	54	55	54
Keresztény szekták hívei	45	48	43
A szcientológia hívei	45	45	46
Félkatonai szervezetekhez tartozók (Magyar Gárda)**	**29**	**42**	**18**
Kábítószer-élvezők*	**18**	**25**	**11**
Krisnatudatúak	18	19	16
Feministák	16	18	14
Globalizáció ellenesek	12	10	15
A New Age mozgalom hívei	10	11	9
Szinglik	4	3	4

*T-próba: * : $p \leq 0.05$; **: $p \leq 0.001$*

Az elutasítások logikájának feltárására főkomponens-analízist végeztünk. A többváltozós elemzés eredménye alapján a Szigetlakókat – a másság csoport megítélése alapján – három elutasítás-típus jellemzi. Az első típus (*Vallásos másság*) az Európában tradicionális történelmi egyházaktól – talán úgy is fogalmazhatunk, hogy a legitim keresztény-zsidó kultúrkörtől – eltérő vallásos szerveződések együttes elutasítását tartalmazza leginkább. A második típust (*Militáns másság*) a félkatonai szervezetekhez (Magyar Gárda) tartozók és az ideológiailag sok tekintetben rokon skinheadek dominanciája jellemzi, míg a harmadik típusba (*Globalizációs másság*) a globalizáció-ellenes csoportok mellett szinglik, feministák és kábítószer-élvezők elutasítása sorolódott. (Ez utóbbi típus elkülönülése azt a feltételezést igazolja, hogy a fiatalok számára a nemzetek feletti univerzalizálódási folyamatok ellenzése összekapcsolódik a tradícionális családi struktúrák, a női szerepek és a szerfogyasztás nem hagyományos megítélésével.)

2. táblázat: A másság-csoportokhoz való viszony típusai I. (főkomponensanalízis, főkomponens-súlyok)

	Vallásos másság	Militáns másság	Globalizációs másság
A szcientológia hívei	**0.714**	0.231	-0.062
Krisnatudatúak	**0.699**	-0.177	0.202
Keresztény szekták hívei	**0.672**	0.248	0.058
A New Age mozgalom hívei	**0.591**	-0.014	0.075
Skinheadek	0.087	**0.808**	0.118
Félkatonai szervezetekhez tartozók	0.085	**0.743**	-0.047
Feministák	0.069	0.230	**0.666**

	Vallásos másság	Militáns másság	Globalizációs másság
Globalizáció ellenesek	0.093	0.116	**0.611**
Kábítószer-élvezők	-0.007	-0.047	**0.575**
Szinglik	0.086	-0.192	**0.472**
Magyarázott variancia (százalékban)	18.3	14.5	14.4

Az elmúlt években – középiskolás mintákon, hasonló operacionalizálás alapján – végzett ifjúságkutatásokhoz hasonlóan, a nemzeti-etnikai csoportok közül a Szigetlakók is leginkább a cigányok, legkevésbé a határon túli magyarok közelségét utasítják el. További jellemző, hogy a nemzeti-etnikai csoportokhoz viszonyítva a fiatalok kevesebben utasítják el a szociális vagy más okból stigmatizált, és a szexuális másságot reprezentáló csoportokat.

A teljes mintára vonatkozó eredmények mögött hét esetben is szignifikánsan eltérő arányok meglehetősen egyértelműen cáfolják azt a közkeletű vélekedést, mely szerint a Szigetlátogatók markáns jellegzetessége a kisebbségekkel szembeni tolerancia. Azt kell mondanunk, hogy ez a feltételezés csak a külföldi látogatók esetében helytálló. A magyar Szigetlátogatók közel kétharmada (63%) a romákat, egyharmada a kínaiakat (34%), illetve az arabokat, negyedrészük (25%) a szociális segélyből élőket nem fogadná el szomszédnak, de a zsidókat és az azonos nemű párokat is nagyobb arányban utasítják el, mint a külföldiek.

3. táblázat: „*Hogyan fogadnád, ha a szomszédodba költözne....?*" (egyáltalán nem tetszene, borzalmas lenne / nem tetszene, nem örülnék neki; százalékban)

	Teljes minta	Magyar alminta	Külföldi alminta
Roma/cigány család**	**44**	**63**	**25**
Kínai család*	**20**	**34**	**7**
Arab család*	**20**	**31**	**9**
Szociális segélyből élő család**	**19**	**25**	**13**
Sok gyereket nevelő család	18	19	16
Hasonló nemű pár (homoszexuális férfiak)*	**14**	**22**	**6**
Zsidó család*	**12**	**19**	**6**
Hasonló nemű pár (leszbikus nők)*	**7**	**11**	**3**
Fogyatékos gyereket nevelő család	5	7	3
Határon túlról betelepülő magyarok	3	4	2

T-próba: * : $p \leq 0.05$; **: $p \leq 0.001$

Az elfogadás-elutasítás dimenzióban vizsgált vallásos, militáns és globális másság csoportokhoz hasonlóan a szomszédság alapján megítélt csoportok elutasításának logikáját főkomponens-analízissel vizsgáltuk. Az elemzés ebben az esetben is három típust különített el. Az első típusba (*Nemzeti-etnikai másság*) az

arab, kínai, roma és zsidó családok együttes megítélése tartozik. A második típus (*Stigmatizált család másság*) nehezebben értelmezhető, mivel a sokgyermekes és a szociális segélyezésre szoruló családok logikusnak tűnő egy típusba sorolódása mellett a fogyatékkal élő gyermeket nevelő, illetve a határon túlról betelepülő családok jelenléte elgondolkodtató, mivel a fiatalok gondolkodásában egybekapcsolódik a magas gyermekszám, szociális hátrány, a fogyatékosság és a betelepülés. A harmadik típus (*Szexuális másság*) értelmezésével nincs probléma, mivel homoszexuális férfiak és a leszbikus nők együttes megítélése nem meglepő.

4. táblázat: A másság-csoportok megítélésének típusai II. (főkomponensanalízis, főkomponens-súlyok)

	Nemzeti-etnikai másság	Stigmatizált család másság	Szexuális másság
Arab család	**0.832**	0.160	0.089
Kínai család	**0.804**	0.134	0.171
Roma / cigány család	**0.740**	0.059	0.087
Zsidó család	**0.688**	0.191	0.246
Fogyatékos gyereket nevelő család	0.066	**0.777**	0.179
Határon túlról betelepülő család	0.028	**0.717**	0.086
Sok gyereket nevelő család	0.259	**0.576**	-0.140
Szociális segélyből élő család	0.443	**0.493**	-0.031
Hasonló nemű pár (leszbikus nők)	0.071	0.080	**0.869**
Hasonló nemű pár (homoszexuális férfiak)	0.329	0.008	**0.796**
Magyarázott variancia (százalékban)	27.4	17.8	**15.5**

A különböző módszerrel mért három-három intolerancia típusok (főkomponensek) közötti kapcsolatot korrelációs együtthatókkal vizsgáltuk. A teljes mintára jellemző eredmények azt mutatják, hogy a konkrét szemponthoz nem kötött elfogadás-elutasítás és a szomszédsági viszony alapján történő megítélés típusok között – a *Stigmatizált család* másság típustól eltekintve – szignifikáns korrelációs kapcsolatok vannak. Az együtthatók előjelei arra utalnak, hogy a különböző vallásos és a globalizációs folyamatokkal asszociálható csoportok (*Vallásos másság, Globalizációs másság*) elutasítása együtt jár a nemzeti-etnikai és szexuális jellemzőik miatt másnak tekinthető csoportok (*Nemzeti-etnikai másság, Szexuális másság*) elutasításával, illetve a skinheadek és a félkatonai szervezetekhez tartozók (*Militáns másság*) elfogadásával.

A magyar és külföldi almintákra vonatkozó korrelációs kapcsolatok lényegesen eltérnek. Míg a magyar fiatalokat a teljes mintán megfigyelhető, de annál erősebb kapcsolatok jellemzik, addig a külföldi fiatalok almintáján csak három esetben volt szignifikáns korreláció.

5. táblázat: Az intolerancia főkomponensek korrelációs kapcsolatai – teljes minta (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Nemzeti-etnikai másság	Stigmatizált család másság	Szexuális másság
Vallásos másság	0.092*	0,014	0.073*
Militáns másság	- 0.080*	0.005	-0.133**
Globalizációs másság	0.116**	0.052	0.170**

** : $p \leq 0.05$; **: $p \leq 0.001$*

6. táblázat: Az intolerancia főkomponensek korrelációs kapcsolatai – magyar alminta (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Nemzeti-etnikai másság	Stigmatizált család másság	Szexuális másság
Vallásos másság	0.101*	0.023	0.117*
Militáns másság	-0.260**	0.027	-0.221**
Globális másság	0.160**	0.077	0.221**

** : $p \leq 0.05$; **: $p \leq 0.001$*

7. táblázat: Az intolerancia főkomponensek korrelációs kapcsolatai – külföldi alminta (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Nemzeti-etnikai másság	Stigmatizált család másság	Szexuális másság
Vallásos másság	0.084*	0.001	-0.007
Militáns másság	0.094*	-0.038	-0.027
Globális másság	0.028	0.020	0.086*

* : $p \leq 0.05$; **: $p \leq 0.001$

Két esetben (*Vallásos - Nemzeti-etnikai másság; Globális - Szexuális másság*) a magyar fiatalokhoz hasonló a típusok közötti kapcsolat, azonban a külföldi fiataloknál a nemzeti és etnikai csoportok elutasítása (*Nemzeti-etnikai másság*) együtt jár az ezen csoportokkal szemben intoleráns skinheadek és félkatonai szervezetek elutasításával. Ezzel szemben a magyar fiatalokra jellemző viszonyulási logika fordított, a militáns csoportokra jellemző nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni (joggal feltételezett) attitűdnek megfelelően: a nemzeti és etnikai csoportok elutasítása a militáns szerveződések iránti elfogadással párosul. Úgy tűnik, hogy a skinheadekhez és félkatonai szervezetekhez való viszonyát a szervezetekről szerzett (vagy feltételezett) attribúciók is befolyásolják.

A további elemzések során először azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző másság csoportokkal szembeni intolerancia mennyire jellemzi a magyar és a külföldi Szigetlátogatókat. Az eredmények egyértelműek: a magyar fiatalokra a teljes minta átlagánál jobban jellemző a vallásos, a szexuális és különösen a nemzeti-etnikai

másság elutasítása, míg ugyanezen típusoknál a külföldi Szigetlátogatók esetén a toleráns elfogadást figyelhetjük meg.

8. táblázat: Az intolerancia típusok jellemzői (score-átlagok)

	Magyar alminta	Külföldi alminta
Vallásos másság	0.0170	-0.0167
Militáns másság	**0.1380**	**-0.1356**
Globális másság	0.0490	-0.0482
Nemzeti-etnikai másság	**0.3557**	**-0.3494**
Stigmatizált család másság	0.0181	-0.0178
Szexuális másság	**0.1552**	**-0.1525**

A teljes mintát tekintve, az elutasítás-elfogadás és a társadalmi távolság dimenziók alapján elkülönült három-három intolerancia főkomponens közül csak a *Stigmatizált család másság* típust nem jellemezte szignifikáns korreláció a másik három típussal. Ez indokolja, hogy ezt a típust kihagytuk abból a másodlagos főkomponens-analízisből, amely az intolerancia kétféle mérésének eredményeit reprezentáló főkomponensek bevonásával végeztünk el. Az összevont intolerancia főkomponens az ötféle (szexuális, nemzeti-etnikai, globális, vallásos, militáns) másság típus egyfajta összegzésének tekinthető, amelyben – a korrelációs kapcsolatoknak megfelelően – a skinheadek és félkatonai szervezetek megítélése eltér a többitől: a másik négy típus együttes elfogadása a militáns másság elutasításával jár és fordítva.

9. táblázat: Összevont intolerancia főkomponsens (főkomponens analízis, főkomponens-súlyok)

Szexuális másság	0.647
Globális másság	0.585
Nemzeti-etnikai másság	0.472
Vallásos másság	0.324
Militáns másság	-0.440
Magyarázott variancia (százalékban)	25.6

A SZIGETLÁTOGATÓK INTOLERANCIÁJÁNAK MAGYARÁZÓ MODELLJEI

A következőkben lépésenkénti regressziós modellek segítségével arra próbálunk választ adni, hogy a magyar és külföldi fiatalok mássággal szembeni intoleranciáját (összevont intolerancia főkomponens) mennyiben magyarázzák a szociokulturális, az életstílus és a politikai-ideológiai (preferencia) jellemzők.

A magyarázó változók kialakítását egyrészt a rendelkezésünkre álló adatbázis lehetőségei, másrészt egy olyan átfogó elmélet (Fuchs-Case, 1989) empirikus alátámasztásának szándéka határozta meg, amely az interakcionista és a fejlődés

szempontú elméletekre támaszkodva az életforma és a rituális sűrűség (*ritual density*) fogalmával értelmezi az előítéletességet.[4]

Fuchs és Case előítéletességet értelmező kategóriája, a rituális sűrűség az interakciók csoportkereteinek nyitott, illetve zárt jellegén alapul. A csoportkeretek nyitottságától, illetve zártságától függ, hogy az interakciók élményanyaga mennyire „rituális", azaz mennyire homogén. A nyelvi kódok tekinthetők a rituális sűrűség megjelenésének is. Collins a csoporthálózatokat „rítusszerkezetük" alapján sorolja magas, illetve alacsony sűrűségű típusokba (Collins, 1975). A zárt csoportkeretek között az interakciók többsége azonos minták szerint zajlik. A magas rituális sűrűség változatlan csoportkeretek között zajló állandó interakciók eredménye, amelyet homogén közös élmények, valamint korlátozott nyelvi kódok jellemeznek, és amely *„partikuláris csoportszempontokkal való egydimenziós azonosuláshoz vezet", „egydimenziós fixációkat erőszakol rá a saját csoportra, ennélfogva csökkenti a kozmopolitizmus és egyetemesség alapjait"* (Fuchs – Case, 1992: 502). Ezzel szemben az alacsony rituális sűrűséget kiterjedt szociális hálózatok és sokoldalú interakciók jellemzik. Az alacsony sűrűségre a szerteágazó kapcsolatok hálózata és – ennek köszönhetően – sokféle kulturális tapasztalat a jellemző. Az alternatív életformák megismerése és átélése során kevésbé valószínű, hogy ezeket másságuk miatti elutasítják. Fuchs és Case úgy véli, hogy ez a megközelítés illeszkedik ahhoz a habermasi értelmezéshez, amely az előítéletet a szisztematikusan torzult kommunikáció megjelenésének tekinti, amely *„...akkor következik be, ha a szimbolikus interakció cselekvőinek egyenlőtlen az esélyük véleményük kifejtésére, a másik véleményének bírálatára, a beszédaktusokban rejlő érvényességi igények felvetésére, illetve megkérdőjelezésére, valamint énazonosságuk megjelenítésére"* (Fuchs – Case, 1992: 503).

Fuchs és Case bírálják az előítélet evolucionista megközelítésére alkalmas elméleteket (Parsons, Habermas, Kohlberg), amelyek azt feltételezik, hogy a fejlődési szakaszok egyirányúak, egyetemesek és megfordíthatatlanok. Fuchsék azt mondják, hogy a posztkonvencionális, egalitárius és előítéletektől mentes moralitás nem független a kontextustól. *„Az erkölcsi tudat struktúrái tehát nem valamiféle fejlődési logikát követnek, hanem az életvilágok sűrűségviszonyaival változnak. (...) A modern társadalmakban alacsony és magas rítussűrűségű helyzetek léteznek együtt egymás mellett"* (Fuchs – Case, 1992: 508).

A szerzők számára az előítélet – szemben a legtöbb szociálpszichológiai értelmezéssel – nem attitűd, hanem életforma. Az attitűdöket és kogníciókat a társas

[4] A 2005-ben lebonyolított „Iskola és demokrácia" kutatás adatbázisán már korábban igazoltuk, hogy az előítéletesség mélyen beágyazódik az életformába; maga is életforma. A középiskolások kisebbségi csoportokhoz tartozó kortársaik elutasításában kifejeződő előítéletei, valamint a kisebbségek problémáinak fontosságával kapcsolatos állásfoglalásaik társadalmi helyzetüktől függő életmódjuk szerves része. A rituális sűrűséggel jellemzett csoportok előítéletességében kimutatott különbségek igazolták, hogy az interakciók sorozataként felfogott szocializációban az alapértékeket és a normákat a különböző közösségek tagjaiként lehet elsajátítani (Murányi – Szabó, 2007).

szokások és a mindennapi interakciók, vagyis az életforma következményének tekintik. *„A rituális sűrűség fogalma arra ösztönöz, hogy kiterjesszük magának az előítéletnek a fogalmát. Ha „előítéletről" hallunk, jobbára bizonyos csoportok – kisebbségek, szubkultúrák – iránti sajátos attitűdök jutnak eszünkbe. Fejtegetésünk azonban azt sugallja, hogy nemcsak bizonyos gondolatok, de maguk az életformák is lehetnek előítéletesek."* (Fuchs – Case, 1992: 510)

A magas rituális sűrűség olyan életformával jár, amely leszűkíti az eltérő szociokulturális minták megismerését, a csoporttagok interakciói a saját csoportra korlátozódnak. A saját csoportra vonatkozó, konvencionális erkölcsi elvek úgy kondicionálódnak, hogy közben a csoporton kívüliekkel szembeni diszkriminatív attitűdök alakulnak ki. A magas rituális sűrűség kedvez a világ leegyszerűsített, abszolút értékek alapján történő szemléletének. Fontos sajátossága, hogy az erős kollektív érzelmekkel összekovácsolt csoportszolidaritás együtt jár a kívülállók kizárásával: *„Az előítélet, mint életforma, szeretne visszajutni a tradicionális életmódhoz, az abszolút értékekhez, a fundamentalista vallási érzésekhez, az egyszerűen felépített világképhez, amelyek véleményünk szerint mind a magas rituális sűrűségű életforma következményei. A magas rituális sűrűség erős kollektív érzelmeket kelt, merev csoportszolidaritást és a kívülállóktól való szigorú elhatárolódást hoz létre. Az előítéletes mozgalmaknak ez a belső szerkezete az, ami a korszerűség elgondolásaival szembeszegül"* (Fuchs – Case, 1992: 510). Az előítéletek kialakulására és magyarázatára vonatkozó mai modellek kisebbik része a szocializációs környezetet, nagyobbik része a kisebbségi csoportokkal való érintkezést nevezi meg domináns befolyásoló tényezőnek. Az előítéletesség életformaként történő értelmezését azért tartjuk fontos magyarázatnak, mert nem lehet egyértelműen az egyik vagy a másik irányzathoz sorolni; mindkettő jellegzetességét (kisebbségi csoportokkal kontaktus, személyes és tárgyi-kommunikációs környezet) felfedezhetjük Fuchs és Case elméletében.

A három lépésben bevont magyarázó változók első csoportja – az elemzésnek megfelelő dummy kódolással – a szociokulturális jellemzőket (nem, életkor, állandó lakóhely, munkaerőpiaci státusz: munka és tanulás, iskolai végzettség) tartalmazta. [5]

A magyarázó változók második csoportjába olyan jellemzőket soroltunk, amelyek megfelelő indikátorai lehetnek a Fuchs és Case elméletében értelmezett magas, illetve alacsony rituális sűrűségű életformának. Az életstílus indikátorok között a civil szervezeti tagság, a Sziget korábbi látogatása mellett szabadidő tevékenységek végzésének és közösségi terek látogatásának gyakorisága valamint az Internet szolgáltatások igénybevétele szerepelt.[6] Az összesen 31 változó egyrészt kapcsolódik a

[5] A szociokulturális jellemzők: Nem (1: férfi, 0: nő), Életkor (születési év), Állandó lakóhely (1: főváros, 100 ezer főnél nagyobb település; 0: 100 ezer főnél kisebb település), Jelenleg dolgozik (1: igen, 0: nem), Jelenleg tanul (1: igen, 0: nem), Legmagasabb iskolai végzettség: (1: felsőfok , 0: alacsonyabb)

[6] Az életstílus jellemzők: Sziget-lét (1: volt már korábban a Szigeten, 0: nem volt), *Van-e olyan civil szervezet, mozgalom, mellyel kapcsolatban állsz, illetve részt veszel a munkájában?* (1: igen, 0: nem). *Milyen gyakran veszed igénybe az Internet alábbi*

hétköznapi interakciókhoz, másrészt a fiatalok kommunikációs lehetőségeit kibővítve hozzájárulnak a saját csoporttól eltérő szociokulturális minták megismeréséhez, az abszolút értékeket kevéssé preferáló világszemlélethez. Joggal feltételezhetjük, hogy ezek a változók az alacsony rituális sűrűségű életformát valószínűsítik.

A lépésenkénti lineáris regressziós modellek harmadik változó csoportját a fiatalok politikai-ideológiai preferenciáját leképező tíz változó alkotta. [7]

MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK: SZOCIOKULTURÁLIS JELLEMZŐK

A magyar fiatalok almintáján végzett elemzés első modelljében a másság iránti intoleranciát a fiatalok neme és életkora mellett a lakóhely befolyásolta. A korábbi ifjúságkutatások eredményeivel összhangban a kisebb lélekszámú állandó lakóhely, a fiúkhoz tartozás szignifikánsan valószínűsíti a mássággal szembeni intoleranciát. A harmadik szignifikáns jellemző, az életkor azonban nem a korábban tapasztalt módon befolyásolja a másság megítélését, mivel a minél idősebb életkornak a toleráns viszonyulás a feltételezhető következménye (Murányi, 2006).

10. táblázat: Regressziós modell – magyar alminta, magyarázó változók: szociokulturális jellemzők (stepwise method, béta-együtthatók)

Lakóhely	-0.201
Nem	0.204
Születési év	0.155
Adjusted R Square	9.1

szolgáltatásait? (0 – soha, 5 – naponta; 1 – Chat, MSN, Skype, ICQ, 2 – E-mail 3 – WAP (Internet mobilról) 4 – Online vásárlások 5 – Banki, pénzügyi szolgáltatások, 6 - zene-, filmletöltés, 7 – Hírolvasás, 8 - Multiplayer játékok, 9 – blogolvasás, 10 – iWiW, Facebook, MySpace, 11 – kommentek írása cikkekhez, blogokhoz, 12 – fotó-, video megosztók: pl. YouTube), *Milyen gyakran jársz az alábbi szórakozóhelyekre?* (0 – soha, 4 – hetente többször; 1 – kocsmába/sörözőbe/borozóba; 2 – multiplex moziba; 3 – diszkóba; 4 – házibuliba; 5 – klubokba; 6 – partykra; 7 – kávézóba/teázóba; 8 – gyorséttermekbe), Milyen gyakran szoktál? (0 – soha, 3 – legalább hetente; 1 – kirándulni a természetbe, 2 – könyvtárba járni, 3 – zenélni/festeni/rajzolni, 4 – vers-, vagy prózaírással próbálkozni, 5 – színházba járni, 6 – hangversenyre, operába járni, 7 – táncházba járni, 8 – művészfilmeket nézni, 9 – saját blogot írni.

7 *„Az alábbi politikai, ideológiai eszmék közül melyikkel mennyire rokonszenvezel?"* (0-nagyon ellenszenves, 3: nagyon szimpatikus; szociáldemokrata gondolkodás, liberalizmus, konzervativizmus, nacionalista gondolkodás, kommunista eszmék, euroszkepticizmus, kozmopolitizmus, vallási ideológiák, ökológiai gondolkodás, regionalizmus.

Magyarázó változók: szociokulturális + életstílus jellemzők

Az életstílus változókkal kibővített második modellben az intolerancia magyarázata 7.5%-kal nőtt. A magyar fiatalok intoleranciáját változatlanul szignifikánsan befolyásolják az első modellben is meghatározó szociokulturális változók. Az életstílussal kapcsolatos négy további szignifikáns magyarázó változó arra utal, hogy a művészeti tevékenység, az internetes hírfogyasztás, a művészfilmek nézése valamint a Sziget korábbi látogatása a toleranciát, míg az internetes multiplayer játékok játszása az intoleranciát valószínűsíti.

A külföldi fiatalok almintáján végzett elemzés második regressziós modelljében csak életstílus változók bizonyultak szignifikáns magyarázó változónak. A külföldi fiatalok intoleranciáját – hasonlóan a magyar fiatalokhoz – a művészfilmek nézése kedvezően, míg – ellentétben a magyar fiatalokkal – a korábbi Sziget jelenlét kedvezőtlenül befolyásolja. Az internetes multiplayer játékokban részvétel szintén az intoleranciát valószínűsíti, azonban a házibulik látogatása és a kommentek írása a toleráns viszonyulást mutatja.

11. táblázat: Regressziós modell – magyar alminta, magyarázó változók: szociokulturális + életmód jellemzők (stepwise method, béta-együtthatók)

Művészfilmek nézése	-0.195
Lakóhely	-0.168
Nem	0.161
Születési év	0.113
Zenélés/festés/rajzolás	-0.121
Volt-e korábban a Szigeten	-0.100
Hírolvasás az Interneten	-0.094
Multiplayer játékok játszása az Interneten	0.093
Adjusted R Square	16.6

12. táblázat: Regressziós modell – külföldi alminta, magyarázó változók: szociokulturális + életmód jellemzők (stepwise method, béta-együtthatók)

Házibuliba járás	-0.121
Kommentek írása cikkekhez, blogokhoz	-0.132
Volt-e korábban a Szigeten	0.134
Művészfilmek nézése	-0.162
Multiplayer játékok játszása az Interneten	0.184
Adjusted R Square	8.2

Magyarázó változók: szocio-kulturális + életstílus + politikai-ideológia preferencia jellemzők

A magyar alminta harmadik regressziós modelljében, a politikai-ideológiai preferenciák beemelésének köszönhetően, a magyarázott variancia hányad 23,8%-a növe-

kedett. Az első és második modellben is szignifikánsnak bizonyult nem és lakóhely változók meghatározó (szignifikáns) hatása megmaradt, hasonlóan a művészfilmek nézéséhez. A magyar Szigetlátogatók intoleranciáját a nacionalista gondolatokkal szimpatizálás erősíti, míg a liberális elvekkel való rokonszenv gyengíti.

A külföldi fiatalok almintáján végzett elemzések során a második regressziós modellt hiába bővítettük ki a politikai-ideológiai preferencia változókkal, a harmadik modellben csupán a nacionalista gondolkodás szignifikáns, az intoleranciát valószínűsítő hatását figyelhetjük meg. A második modellben szereplő változók közül csak a házibulik látogatása maradt a harmadik modellben is szignifikáns. Ugyanakkor három olyan életstílus indikátor hatása jelentkezett, amelyek az előző modellben még nem szerepeltek. A külföldi fiatalok mássággal szembeni toleranciáját a vers- vagy prózaírás, az internetes közösségi linkek használata inkább erősíti, míg a gyorséttermek látogatása inkább csökkenti.

13. táblázat: Regressziós modell – magyar alminta, magyarázó változók: szociokulturális + életmód + ideológiai preferencia jellemzők (stepwise method, béta-együtthatók)

Liberalizmus rokonszenv	-0.224
Nacionalista gondolkodás rokonszenv	0.239
Művészfilmek nézése	-0.180
Nem	0.155
Lakóhely	-0.139
Adjusted R Square	23.8

14. táblázat: Regressziós modell – külföldi alminta, magyarázó változók: szociokulturális + életmód + ideológiai preferencia jellemzők (stepwise method, béta-együtthatók)

Házibuliba járás	-0.165
Vers- vagy prózaírással próbálkozik	-0.137
Nacionalista gondolkodás rokonszenv	0.151
iWiW, Facebook, MySpace az Interneten	-0.204
Gyorséttermekbe járás	0.150
Adjusted R Square	11.8

A magyar és a külföldi fiatalok almintáján elvégzett lépésenkénti regressziós modellek eredményei alapján levonható fontosabb következtetéseink:

1. A külföldi fiatalok mássággal szembeni intoleranciáját a szociokulturális jellemzők érdemben (szignifikánsan) nem befolyásolják, míg a magyar fiataloknál a nem és a lakóhely típusa különösen meghatározó, de számottevő az életkorszerepe is.
2. A nacionalista ideológiával való rokonszenv mindkét mintában befolyásolja a másságot reprezentáló csoportok megítélését.
3. A mássággal szembeni intoleranciát a magyar fiatalok csoportjában lényegesen

nagyobb mértékben (23.8%) magyarázzák a vizsgált jellemzők, mint a külföldi fiatalok esetében (11.8%).

A regressziós magyarázat modellek az előítéletesség és a rituális sűrűség alapján értelmezett életforma közötti kapcsolatot a külföldi fiatalok körében egyértelműen, míg a magyar Szigetlátogatók csoportjában csak részben igazolták. A teljes modelleket tekintve, a külföldi almintában az öt szignifikáns magyarázó változó közül négy, míg a magyar almintában a négy szignifikáns változó közül csak egy volt az életforma indikátora. A külföldi fiatalok mássággal szembeni intoleranciáját szinte csak a Fuchs és Case elméletében leírt magas rituális sűrűséghez illeszkedő életforma indikátorok magyarázzák.[8] Ezzel szemben a magyar fiatalok előítéletességét elsősorban a politikai-ideológiai preferenciák és szociokulturális jellemzők (nem és lakóhely) befolyásolják, de a művészfilmekhez való viszony jelzi az életforma tényezők hatását is.

Eredményeink elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar és a – túlnyomórészt holland, francia és német – külföldi fiatalok mássághoz való viszonya nem csak eltér, hanem eltérő magyarázatokkal értelmezhető. A magyar politikai kultúra hagyományainak és továbbélő hatásának köszönhetően, a magyar fiatalok mássággal szembeni toleranciája az ideológiai (és politikai) elkötelezettség mellett a nemi szocializáció és a lakóhelyi környezet függvénye, míg a külföldi fiatalokra leginkább a „jelenorientált" társas interakciókra és kommunikációra épülő Fuchs és Case elméletben leírt életformának van hatása.

[8] Úgy véljük joggal feltételezhető, hogy a gyorséttermekbe járás olyan életforma része, amely leszűkíti a szociokulturális minták megismerésének lehetőségét. Ezzel szemben a házibuliba járás és az Internetes közösségi oldalak inkább kibővítik az interakciós lehetőségeket, kilépve a saját csoport kereteiből. A vers- vagy prózaírás ebben az értelemben „kakukktojás", de a szigorú individuális tevékenységen túl feltételezhetjük a közösségi jelleget.

IRODALOM

AJZEN, I. (1988): *Attitudes, Personality, and Behavior*. Chicago, Dorsey Press.

COLLINS, R. (1975): *Conflict Sociology. Toward an Explanatory Science*. New York, Academic Press

ERŐS FERENC (2007): Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, 16. évf. (2007) 1. sz. 3-9. p.

ERŐSS GÁBOR–GÁRDOS JUDIT (2007): Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio*, 16. évf. (2007) 1. sz. 17-37. p.

FUCHS, S. – CASE, C. (1989): Prejudice as Lifeform. *Sociological Inquiry*, 59, 301–317. oldal. Magyarul: Az előítélet, mint életforma. *Szociológiai Figyelő*, 1992. 2. és (Lengyel Zs. vál.) (1997): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.

GÁBOR KÁLMÁN–GAUL EMIL–SZEMERSZKI MARIANNA (2006a): Trendek a szigetkutatásban. Az új fiatal középosztály kialakulása. *WEB*, 1-2 szám, 9-35. p.

GÁBOR KÁLMÁN – JANCSÁK CSABA – MATISCSÁK ATTILA – TARNAY ISTVÁN (2006b): *Sziget kutatások 1997-2005*. Szeged: EIKKA, 16.

GÁBOR KÁLMÁN–SZEMERSZKI MARIANNA (2006c): Sziget Fesztivál 2005. *Az új fiatal középosztály és az élettervezés*. Bp.2006. Felsőoktatási Kutatóintézet, Kutatás közben.

GÁBOR KÁLMÁN – SZEMERSZKI MARIANNA (2007): *Sziget fesztivál 2007*. Szeged: EIKKA

GÁBOR KÁLMÁN (2000): *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.

GÁBOR KÁLMÁN (2004): Sziget kutatások 2000-2004. *Erdélyi Társadalom*, 2. évfolyam 2. szám, 229-263. p.

GÁBOR KÁLMÁN (2005): *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó

MURÁNYI ISTVÁN–SZABÓ ILDIKÓ (2007):Középiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio*, 16. évf. (2007) 1. sz. 38-49. p.

MURÁNYI ISTVÁN (2006): *Identitás és előítélet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó

SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1996). 14-15 éves fiatalok interkulturális világképe. In: *Többség–Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest, Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 161–235.p.

SZABÓ ILDIKÓ–ÖRKÉNY ANTAL (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány

TAJFEL, H.(1981): Cognitive aspects of prejudice. In (Tajfel H.): *Human Groups and Social Categories*. Cambridge, Cambridge University Press, 127–142.p.

Antoni Rita és Gál Attila

„A ROMANTIKÁNAK NINCS VÉGE, ELVÁGYÓDÓK MINDIG LESZNEK"[1] – A SZUBKULTÚRA-KUTATÁS ÚJ ÚTJAI ÉS A MAI MAGYAR GOTH SZÍNTÉR –

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a magyarországi goth(ic) szubkultúra jellemző vonásait mutatjuk be egy 2009 nyarán történt kérdőíves lekérdezés alapján. A vizsgálatban olyan fiatalokat kérdeztünk identitásukról, a szubkultúrához való viszonyukról, a goth szubkultúra sajátos tartalmáról és értékeiről, akik vagy a szubkultúra tagjaiként határozzák meg magukat, vagy egyéb módon kötődnek a színtérhez. Kérdésfeltevéseinkben és kutatási módszerünkben egy olyan (fenomenológiai) kutatási hagyományra támaszkodunk, amely a szubkultúrákkal kapcsolatos kulturális tényezőket vizsgálja, és amelyben nagy hangsúlyt kapnak a tagok személyes (szabad) megnyilatkozásai.

1. A SZUBKULTÚRÁK VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

A társadalomtudományban az 1950-es évek közepétől kezdve használatos a *szubkultúra* kifejezés. Megjelenése óta a fogalom sorozatos jelentésváltozásokon ment keresztül. Az alábbiakban bemutatunk néhány olyan jelentésváltozatot, amelyek meghatározzák a szubkultúra-kutatások magyar nyelven elérhető irodalmát. Összefoglalásunkban empirikus kutatási eredményeket is bemutató tanulmányokra és tanulmánykötetekre támaszkodtunk.

Először Albert K. Cohen (1955) alkalmazta először az említett kifejezést. Cohen szerint az egyén társadalmi beágyazottsága döntően hat cselekvéseire. Az egyén a felmerült, meg nem oldható problémákkal való megküzdés érdekében olyan társakat keres, akiknek hasonló gondjuk támadt, ez elvezethet a szubkultúrák kialakulásához: „Új kultúraformák felmerülésének döntő feltétele hasonló alkalmazkodási problémákkal küszködő több olyan cselekvő személy létezése, akik tényleges interakcióban állnak egymással" (Cohen 1969, 273) Cohen szerint a szubkulturális csoportba tartozás normaszegést, a kanonizált társadalmi értékekkel szembeni devianciát jelent.

Cohen felfogásának jelentős hatása volt a magyar nyelvű szakirodalomban alkalmazott szubkultúra-felfogásokra és az empirikus kutatások módszertanára. Az 1980-as évek meghatározó szubkultúra-kutatója Rácz József ennek nyomán

[1] Ultraturul, 31F

határozott meg szubkulturális csoportokat. Rácz József kutatásaiban jellemző a szubkultúrák leírását célzó közelítés és a társadalom egészével való kapcsolatukat vizsgáló kérdésfeltevés (Rácz 1984, Rácz 1990, Rácz 1995). Az ehhez kapcsolódó kutatási módszer a megfigyelés és a résztvevő megfigyelés. A kutatások szemléleti és módszertani érvényességét jelzi, hogy még a 2000-es években is található olyan tanulmány, amely részben devianciaként határozza meg a szubkulturális csoportokat (például Piczil).

Az *Ifjúsági „szubkultúrák" (Magyarországon és Erdélyben)* című tanulmánykötet (Szapu (2004) szerzői a kutatás új útját választották. Csoportképző erőként a vizsgált fiatalok által kedvelt populáris vagy könnyűzenei stílusokat határozták meg. Ennek a megközelítésnek az indoklását Szapu Magda a következőképpen fogalmazza meg:

> *„A zene egyéni választás kérdése, melyet számos tényező befolyásol, többek között a fiatal neme és életkora, műveltségi szintje, lakóhelytípusa és családi háttere, baráti, partneri kapcsolatai, iskolatípusa, s mindez hat a gondolkodásra, a táncstílusra, az üdvözlési formákra és a viselkedésre" (Szapu 2004a, 15).*

Noha az empirikus kutatás eredményei több ponton bizonytalanok (például nem világos a stílusok elkülönítésének módszertani háttere, és a felsorolt irányzatok nem mindig tükrözik a szubkultúrák mai képét), a kötet szerzői jelzik: a szubkultúrák szerveződésének vizsgálatában a kulturális háttér figyelembe vétele is érvényes kiindulópont.

Újító törekvés jellemzi a *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról* (Jakab – Keszeg) című tanulmánykötetet. A szemléletbeli különbség egyik jele, hogy a kötet tanulmányai a szubkultúrákat a társadalom egészén belül vizsgálják, nem kizárólag ifjúságszociológiai közelítésben. Az empirikus kutatásokat megelőző bevezetőben Keszeg Vilmos érinti a szubkultúra definiálásának problémáját. Felfogása szerint:

> *„a szubkultúra egy társadalom átfogó kultúráján belül, a sajátos habitus, normák alapján elkülönülő kulturális egység. Jellegzetes formái 1. a területi (regionális) kultúrák, 2. az etnikai csoportok kultúrája, 3. a vallási kisebbségek kultúrái, 4. a generációs kultúrák, 5. a nemek kultúrája, 6. a társadalmi osztályok, rétegek, csoportok kultúrája" (Keszeg Vilmos, 9).*

E megközelítés alapján, melyet a szerző „tágra nyitott definíciós háló"-nak nevez (Keszeg Vilmos 2007, 10), a legkülönbözőbb csoportok is kapcsolatba hozhatók a kultúra vagy a szubkultúra fogalmával. Bizonyos esetekben (pl. *Firkás város. A firkálás és terei Kolozsváron* (Jakab), *Szomorú száműzöttek a szerelem tündérkertjeiben. A két világháború közötti kolozsvári prostituáltak (szub)kulturális konstrukcióiról.* (Bokor), *Az elitek szubkultúrája* (Keszeg Anna), *A koldulás (szub) kultúrája* (Szőcsné) a csoportok esetlegessége, spontán szerveződése miatt kétségesnek tűnik ezeket a csoportokat egy egységben kezelni.

A kiszélesített szubkultúra-felfogás egyszersmind a kutatási módszerek újabb lehetőségei előtt nyit utat. Ez az újdonság a történeti nézőpont alkalmazása: a kötet felveti annak a lehetőségét, hogy a folyamatosan változó társadalomban a szubkultúrákat is folyamatosan változó csoportosulásoknak tekintsük. Ebből a közelítésből kiemelendő Ilyés Sándor: *Történeti csoportkultúrák Kolozsváron a 20. században. Források és értelmezések* (Ilyés), illetve Bokor Zsuzsa imént említett tanulmánya.

Véleményünk szerint a szubkultúrákhoz való közelítések bemutatásában kiemelendő Paul Hodkinson (Hodkinson 2002) felfogása. A kutató szerint a szubkultúrák bemutatásának és a belső törvényszerűségek új elméleti keretének meghatározásában a kulturális jellemzőket kell elsősorban figyelembe venni. Az elmélet újdonsága, hogy a szubkultúra tagjainak értékítéletéből, azok vizsgálatával bomlik ki a szubkultúra sajátos világa, nem pedig egy külső nézőpont alapján. Ez a belső nézőpont azt is jelenti, hogy egy szubkultúra értelmezése kikerüli azokat az értelmezési zsákutcákat, amely egy plurális értékrendű társadalomban világosak: nem a deviancia, lázadás, normaszegés szempontjából közelít.

A szerző négy elemet sorol fel egy szubkultúra kulturális alapjainak, hátterének megvilágításához. Az első jellemzőt következetesen megvalósuló jellegzetességnek nevezi („consistent distinctiveness", Hodkinson 2002, 65): a külsőségek (öltözködés, életmód, szokások), hitek, hiedelmek, a szubkultúrát támogató filozófiai és elméleti háttér egy adott időben viszonylagos egységet mutató összessége.

A második a közös identitás, melynek jellemzőit az *Insiders and outsiders* című fejezetben pontosítja (Hodkinson 2002, 65–84.). A tagoknak azonosulás-tudattal kell rendelkezniük annak a közösségi kultúrának az irányában, amelyben maguk is részt vesznek, sőt, bizonyos keretek között maguk is alakítják azt.

A harmadik az előzővel szoros kapcsolatban áll, sőt, a két tényező feltételezi egymás létét. Ez az elkötelezettség, amely értelmében a résztvevők a szabadidejük eltöltésének jelentős részét, társas kapcsolatainak szintén markáns hányadát a szubkultúra köré szervezik: rendezvényekre járnak, közös programokat szerveznek (*Events, Friendships and Commitment* című fejezet, Hodkinson 2002., 85–104). A szerző ugyanitt bemutatja, hogyan kerül be valaki a szubkulturális közösségbe, hogyan válik taggá, és a közösség milyen jutalmakon keresztül jelzi a befogadást.

A negyedik fő tényező a kulturális autonómia. Ez a szerző meghatározása szerint a tömegmédiától és a fő kereskedelmi csatornáktól való függetlenség. A szubkultúrák rendelkeznek a kommunikáció, a rendezvények, a kulturális termelés révén a kulturális terjesztés hálózatával, csatornáival. Ezek mintegy biztosítják, hogy a szubkultúra a tömegmédiától, a hagyományos kereskedelmi hálózatoktól függetlenül is fennmaradjon. Hodkinson könyvében ez utóbbi jellemzőre jelentős hangsúly jut, egy–egy fejezetben tárgyalja a goth boltok, az internet által nyújtott média lehetőségeit és a hagyományos médiabeli megjelenési formákat.

Hodkinson kutatásai azért tekinthetők jelentősnek, mert egy olyan szubkultúrát közelített a kultúra jellemzésének szempontjából, amelyet a nem-szubkultúratagok főként a külsőségei alapján ítélnek meg, lázadónak, deviánsnak tartva azt. A kutató személye abból a szempontból különleges, hogy „beavatottként" végezte vizsgálatait (ld. a *From participant to researcher* című fejezetet (Hodkinson 2002, 1–8.)

Tanulmányunkban a Paul Hodkinson által képviselt gondolatmenethez kapcsolódva a magyarországi goth közösségre koncentrálunk. Jelen elemzésünkben a hazai goth közösség tagjainak szubkulturális identitását és a közösség egyik összetartó erejeként működő szellemi hátteret mutatjuk be.

2. A BARBÁR TÖRZSEKTŐL A „FEKETE SZUBKULTÚRÁIG": A GOTH SZÓ EREDETE, JELENTÉSEI ÉS EZEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A „goth(ic)" (gót) kifejezés történelmi eredetű, első használatában a Kr. u. 2–4. század során a Római Birodalomba benyomuló, annak hatalmát megtörő, pusztító, nagyfokú félelmet kiváltó barbár törzsekre vonatkozik. A fogalom később a középkori vonatkozásban az építészet terén vált használatossá. Mint Richard Davenport-Hines fogalmaz:

> *„A gótok ádáz támadása által kiváltott félelem és idegenkedés hasonló volt a középkori embereknek a transzcendens világra adott szélsőséges reakciójához. Istent kiengesztelést követelő hatalomként fogták fel: a középkori gótikus művészet e szélsőséges félelemben gyökerezett, ... " (Davenport–Hines 2000, 1)*

A 12. századtól elterjedő új építészeti stílus kapcsán a szó ismételten pejoratív jelentést hordozott: az égbe törő, monumentális katedrális utólag, az emberléptékű, harmonikus reneszánsz architektúra korában kapta a lekicsinylő gótikus (vagy, esetenként, barbár) elnevezést, a Róma hatalmát megtörő törzsekkel való feltételezett kapcsolat miatt.

A 18. században a felvilágosodás eszméivel szembehelyezkedő mozgalomként értelmezhető a gótika újraéledése, mely kételyeket testesít meg a haladás ideáljával kapcsolatban. Ezek a kételyek a tehetős műgyűjtők által emelt komor „gótikus", újonnan felvonva is romos hatást keltő épületekben öltöttek testet. Horace Walpole (1717–1797) angol parlamenti képviselő számtalan politikai és személyes csalódást követően saját, Strawberry Hill nevű lakhelyére vonult vissza, ahol letűnt korok emléktárgyai közt talált vigasztalást, a múltban, mely – mint egy levelében megfogalmazta – már nem okozhat csalódást.[2] Itt írta meg „Az otrantói várkastély" című regényét, melyet először 1764-ben, magát csupán szerkesztőnek kiadva, „talált kéziratként" jelentetett meg, és amely elsőként képviselte, átívelve a szentimentalizmuson át a romantikáig, az 1820-ig igen népszerű „gótikus regény" (illetve rémregény) műfaját.

A gótika irodalmi megnyilvánulása híven tükrözi az építészeti vonulat érdeklődését a letűnt korok illetve a zord, kiengesztelhetetlen hatalom sorsszerű illetve természetfeletti formái iránt. Preferált helyszíne az elszigetelt, komor, földalatti alagutakkal, titkos csapóajtókkal, pincebörtönökkel és a pozitív szereplőket segítő természetfeletti jelenésekkel – megelevenedő csontváz, szellem, beszélő portré – telezsúfolt ódon középkori kastély; központi eleme az ősi átok, mely a sorsszerű események baljós mozgatórugója. Osztozik a filozófiával – gondolunk itt pl. Hegel elemzésére az úr és szolga viszonyáról – a stabil dominancia-alárendeltségi viszonyok megkérdőjelezésében (esetenként a vélt hatalmi pozíció kifigurázásában) és a domináns kulturális értékektől való elidegenedésben, azok szubverziójában/felforgatásában (pl. megdől a kegyetlen „rémúr" hatalma, illetve kendőzetlen kritika alá kerül az egyház, illetve annak egyes képviselői). Jellemző rá a domináns kultúra szabályainak, illetve magának az emberi lét határainak az áthágása. Érdeklődésének középpontjában áll továbbá az irracionalitás és a különböző tudatállapotok, (rém) álmok, víziók, őrület, valamint az olyan negatív lelkiállapotok, mint a félelem, elkeseredés, kétségbeesés. Jellemző továbbá a műfajra – a szentimentális tradíciónak köszönhetően – az akár melodrámába, sőt, önnön paródiájába áthajló teatralitás.[3]

A műfaj karakterei, klisései és tartalmi, hangulati jellegzetességei újabbakkal kiegészülve a későbbi irodalomtörténeti korokban is megjelennek, napjainkat is beleértve, ezért negyedrészt, a „gótikus" kifejezés egy adott irodalomtörténeti korszak egy jellegzetességén túl mint írásmód is értelmezhető. A 19. század második felére az írásmód szakít a középkori helyszínnel, és az aktuális társadalmi atmoszférára reflektál, mintegy görbe tükörben feltárva az adott kor hiába rejtegetett sötét oldalát pl. Stevenson és Wilde művei bemutatják a viktoriánus London elhallgatott árnyoldalát, a bordélyházak és az ópiumbarlangok világát; a viharos gyorsaságú ipari és tudományos fejlődés keltette szorongásra pedig a műfaj, elsőként Mary Shelley Frankensteinje, az „őrült tudós" karakterével reagál. A társadalomkritika mellett ezekben a művekben helyet kap a dominancia–alárendeltség viszonyainak, valamint magának a szubjektivitásnak a fluid értelmezése, az elszigeteltség és a fizikai vagy mentális bebörtönzöttség.[4]

[2] „Az ember nem is cselekedhet bölcsebbet, mint hogy az élet valóságát az álmokra váltja fel. Régi kastélyok, régi képek, régi történetek, és az idős emberek locsogása – mindettől letűnt századokba zuhanunk vissza, melyek nem okozhatnak csalódást. Az ember magabiztosan és erősen kapaszkodhat abba, ami elmúlt. A holtaknak már nincs hatalmukban csalódást okozni – immár nyugodtan bízhatunk Medici Katalinban." (Walpole, hivatkozik Davenport-Hines, 127)

[3] További jelentősebb klasszikus gótikus regények: Matthew Lewis: The Monk (A szerzetes), Mrs. (Ann) Radcliffe: Mysteries of Udolpho, William Beckford: Vathek kalifa története, Charles Maturin: Melmoth the Wanderer.

[4] Az írásmód tetten érhető pl. Poe novelláitól kezdve Stevenson Dr. Jekyll és Mr. Hyde-

Mindegyik előbbiekben bemutatott jelentésre utaló vonatkozás egyesül a szó ötödik, kortárs vonatkozásában, mely eredetileg az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején a (poszt)punkból kialakult új zenei irányzatra utal. A műfaj korai képviselői, akiket a kritikusok a zene borongós hangulata miatt „punk gothique", illetve a fellépések első helyszínéül szolgáló klubra utalva „Batcave" (= Denevérbarlang) névvel is illették/illetnek: Joy Division, The Cure, Siouxsie and the Banshees, Sisters of Mercy, Bauhaus, Fields of the Nephilim, az USA-ban pedig – ahol a műfajra vonatkoztatva a „deathrock" szó is használatos – a Christian Death. Hazánkban a műfajt az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején többek között az F. O. System, a Hold és a Mirage képviselte.

E zenekarokat a new wave egy új, dark wave-nek nevezett ágának is tekintették, így a szubkultúrára illetve annak tagjaira esetenként a „dark" (=sötét) illetve „darkok" szó is használatos, sőt a kilencvenes évekig Magyarországon inkább ez volt elterjedtebb. A témában eddig Magyarországon elkészült tudományos munkák közül Rácz József cikkei a gruftikat helyezik előtérbe,[5] a szubkultúra-tagok által készített, teljességre és a félreértések eloszlatására törekvő szakdolgozatok (Kelemen, Kis, Takács) pedig, megemlítve a kérdés komplexitását, a „dark" és a „goth" szavakat szinonimaként kezelik, illetve dark-goth és dark/gothic formában együttesen használják.

A mi interpretációnk szerint a goth tágabb fogalom a darknál: míg utóbbi kimondottan e korai zenekarokra, illetve a később nyomdokaikba lépő alkotókra, és ezek kedvelőire vonatkozik, a ma használatosabb goth(ic), a darkot is mint részhalmazt magában foglalva, korábbi jelentéseinek tudatában egy összművészeti mozgalmat jelöl, mely a zenén túl a kapcsolódó irodalomra, filmre, képzőművészetekre, általában véve a műveltség, kreativitás, alkotó tevékenység felértékelésére is kiterjed, és nem utolsósorban magában foglal egy, a gyökerekhez képest újszerű, a történelmi korok, különösen a viktoriánus kor öltözködésének elemeit

ján, Oscar Wilde Dorian Gray arcképe és Emily Bronte Üvöltő szelek című regényén, Bram Stoker Drakuláján és H. P. Lovecraft egyes művein át Angela Carter: A kínkamra című. novelláskötetéig. Ide sorolhatók továbbá Anne Rice vámpírregényei, illetve az amerikai goth színtéren kultikus státuszba emelkedő Poppy Z. Brite (magyarul ezidáig még ki nem adott) művei. A magyar irodalom több kiemelkedő alakja (pl. Jókai, Kosztolányi, Babits, Kaffka Margit), ha csak egy-két novella erejéig is, de kísérletezett a műfajjal – ezen írásokból reprezentatív válogatást ad az „Éjfél – magyar írók misztikus novellái" című kötet. (Kner Izidor, Gyoma, 1917, reprint 1987)

5 Pl. Rácz – Szabó, 19-21. A grufti mozgalom a dark wave egy oldalhajtása, mely a kilencvenes évek elején terjedt el, és a német Gruft (=sírbolt) szóból ered. Noha mára nagyon kevesen nevezik magukat gruftinak, és a szubkultúrával összefüggésben szinte senki nem követi az erre jellemző nihilista, destruktív, szuicid életszemléletet, számos gótokkal kapcsolatos sztereotípia e mozgalomból eredeztethető, köszönhetően pl. az Ifjúsági Magazin 1989-ben megjelent, fantazmagóriákkal kiszínezett, szenzációhajhász cikkének, melyből jól láthatók a szubkultúrával kapcsolatos ferdítések és sztereotípiák. (online elérhetősége: http://dwiki.uw.hu/belso.htm)

beépítő, gondosan megkomponált megjelenést, valamint egy sötét romantikán alapuló esztétikát, életérzést. Mint Sara Martin fogalmaz:

„A huszadik század végén a Gothic átvette annak a kulturális paradigmának a helyét, mely korábban társult a lázadáshoz és a fiatalsághoz: a romantikáét. Szemlátomást az utóbbi évtizedekben néhány fiatal az által fejezte ki a késő-kapitalista posztmodern nyugati világgal szembeni ellenérzéseit, hogy újra felfedezték maguknak a Gothic központi gondolatát, és gótikus (azaz, felforgató) életmódot vettek fel." (Martin, 38)

Megfigyelhetjük a fogalom korábbi jelentéseivel összefüggésben a tematika folytonosságát: ebben a szubkultúrában megvan az elszigetelődés, különbözés, a barbárok „másik", adott esetben félelemkeltő státusza; a transzcendencia iránti érdeklődésnél fogva a csúcsboltozatos katedrálisok végtelen magasságokba törése; a társadalomkritikai aspektusnál fogva pedig az irodalmi művek társadalmi normákat megkérdőjelező, áthágó jellege. Az egyik válaszadónk szavaival:

Goth-nak lenni? Végletességet, szélsőségességet jelent; minden irányban. (Ratface, 31F)

A szubkultúra látványos külsőségeiben nem csak a letűnt korok viseletének elemeit és a kiegészítők által a különböző korokra visszavezethető vallási irányzatok szimbólumait lelhetjük fel, hanem a teatralitást, és a fluid, alakítható szubjektumszemléletet is. A goth-ok egyetértenek Sartre-ral abban, hogy „az ember az, amivé teszi magát,"[6] és az ebben rejlő lehetőségeket nagyfokú tudatossággal használják ki. A dominancia-alárendeltség viszonyok a goth szubkultúra gender-jellemzőin keresztül válnak láthatóvá – előtérbe kerülnek az öntudatos nők, valamint a hegemón maszkulinitást elhagyni hajlandó férfiak. A populáris kultúra értékeinek és adott esetben moralitásának elutasításán keresztül viszontláthatjuk az irodalmi művekben manifesztálódó szubverziót, a domináns kultúra által húzott határok transzgresszióját pedig a halál-tabu megtörésében figyelhetjük meg. A gótikus esztétika magában foglalja az elmúlás képeit, az árnyoldalt, a gótikus életérzés pedig nem igyekszik elnyomni az élet sötét oldalát, a negatív érzelmeket sem. A szubkultúra tagjai ennek lényegét így írják le:

A goth szubkultúra lényege „a világ gépies működésére nagyobb lelki érzékenységgel reagáló hangulatképnek, egyfajta érzelmi lázadásnak a zenébe, kultúrába öntése. (...)" (Árpi, 36F)

A goth „önkifejezési módszer azok számára, akik nem kívánják követni a tömegkultúrát" (Soulstealer, 18N)

6 Jean-Paul Sartre, *Exisztencializmus*. (ford. Csatlós János) Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1992, 36-7.

A goth szubkultúra „ legtisztább forma a szépség iránti „beteges" szomjunknak oltására. Fekete köpönyeg mögé rejtett hófehér lelkek földi bolyongása." (Rudi, 19F)

A goth-ok „a sötétségben, mint a mai divatnapfényes kultúra antitézisében vélik felfedezni saját világukat, ami nekik igenis szép és megnyugtató." (Sorrowsong, 28N)

Kiváló zenék, a (...) „sötét hangulatú dolgok tematikája" zeneileg és szövegileg egyaránt, intellektualitás, értékkeresés, némi okkultizmus, elmélyülés a lélek dolgaiban. Ugyanakkor exhibicionizmus, erős külsőségorientáltság, összetartozás, klubélet. Elgondolkodtató közeg. (Fenris, 33F)

Miközben a „goth(ic)" szó különböző jelentéseket öltve, új és új kontextusban, új és új öltözékbe burkoltan áthullámzik a századokon, lényege ugyanaz marad – a sötét tónusú emelkedettség, a méltóságteljes elhatárolódás: a XVIII. században a racionalizmustól, ma a tömegkultúra felszínességétől. A goth nem más, mint különbözés, egyfajta büszke elszigetelődés, mely élesen szemben áll a szubkultúra elődjét képező punk dühösen pusztító másságával. „Sok interjúban előbukkan a „méltóságteljes", vagy „ünnepélyes" jelző, amikor a dark-goth érzés, lét lényegét említik az interjúalanyok." (Kis, 29)

Hogy (...) nekem mit jelent? Talán leginkább a kiválást egy álszent, ostoba világból és békében élni „nem normális" lényemmel. (Girl, 23N)

A szubkultúra tagjai elvetik a mai fogyasztói társadalmat és saját lelki és szellemi világuk fejlődését tartják fontosnak. Megpróbálunk egy általunk kialakított világban élni (ezt elsőként a megjelenésünk tükrözi), ahol az emberek tulajdonsága, az emberi élet szépsége a lényeg és nem a gépiesített, kiszolgáltatott, megalázott életmód. (...) Számomra az egyén kiteljesedését jelenti. (Medliel, 25N)

3. A MINTA, A KUTATÁS MÓDSZERE

Empirikus vizsgálatunk 2009 nyarán zajlott, célunk a magyarországi goth színtér feltérképezése volt. Elektronikus formátumú kérdőívünket 167-en töltötték ki, a kérdésekre válaszolók 14 és 40 év közöttiek voltak. Az adatgyűjtés egy szegedi goth rendezvény (Dark Wave Gothic Night) levelezőlistáján indult, két, a kérdőíveket felhasználói körében terjesztő magyar goth honlap (www.gothic.hu, www.mgclub.hu) segítségével folytatódott, és az ezt kiegészítő hólabda-módszerrel zárult: a válaszadók emailben továbbították a kérdőívet ismerőseiknek.[7]

A kitöltők között a nemek aránya (105 nő és 62 férfi, százalékos megoszlás: 63% és 37 %) a válaszadók tapasztalataival összevetve reálisan közelítő arányt tükrözhet: 62%-uk egyetértett a feltevéssel, miszerint a szubkultúra tagjai körében több a nő és kevesebb a férfi. Ennek legjellemzőbb okaként a hazai mentalitást említik, mely kevéssé tolerálja a férfiaktól a hegemón maszkulinitás mintáitól elszakadó külsőt és személyiséget.[8]

A korcsoportok megoszlásában nem észlelhető szignifikáns eltérés. Mivel feltételeztük, hogy döntően tanulmányokat folytató tagok töltik ki a kérdőívet, a korcsoportokat az iskolai tanulmányok fokához rögzítettük. A középiskolások (18 év alattiak) 27%-ban képviseltették magukat, legtöbben az felsőfokú oktatásban részt vevők (18–23 év) válaszoltak (33%). A 24–29 évesek aránya 22 %, a 30 év fölöttieké pedig 18 %. A válaszadók 3%-a szakmával rendelkezik, 16 % érettségivel. 24% diplomás, közülük 4 fő doktori képzésben vesz részt.

Az alábbiakban a kérdésekre adott válaszokat elemezzük kvalitatív és kvantitatív módszerekkel. A nyitott kérdésekre adott válaszokból is idézünk. A válaszok idézésnél jelezzük a válaszadó által megadott nevet, az életkorát, nemét (F=férfi, N =nő)

A nyitott kérdésekre adott válaszok idézése esetén a kulcsszavak nyomatékosítása érdekében azokat kiemeltük.

4. EREDMÉNYEK

A szubkultúra mentén történő identitás változatos képet mutat: a válaszadók 29%-a vallja egyértelműen (kizárólagosan) gothnak magát, 36 % választotta a „részben" válaszlehetőséget, jelezve egyéb szubkultúrá(k)hoz való egyidejű kötődését. 7% bevallása szerint már felhagyott a szubkultúrához kötődő aktivitásával és identitásában a goth már nem játszik szerepet, 17% pedig csupán szimpatizál a szubkultúrával, és/vagy barátai révén jár goth rendezvényekre. Az adatok alapján kijelenthetjük, hogy önmeghatározás szempontjából a goth közösség nem homogén. A szinterek átfedésének oka valószínűleg a hazai szubkultúra összességében kis méretének köszönhető, emiatt például egyes rendezvényeken is jellemző az szubkultúrák együttes jelenléte (különösen a metal sötétebb műfajaival jellemző az összemosódás).

[7] A felmérés technikai lebonyolítása Antoni Rita munkája. A felmérés nem reprezentatív, mivel a mai magyar goth színtér tagjainak számát illetően sincs megbízható adat. A két goth közösségi oldal 500–500 fő körüli tagsága, illetve a tény folytán, hogy azok messze nem fedik le a gothok összességét, 2000–3000 főre becsüljük a színtér méretét.

[8] A goth szubkultúra gender-sapektusai a *Nyelv, ideológia, média: A szexualitás terei* c. konferencia (Szegedi Tudományegyetem, 2009 szeptember 18–19.) kötetében kerülnek tárgyalásra.

Tovább árnyalja a szubkulturális hovatartozás adatait az a megfigyelés, hogy több esetben a színtér aktív résztvevői sem feltétlenül vallják magukat gothnak. 16 fő, azaz a válaszadók közel 10%-a kiemeli, a „goth" öndefiníciót „skatulyának" látja, és nem kíván azonosulni vele. Ennek oka a „goth" terminus *statikus* értelmezése, teljes identitást lefedő, így azt korlátozó „címkeként" vagy „skatulyaként", mellyel egy, az individualitásra igen nagy hangsúlyt fektető szubkultúra tagja nem szimpatizál. Többeknek azonban fontos a goth szubkultúra mint közösség, melyhez tartozásukat hangsúlyozni kívánják (a válaszadók 12%-a emelte ezt ki a goth szubkultúra lényegének meghatározásában); ám ezen belül a magukat gothnak nevezők válaszaik tükrében távolról sem nevezhetők „egyformának". Az önmeghatározással, goth identitással kapcsolatban hasonló jelenségre lett figyelmes Paul Hodkinson is az angliai goth közösségeket vizsgálva: a gothok ugyan bevallják, hogy egy csoporthoz tartoznak, de individualizmusuk jegyében egyszersmind ódzkodnak is a beskatulyázástól. Ezt a viszonyulást támasztja alá egy Hodkinson által folytatott interjú egy mondata, mely a későbbi Hodkinson-publikációkban szállóigévé is vált individualizmus és csoport-hatás érzékeltetésére:

> *P.H.: - Tehát hogy élrted azt, hogy fontos különbözni egymástól?*
> *T3 (nő): – Nos, mindenki hangsúlyozza, hogy különböző egyéniségek vagyunk, de mindannyian ugyanolyan bakancsot viselünk! (Hodkinson 2002, 67)*

A GOTH VILÁGSZEMLÉLET – A SZUBKULTÚRA TARTALMA

A goth szubkultúra szubjektív lényegére irányuló kérdésre adott válaszok alapján bemutatható, hogy a szubkultúra egykori vagy jelenlegi képviselői, és a szubkultúra iránt érdeklődők annak mely aspektusait vélik a maguk számára fontosnak, értékesnek. Jelen elemzésünkben a főbb tendenciák bemutatására vállalkozunk.

A *Mi tartasz a goth szubkultúra lényegének?* nyitott kérdésre a válaszolók meglátásuk szerint szabadon sorolhattak föl a szubkultúrára jellemző válaszelemeket.

A válaszadók közül 24 (14,3%) nem válaszolt a kérdésre, ők többnyire azok közül kerültek ki, akik alapvetően más szubkultúrák tagjai További 10% (17 fő) elkerülő választ fogalmazott meg. Visszatérő elemek ebben a válaszcsoportban: „mindenkinek mást jelent", „nem lehet általánosítani", vagy a válaszadó nem tudja/nem akarja szavakba önteni. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezen válaszelemek többnyire nem önmagukban állnak, a válaszadók a későbbiekben mégis kísérletet tettek a goth szubkultúra szubjektív jellemzésére.

A válaszokban a szubkultúra lényeges jellemzőit tekintve összesen 31 elemet tudtunk elkülöníteni. A legtöbben, 52-en (az összes válaszadó 31,1%-a) a zene fontosságát emelték ki, 45 esetben (26,9% illetve 35,7%) pedig a sajátos goth öltözködést nevezték meg a szubkultúra lényegi részeként. Utóbbit azonban egyik válaszadó sem tartotta kizárólagosnak, egyéb elemeket is felsoroltak mellé, sőt

további 14 fő (8%) külön hangsúlyozta, hogy a külsőségek másodlagosak, a belső tartalom kifejezésére szolgálnak. Pl. a goth művészet értékeit, és az szubkultúrán belüli önkifejezési lehetőségeket, és külön kiemelve az irodalmat 28-33 fő nevezte meg (az összes válaszadó 22,2-26,1%-a).

Feltűnő, hogy a szubkultúra híveinek markáns hányada (gyakorlatilag az érdemi választ adók szinte mindegyike) összetett jelenségnek tartja a szubkultúrát. Ezt jelzi, hogy a válaszelemek rangsorának következő elemei szubkulturális identitás mélyebb megélését tanúsítják: a goth-ra jellemző sajátos életszemléletet, életérzést, filozófiát 40-en (23,9%) említették. Ezt a megközelítést többen a tapasztalat teljességének megragadásán keresztül írják le, mely teljességben helyet kap az árnyoldal, a negatív pólus is (39 fő említette, 23, 3%):

> *...elítélem azt a társadalmi törekvést, miszerint mindig csak az örömöket hajszolják az emberek, az átfogóbb tapasztalás helyett. (Zsolt, 24F)*

> *(...) .A pesszimistább szemlélet révén reálisabb képet alkothat igy az illető a szűkebb illetve tágabb környezetéről. Bizonyos szűklátókörűséggel is jár ugyan, de rengeteg mellőzött kulturális értéket ismerhet meg vele... (...) (Hagen, 32F)*

> *... számomra azt jelenti, hogy a világnak egy olyan oldalát látom, amit esetleg egy átlagember nem nagyon tapasztal meg. (Lucifer, 18N)*

> *Nálam a gothban a leglényegesebb, hogy mindennek meg kell ismerni a jó és a rossz oldalát is. Nincs csak fekete, csak fehér. (Steelheart, 15N)*

> *... a hétköznapi dolgokon való felülemelkedés és a dolgok, események sötétebb tónusú megragadása, zenében és gondolatban. Semmi esetre sem tartom a műfajt negatívnak, inkább csak az árnyoldalak megvilágításának, ha élhetek ilyen képzavarral. (Anton, 29F)*

A szubkultúra lényegének leírásakor közel ugyanennyien hangsúlyozzák egy sajátos érzésvilág meglétét (38 fő, 22,7%). Ehhez kapcsolható egy sajátos „gótikus esztétika", azaz a szépségfogalom kiterjesztése szokatlan dolgokra, helyekre vonatkozóan (17 fő, 10%). Visszatérő elemek még a válaszok sorában a goth-ra önkifejezési formára való hivatkozás (28 fő, 17 %), és a tömegkultúra, fogyasztói társadalom készen kapott értékrendjének elutasítása (populáris kultúra elutasítása 7 fő, modern kor, modern életmód kritikája 6 fő, 4 illetve 3,5 %).

> *A goth „a sötétség tisztelete, és elfogadása. Elkoptatott szófordulat, de a szép keresése ott, ahol más nem látja. Kívülállás a világ mocskán. (Krupcheck, 20F)*

(...) Nyugalmat, harmóniát keresni ott, ahol más csak pusztulást lát. Felvállalni magunkat, olyannak, amilyenek vagyunk. (Blithe, 19N)

Gothnak lenni felsőbbrendűség-tudattal látja el a képviselőit, mert ők nem dőlnek be a fogyasztói társadalom hamis mennyország-képének. (Ultratural, 31F)

Talán a szabad gondolkozás lenne a legjobb meghatározás. Azon korlátok áttörése amit általában a hagyományos társadalom rákényszerít az emberekre. (...) (Lánczos, 24F)

A goth szubkultúra lényege „Az Ideálokba vetett, túlzásba vitt hit, plátói érzelmek minden mást elsöprő áradata s a nem ide tartozás érzete, (...) Másfelől, lelki mazochizmus, amiben boldogságként ölt testet a fájdalom, látván a hasonló felfogású (lelki)társaink műveiben visszatükröződő, önnön vágyaink és gyötrelmeink képmását; legyen az akár verssorokba, vaskos kötetekbe, ecsetvonásokba vagy hangjegyekbe zárva (...) (von Birken, 30N)

A goth szubkultúra nagy hangsúlyt fektet továbbá az olvasottságra, műveltségre, a válaszadók 22%-a ezt megemlíti a szubkultúra lényegére adott definíciójában is. A válaszadók olvasmányai igen változatosak, messze nem korlátozódnak a gótikus irodalmi alkotásokra, ezek azonban szignifikánsan képviseltetik magukat. A jellemzésekben, melyeket a válaszadók írnak ezekről az irodalmi művekről, megfigyelhető a goth mint kultúrtörténeti jelenség hangulatának, tematikájának, lényegi jegyeinek folytonossága, ugyanis a leírásokban olyan fordulatok köszönnek vissza, melyek a szubkultúra eszmei tartalmára is vonatkoztathatók

Itt-ott kissé harsány, de azért sötét színekkel operáló alkotások vérfarkasokról, vámpírokról, kísértetekről, elátkozott családokról, házakról, kimondatlan rémségekről. Szóval színtiszta szórakoztatás. (Lovecraft, 39F)

„... ha a szerelemnek nem csak a tökéletes változatát mutatja be, ha nem minden és mindenki gyönyörű, hanem a groteszk dolgok szépsége van előtérben. Ahol az ember belemerülhet az olvasásba, nem tudhatja mi fog következni, mert az író olyan hátborzongató fordulatokat tesz bele, amikre sose számítanánk. (...) Szerintem Victor Hugo „A nevető ember" c. műve tökéletes példa erre, akárcsak Poe Morellája. (Morta, 16N)

(..)Talán olyan (...) művek összessége, melyben előtérben van a halál a túlvilág és elmúlás eszméje, elegáns talán picit romantikus módon. (Neo, 18F) Olyan mások számára borzongató, misztikus, furcsa, túl sötét/szomorú művek, amelynek megvannak a maga szépségei, olyanok számára, akik kellőképpen érzékenyek és figyelnek ahhoz hogy ezt észrevegyék. (Vampire of Eden, 23N)

A MAGYARORSZÁGI GOTH SZÍNTÉR ÉS A TRANSZCENDENCIA

Rácz József a grufti szubkultúrát „okkult devianciaként" tárgyalja (Rácz – Szabó, 19), és a tagok érdeklődésénél fogva a goth szubkultúra egészéről is elmondhatjuk, hogy – még ha nem is deviáns módon –, de foglalkoztatják a transzcendenciára irányuló kérdések. „Valószínűleg nincsen materialista dark, ha igen, akkor nyilván nagyon zavarhatja, hogy lépten-nyomon szellemekbe, démonokba, angyalokba vagy épp boszorkákba ütközik" (Kis, 16) – olvasható a szellemes kijelentés egy, a szubkultúrát bemutató szociálpszichológiai műhelymunkában. Ilyen fokú általánosságról azonban nem beszélhetünk, noha a válaszadók 49%-a jelezte, hogy érdeklődik az okkult tanok iránt, 12,5% pedig a szubkultúra lényegét is a misztikum, a természetfeletti iránti érdeklődésből vezeti le:

„Az ember természetes vonzódása mindahhoz, ami rejtett, titokzatos." (Janeth, 38F)

A szubkultúrát egészében az intenzív spiritualitás hatja át. Tagjai értelmes, gondolkodó emberek, akik nem fogadják el a mai kor szellemi posványát, és többre, mélyebb tartalomra vágynak. Nyilvánvalóan megjelenik az intenzív érdeklődés a túlvilágot illetően is. (Kraft, 18N)

Eredményeink azt mutatják, hogy a transzcendens világkép jelenléte távolról sem általános a szubkultúra tagjai körében. Arra a kérdésre, hogy van-e (akár a vallások keretein kívül) feltevésed valamiféle transzcendens világról, 8% határozott nemmel válaszolt, 42%-ot tesz ki a nem válaszolók aránya és azoké, akik annyit írtak, hogy erre nem tudnak válaszolni. 49% volt a határozott igennel válaszolók aránya.

50 főt, 33 %-ot egyáltalán nem foglalkoztat a vallások témája. 53 fő, 34% vallja valamilyen vallásúnak magát, közülük 16 fő kisebb-nagyobb mértékben vallását gyakorló római katolikusnak. A válaszokban a legkülönfélébb vallásokat megtaláljuk (ld. 2. ábra), mindössze 2 fő vallja magát sátánistának[9] 5% egyéni vallást

[9] A két válaszadó is, aki a sátánizmus iránti érdeklődésről számol be, kiemeli, hogy a LaVey-féle sátánizmusra gondol. A Church of Satan viszont a marginális entellektüeleket egybegyűjtve az individualizmust tekinti fő értéknek, és 60-as évekbeli alakulásakor inkább polgárpukkasztás, esetleg a keresztény értékrendben foglalt altruizmussal való egyet nem értést kifejezendő vette fel nevében a diabolikus utalást.

dolgozott ki magának, a szinkretizmus jegyében – ez a megközelítés a szubkultúra szimbólumaira is érvényes.

„Ha egy naiv szemlélődő gyorsan átnézne pár tucat dark-goth lemezborítót, internetes honlapot, úgy érezné magát, mintha minden vallás valójában egy nagy vallás része lenne, vagy, mintha egy bazárban járna, ahol jól megférnek egymás mellett az amúgy talán megbékíthetetlen filozófiák és szimbólumaik: Hórusz–szem, pentagramma, mandalák, labrys, rózsafüzér stb." (Kis, 21)

1. táblázat: Gyakorolsz-e valamilyen vallást?

nem	50 fő, 29,9%
szívesen olvas, tájékozódik a vallások témakörében, de egyikkel sem azonosul	55 fő 32,9%
római katolikus	16 fő 9,5%
szinkretista	8 fő 4,4%
wicca	6 fő 3,5%
evangélikus	4 fő 2,3%
egyéb keresztény vallású	4 fő 2,3%
református	3 fő 1,7%
politeista, görög katolikus, pogány, LaVey–féle „sátánista"	2 fő 1,1%
buddhista, krisnatudatú, Ásatrú, ősmagyar vallású	1 fő 0,5 %
nem válaszolt	10 fő 5,9 %

Élesen elkülönül a válaszokban az adott vallás gyakorlása illetve a vallások iránti érdeklődés, a vallások témájában való – szignifikáns arányú – tájékozódás (55 fő, 33%). Eredményeink és tapasztalataink is azt mutatják azonban, hogy míg az olvasottság, művelődés szintjén való tájékozódás szignifikáns arányban észlelhető, ez nem minden esetben terjed a hitig. (Egyes esetekben például az anyagelvűség tudata egyfajta eszképizmus formájában egészülhet ki a spirituális tanokban való elmélyedéssel.)

A GOTH SZUBKULTÚRA ÉS A HALÁLFELFOGÁS

A figyelemnek, tapasztalásnak, az átélés palettájának transzcendens kiterjesztését a halállal való sajátos viszonyt is jelent a goth szubkultúra tagjai számára (ezt a szubkultúra lényeges jegyei közt 22 fő, azaz 13% emelte ki). A többségi társadalom azt a tényt, hogy a goth-ok tapasztalataikba integrálják a „sötét oldalt" is, és arra is kiterjesztik figyelmüket, a „haláltabu megsértésének" tételezi. (Kelemen, 19) A goth szubkultúrához valóban hozzátartozik a halálnak egy sajátos szemlélete, mely gyakran félreértések forrása. A szubkultúrának a halálhoz való sajátos viszonya többnyire nem tükröz halálvágyat, sőt, a halál *elfogadását* sem feltétlenül

foglalja magában – legfeljebb tudomásul vételét, és a vele való megküzdési kísérleteket. A gótikus irodalomban is a halál, noha központi elem, gyakran erotizált/esztétikummal felruházott, és/vagy transzgresszív, reverzibilis módon jelenik meg, annak finalitását tagadva.

Tapasztalataink szerint a szubkultúra tagjai közt a halálhoz való viszonyulás terén nagyok az egyéni eltérések, ami közös, az az, hogy a populáris kultúrával ellentétben a goth nem próbálja tagadni a halál létét,[10] inkább próbál megküzdeni vele például azáltal, hogy humor tárgyává teszi – a válaszadók 57%-a jelezte, hogy kedveli a morbid humort –, a halál visszafordíthatatlanságát tagadó irodalmi vagy képzőművészeti fantáziákba mélyed (pl. vámpír-téma), vagy – akárcsak pl. a 18. századi „temetőköltők" („graveyard poets"), Thomas Gray, Edward Young és társaik – az elmúlást a művésziség szintjére emeli, az esztétikum részének tekinti. Sok goth – válaszadóink közül 40% – pl. érdeklődik a „sírkertek művészete" iránt,[11] szívesen látogat temetőket, ahol a nyugalmat, az elmélyülést keresi, és – akár fotókat is készítve – a szobrokban, sírkövekben gyönyörködik, melyek szépsége és állandósága szembeszáll a pusztulással. A szubkultúra tagjai egyöntetűen fontosnak tartják viszont, hogy tisztelettel adózzanak a helynek, és általában elítélik az ezzel ellentétes viselkedést.

ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Dolgozatunkban mind a tárgyat, mind a módszertant tekintve új irányokat igyekeztünk feltérképezni: a magyar kontextusban eddig csupán kevéssé illetőleg részlegesen kutatott goth színteret mutattuk be a hazai szakirodalomhoz képest újszerű, fenomenológiai, 4 komponensű „belső nézőpontú" szubkultúra-értelmezés alkalmazásával. Láthattuk: a goth szubkultúra kevéssé épül a látványos külsőségek és a sztereotípiák köré, sokkal inkább egyfajta kultúrtörténeti kontinuitást testesít meg a kifejezés korábbi jelentéseivel összefüggésben. A szubkulturális tapasztalat gazdag sokrétűsége a tagok által írt szubjektív értelmezésekben manifesztálódott, melyek alapján elkülöníthettük a szubkultúra egzisztenciális, episztemológiai, esztétikai, spirituális és művészeti aspektusát.

A fenti vázlatos bemutatással olyan tanulmányok sorát kívánjuk megnyitni, amelyek a szubkultúra belső szabályszerűségeit tárják föl. A 167 kitöltött kérdő-

[10] Lásd pl. műhelymunkájában Kis Gábor vizsgálatát, melyben összehasonlította a mainstream és a goth zenék szövegvilágát, és arra az eredményre jutott, hogy utóbbiakban a „halál" szó jóval gyakrabban és változatosabb jelentésekben lelhető fel. (42-43. oldal)

[11] Mint e dolgozat felhasznált irodalmában is látható, sok goth, ha teheti, igyekszik szubkulturális érdeklődésének egy vagy több elemét felsőfokú tanulmányaiba integrálni. Ennek egy vonatkozó példája Kovács Katalin szakdolgozata: „Növények szerepe a magyarság temetkezési szokásaiban" (online verzió elérési helye: http://www.gothic.hu/temetkezes_bevezeto.html)

ív lehetőséget nyújt a kulturális jellemzők árnyalt megjelenítésére, a szubkultúra területi jellemzőinek vizsgálatára, és annak bemutatására, hogy hogyan viszonyul a goth szubkultúra a külsőségeiben – életszemléletében hasonló szubkultúrákhoz. További lehetőség kínálkozik longitudinális vizsgálatokra abból a szempontból, hogy hogyan szerveződik, hogyan rétegződik a szubkultúra tagsága, hogyan kerül be a goth világba valaki és milyen ösztönző erők hatására kerül ki a közösségből

IRODALOM

BOKOR ZSUZSA: Szomorú száműzöttek a szerelem tündérkertjeiben. A két világháború közötti kolozsvári prostituáltak (szub)kulturális konstrukcióiról. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007, 195–217.

COHEN, ALBERT K. (1969): A szubkultúrák általános elmélete (1969) Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264–286

DAVENPORT-HINES, RICHARD (2000) *Gothic. Four Hundred Years of Excess, Horror, Evil and Ruin.* New York: North Point Press.

HODKINSON, PAUL (2002): *Goth: Identity, Style and Subculture.* New York/Oxford, 2002.

HODKINSON, PAUL (2005): Beavatottak és kívülállók. In: *Replika* 53 (2005) 145–164.

ILYÉS SÁNDOR: Történeti csoportkultúrák Kolozsváron a 20. században. In: *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007, 219–240.

JAKAB ALBERT ZSOLT: Fikrás város. A firkálás és terei Kolozsváron. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* 2007, Kolozsvár, 161–193.

JAKAB ALBERT ZSOLT – KESZEG VILMOS (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007.

KELEMEN ANETT: *Deviánsnak minősített viselkedésformák Magyarországon. A dark-gothic szubkultúra bemutatása.* (szakdolgozat) ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Társadalomtudomány Tanszék, Budapest: 2004.

KESZEG ANNA: Az elitek szubkultúrája. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007, 241–252.

KESZEG VILMOS: *Csoportok és kultúrák.* In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007, 7–17.

KIS GÁBOR: „Ősz, mindörökké. Bevezetés a dark-goth világába: egy szubkultúra pillanatfelvétele." (Szociálpszichológiai műhelymunka) Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest: 2004.

MARTIN, SARA: "Gothic Scholars Don't Wear Black: Gothic Studies and Gothic Subcultures." *Gothic Studies* 4 (2002): 28-43.

PICZIL MÁRTA: Kultúra és szubkultúra elméletek In: Pikó Bettina (szerk.): *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban* Szeged, JATEPress, 2002 43-52. old

RÁCZ JÓZSEF (1984): A Z. téri „csövesek". Egy szociológiai vizsgálat tapasztalataiból. *Világosság,* 25, 11: 674–682.

RÁCZ JÓZSEF (1990): A nyolcvanas évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. *Valóság,* 33, 11: 69–82.

RÁCZ JÓZSEF (1995): Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák. In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): Vesztesek. *Ifjúság az ezredfordulón.* Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995, 46–69.

RÁCZ JÓZSEF – SZABÓ GABRIELLA: Sátánista szubkultúrák. *Kritika* 1:19–21.

SZAPU MAGDA (2004) (szerk.): *Ifjúsági „szubkultúrák" (Magyarországon és Erdélyben).* Scientia Humana, Budapest, 2004.

SZAPU MAGDA (2004a): Az ezredelő ifjúsági kultúráinak kutatása és összehasonlító vizsgálata. Magyarország és Erdély In: Szapu Magda (szerk.): *Ifjúsági „szubkultúrák" (Magyarországon és Erdélyben).* Scientia Humana, Budapest, 2004, 10-40.

SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ: A koldulás (szub)kultúrája. In: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák: tanulmányok a szubkultúrákról.* Kolozsvár, 2007 295–320.

Kepes Júlia

METÁLNUKLEÁR ÉS €UKKERFÜLCSI
MOTIVÁCIÓK, ATTITŰDÖK ÉS NORMÁK EGY SZÁMÍTÓGÉPES SZEREPJÁTÉK KARAKTERNEVEINÉL

BEVEZETÉS

Az online számítógépes szerepjáték, azaz MMORPG ('Massively Multiplayer Online Roleplaying Game'), azaz a 'nagyszámú szereplő részvételével folyó online szerepjáték' műfaja 1997-ben született meg. A névben szereplő szerepjáték-kifejezés arra utal, hogy a játékos megszemélyesíti a megírt, és a játék során lejátszódó történet egy szereplőjét, irányítja annak kommunikációját és cselekvéseit, és így hatással van a történet folyására is. Tehát a játékos egy karakteren keresztül lép be a játék világába, amelyet az adott világ szabályainak megfelelően ő maga alkotott meg. A számítógéptől független szerepjátékok színjátékot igényelnek, és bármilyen irányba mehetnek, a kreativitásnak nincsenek korlátai. Azonban a korábbi számítógépes szerepjátékok érdemben reagálni tudó befogadó hiányában mellőzik a színészi játékot is igénylő teljes beleélést és megszemélyesítést. Ezekben a játékokban a játékosok meghatározott lehetőségek közül választottak, és bár hatással lehettek a játék folyamatára és végkimenetelére, ez a hatás leginkább a cselekmények sorrendjében és a lehetséges végkimenetelek közül való választásban mutatkozott meg. Az internet segítségével azonban ez a kreatív, színészi vonulat újra visszakerülhetett a játékba, valamint megnyílt a lehetőség a kooperatív együttjátszás, és az egymás ellen való játék számára is. Mindhárom játékstílus az MMORPG játékok nagyon fontos elemévé vált.

Minthogy internetes játékról van szó, ezért a téma szakirodalmi hátterét nyilvánvalóan az internetes névadásban kell keresnünk. A tematika viszonylagos újdonsága ellenére több tanulmány született már az internetes névadásról. Itthon Raátz Judit írt róla először, előbb 1999-ben, majd 2002-ben írt cikkében a csevegőprogramokban használt bejelentkező neveket tekinti át a névadás indítékai alapján. Érsok Nikoletta hasonló kutatása egy másik fórumon, az IRC-n vizsgálta az azonosítóneveket (ÉRSOK 2001), Németh Renáta a társkereső programok névválasztását, annak okait és az azzal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta, Fejős Edina pedig a férfi és a női nevek különbségeit vizsgálta (FEJŐS 2004).

Azonban az idézett tanulmányok az azonosítónevek nagyobb rendszerben történő elhelyezését HAJDÚ MIHÁLY (2006) kísérli meg, felosztva őket ímélnevekre, niknevekre és játszónevekre. Magát a kategóriát a jeligéhez, az álnévhez és a fedőnévhez hasonlította a valódi név helyettesítésének mozzanata alapján. Nyilván a játszónevek

kategóriájába tartozik az általam vizsgált névanyag is. Az internetes névadás jellegzetességei: a limitált karakterszám (12 karakter), a karaktermegkötések (speciális karakter, szám, írásjel és szünet nem szerepelhet), a polidenotáció ellehetetlenítése, a kevert nyelvhasználat, a helyesírási szabályok mellőzése, és legfőképp pedig a névadási stratégiák, tehát a hagyományos nevektől való elrugaszkodás és a teljesen szabad névválasztás (köznév, szókapcsolat, mondat, vagy akár értelmetlen betű- vagy számsor is név lehet) is tipikusak az általam vizsgált nevekben. Igaz rájuk az is, hogy azonosításra, és megszólításra használatosak (RAÁTZ 2002). Ugyanakkor nem a névadót, hanem a karaktert azonosítják (bár legtöbbször valóban a játékost szólítják meg vele). A arakter a játékos által teremtett entitás, nem azonosítható a játékossal, ahogy a lírai én sem egyezik meg a költővel; ezért úgy vélem, hogy sem a helyettesítő név (HAJDÚ 2006), sem az önelnevezés (ÉRSOK 2001) terminus nem illeszthető rájuk. A névadó és a név viselője közötti kapcsolat szempontjából a fiktív (írói) nevekhez állnak legközelebb.

A vizsgálatomban szereplő játék a Magyarországon és a világon is legnépszerűbb online szerepjáték, a több mint 11 millió felhasználót magáénak tudható World of Warcraft (továbbiakban WoW). Az összes magyar játékos összes karakterének neve beláthatatlanul nagy terjedelmű, ezért részben véletlenszerűen, részben irányítottan válogattam a nevekből. Forrásom a http://www.wow-europe.com/en/index.xml honlap, a World of Warcraft hivatalos európai honlapja, amelyen az összes európai játékos karakter neve megtalálható. Azonban a kezdeti, pusztán a nevekből kiinduló kutatást kiegészítettem a játékosok attitűdjeit és motivációit vizsgáló kérdőívvel, valamint felhasználtam a kérdőív kapcsán fórumozók véleményeit és karakterneveit is. Így végül a teljes mintámban 1600 név szerepel, a kérdőívet pedig 398 adatközlő töltötte ki.

MOTIVÁCIÓK

„Az önkényesség és motiváltság aránya ahogy J. Soltész írja sokféle lehet". Még a legmotiváltabb nevekben is van önkényesség: az, hogy a névadó választja ki a kiemelt tulajdonságot. A magyar WoW-játékosoknak még ennél is nagyobb szabadságuk van, mivel nem csak a tulajdonságot, de a nyelvet, a helyesírást is megválaszthatják.

Az MMORPG karakternevek sajátossága, hogy a nevet viselő karakter nem azonos a névadóval, ugyanakkor elválaszthatatlan tőle. Emiatt a névadást motiválhatja a karakter, de a játékos is, esetenként mindkettő együtt; ugyanakkor természetesen lehet külső motiváció is. Egy-egy névben többféle motiváció is keveredhet, általában keveredik is. Én ezért nem is kívánom a vizsgált nevek motivációit egyenként feltárni, inkább csak általános tendenciákat kívánok bemutatni.

1. A NÉV ÉS A NÉVADÓ

Elsőként a név és a névadó viszonyát vizsgálom meg. Ennek a motivációs vonulatnak az az alapja, hogy a játékos többé vagy kevésbé azonosul a karakterével. A karakterrel való azonosulás egyáltalán nem meglepő, hiszen a játékos csak a karakteren keresztül léphet be a játék világába, s a karakter csak a játékos segítségével végezhet bármifajta tevékenységet, nem véletlen, hogy az egyik megkérdezett játékos nem karakterként, hanem *avatár*-ként utalt rájuk.[1]

A legerőteljesebben azokban az esetekben érezhető az azonosulás, amikor a játékos a **saját nevét, becenevét** adja a karakternek. Ilyenre példa a *Nandorb, Leus, Lacibácsi, Dzsulihime* (a *hime* japánul királylányt jelent), *Zulthan* (a Zoltán „trollosítása"), *Eldee* (az Ildi név angolos írása), *Torma, Góliat,* stb.. Az sem ritka, hogy egy már saját maguknak választott internetes **niknevet** örökölnek a karakterek, mint például *Rauros* esetében. Azok a játékosok, akik korábban más szerepjátékot is játszottak, gyakran korábbi karaktereik nevét viszik tovább: *Tfradd, Flaren, Arthenas, Khorgol,* stb.

A *Silverflash, Silvershine, Silvershot, Silvershade, Silverfury* karakterek mind ugyanahhoz a *Silver* nevű személyhez tartoznak, ugyanakkor az utótagjukkal a karakterhez kötődnek egy képességükkel, vagy hangulatilag (pl: a *shine* 'ragyogás' egy papra, a *shade* 'árnyék' egy boszorkánymesterre utal a jó-rossz, sötét-világos arhetipikus, a játékban is gyakran előkerülő ellentétére építve). Hasonló *Rark, Arky, Narkon, Warkan* esete, ahol a névalkotás központi eleme az ARK (<Arkangel) szócska, ez lett a karakterekre igazítva (*R* = rogue, *N* = nature, stb.). Még gyakoribb, hogy az első karakter nevéből képzett becenevet viszik tovább a játékosok az újabb karakterekre is, például: *Eunike, Euxenia, Euphania, Euridike,* vagy *Finalfear* és *Finalchoice, Éjszidíszí* és *Éjszi.*

Nem csak a saját nevüket örökítik át a játékosok, hanem tulajdonképpen bármiét, **ami az életükben fontos szerepet játszik**, amivel tulajdonképpen már azonosultak. Például a barátnőjéről nevezte el az egyik játékos három karakterét is *Noémi*-nek, de előfordul, hogy munkáról kapják karakterük a nevüket: *Aps* a játékos munkaprojektjének nevét örökölte, *Hengerfej* onnan kapta a nevét, hogy a gazdája egy javítóműhelyben dolgozik, *Sátán* pedig a játékos kutyájának a neve. Vagy kedvencről, legyen az állat (*Tigershark*), film- vagy rajzfilm szereplője (*Hinate, Gundam*), szó (*Namida* 'könny' japánul), stb., akkor is, ha megváltozatták a hangalakját vagy az írásképét (pl: Hinata>*Hinate*).

A játékos **lelkiállapotát** is tükrözheti a név, mint például *Irlproblems* (Irl: in real life, 'a való életben', tehát nem a játékban), *Lehangolt* vagy *Ájvillkilljú* esetében,

[1] A hinduizmusban az **avatár** egy Halhatatlan Lény inkarnációja (megtestesülése), a számítógép és internet világába a virtuális énünk megtestesítője jelentésben került át. Sok honlapon a feltölthető képre avatárként hivatkoznak, ezzel jelezve, hogy nem a felhasználó fényképét várják, hanem egy olyan rajzot, festményt, stb., amivel azonosul, ami „megtestesíti".

vagy **jellemezheti** a játékost, mint például *Nyafogó* (*sokat sírtam, hogy talentet válthassak a papommal, nem engedték, ezért elkezdtem húzni egy másikat*), vagy *Angel* („*Mert tiszta és jószívű vagyok*") esetében. A név és a játékos szorosabb kapcsolatát látjuk azokban a nevekben is, amelyek a nemzetiséget jelölik.

A karakterrel való azonosulásukkal sokszor a játékosok is tisztában vannak. Sokan említik, mint névadási kritériumot, hogy lehessen azonosulni a névvel, illetve pont emiatt az azonosulás miatt kötnek a számukra nem tetsző nevű karakterekhez negatív tulajdonságokat. Az azonosulás kifejezetten hangsúlyos az úgynevezett main ('fő') karaktereknél. Egy játékosnak mindig a legtöbbet, legaktívabban játszott karakterét nevezik main-nek, de ez sok esetben az első karakter is egyben. Egy main váltás sokaknak lelkileg is nehéz. A main és az alt (az alternative, 'másik' szóból) karakterek névadását megkülönböztetik a játékosok, ezt a karakterüket a kérdőívben is rendszeresen megjelölték. Míg a main karakternek feladata a játékos képviselete az online világban, addig az altokat jóval kevésbé veszik komolyan. Például: „Strange, mert röviden jellemez: furcsa :D mivel ö a mainem ez elég is."; „Nekem Beat-nél fontos volt, hogy olyan nevet adjak neki, ami engem is jellemez, mert első karakterem, main karakterem volt, lett és maradt is"; „Jeda az a becenevem átírása ez az a karakter amivel át tudok lényegülni". A játékosról elnevezett karakterek rendszerint mainek, vagy azok voltak. Ugyanakkor egy-egy olyan névválasztást, amellyel nem tudnak azonosulni a játékosok, sokszor azzal indokolták, hogy csak alt, vagy fun ('móka') karakternek indult: „Ez a karakter régen csak poénnak indult, eredetileg a Radiátor nevet akartam adni, de mivel az már foglalt volt, kitöröltem belőle pár betűt.", „A tescoszatyorra utal. Eleinte csak poén karinak indítottam, aztán ez lett a main."; „*Chromatic* – nem készült komoly karakternek, csak meg akartam nézni milyenek az ufók, így nem is figyeltem anynyira nagyon a nevére, de idővel nagyon megszerettem".

Természetesen egyetlen név sem lehet független a névadótól, az, hogy a játékosnak mi tetszik, vagy mi jut eszébe a karakterről, a helyzetről, hogy milyen típusú nevet választ, stb., mindenképpen tükröz valamit a személyiségükből. Nemcsak kapcsolat, hanem azonosulás feltételezhető a névadó és a név viselője között, s ezt a feltételezést a kevés eddig megkérdezett játékos is megerősítette.

Ugyanakkor azt is lehetségesnek tartom, hogy a játékoshoz erőteljesen kötődő névadásnak nem az az oka, hogy a játékos azonosul a karakterrel, hanem épp ellenkezőleg, egyszerűen figyelmen kívül hagyja a karaktert. A fórum hozzászólásokból és a kérdőívre érkezett válaszokból is kiderült, hogy sokaknak a karakter csak eszköz, amivel játszhatnak, és a névadás inkább egy szükséges rossz, aminek egyetlen funkciója a játékbeli azonosítás („ne ruházzuk fel emberi nevekkel, hiszen csak egy karakter"). Ebben az esetben a játékos-karakter-név hármasságából a névadó számára csak ő maga és a név létezik, ilyen esetekben a névadás önelnevezés, és mint ilyen, logikus, hogy szorosan kötődik a névadóhoz.

2. A NÉV ÉS A KARAKTER

A második fajta motiváció a név és a karakter közötti szorosabb viszonyon alapul. „ Kognitív szempontból (minthogy a névadás maga egy kognitív aktus) ilyenkor a „megnevezendő dolog számos tulajdonsága közül egy emelődik ki (profilírozódik), erről kapja ez a dolog a nevét: egy alak (trajektor) mindig egy háttérből (landmarkból) emelkedik ki, ahhoz képest értelmezhető. Az emberek megnevezése is ezen elv alapján történik."[2] Tehát ez a fajta névadás áll a legközelebb a vezeték- és ragadványnévadáshoz. Azonban az internetes névadásra nem igaz a személynévadásban jellegzetes szabály, hogy a legkönnyebben hozzáférhető tartomány, a legjellegzetesebb tulajdonság emelődik ki. Ez nem is meglepő, ha a névadási szükség különbözőségét figyelembe vesszük. Valós személyek esetében például az azonos nevűek megkülönböztetésére szolgál a ragadványnév (és az abból kialakult vezetéknév), míg a játékban azonos nevek nem fordulhatnak elő. Továbbá az életben az emberek sokszor nem ragadványnév alapján ismerik egymást, addig a WoW-ban ez a karakterek legjellemzőbb és elsődleges tulajdonsága, ez az, amivel más játékosok először találkoznak (az online interakciók beépített cseten folynak, amelyben a játékosok a karakternevükkel vesznek részt, és ez az egyetlen információ róluk). A személyek esetében tehát a referencia pontosítására, lehorgonyzásra szolgál a név, míg a játékban erre nincs szükség, a név elsődleges funkciója egy olyasfajta regisztráció, mint például a személyi szám esetében (ahol a jelentés teljességgel elhanyagolható, csak az számít, hogy mindenki másétól különbözzön).

Egy másik megközelítése ugyanennek, hogy a karakter és a név azonosulnak.[3] Ez az azonosulás olykor nyilvánvaló, mint például azoknál a neveknél, amelyek a karakter **faját, kasztját, alkasztját, szerepét vagy nemét** jelölik. Ezekről az információtartalomnál hosszabban beszéltem. Kötődhet a név a karakterhez úgy, hogy annak **külső tulajdonságát** írja le objektíven (*Csonkolekcio, Csülkös, Hosszuful*), vagy szubjektíven (*Cukkerfülcsi, Gyönyörű*). Ugyanide sorolhatók egyes **szokásokra és képességekre** utaló nevek is: *Blasta, Lopakodoo.* Ez a névadási típus nagyon gyakori a helynévadásban és az állatnévadásban (például a lóneveknél is), de személynévadásban sem ritka, főként a ragadványneveknél. A leíró nevek **belső tulajdonságra** is utalhatnak, ám itt valamifajta átvitelről van szó, hiszen ezeknek a karaktereknek valódi belső tulajdonságaik nincsenek. Így vagy az őket irányító játékostól nyerik azt (*Kedveske, Sárkányszív,*[4] *Beronice*[5]), vagy a játékvilág könyvekben is megírt „kultúrájából" fakad (*Heartles, Brutal*).

Lehet még **karakterhez kötődő képzettársítás** eredménye egy név: *Radikal* – „Mert a ret pally szélsőséges", *Trappedsoul* – „Egyszerűen ez jutott eszembe, amikor egy élőhalott nevéről gondolkodtam", *Dömpi* - „mert a gnome csaj annyira... szóval olyan, mint egy kis dömper".

Főként fizikai tulajdonságokra és képességre utalhatnak a nevek **szinekdochésan** is: *Fürgeláb, Bikaboka, Fireballmage,* de olykor belső tulajdonság is megjelenik, például: *Voidheart, Heartsonfire, Cruelhand.* Szinekdochésan kötődnek a karakterhez azok a nevek is, amelyek a karakter fegyverére utálnak: *Twohanded, Hosszúpuska, Bigknife.*

A **metaforikus** névadás is fakadhat a karakter tulajdonságából, például *Pisztácia* – „mert zöld a belf szeme".

A karakter maga motiválja a nemre utaló nevek választását is: *Vadászlányka, Coolgirl, Ombre stb.*

Titokzatosabb az azonosulás azokban a nevekben, amelyeket a személynévadásban **kívánságneveknek** neveznek. Ezeket a neveket azért választották a névadók, hogy a „nomen est omen" jegyében a név viselőjét felruházza a megnevezett tulajdonsággal. Ilyen nevek például *Jlgyógyító, Sárkányölő, Kardmester, Thechampion* stb. Ez a motiváció sokszor metaforikusan jut érvényre: *Killabeez, Föisten, Plaguetongue, Ancientstorm, Toxid* stb. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy ezek a nevek a játékossal való azonosulással is összefüggnek, mivel a karakter harcképessége, ügyessége teljes mértékben a játékoson, a játékos irányításán múlik. Ezek közül az „én vagyok a legjobb" üzenetet közvetítő (*Ablooddkimba* – „imba = verhetetlen, innentől egyértelmű szerintem"), szó szerinti, sokszor első és/vagy második személyre utaló mondatnevek (*Igankyou, Ipwnurface*) fentebb dicsekvő nevekként kerültek említésre (bár játékosonként különböző lehet, hogy ki mit érez idetartozónak). Ezek a játékosközösségben erősen stigmatizáltak.

Ehhez nagyon hasonló az a személynévadásban is megfigyelhető tendencia, amely a **bálványokról, idolokról** való elnevezés tovább élését mutatja a karakternévadásban. Legjellemzőbb példái talán a WoW játék legrangosabb alakjaitól származó (kényszerűségből elferdített) kölcsönzések, mint például *Artax, Sylvanis, Anacronos, Melfurion.* A játékvilágon kívülről jövő névkölcsönzések közül tipikus, hogy a vadászok híres íjászok neveit kapják (*Robinhúd, Tellwilmos, Trollvilmos*), a mágusok varázslók neveit kölcsönzik (*Merlin, Ozthebigmage, Voldemort, Hoakuspoak*), a harcosok természetesen nagy erejű harcos hősökét (*Héraklész, Jirayasama, Kszéna*), a paladinok lovagokét vagy vívókét (*Athos, Cristhoforó*), stb. Az istennevek kölcsönzése is ehhez a tendenciához sorolható: *Zeuxx, Izysz, Sheeva, Neptunusz,* és a névkölcsönzések között még jó pár lehet, amelynek a motivációja az, hogy a karakter a név átadójának valamely áhított tulajdonságát megörökölje.

---

2 Slíz Mariann: Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése... 4.-5. oldal

3 Bodó Márton (1997): „a név jelentéstartalma titokzatosan azonosul viselőjével."

4 A Sárkányszív nevű karaktert irányító játékos így nyilatkozott: „Jellemre utal, egy megszemélyesítés"

5 A *Beronice* név választását a játékos azzal indokolta, hogy amellett, hogy ez a saját neve, a név a bibliai Veronika (Beronice) történetén keresztül „tartalmazza azt a tulajdonságot is ami a karakterem jellemére utal, vagyishogy ö nagyon kedves, és segít akin csak tud".

3. KÜLSŐ MOTIVÁCIÓK

Az MMORPG karakternevek azonban sok esetben nem kötődnek ilyen szorosan sem a névadóhoz, sem a név viselőjéhez. Ilyenkor külső motivációval számolhatunk, amely természetesen nagyon sok féle lehet. Az egyik jellemző vonulat, amit Bodó Márton minden névadás háromféle lehetséges motivációja közül elsőként nevez meg, hogy „a névadó **kifejezi** névválasztásával **hatalmát** az adott nevet kapott személy, állat vagy dolog felett". Ez a motiváció legjellemzőbben a trágár, dehonesztáló, rossz névhangulatú neveknél sejthető (*Foskazán, Hurkakolbász, Roncshús*). A negatív jelentésű nevek között azonban vannak, amik inkább kedveskedőkként értendők (ahogy faluhelyen a gyerekekkel való kommunikációban is gyakran megfigyelhető), vagy mert ellentétes értelemben értendők, vagy mert a játékos értéknek, „menőnek" értelmezi azt. Ilyenek lehetnek például: *Dagadt, Hullagyalázó, Átokfajzatkaa.*

Hasonló ehhez, amikor a névadó a névválasztással nem a karaktere feletti hatalmát, hanem a játékostársaival szembeni **erőfölényét** kívánja bizonyítani, például: *Eliminate, Mcdöglesz,* stb. Ezek kevés kivétellel (*Óvapóva*) a verbális agresszió hatáskörébe tartoznak.

Vannak nevek, amelyekkel a tulajdonosuk a többi játékosnak kíván **üzenni**. Tulajdonképp az erőfölényt kifejező nevek is ilyenek, illetve a játékbeli szerepet expliciten kifejező nevek is tartozhatnak ide (pl. *Macitank*), de vannak nevek, amik mintha előre válaszolnának később feltett kérdésekre, kérésekre: *Druidvok, Idontheal, Követlek, Idontthinkso, Udontknowme.* Ezekkel a nevekkel a játékos részt vesz kommunikációs helyzetekben, ugyanakkor időt spórol azáltal, hogy már a neve hordozza a kívánt információt. A *Sziaszépfiú* név is hasonló motivációjú, ám itt nem a játékos kommunikál más játékosokkal, hanem a karakter kommunikál más karakterekkel, tehát kihasználja a játék szerepjáték jellegét (persze meg is sérti azt, mivel a játék világában ez a név nem névszerű). Ez a fajta névadási motiváció talán a ragadványneveknél is gyakori *Hogyishívják néni*-féle nevekhez hasonlítható.

Külső motivációnak tekintettem a **spontán** (vagy kevésbé spontán) **képzettársításra** épülő neveket, ha a névadónak nem a karakterről jut eszébe valami, hanem ő maga tapasztal meg valamit a névadás pillanatában, s arról nevezi el a karaktert. Ilyen például a *Playithard* karakter, amely egy éppen játszott zeneszám nevét örökölte. Megtörténhet az is, hogy egy nem sokkal korábbi esemény, beszélgetés miatt motoszkál a játékos fejében egy szó, s ezt örökíti át a karakterére, így kapta a nevét *Androméda* („pont aznap barátokkal beszélgettem az Andromeda-ködről") és *Szil* („mikor elneveztem, akkor pont Szilárda vára ugrott be abból a játékból, amit abban az időben nagyon sokat játszottam"). Előzmény, konkrét élmény nélkül (illetve öntudatlan kiváltó okkal) is beugorhat a játékosnak valami, például *Trappingsoul* – „semmit nem jelent, ez jutott eszembe". Az is előfordul, hogy a névadó rövid gondolkodás után nem talál semmit, s szándékosan kutat a környezetében valami lehetséges név után. Ez történt például *Nopu* esetében, ami az angol *upon* szó tükrözése, s amelyet a névadó a karakteralkotó képernyőről olvasott le.

Nyilvánvalóan megjelenik az MMORPG-s névadásban a **tiszteletnév** is, tehát amikor a névadás motivációja a szeretet és tisztelet egy könyv, író, színész, étel, vagy bármi más iránt. Ez nehezen elkülöníthető a kedvencekről való elnevezéstől és az idolnevektől, de szerintem lélektani különbség van közöttük, mivel ebben az esetben (érzésem szerint) a szeretett dologról történő elnevezés leginkább a pozitív névhangulatot, konnotációt szolgálja. Egy kedvenc esetében jóval nagyobb az érzelmi érintettség, hisz a névadó egy már meglévő, intim kapcsolatot visz át a karakterre, az bálványneveknél pedig a karakter és a név eredeti referenciája között szorosabb a kapcsolat: a karakter az átadó egy tulajdonságát örökli. Ilyen tiszteletnévadás például a *Hurdler* („csak egy jó flash game amit szerettem"), vagy *Alhambra* („Megfogott az épület szépsége azért választottam ezt a nevet a karakteremnek"). Sok névről olyan választ kaptam a játékosoktól, amiben nem indokolják a névválasztást, csak elárulják, hogy honnan származik. Szerintem ezek a nevek is ide tartoznak, mint például: *Grabowski, Pénelopé, Bastiano* stb.

A legerőteljesebb a **hangzás** dominanciája az önálló névalkotásoknál (köztük a névgenerátorral született neveknél). A holisztikus feldolgozásra építenek azok a nevek is, amelyeknek van ugyan jelentése-denotátuma, de mégis a hangzás az, ami megfogta a névadót. Ezek egy része névkölcsönzés, a névadó már mint név találkozott velük. Ilyen például a *Leelominai* (az *Ötödik elem* című film főszereplője), vagy *Thalaron* („Star Trek Nemesis című filmben volt egy betiltott vegyi fegyver neve. A névnek csak a hangzása teszett!"). Más nevek, mint a *Wapaheo* ('aki megölte', hawai-i szó) közszóként nyerték el a névadó tetszését. A hangzás kiemelkedő fontosságú a fiktív nyelvű neveknél is.

Több válaszadó nyilatkozott úgy, hogy egyszerűen megtetszett neki ez a név. Ilyen például *Yooghurt*, akinek a nevével a névadó egy internetes videóban találkozott. Az így keletkezett nevek tekinthetők leginkább **önkényesnek**.

Tolcsvay azt is megemlíti, hogy a holisztikus értelmezésre támaszkodó nevek[6] esetében „a névadás sztenderd nyelven vagy idegen magas presztízsű nyelven történik, a jelentés sokszor nem is lényeges, azt elnyomja vagy helyettesíti a magas nyelvi presztízs." Több játékos említette, hogy az angol neveket preferálja, sőt, olyan játékos is akadt, aki egyedül ezzel indokolta a névválasztását (*Hypex* - azért mert szeretek angol hangzásu nevet adni a karimnak), és ugyanerre szolgálhatnak példaképp azok az angol nevek is, amelyekben nyelvtani hiba van (*Brutalskins, Killabeez*). Ugyanakkor ezekre lehet más magyarázat is, például lehetnek általam fel nem ismert névkölcsönzések (például Wu Tang *Killa beez* című számáé). Mindenesetre megfigyelhető, hogy a „jobb hangzás", a divat érdekében a játékosok a nevüket angolra fordítják. Ám ezzel ellentétes tendencia is létrejött, például *Ezüsténék* névadója valami jó hangzású nevet akart, de az angol Silversong nevet sem-

[6] Tolcsvaynál a hagyományos névadás aktusa szemben a posztmodern hagyományokkal, melybe viszont belefoglalja az internetes névadási szokásokat.

miképpen, ezért fordította le. Sokaknak fontos szempont a **nyelv**, bár abban nem értettek egyet, hogy az angol, vagy a magyar nyelv a jobb.

Gyakori külső motiváció, hogy két játékos az összetartozását akarja kifejezni a karaktereik nevén keresztül. Lehet nagyon hasonló két név hangzásvilága, mint például: *Myrielle* és *Myrellah* esetében. Az összetartozást kifejezheti a nyelvválasztás: például *Himitsu* és *Matsuro* esetében a japán nyelv, *Tahlatri* és *Zaalitlarn* nevében a mesterséges tünde nyelv használata jelzi ezt, bár öntudatlanul a hangzásbeli hasonlóság: az azonos szótagszám és a közös hangzók is erősítik ezt. *Sulawesi* és *Kalimantan* (Indonézia két szigetének, Celebesznek és Borneónak a helyi elnevezése) már tematikusan is szorosabban kapcsolódik, *Batkamanó* és *Bigacsiga* pedig egy mese szereplőpárosa, tehát eleve összetartoznak. Jelezhetik ezt a játékosok közös nyelv elemekkel, mint *Kockafiú* és *Kockalány*, ahol az összetartozás már nem csak a névadók, hanem mindenki más számára is egyértelmű. A játékos és a név kapcsolatánál említett névbokrok kialakulását is ugyanúgy az összetartozás kifejezése motiválta. Ezt a névkeletkezést nevezik **indukciós névadásnak** is.

Szintén külső motiváció az úgynevezett **névköltöztetés**. Több játékos a névadás magyarázataként korábbi *Wow* vagy más játékbeli karakterre hivatkozott, például *Shamyt* – „Az első karakteremnek is ez volt a neve (meg minden egyéb jellemzője), és csak az miatt lett ez a neve."; *Melmarlas* – „mert volt egy ilyen karim törtön". A névköltöztetésnek lehet oka az azonosulás, emiatt említettem a szerepjátékosok karakterneveinek költöztetését a névadó és a név kapcsolatánál, de ez nem biztos hogy megvan, lehet az ok az, hogy a korábbi karakternevek könynyen hozzáférhetők, magától értetődőek, ilyenkor külső motivációról beszélünk.

Sokak által említett motiváció az **egyediségre, különlegességre való törekvés**. Az elsődleges jelnevet választók közül többen is a jó név legfontosabb szempontjaként említették, hogy egyedüli legyen, amit legbiztosabban úgy lehet elérni, ha az ember maga talál ki valamit, de a fiktív nyelveken történő, és a névgenerátoros névadás is betöltheti ugyanezt a célt.

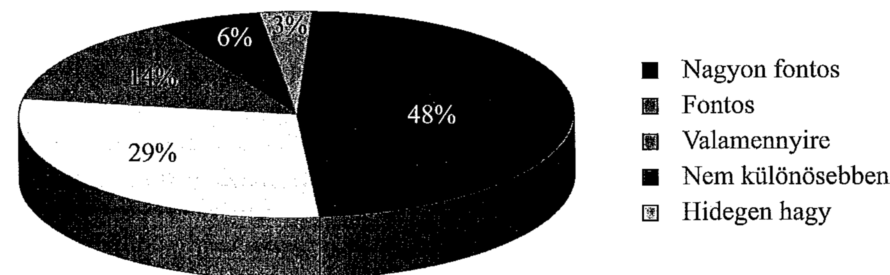
Külső motivációnak tekinthetjük továbbá a humort is, amely lehet nyelvi (*Iktassámán, Metadicsom, Mcfoxhalni*), akár tartalmi (*Höslámi, Cukkerfülcsi*), akár helyzetkomikum (*Pistanéni, Tescoszatyor*).

Egy-egy névnek természetesen több motivációja is lehet, sőt, a legtöbb névnek több van. Konkrét példát említsek, itt van a már említett Silver karaktereinek névbokra, amelynek minden elemében az előtag a játékoshoz, az utótag a karakterhez kötődik. Más típusú a motivációhalmozás *Vajk* esetében, ahol a névadó a névválasztással ki akarta fejezni magyar nemzetiségét, ateizmusát (Szent István pogány neve), valamint utalni akart a karakter (paplovag) kasztjára és szerepkörére (gyógyító) azzal, hogy egy szent nevét kölcsönözte. A megkérdezett névadók jelentős része a jó név ismérvének tartja a többszörös motivációt, és saját névadásuk leírásakor is jelezték, hogy több dolgot akartak kifejezni.

ATTITŰD

A játékosok névadással kapcsolatos attitűdjeire vonatkozóan három kérdést tettem föl. Az első kérdés az volt, hogy mennyire fontos a játékosok számára a névadás saját karakterüknél, a harmadik pedig, hogy mennyire fontos ugyanez másoknál, mennyire hajlamosak a karakterneveik alapján megítélni más játékosokat. Az előbbi kérdésnél az alábbi előre megadott válaszok közül lehetett választani: Nagyon fontos, sokat gondolkozom rajta; Fontos, még el is gondolkozom rajta; Valamenynyire; Nem különösebben; Hidegen hagy.

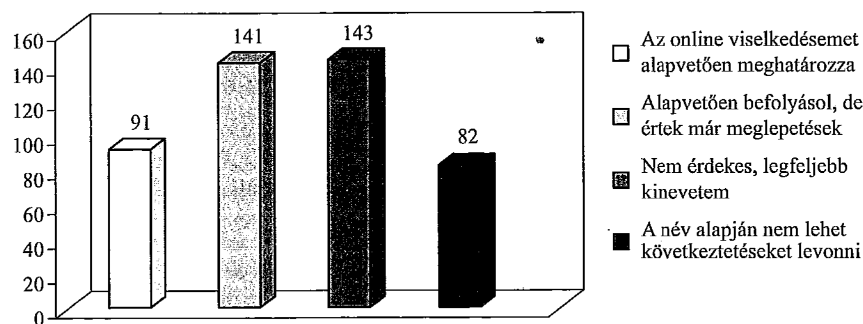
1. ábra: Mennyire fontos számodra a saját karaktered neve?

Látjuk, hogy a játékosok majdnem fele azt válaszolta, hogy számára kiemelkedő fontosságú a névválasztás, további közel száz ember számára fontos annyira, hogy valamennyi időt töltsön a név választásával.

Mások nevével kapcsolatban már jóval elfogadóbbnak tűnnek a játékosok. Körülbelül egyenlően nagy arányban válaszolták a játékosok, hogy levonnak következtetéseket a karakternevek alapján, de érték már őket meglepetések; illetve azt, hogy nem nagyon figyelik a neveket, legfeljebb kinevetik őket, amelyből azért kiderül, hogy van koncepciójuk az elfogadható és a „nevetséges" kategóriáiról, illetve némi lenézést is ki tud belőlük váltani egy-egy név. Ugyanakkor a szélsőségesebb válaszok sem voltak népszerűtlenek. Sokan válaszolták, hogy online szociális viszonyaikat nagy mértékben befolyásolja, olykor meg is határozhatja a névválasztás, és majdnem ugyanennyien válaszolták, hogy éppen ellenkezőleg: nevekből nem lehet következtetéseket levonni, illetve meg sem nézik mások neveit.

2. ábra: Mennyire fontos számodra mások karakterének neve?

Hozzá kell tenni ezekhez az értékekhez, hogy azok, akik a névadást teljesen érdektelennek tartják, azok sokszor a kutatásomat is feleslegesnek ítélik, így nyilván kevesebben vették a fáradtságot, hogy kitöltsék a kérdőívet, mint azok, akiket ez a téma korábban is érdekelt.

A neveknek nagy jelentőséget tulajdonító játékosok, sokszor az egész játékos közösség a különböző „rossz" neveket más-más személyiségjegyekhez kapcsolja. Többen megjegyezték, hogy a név „árulkodik a játékos szellemi színvonaláról". A „dicsekvő" neveket a fiatalabb korosztályhoz társítják, ezen belül pedig az úgynevezett „vérpistikék"-hez,[7] a trágár neveket a „kulturálatlan", tanulatlan emberhez és/vagy fiatalabbakhoz, a WoW történelem nagy alakjainak kölcsönzése „nagyravágyó, gőgös vagy beképzelt" embert juttat a játékostársak eszébe, a sokak által „hunbélahun"-típusnak nevezett karakternévadás pedig sokak számára a kreativitás hiányát jelzi. A trágár és agresszív nevek viselőit általában a segítőkészség hiányával és a szabályok ellen való lázadási hajlammal is kapcsolatba hozzák.

A fórumokon, ahol a kérdőívem kitöltésére kértem az embereket, szintén parázs vitát váltott ki a névadás kérdése. A vita fő témája az volt, hogy mond-e valamit a játékosról a névválasztás. A hozzászólók többsége szerint mindenképp, de volt, aki szerint ez nem arról szól, akik szerint ez „csak egy játék", egy virtuális tér, amibe a való világ szociális szabályait nem lehet és nem szabad átültetni, ezért aztán a névadásból nem szabad következtetéseket levonni. Úgy vélem, azok a játékosok, akik ez utóbbi fórumozóval értenek egyet, a trágár vagy „hasraütésszerű" névválasztásukkal (a két hozzászóló *Kispöcsös* és *Animalkiller* néven regisztrált a fórumra) tiltakozni próbálnak az ellen, hogy a nevük alapján ítéljék meg őket.

[7] http://www.hogymondom.hu/showslang.php?slang=v%C3%A9rpistike : „Nem feltétlenül kiskorú, de mentálisan mindenképpen éretlen, primitív, a buta átlagot képviselő átlagbuta *hülyegyerek.* Saját agykapacitás híján a demagógia ideális befogadó közönsége, nagyon könnyen fanatizálódik, a „menő" haverjaitól ellesett-átvett elméleteket széltében-hosszában terjeszti és agresszíven védelmezi (mindenki, aki másképp gondolja *köcsög*). Kommunikációjának másik lényeges jellemzője az überelés: akármit csinálsz, azt ő jobban tudja, akárhová mégy, ő már előbb volt ott (sőt, már annyiszor, hogy unja), bármilyen történeted van, annál ő durvábbat mesél."

A *„Szerintetek milyen a jó név?"* kérdésre az alábbi szempontok merültek föl:

- Hangzatosság: „szépen csengő", „szerintem a legfontosabb a névnél a hangzás"
- Fantázia, ötletesség, kreativitás: „ötletes", „frappáns", „ideális esetben több jelentése is van", „ha egy kis fantázia van benne, akkor nekem semmi bajom"
- Eredetiség, egyediség: „feltűnő", „senki másnak nincs", „maga találta ki", „nincs belőle több, csak egyetlen egy"
- A játékkal, a világgal való összhang: „illik a játékba", „fantasy-s", „nem üt el a hangulattól", „ne kötődjön a mi világunkhoz", „egy mesevilágba passzoljon"
- A játékstílussal való összhang: „jellemzi a játékos stílusát", „A jó név akkor az ami, ha passzol a karakteredhez és a játék stílusodhoz pl. ha palád van ne nevezd el 1 szentről ha napi 24 órában pvp zel vele"
- Egyszerűség, praktikusság: „nem kell mindig rákérdezni, mi a spece", „ne kelljen sokat mütymütyülni a beírásával", „ami mellé illenek a jó rangok",[8] „lehet becézni"
- Jelentés, értelem[9]: „legyen értelme", „utaljon valami fontos és értelmes dologra", „ha van számodra valami jelentése, akkor jó", „A jó név az olyan, ... aminek jó a jelentése. A rossz név szerintem olyan, amikor a szónak rossz jelentése van"
- Jelentésnélküliség: „rossz név az, aminek „rendes" jelentése is van", „jó név az, ami nem más szavakból tevődik össze"
- A karakterrel való összhang: „a karakterre illő", „igazi személyiséget kölcsönöz a karakterének", „az adott class-ra vonatkozó jellem kijátszása"
- A játékossal való összhang: „illik a játékos személyiségéhez", „összefüggésben van a tulajdonosával", „tükrözi önmagad", „közel áll a személyhez, pl. becenév"
- Nyelv: „jó hangzású, de nem magyar", „ragaszkodom a magyar nevekhez", „mindenképpen legyen angol", „hű a magyarokhoz, pl. *Holdviola*"
- Humor: „rossz az, amiben nincs semmi poén", „a jó név szerintem vicces", „tetszenek a vicces nevek", „legyen vicces"
- Névszerűség: „amit a való életben is használni lehetne", „kisbetűvel kezdődik: már rossz", „nem értelmes, nem mond semmit, hanem név", „amelyek valóban nevek"

Változó, hogy a játékosoknak ezek közül melyik mennyire fontos, illetve melyik szempont fontos egyáltalán. Látható, hogy akadnak egymással ellentétes vélemények is („legyen értelme" „rossz név az, aminek „rendes" jelentése is van, „nem magyar", „magyar", és ez cseppet sem meglepő). Többeknek a név személyes dolog, ha a névadónak fontos, felidéz vagy jelent valamit, vagy akárcsak szívesen

[8] A játék során meg lehet szerezni bizonyos címeket, amik a karakternévhez csatlakoznak, pl. xy the lovefool

[9] A játékosok az „értelem" és „jelentés" szavakat szinonimákként használják, de azt hiszem, hogy az „értelem" szó fogalmának alkalmazása gyakoribb, tehát a használók számára fontosabbak a nevek szimbólumainak értelmezhetőségei.

hordja a játékos, akkor jó, annak ellenére, hogy ezt kívülről nem feltétlen lehet megítélni. A nevek játékkal való összhangjának van egy szűkebb, és egy tágabb értelmezése. Szűkebb értelemben azok a nevek teljesítik ezt a kritériumot, amelyek születhettek volna a játék világán belül is. Tágabban értelmezve minden olyan név ide tartozik, ami a játék világában szereplő jelenségekre utal, tehát például faj- és kasztmegnevezések is.

Az ötletesség, fantáziadússág is többféleképpen értelmezhető, több dolgot foglal magába. Ez egyik az, hogy olyan nevet válasszon a névadó, amire más nem gondolt, ugyanakkor olyat, ami valamilyen módon illik a karakterhez, a játékoshoz, vagy a játék világához, tehát tulajdonképpen újszerű megvilágításba helyezze azt pl. *Plavalaguna* az *Ötödik elem* című film egyik szereplője, akinek kék bőre és csápjai vannak, csakúgy, mint a WoW-ban szereplő Draenai-oknak, ám erre kevesen gondolnak, nyilván azért is, mert egy közepesen ismert filmben játszó mellékszereplőről van szó. A másik alszempont a többféle feloldhatóság, a minél több jelentésréteg pl. *Berogue* nevét 'bloodelf rogue', de 'berúg'-ként is fel lehet oldani. Tehát ez a szempont tulajdonképpen azt kéri számon, hogy egy név intellektuális kihívás legyen a befogadónak is, ahogy kitalálása is az a név megalkotójának.

Megjelentek egyedi szempontok is, például legyen „tiszteletet parancsoló" vagy „gondolni kell arra is, hogyha majd eladod a karaktert", akkor olyan név kell, amit az új játékos is használni tud, ezért például a saját név átörökítését nem tartja jónak az idézett játékos.

Bár ezt nem kérdeztem, de a játékosok többsége a rossz név jellemzőit is megadta. Ezzel kapcsolatban nagyobb az összhang: a trágár, az értelmetlen betűkombinációból álló, a *hun* szócskát tartalmazó és a fantáziátlan neveket a legtöbb játékos rossz névnek tartja. A fantáziátlanság persze mindenkinek mást jelent: van, aki főként a kaszt-faj kombinációt jelölő neveket érti ez alatt , mások a dicsekvő („*Promage*", „Legjobbpala"),[10] sokan vannak, akiknek a hasraütés-szerű nevekkel van gondja (*Tescoszatyor*), mások a személyneveket, vagy a WoW történelem híres alakjainak neveit tartják rossznak, megint mások bármilyen névkölcsönzést ide sorolnak („lopott", „fantáziátlan"). Olyan is akad, aki szerint az indiánnevek unalmasak (ő példaként a „Shadowsong"[11] nevet hozza), amely pedig a játék egyes fajainál a játékalkotók bevett gyakorlata. Sokaknak a fantáziatlanságot az jelzi, hogy a névben különleges, vagy dupla karakterek vannak, mivel a szerveren az adott név már foglalt volt. Vannak, akiket a jelentéses, és vannak, akiket a jelentést nélkülöző nevek irritálnak. A megadott példák alapján sok esetben (de nem mindig) ez az ellentmondás feloldható: a jelentésesek közül azok a rosszak, amelyeknek jelentése teljesen elüt a játéktól és mindenfajta névadási szokástól (idézett példa: „Sörcsap"), vagy negatív konnotációjúak („Bivajbasz-nád, Megrugó, Hunpala – a Részeg is ide tartozik"); a jelentést nélkülözők közül pedig azok, amik értelmetlen

[10] Ez a névadási típus általában a PVP-hez köthető, így a játékosok sokszor PVP-s névként hivatkoznak rájuk, de egyes nevek dicsekvőknek, ugyanakkor PVE-seknek tekinthetők.

[11] A játékosoktól idézett példák jellemzően fiktívek, analógiásak.

betűkombinációknak tűnnek, például: „asdqwe". Sokakat minden olyan név zavar, ami inkább a hétköznapi élethez köthető, tehát nem köthető a játék világához, mint például a magyar személynevek („Lacika") és a játékban meg nem jelenő köznevek („Borospohár"). Többen lépnek fel a (hagyományos) névszerűséget teljesen nélkülöző mondatnevek ellen („Hovámage"). Többen jegyezték meg, hogy fontos, hogy egy név ne legyen sértő, ne bántson meg másokat. Vannak, akik szerint akkor van probléma, ha a név szembekerül a karakterrel. Sokakat, főként a komoly szerepjátékos múlttal rendelkezőket az amúgy népszerű humoros nevek is zavarják.

Ezek a preferenciák és kritériumok azonban nem jósolják be sem a névadást, sem más nevek megítélését teljes mértékben. Sokan névadási preferenciájukkal ellentétes neveket dicsérnek, tehát a játékosok hajlamosak kivételt tenni (a jó név... „bele illik a fantasy világába, és használójának is tetszik. az értelmetlen, témához nem illő illetve trágár nevek – tennék egy kivételt amit nagyon ötletesnek találtam „tuskóláb" tauren warrior."), illetve sokan vannak, akik a névadási szokásaiktól szándékosan és tudatosan eltérő neveket adtak, tehát az attitűdök nem jósolják be 100%-an a névadást. Ráadásul a kivételt képező karakternév nagyon sok esetben pont a játékos „main", azaz legtöbbet játszott, legfontosabb karaktere például: „Én általában ha lehet, szeretek olyan neveket adni, amiből kiderült, hogy magyar vagyok. Persze csak magyaroknak derül ki (Blesser pont kivétel :)); „...a legtöbb név beszélő név nálam, próbálok humoros, és egyedi neveket kiválasztani. A hunteremmel a petek neveire is rengeteg gondot fordítok :) Az egyetlen kivétel pont a mainem, Azraeil...".

A névalkotással kapcsolatos attitűdöket nagymértékben befolyásolják, és talán a névadást biztosabban bejósolják a karakterekhez kötődő attitűdök. Bár erre vonatkozólag nem tettem fel kérdéseket, a válaszok és a játékban szerzett empirikus tapasztalataim alapján a játékos karakterhez való viszonya három fő irányt vehet:

1. A játékos többé-kevésbé önálló, saját személyiségi jegyekkel rendelkező entitásnak tekinti a karakterét (karaktereit). Ezt a vonalat erősíti, hogy a játékosoknak több karakterük lehet (és általában van is), valamint hogy a karakterek bizonyos esetekben beszélnek a játékoshoz. Szerintem erre utalnak a játékosok az alábbi válaszokkal: „Ki kell játszani a karaktert, akkor is, ha nem rp szerveren van"; „tartalmazza azt a tulajdonságot, amely is, ami a karakterem jellemére utal, vagyishogy ő nagyon kedves és segít, akin csak tud"; (a jó név) „összhangban van a karakter jellegével és/vagy jellemével". Az ilyen játékosoknak nagyon fontos, hogy ezek a karakterek a játék világának részei, és abból születtek, tehát a játék történetébe illeszkednek, és ehhez a névadásnak is igazodnia kell.
2. A játékos teljesen azonosul a karakterrel, saját virtuális megjelenésének tekinti azt. A játék egy másik világ, amelyben a játékos részt akar venni, a karaktereken keresztül a saját helyét keresi ebben a világban. Erre az erős azonosulásra utal, ha a karakter nevének eredetére kérdezve a játékos elmondja, hogy ő hogy kapta azt a nevet: „még főiskola alatt ragadt rám ez a név", vagy amikor a karakterről egyes

szám első személyben beszélnek: „ha megölök valakit, megeszem", „Mivel, anno amikor 2005 ben elkezdtem játszani, nagyon helyesen úgy gondoltam, hogy még eléggé láma vagyok ebben a játékban, de egyszer talán véghez viszek hősi tetteket, majd ha felnövök és nagy és erős shaman leszek ;)". Egy ilyen játékosnak akkor van több karaktere, ha nem biztos a választásában. Ha egy játékos így tekint a karakterére, akkor névadását valóban önelnevezésnek tekinthetjük.

3. A játékos eszköznek tekinti vagy semmibe veszi a karakterét. Olyan játékosokat értek ezalatt, akiknek például a karakter külseje nem számít (lehet véletlenszerű külsőt kérni a programtól), akiket a faj, kaszt és frakció megválasztásakor a legeredményesebb kombináció kiválasztására törekszik. Feltehetőleg ez az oka az ilyen válasznak: „ne ruházzuk fel emberi nevekkel, hiszen csak egy karakter". Ennek lehet a megnyilvánulása, amikor a játékos teljességgel névszerűtlen, vagy negatív konnotációjú nevet ad, vagy praktikus információkat közöl, kommunikál más karakterekkel, esetleg értelmetlen betűkombinációt regisztrál névként. Az említett névadási stratégiák épp azért lehetnek nehezen elfogadottak, stigmatizáltak, mert tükrözik a karakterhez való ilyen viszonyt, ami a karakterükhöz másképp viszonyulók számára nehezen elfogadható. Az ilyen attitűd és az említett névadási stratégiák közé nem húzható egyenlőségjel, más attitűdökkel, motivációkkal, stratégiákkal is együtt járhatnak pl. a játékos regisztrálhatja a saját nevét is karakternévként ilyen esetekben pont azért, mert az a legkézenfekvőbb, legkevesebb energiát igénylő lehetőség.

A karakterhez való viszony nagy mértékben összefügg a játékstílussal, a játékról alkotott elképzelésekkel. A szerepjátékosok számára fontos, hogy karaktereiknek egymástól különböző, inherens személyiséget találjanak ki, és azt a játék során meg is jeleníthessék, valamint fontos számukra a történet és a világ, míg a PVE közösség nagy része a karakter által, de saját személyiségével vesz részt nap mint nap egy számára fontos közösségben, amelynek tagjaival közösen győznek le kihívásokat. A PVP-sek ezzel szemben általában egyedül, vagy csak néhány társukkal játszanak együtt, viszont sokak ellen, mégpedig nagy feszültséggel járó szituációkban, így ők a közösségi létet kevésbé élik meg. Annál többet találkoznak a pontszámokkal, és ezek a pontszámok erőteljesen a játékos képességeihez köthetők (nem a karakteréhez), így ők általában csak az eredményességre törekszenek, és a karakterüket is eszerint választják, változtatják és váltogatják. A PVE játékosok és klánok egy része szintén ezt a nézetet követi.

A karakterhez és a játékhoz kötődő attitűdök és érzelmi szálak, valamint a névadás összefüggéseinek feltérképezése további vizsgálatokra szorul..

NORMÁK

Úgy vélem, hogy a nevek ilyen szintű sokszínűségére, a stigmatizált nevek ilyen nagyarányú megjelenése nem pusztán ízlés és attitűd-különbségekkel magyarázható,

hanem ezekre ráépülni látszanak különböző névadási normák. Ezeknek a normáknak, vagy legalábbis némelyiküknek valamelyest a játékosok is tudatában vannak. Bizonyára ez az oka, hogy létezik az „rp-s" és a „pvp-s" név fogalma („rp-s neveket használok leginkább", a rossz pedig a (...) pvp überkirály név"). Egy másik játékos élő szóban azzal indokolta névválasztását (*Nyilatafejbe*), hogy egy PVP szerveren ez teljesen normális név. Fontos előrebocsátanom, hogy bár a normák a játékstílusok neveit viselik magukon, ez nem azt jelenti, hogy csak az adott játékstílust képviselő játékosok karakterei tartoznak bele, ők csak a prototipikus képviselők.

A SZEREPJÁTÉKOS NORMA

Ez a norma szükségszerűen a játékban megírt kultúra és történelem névadási szokásait követi, tehát a posztmodern névadásnál leírt második hagyományos névadási kategóriával azonosítható. Tehát a fantázianevek (*Rydornia, Lael, Kaile*), a könnyen felismerhető, új jelentést nem kapott névkölcsönzésen és személynéven alapuló névtorzítások (*Belzemon, Meerlinda, Sildanae*), valamint a tematikusan megfelelő jelzős szerkezetű közszói nevek tartoznak ide (Beatingrain, *Árnyékpenge, Doomblade*). A kevéssé ismert, ezért kis asszociációs erővel rendelkező névkölcsönzések sem számítanak normaszegésnek, amennyiben alakjuk a fentieknek megfelelő (*Leelominai, Hrotswitha, Shackalor*). A szerepjátékosok szükségszerűen ezt a normát kell, hogy kövessék, de rajtuk kívül is nagyon széles körben elfogadott ez a névadási típus. Ezt mutatja például az elsődleges jelnevek nagy száma a mintámban (több, mint 300 név).

A PVE-S, POSZTMODERN NORMA

A norma előbbi elnevezése a másik két játéktípus normájából adódik, az utóbbi pedig a megvalósulásából. Ezt a normát azonban tulajdonképpen bárki, megfelelően leplezett formában akár a szerepjátékosok is követhetik. Ez a norma a posztmodern névadás szabályait követi. Fő célja a minél kreatívabb, minél több értelmezési lehetőséget és minél több motivációt megvalósító, vagy a nehezen megfejthető névadás. Nagyon jellemzőek a nyelvi játékok, a többletjelentést nyerő torzítások (*Suprifice, Protaction, Hordagyuri*). A névkölcsönzések általában metaforikusan értelmezhetők, a befogadó dolga megtalálni a kapcsolódási pontot, pontokat (például *Thetvenkettő* egy tank típus, amit egy tank specializációjú karakter visel). A trágárság, az idolnév, a tiszteletnévadás, a külső képzettársítás normaszegésnek minősül. Vannak olyan nevek, amelyek csak a névadó számára ismert történetet takarnak. Ezek a névadó szándéka szerint ide tartoznak, de sok esetben a befogadók máshogy ítélhetik meg őket.

A PVP-S NORMA

Ebben a normában a név legfontosabb célja az erő kifejezése, így ezek a nevek általában igen agresszívak. Jellemzően közszói nevekkel történik (*Battlechief, Óvapóva*), és ez a norma tette teljesen szokványossá a mondatneveket. Az erőkifejezés vágya felülírja a trágárság kerülésének normáját is (Megbaszlock, *Seggberak*). Egyes nevek közszói jelentése akár kifejezetten nehezen értelmezhető lehet, mint például *Metálnukleár* esetében, ugyanakkor az erőteljességet nem lehet elvitatni tőle. Hogy ez is egy norma, nem egyszerűen az eddig említett normák megszegése, az például az alábbi válaszból derül ki: „ne nevezd el 1 szentről ha napi 24 órában pvp-zel vele".

A HAGYOMÁNYOS NORMA

Ezt a normát a szerepjátékosokon kívül bárki követheti, és nagyon sokan követik is. A normát követők a név hagyományos kritériumait kérik számon. Az idetartozó nevek legnagyobb része a karakterhez kapcsolódik. Ide tartoznak az explicit kategóriajelölések (*Sedópap, Papimage*), a hétköznapi személynevek kölcsönzése (*Leus, Noémi, Nickolay*), az idolnevek (*Lucifron, Duratán*), a tiszteletnévadás (*Dreddbíró, Fraility, Steffl*), a könnyebben értelmezhető metaforikus-metonimikus nevek (*Bikaboka, Shadoangel*), a játék hagyományainak nem megfelelő leírónevek (*Sukárcsávó, Kisjó*).

NORMASZEGÉS

Ahol van norma, ott létezik normaszegés is. Mivel a fent említett normák sok ponton ellentétesek, ezért valamelyik követése a többi megszegésével járhat. Nem csak a normaütközés lehet az oka a normaszegésnek, hanem például játékon kívüli vagy belüli frusztráció (*Torkonfosó:* „Mivel a taknyok elszarták már régen a játék rp jellegét, így semmi értelmét nem látom hogy valami fantasy nevet találjak ki", *Ájvillkilljú* – „felbosszantott az exem"). Lehet a normaszegés oka még a vicc is (*Lepedo* – „ez csakúgy poénból jött, *Barnabás* – „vicc, antifantasy név"). Természetesen ha a névadó nem névadási szituációként értékelte a regisztrációs helyzetet, akkor a választott név (kód, jelszó) nem fogja követni egyik normát sem (*askdw* – „hasraütés és jelszókeverék")

Mennyiben helytállóak a feltevéseim, hogy pontosan hogy is működnek ezek a normák, pontosan milyen paraméterek alapján szerveződnek, hogyan értékelik, érzékelik őket a játékosok, azt érdemes lenne célzottan tovább vizsgálni.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban azt kívántam bemutatni, hogy milyen sokszínű és sokrétű ez a terület, milyen rengeteg hatás irányítja ezt az egyszerűnek látszó folyamatot. Bár ez messze túlnyúlik egy ilyen írás keretein, de minden név egy történet, és ezek a történetek legalább annyira izgalmasak, mint azok az átfogó trendek, amik több irányból meghatározzák egy-egy játékos névválasztásait. De nem lehet az a célunk, hogy ezeket egyenként mind feltárjuk, arra kell törekednünk inkább, hogy megtudjuk, hogy miért és hogyan választanak nevet a játékosok, hogy közelebb jussunk mind az ifjúság, mind a nevek, az emberi névadási szükséglet megértéséhez.

IRODALOM

BODÓ MÁRTON, 1997. Telivér lovak nevei a XIX. és XX. században Magyarországon. In: B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály (szerk.) V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.

ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES, 2001. Névválasztás az IRC-n. Névtani Értesítő 23: 75–80.

FEJŐS EDINA, 2004. Férfi és női azonosítónevek az interneten. Névtani Értesítő 26: 90-95.

HAJDÚ MIHÁLY, 2006. Álnév – fedőnév – jelige – internetnév. In: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Mártonfi-Papp-Slíz (szerk.), Argumentum, 2006.

HAJDÚ MIHÁLY, 2003. Általános és magyar névtan, Osiris Kiadó, Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN, 1993. Helynevek nyelvi elemzése, KLTE, Debrecen.

KISS JENŐ, 2002. Társadalom és nyelvhasználat, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

NÉMETH RENÁTA, 2003. A nick a társkereső klubokban. Névtani Értesítő, 25: 195-205.

RAÁTZ JUDIT 1999. Intern Otto, Angicica, Lütyő és a többiek, azaz a névválasztás a számítógépes csevegőcsatornán. Névtani Értesítő 21: 181-184.

RAÁTZ JUDIT, 2002. A számítógépes csevegőcsatornán használt nevek eredetéről In: Balázs Géza, A. Jászó Anna, Koltói Ádám (szerk.): Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

SOLTÉSZ KATALIN, 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév jelentésszerkezete. In Imre Samu, Szathmári István, Szűts László (szerk.) Jelentéstan és stilisztika : A magyar nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai, [Szeged 1972 augusztus 22-25], Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, 1997. Posztmodern Névadás. A névjelleg változása. In: B. Gergely Piroska, Hajdú Mihály (szerk.) V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.

http://www.hogymondom.hu

http://www.wow-europe.com

http://www.worldofwarcraft.hu

Kovács Marianna

AZ ANIME-MANGA SZUBKULTÚRA MAGYARORSZÁGON

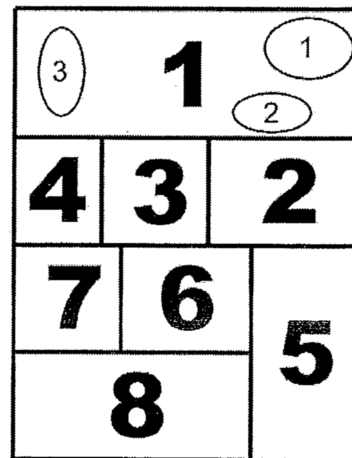
A témám esetében először is meg kell jegyeznem, hogy Magyarországon kevésbé kutatott jelenségről van szó, melynek mint modern ifjúsági szubkultúrának sajátossága, hogy a terjedése leginkább a világhálón található virtuális közösségekben történik, ezért a dolgozat hivatkozásai a legtöbb esetben valamely internetes felületre mutatnak

A dolgozatban a következő pontokat érintem: Mi a manga, mi az anime? Honnan erednek, hogy kapcsolódnak egymáshoz? Mik a legjellemzőbb műfajaik, kiknek szánják őket? Mi történt az első nálunk is leadott animékkel? Mi jelentett áttörést a hazai piacon? Hogyan is néz ki egy országos találkozó? Milyen kreatív tevékenységeket végezhet egy anime-manga rajongó?

Mint minden szubkultúra, ez is egyfajta szórakozási és életviteli szokások összessége, aminek terjedésében nagy szerepe van a világhálónak. Döntően ifjúsági szubkultúra, de senkit nem dob ki magából, ha „véletlenül" elmúlt harmincéves, ám a megfigyelő számára alapvető felismerés, hogy a fiatalabb képviselők, elsősorban lányok fogékonyabbak a külső stílusjegyekre pl. öltözködés, kiegészítők.

A MANGA ÉS AZ ANIME

Témámhoz remekül átültethető a klasszikus kérdés, hogy mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás? Lefordítva: mi volt előbb, a manga vagy az anime? A válasz: a manga.[1] A szó jelentése véletlenszerű, folymatos képek, de manapság csak simán képregénynek fordítják. Ez egy sajátos rajzstílust jelent, ami pedig megkülönbözteti a nyugatitól az az, hogy a mai stílusjegyeit már a 12. századtól ismert fametszetekre és tekercsekre rajzolt történeteken is fellelhetjük. A manga modern kori újjászületésén erőteljesen érződik a II. világháború utáni amerikai képregénykultúra hatása, ezért az akkori mangák sokkal inkább hasonlítottak az amerikai társaikra. Nyugati szemnek szokatlan

Az olvasási irány

[1] Ld. még Hervé Martin Delpierre–Jérome Schmidt (2007): *Manga.* Budapest: Jószöveg és továbbá http://www.manga.hu/index.php?content=mangaism Utolsó letöltés: 2009.10.12.

módon, jobbról balra kell őket olvasni, a könyvek kötése is teljesen ellentétes. Másik szembeötlő dolog az a fekete-fehér nyomtatás. Ennek az a magyarázata, hogy a színek elterelnék a figyelmet a történetről, ezért csupán a borítók a színesek. Nem mellesleg a fekete-fehér lapoknak gazdaságosabb a nyomtatása.

Az *anime* az *animation* szó rövidüléséből származik, ez minden rajzfilm általános elnevezése Japánban, illetve ez a szigetországon kívül a japán stílusú rajzfilmek összefoglaló neve. A japán animátorok tulajdonképpen a mangák rajzolási stílusát viszik át az animációs filmekbe, amik pedig az élőszereplős filmek rendezési sémáit követik. Ettől lesz igazán filmszerű a hatása az animéknek.

A manga rajzolója és a történetének írója szinte mindig egy és ugyanaz a személy, akit mangakának nevezünk. Akik hétről-hétre dolgoznak, azoknak hetilapokban jelenik meg a munkájuk, egy fejezet körülbelül 20-40 oldal. Később kötetbe rendezve is kiadják őket, így egy történet kidolgozása és lezárása akár több év is lehet pl. 8 év után még nem látni a történet végét. Fejezetek számát tekintve igencsak képesek elnyúlni a mangák, de nincs ez máshogy az animékkel sem. Létezik egész estés film, sorozat, pár résztestől a több száz részig. Utóbbit szintén évekig készítik.

A manga és az anime Japánban külön médium, amire komplett üzletág épül. Tizenévesektől az öltönyös-nyakkendős hivatalnokokig számos korosztályt és társadalmi réteget megszólít. Évente több száz manga és anime jelenik meg, így valóban „nem lehet elmenni mellette".

A Legjellemzőbb műfajok, célcsoportok[2]*: Shounen (fiúknak)*: jellegzetességük az akciódús történet, melynek főhőse egy fiú. A történetben fontos szerepet játszik a szereplők közötti erős barátság, a bajtársi helytállás. A szereplők gyakran evilági vagy nem evilági harcosok, vagy sportolók. Erős benne a sci-fi és/vagy a fantasy hatás. A megjelenő női karakterek az átlagosnál kidolgozottabbak, sokszor már szélsőségesen jó megjelenésűek. A fiú-férfi karakterek sem panaszkodhatnak, mert aki a jó oldalán áll, annak általában nem adnak előnytelen, visszataszító külsőt. A fiú célcsoporttól eltekintve, sok ilyen stílusú alkotás a lányok körében is népszerű. *Seinen* (felnőtt férfiaknak): fiatal férfiak a célcsoport, a shounen szereplőinél idősebb karaktereket vonultat fel. Az alaptörténet komolyabb, gyakrabban fordul elő a halál. *Shoujo* (lányoknak): sok dráma, sok érzelem, romantika jellemzi. A barátság helyett a szerelem áll a középpontban. *Josei:* fiatal (felnőtt) nőknek készülnek. *Kodomo:* gyermekeknek szánt alkotások. *Ecchi, hentai:* erotikus tartalom jellemzi. *Yaoi, yuri:* egyneműek közötti kapcsolat jelenik meg bennük.

A fenti besorolás az animékre is alkalmazott. Mindenki megtalálhatja a magának valót, mert a nagyobb célcsoport témák kisebb műfajokra bomlanak. Létezik még horror, vígjáték, iskolai életet bemutató manga vagy anime. A tematikai sokszínűség miatt úgy véljük, az is találhat kedvére valót, aki nem kedveli a valóságtól messzire elrugaszkodott történeteket.

[2] http://anime.hupont.hu/10/anime-fogalom-tortenet Utolsó letöltés: 2009.10.12.

Említést érdemel még itt a fansub és a fandub jelenség, amely nem önálló műfaj, hanem a külföldi rajongók által végzett tevékenység, mely során önkéntes amatőr csoportok felirattal, esetleg szinkronnal látják el az animéket, lefordítják a mangákat. Hála az internetnek, le is lehet őket tölteni.[3] Szerzői jog nem illeti meg ezeket a fordítókat. Egyre több a magyarul is elérhető.

AZ ELSŐ ANIMÉK MAGYARORSZÁGON

„Míg Amerikában és általában nyugati világban úgy tekintenek a képregényekre és a rajzfilmekre, mint gyerekes szórakozására, addig Japánban mindenki tisztában vele, hogy a képregények és az animációs film egyes műfajaira felnőtt tartalom jellemző. Ez nem csak az erőszakra és az erotikára, hanem a gondolatvilágra is értendő."[4] Más szóval tudnak olyan megrázóak is lenni, ami nem való gyerekeknek. Ez az erőszak ábrázolásának eltérő kultúrájából fakad. Magyarországon is él az a felfogás, hogy ami rajzolt, az csak gyerekeknek szólhat.[5] E szemléletmódban való változás egyértelmű példája, hogy az amerikai South Parkról már senki nem gondolja, hogy kiskorúaknak való.

Az első magyar próbálkozások az animékkel pozitívnak értékelhetők. Itt a Maya, a méhecske és a Múmin az, amikre gondoltam. E kettő valóban annak a korosztálynak került bemutatásra, akiknek szánták, nem úgy, mint az ezredforduló táján műsorra tűzött animék, a klasszikusnak számító, több mint húszéves Dragon Ball és shoujo párja, a Sailor Moon. Az ORTT betiltotta mindkettőt. A nézők felháborodtak, a szülők fellélegeztek. Alig telt el pár év, amikor újabb animék (leghíresebb a Pokémon) kerültek a kereskedelmi csatornák délelőtti terítékére. Innentől kezdve erős cenzúra működött, ha úgy ítélték meg, megvágták a filmet. Az RTL Klub addig-addig próbálkozott betartani ezt a szabályt, míg levette a délelőtti műsorsávból a korhatáros animéket, illetve – a szubkultúra tagjai között élő vélekedés szerint – az ORTT-vel részenként dönteti el, hogy levetíthető-e délelőtt vagy sem.[6]

[3] Ld. még: http://www.aoianime.hu/, http://www.japanimania.hu/, http://www.animetarsasag.hu/, http://mangafan.hu/, http://www.mangattack.hu/, http://www.yggdrasil.hu/

[4] http://kissmagic.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=232997 Utolsó letöltés: 2009.10.12.

[5] Ld. még: Kálmos Borbála: Az erőszakosság relativitásának elmélete. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_04_tel/01_eroszakossag_relativitasanak/05.html Utolsó letöltés: 2009.10.12.

[6] „Amióta az ORTT rászállt a kereskedelmi csatornákra vagy 8 éve, azóta vágnak. Filmet meg, bennünket pedig át-vágnak" Ben Reilly fórumbejegyzése 2008.09.06-án http://pokember.hu/forum/index.php?action=printpage;topic=7.0 Utolsó letöltés: 2009.10.12.

AZ ÁTTÖRÉS

Ahol már nem cenzúrázzák, és a megfelelő műsorsávban vetítik az animéket, az a 2004 telén indult A+, majd jogutódja az Animax.[7] Sok háztartásban elérhető csatorna, megválasztott szlogenje úgy hangzik: a másik éned. Az utóbbi években tehát emelkedő tendenciát mutat a mangák és animék iránti érdeklődés, ami a magyar animecsatorna és az internet végeláthatatlan adatbázisának köszönhető. A kilencvenes évek és az ezredforduló szűk körű rajongótábora folyamatosan bővül, frissül. Megszaporodtak az online közösségek, úgy, mint a fórumok, tematikus honlapok, és mangakiadók. Sokunknak van egy állandó felhasználóneve, amiről az animés-mangás honlapokon megismernek minket. Számos barátság születik a világhálón. Elmondható, hogy a zenei szubkultúrákkal ellentétben itt sokkal több a személyközi kapcsolat. A rendezvényeken kitűnő lehetőség nyílik a személyes találkozókra.

RENDEZVÉNYEK (ANIMECON, COSPLAY)

Először is meg kell említeni a 2003 óta létező a *Magyar Anime Társaság*[8] (a továbbiakban: MAT) nevű egyesületet, melynek céljai:

- az anime és manga népszerűsítése, megismertetése, az ezzel kapcsolatos esetlegesen már kialakult tévedések, sztereotípiák eloszlatása
- ezzel szorosan összefüggő másik célkitűzésünk a modern japán kultúra általános bemutatása is (pl. modern zene, szokások, divat), hiszen a tagok többsége az animéken túl, szélesebb körben is érdeklődik a szigetország iránt
- bejegyzett egyesületként jogi és anyagi hátteret biztosítanak az ország különböző pontjain szervezett rendezvényekhez
- fontosnak tartják az országban tevékenykedő más, Japánnal foglalkozó szervezetekkel való együttműködést
- szeretnénk megkönnyíteni az animék és mangák hazai beszerzését, ez ezzel foglalkozó cégekkel együttműködve segíteni magyarországi megjelenésüket.

A MAT által szervezett rendezvények az *animeconok*,[9] melyeken a műfaj rajongói találkozhatnak egymással, versenyeken indulhatnak, és különböző programokon keresztül bővebb ismereteket szerezhetnek az animékről, mangákról és Japánról is. Ezen események 2003 óta kerülnek megrendezésre, 2005 óta pedig minden évben van egy vidéki városban is. 2009-ben az első kettő Budapesten bonyolódott le, a vidéki sajnos elmaradt. Az animeconok népszerűségét mutatja, hogy a két budapesti már (a szabadtéri felülettel együtt) kinőtte a Petőfi Csarnokot. A sajátos látványele-

[7] http://www.animaxtv.hu/

[8] http://www.animetarsasag.hu/

[9] http://animecon.hu/

meknek, megjelenésnek eredményeként egyre több médiatermék készít beszámolót a több ezer látogatót vonzó animeconokról. 2009. október 20-án a XXI. század című műsor (RTL Klub) egyik riportja is foglalkozott a tavaszi animeconnal.

A *cosplay* a costum play szavak összevonásából jött létre, tulajdonképpen egyfajta szerepjáték. Ez az animeconok leglátványosabb eleme, ahhoz hasonlít, mint amikor farsangkor jelmezt öltenek az emberek. Az animeconokon szokás beöltözni valamilyen feltűnő ruhába. Minden extrém, hétköznapi viselésre nem ajánlott ruhadarabnak helye van, itt mindenki lehet feltűnő. A beöltözés idejéig azonosulnak a karakterrel, legyen az manga vagy anime szereplője. Kétféle versenyt szerveznek az animeconokon: crafmanship (ruha minél pontosabb mása), performance (előadás). Megfigyelésink alapján elmondhatjuk, hogy több a lány cosplayer. Az animeconok része lehet rajz és fanfictionverseny is (eredeti történet rajongói továbbszövése), több kategóriában.

Az animeconok leglátványosabb jelensége a cosplayverseny (2009. nyár)

ÖSSZEGZÉS

A kulturális globalizációval[10] párhuzamosan dinamikusan terjedő szubkultúra hatására világszerte milliók ismerkednek a japán nyelvvel, zenével, történelemmel, életmóddal. Ez a tendencia e szubkultúra kapcsán a magyarországi fiatalokra is jellemző, hiszen a mélyebb megértéshez meg kell ismerni a történetek, események hátterében jelen lévő kultúrát, annak értékvilágát, szokásait és hiedelmeit is. A szubkultúra követői részben az interneten kapcsolatot tartó virtuális közösségben, részben pedig a való világban megrendezett eseményeken valósítják meg énjük e közösség tagjaiként működő szerepkészletét.

[10] Ld. Ulrich Beck (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere Meridionale

Tarnay István

A MAGYAR IFJÚSÁGPOLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

BEVEZETÉS

Az Országgyűlés 2009. október 29.-én fogadta el a 88/2009. (X. 29.) Országgyűlési Határozatot, amely alapján felkérte a Kormányt, hogy „jogalkotó és végrehajtó tevékenységében érvényesítse a Nemzeti Ifjúsági Stratégiában elfogadott elveket, cselekvési célkitűzéseket és az azokhoz rendelt megvalósítási koncepciókat."[1] A Nemzeti Ifjúsági Stratégia 2009–2024 több éven keresztül készült szakértők, és civil szervezetek bevonásával, és az elkészítését széleskörű társadalmi egyeztetés előzte meg. A Nemzeti Ifjúsági Stratégia elfogadása mindenképpen előrelépésnek tekinthető a hazai ifjúságpolitika területén, mivel a dokumentum keretet ad a Kormány ifjúságpolitikával kapcsolatos céljainak és módszereinek. Azonban a konkrét cselekvési tervek és javaslatok hiányoznak belőle, tehát csak a célkitűzéseket fogalmazza meg, de nem nyújt egyértelmű iránymutatást a célok eléréséhez.

A magyar ifjúságpolitikai intézményrendszer jelenlegi helyzetének áttekintése is szerepel a dokumentumban, valamint célként fogalmazódik meg olyan intézményrendszer kialakítása, mely hozzájárul a stratégiában foglalt célok megvalósulásának. A Nemzeti Ifjúsági Stratégia az ifjúság helyzetelemzésével kezdődik, amelyben többek között a fiatalok demográfiai helyzete, iskolázottsága, foglalkoztatottsága mellett a közösségi, közéleti részvételüket is górcső alá veszi, különös tekintettel az ifjúsági érdekérvényesítés és az ifjúságpolitika intézményrendszerére. A helyzetelemzést kiegészít egy SWOT-analízis is, mely az ifjúsági szférát elemzi területenként felsorolva többek között a gyengeségeket is. A jelenlegi ifjúságpolitikai intézményrendszer éles kritikáját jelenti, hogy a SWOT-analízis ezen a területen tárta fel a legtöbb gyengeséget:

1. „Az ifjúsági közfeladatok fogalmi köre, ellátásuk rendszere nem pontosan körülhatárolt."
2. A kötelező önkormányzati ifjúsági feladatok („gyermek- és ifjúsági feladatokról való gondoskodás"; „gyermek- és ifjúsági jogok érvényesítésével kapcsolatos feladatok") megvalósulása a gyakorlatban alig érzékelhető.
3. A gyermeki jogok érvényesítésének, a Gyermekjogi Egyezmény megismertetésének mechanizmusai nem alakultak ki Magyarországon.
4. Többnyire csak a megyeszékhelyeken és önkormányzati fenntartásban működnek az ifjúsági információs és tanácsadó irodák.

[1] Nemzeti Ifjúsági Stratégia

5. Az önkormányzatok ifjúsági tevékenységéről nincsenek megfelelő adatok.
6. Nagyobb településeken jobbára van ifjúsági stratégia, de jelentőségük marginális. A civil szervezetek töredéke van csak befolyással az önkormányzati politikára.
7. A fejlesztéspolitikában nem jelenik meg a szolgáltatások komplex, horizontális jellegű fejlesztésének elve és gyakorlata sem, az ÚMFT programjai között más ágazatok mentén értelmeződnek csak az ifjúsági célú fejlesztések.
8. Nincsenek célszerűségre, eredményességre vonatkozó adatok, információk az eljárásról, pályázatkezelésről, igazgatásról, a monitoring rendszer a pénzügyi teljesítés szabályosságának vizsgálatára korlátozódik.
9. Az ifjúságpolitikával összefüggő feladatok kormányzati koordinálásának központja nem kellően stabil, az állami feladatok és a kapcsolódó források jelentős része hagyományosan a szakminisztériumok hatáskörében találhatók."

Az ifjúsági közfeladatok ellátásával kapcsolatban a SWOT-elemzés nem említett meg egyetlen erősséget sem. Kiegészítve a fentieket elmondható még az is, hogy az önkormányzati ifjúsági feladatok definiálatlanságának következménye, hogy az önkormányzatoknál – melyek hatáskörébe van utalva az ifjúságpolitika megvalósítása – nincs egységes intézményrendszer, de feladat meghatározás sem.

A Nemzeti Ifjúsági Stratégia fő célkitűzése „az ifjúságban rejlő erőforrások kibontásának és a korosztályok társadalmi integrációjának elősegítése", melyet három fő területen képzel el a stratégia: 1. ifjúsági korosztályok sikeres társadalmi integrációjához szükséges környezet fejlesztése, 2. az ifjúsági szakma és az ifjúsági civil szervezetek munkájának elősegítése, 3. az ifjúsági korosztályok és közösségeik érvényesülésének elősegítése.

A 2. ponthoz tartoznak az ifjúságpolitika intézményrendszeréhez köthető fejlesztési célok:

- Az ifjúsági szolgáltató szervezetek, feladatellátásában való részvételéhez szükséges feltételek megteremtése, az ifjúsági szervezetek és a korosztály tagjai tapasztalatainak bevonása, az ifjúság sajátos szempontrendszerének megjelenítése az állami döntéshozatalban.
- Átláthatóbb, ellenőrizhetőbb és hatékonyabb ifjúsági forráselosztási rendszer kialakítása és működtetése.
- Az ifjúságpolitika jogi, igazgatási és intézményi feltételrendszerének korszerűsítése, a gyermek és ifjúsági jogok állami érvényesítésének erősítése, az ifjúsági szakma képzési portfoliójának és életpályamodelljének kidolgozása.

A fenti célok között megjelent az ifjúságpolitikai intézményrendszer fejlesztésének célja, amely több dimenzióban is értelmezhető. A fenti célok megfogalmazása alapján nemcsak az állam végrehajtó/irányító szerepének a hangsúlyozása jelenik meg az ifjúságpolitika jogi, igazgatási és intézményi rendszerének korszerűsítése által, hanem a fiatalok érdekérvényesítését lehetővé tevő intézményrendszer kidolgozása is megjelenik azáltal, hogy az állami döntéshozatalban meg kívánják jeleníteni az ifjúság szempontrendszerét. Ezáltal az ifjúságpolitika mindhárom értelmezési szintjén megjelenik az intézményrendszer fejlesztésének az igénye.[2]

Az ifjúságpolitikai közfeladatok ellátása kapcsán az alábbi célokat fogalmazza meg a stratégia:

- Át kell tekinteni az ifjúsági közfeladatok jogszabályi hátterének és finanszírozásának helyzetét.
- Ki kell alakítani az ifjúsággal kapcsolatos állami feladatokban érintett ágazatok, szaktárcák közötti rendszerszerű együttműködés kereteit.
- Az ifjúsági közfeladatok ellátásának standardizálását el kell végezni, az azokat ellátni képes szolgáltatók, intézmények, szervezetek akkreditációjának minőségügyi rendszerét ki kell építeni.
- A helyi önkormányzatok esetében meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy az ifjúsági szolgáltatások meghatározott köre az önkormányzatok számára megjeleníthető-e kötelezően ellátandó feladatként.
- Ki kell alakítani, illetve tovább kell fejleszteni azt a hatékony intézményrendszert, amely biztosítja az ifjúsági közfeladatok kormányzati és egyéb igazgatási szinteken történő ellátását, illetve koordinációját.
- Szükséges az ifjúsági közfeladatok, továbbá az ezek ellátásában történő civil részvétel, valamint a társadalmi együttműködés eljárási és intézményi rendszerének meghatározása.
- Meghatározni szükséges az ifjúságra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés szabályait, az ifjúság élethelyzetét és a Stratégia megvalósulását követő kutatások megvalósításának szabályait, valamint ezen kutatási eredmények döntéshozatalba való becsatornázásának mechanizmusait.

A fenti célkitűzések alapján látható, hogy az ifjúságpolitikai intézményrend-

[2] a) ifjúságpolitika, mint szakpolitika. Ebben az értelemben az ifjúságpolitika az állami intézményrendszerbe tagozódik be. Az ifjúságpolitika egyfajta ágazati politikaként jelenik meg. Az ágazati politikák az államhatalom igazgatási munkamegosztásának eredményeképpen elkülönülten működő politikai folyamatok.
b) ifjúságpolitika, mint közpolitika. Ebben az értelemben az ifjúságpolitika, mint közpolitika a sokszereplős politikai folyamatok egész táradalomra kiterjedő, az ifjúság fejlesztésének sajátos kérdéseire vonatkoztatott alkalmazott tudománya. A közpolitika általánosságban a társadalom önigazgatásának a gyakorlati és elméleti kérdéseit feszegeti, az adott szektor politikai döntéseinek és a döntések hatásainak a vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Ez a megközelítés az ifjúsági érdekérvényesítés „hogyanjaira" keresi a választ.
c) Ifjúságpolitika, mint ifjúsági stratégia. Az ifjúsággal kapcsolatos hosszú távú társadalompolitikai elképzelések összefoglalása, mind szakpolitikai, mind közpolitikai értelemben. Az ifjúsági stratégiába beletartozik a feltáró, elemző, értékelő, tervező koordináló munka, az ifjúságpolitika alkotói a fiatalokra vonatkozó jövőképének a felvázolása, a stratégia céljainak meghatározása, és a célok eléréséhez szükséges módszerek, intézkedések és erőforrások kialakítása. Az ifjúsági stratégia tehát az ifjúságpolitika gyakorlati megvalósulása.

szer átalakításának, fejlesztésének az igénye megjelent a kormányzat szintjén is. A stratégia azonban nem szól arról, hogy hogyan kellene kiépíteni, fejleszteni az ifjúsági intézményrendszert, illetve milyen feladatokat kell ifjúsági közfeladatként definiálni. A stratégia tehát csak a célokat fogalmazza meg, és nem ejt szót azokról a módszerekről, amelyekkel elérhetőek a stratégiában megfogalmazott célok. Természetesen a jelenlegi dolgozat keretei között nem lehetséges választ adni a módszerekkel kapcsolatos kérdésekre, de az Európai Unió ifjúságpolitikai prioritásai, az Európai Unió tagállamaiban található ifjúságpolitikai intézményrendszerek, valamint a jelenlegi magyar ifjúságpolitikai intézményrendszer bemutatásán keresztül fel lelhet vázolni, hogy milyen lehetőségek mutatkoznak az ifjúságpolitikai intézményrendszer fejlesztésére, megváltoztatására.

AZ EURÓPAI UNIÓ IFJÚSÁGPOLITIKAI PRIORITÁSAI, MÓDSZEREI ÉS INTÉZMÉNYEI

Legelőször szeretném leszögezni, hogy az Európai Unióban az ifjúságpolitika nem jelenik meg a klasszikus értelemben vett közösségi politikák között, mivel az ifjúságpolitika tagállami hatáskörbe tartozik. A fentiek miatt a tagállamok szabadon dönthetnek az ifjúságpolitikai intézményrendszerük kialakításáról és működtetéséről. Annak ellenére, hogy az Európai Unió nem emelte a közösségi politika szintjére az ifjúságpolitikát, a 2001-ben kiadott Ifjúsági Fehér Könyvben lefektetett elvek és prioritások mentén az Európai Unió is egyre fontosabb területként tartja számon az ifjúságpolitikát, amit a Cselekvő Ifjúság 2007-2013 Program 885.000.000 eurós költségvetése, és az ifjúságpolitikai együttműködés prioritásának a megjelenése is mutat. Az Európai Uniós ifjúságpolitika döntő mértékben a fiatalokat gazdasági erőforrásként kezeli és emiatt az ifjúsági programok finanszírozását a jövőbe történő befektetésként tartja nyilván

A 2001-ben kiadott Ifjúsági Fehér könyv helyzetelemzés gyanánt, azokat a társadalmi jelenségeket vizsgálja, amelyek kihatással vannak az európai fiatalok életére. Az egyik legfontosabb megállapítása az Ifjúsági Fehér Könyvnek, hogy az életúton belül meghosszabbodott az ifjúsági korszak, a fiatalok egyre individualizáltabbá válnak, valamint egyre heterogénebbé válik a fiatalok életvitele. A fent említett jelenségek következménye, hogy a fiatalok egyre későbben integrálódnak a munkaerőpiacra és a felnőtt társadalomba. A Fehér Könyv lefekteti azokat a prioritásokat, melyek mentén elő lehet segíteni a fiatalok társadalmi integrációját. Az Ifjúsági Fehér Könyv az európai ifjúságpolitika terén a szubszidiaritás elvét hangsúlyozza, miszerint az ifjúságpolitikai intézkedéseket leghatékonyabban helyi és regionális szinten lehet kezelni. Annak ellenére, hogy az ifjúságpolitika döntően a tagállamok hatáskörébe tartozik leszögezték, hogy mindenképpen szükséges egy elméleti keret meghatározása az ifjúságpolitika elvei és fő céljai mentén. Az Európai Unió az ifjúságpolitikai együttműködés területén a nyílt rendszerű koordiná-

ció alkalmazását vezette be, valamint azt a gyakorlatot, hogy a fiatalokat is érintő szakpolitikák megalkotásánál figyelembe veszik a fiatalok érdekeit is. A nyitott rendszerű koordináció bevezetése azért vált szükségessé, mert a jogalkotás eszközeivel nem lehetett lefedni az ifjúságot érintő kérdéseket. A nyitott rendszerű koordináció előnye továbbá, hogy szoros együttműködést tesz lehetővé a tagállamok számára az ifjúságpolitika területén. Az ifjúságpolitikai területre megalkotott nyílt rendszerű koordináció az oktatáspolitikában már bevált és alkalmazott koordinációs eljárásra épül. A Bizottság kidolgozott egy menetrendet, amely segítségével elérhető az ifjúságpolitikai elvek összehangolása. Az első lépésben a Bizottság javaslatai alapján a Miniszterek Tanácsa kihirdeti a prioritásokat az ifjúságpolitika számára, melyet követően a tagállamok kijelölnek egy ifjúsági koordinátort, aki a tagállami programokat mutatja be a Bizottság számára, illetve a kapcsolattartásért is felelős lesz. A tagállami ifjúsági koordinátorok által benyújtott tanulmányok, programok összefoglaló elemzését a Bizottság elküldi a Tanács számára, konkrét javaslatokkal a közös célok kidolgozására. Ezt követően a Tanács kidolgozza a közös irányvonalakat és célokat, valamint kidolgozza a monitoring rendszerét illetve a kívánt hatást mérni kívánt indikátorrendszert. Ezt követően az Európai Bizottság felel a programok értékeléséért és ellenőrzéséért, elszámolási kötelezettsége az Ifjúsági Miniszterek Tanácsával áll fenn. A célok kidolgozása kapcsán az Európai Parlamentet, a Gazdasági és Szociális Bizottságot illetve a Régiók Bizottságát is bevonják a konzultációs folyamatba, mely keretén belül véleménynyilvánítási jogkörrel rendelkeznek.

Az EU a fiatalokra, mint gazdasági erőforrásra tekint és az ifjúsági ügyekbe történő befektetést, gazdasági befektetésként értelmezi. A lisszaboni stratégiának megfelelően az ifjúsági befektetések képezhetik az egyik alapját a legdinamikusabban fejlődő tudásalapú gazdasági növekedésnek. Az ifjúsági ügyek leginkább szektoriálisan jelennek meg az EU közös politikájában. Kiemelten fontos az oktatás, a foglalkoztatottság, és a társadalmi részvétel területe. Az ifjúsági szempontok a szektoriális közös politikákba integrálása mellett az EU 2000-ben elindította a „Fiatalok Európáért 2000-2006 programot, melyet követett a Youth in Action 2007-2013 program, mely az EU főbb ifjúsági célkitűzéseit hivatott elérni. A Youth in Action program az alábbi ifjúságpolitikai célokat fogalmazza meg a tagállamok számára:

- elősegíteni a fiatalok aktív általános és európai állampolgárság-tudatát;
- fejleszteni a fiatalok közötti szolidaritást, különösen az EU-n belüli társadalmi kohéziót;
- ösztönözni a fiatalokon keresztül egymás jobb megértését;
- hozzájárulni az ifjúsági tevékenységek és a civil társadalmi szervezetek támogatási rendszereinek fejlesztéséhez;
- elősegíteni az ifjúságpolitikák közötti európai együttműködést, ösztönözni az államigazgatás és a politikaalkotók közötti bevált módszerek cseréjét és az együttműködést, továbbá a fiatalok és a döntéshozók közötti strukturált párbeszédet.

AZ IFJÚSÁGPOLITIKA INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK OSZTÁLYOZÁSI SZEMPONTJAI ÉS TÍPUSAI

Az ifjúságpolitikai intézményrendszer kialakulása az 1968-as eseményekhez kapcsolódik, az események hatására merült fel, hogy állami szinten koordinált ifjúságpolitikára van szükség. Az uniós tagállamokban sokféle ifjúságpolitikai intézményrendszer alakult ki, melyekre az ország társadalmi-gazdasági berendezkedése, és a fiatalok előtt álló kihívások típusa, valamint az ország szociálpolitikai, valamint államigazgatási gyakorlata is befolyásolt. A tagállamok ifjúságpolitikai felfogásában az egyik legjelentősebb különbséget az ifjúság definiálása adja. A tagállamok egy részében a 0-30 éves korosztály tartozik az ifjúságpolitika látókörébe, míg a másik véglet szerint a 15-25 éves korosztály. Az eltérő ifjúság definiálás tekintetében is változatos a kép, ami annak a következménye, hogy az ifjúsági is történelmileg/szociológiailag változó társadalmi kategória, amelynek a határai történetileg eltérnek, nem is beszélve a különböző társadalmi berendezkedésekről. Az európai államok ifjúságpolitikai intézményrendszereinek elemzésekor az első szempontot az ifjúságról alkotott politikai felfogás jelenti. Két fő nézőpont létezik az ifjúságról alkotott politikai felfogásban, az egyik álláspont arra hívja fel a figyelmet, hogy az ifjúság, mint probléma jelenik meg a társadalomban, míg a másik nézet az ifjúság fejlesztő szerepét emeli ki. Ez a nézőpont inkább a társadalom erőforrásaihoz sorolja a fiatalokat. Természetesen egyik nézőpont sem jelenik meg vegytisztán az egyes államok ifjúságpolitikájában és ifjúságpolitikai intézményrendszerében, inkább az figyelhető meg, hogy a két nézőpont valamekkora arányban keveredik az adott ország ifjúságpolitikájában. A gazdaságilag fejlődő, stabil politikai helyzetben lévő államok az ifjúságot erőforrásként tartják számon, míg a gazdasági recesszióban lévő, instabil politikai helyzetű országokban a fiatalok, mint társadalmi probléma jelennek meg. A fentiek is mutatják, hogy az adott állam aktuális politikai és gazdasági helyzete az ifjúságpolitika alapvető paradigmáját is meghatározhatja. A két szemlélet közötti különbség nem csak az ifjúság értelmezése tekintetében jelenik meg, hanem az ifjúságpolitika fő célkitűzései között is. Az ifjúságra, mint erőforrásra tekintő ifjúságpolitika fő céljai között szerepel az ifjúság fejlesztése képzési programokkal, a szabadidős, kulturális tevékenységek támogatása, az ifjúsági érdekérvényesítés csatornáinak kidolgozása és támogatása. A másik, probléma központú megközelítés szerint az ifjúságpolitika célja a társadalmi problémákkal küzdő fiatalok integrálása a társadalomba, illetve deviáns fiatalokkal kapcsolatos problémák megoldása.

Egy adott ország ifjúságpolitikai intézményrendszerének a tipológiájánál figyelembe kell venni az állami ifjúságpolitikai intézmények létét, illetve szerepét az államigazgatáson belül. Ez alapján két fő típus jelenik meg az EU tagállamaiban. Az egyik típusba a különálló ifjúsági szektorral nem rendelkező országok tartoznak, (Anglia, Dánia, Írország) ezekben a tagállamokban az ifjúságpolitika nemzeti szintű koordinációja nem, vagy csak nagyon kismértékben létezik. A másik típusba a kiterjedt ifjúsági szektorral rendelkező országok (Svédország, Franciaország, Ausztria, Belgium) tartoznak, ezekben a tagállamokban jelen van ifjúsági ügyekért felelős miniszter és minisztérium. Az állami ifjúságpolitikai intézményrendszer ezekben az országokban a horizontális ifjúságpolitikai koordináción felül kiterjed a vertikális, több szektort, és államigazgatási szervet érintő ifjúságpolitikai koordinációra is. Arra, hogy milyen mértékben vállal részt az állam az ifjúsági feladatokból, hatással van az ifjúságról alkotott szemlélet, valamint az adott tagállam szociálpolitikai berendezkedése. Az állami szerepvállalás mértéke hatással van a civil szektorra is, mely sok országban fontos szerepet játszik az ifjúsági munka területén. A tapasztalatok azt mutatják, hogy azokban a tagállamokban, ahol az állami szerepvállalás nem jelentős, erősebb az ifjúsági civil szektor. Erre a legjobb példát Anglia esete mutatja, ahol az ifjúságra, mint társadalmi problémára tekintenek. Ennek történelmi okai is vannak: a hatvanas években megjelenő társadalmi feszültségek hatására Angliában alakult ki az agresszív ifjúsági szubkultúrák (football-huligánok, skinheadek). Anglia reziduális szociálpolitikai modellje pedig alapvetően problémaközpontúan kezelte az ifjúsági problémákat is, amiből kifolyólag a helyi civil hálózatok szerepe vált fontossá az ifjúságpolitika területén. A kiterjedt ifjúsági szektorral rendelkező országokon belül is fontos megvizsgálni hogy az államigazgatás mely szintjén jelenik meg az ifjúsági ügyek szabályozása. Az első legfontosabb kérdés, hogy az ifjúsági ügyek megjelennek-e a végrehajtó hatalmi struktúra legmagasabb szintjén, azaz létezik-e speciális ifjúsági minisztérium, vagy államtitkárság. Ebbe a csoportba tartozik a korporatív-etatista jóléti modellbe tartozó Németország, és Ausztria, de az erős központi hatalommal rendelkező Franciaország is. Megfigyelhető azonban az is, hogy a kiterjedt ifjúsági szektorral rendelkező országokban sem jelenik meg minden esetben önálló ifjúsági minisztérium. Ezekben a tagállamokban (Svédország, Írország, Portugália, Görögország, Magyarország) az ifjúsági ügyek szabályozása egy nem az ifjúsági ügyekkel foglalkozó minisztérium alá van rendelve, és az ifjúsági ügyeket egy külön, az államigazgatási hierarchia alacsonyabb szintjén álló szervezeti egység képviseli, mely a minisztérium felügyelete alatt áll. Dániában az ifjúsági ügyek egyáltalán nem jelennek meg önállóan az államigazgatási hierarchiában, hanem azok különböző minisztériumokhoz tartoznak. Végül vannak azok a tagállamok (Anglia, Olaszország), amelyekben a központi államigazgatásban egyáltalán nem jelenik meg az ifjúságpolitika kérdésköre.

A döntéshozó hatalom oldaláról megközelítve az ifjúságpolitika kérdését, látszódik, hogy kevésbé bizonyul fontos területnek. A legtöbb tagállamban a parlamentek nem rendelkeznek önálló ifjúsági bizottsággal, az ifjúságpolitikai ügyeket olyan bizottságok hatáskörébe delegálják, amelyek más szakpolitikai területért is felelősek.

A legtöbb uniós tagállamban léteznek az Ifjúsági Tanácsok, amelyek a fiatalok és a politikai döntéshozók közötti párbeszéd színteréül szolgálnak. Az Ifjúsági Tanácsok felépítése nagyon változatos képet mutat a különböző tagállamokban. Az

egyik típus szerint ezek regionális és helyi szinten szerveződnek, míg előfordul az is, hogy nemzeti szinten jelennek meg az Ifjúsági Tanácsok. Elterjedt még a kiterjedt civil szektorral rendelkező országokban, hogy az Ifjúsági Tanácsok tagjai az ifjúsági civil szervezetek tagjaiból, küldötteiből áll.

Egy adott tagállam ifjúságpolitikai intézményrendszerének a vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni az ifjúsági ügyek jogi szabályozását. Az uniós tagállamok majd mindegyikének a jogrendszerében megtalálhatóak a kifejezetten az ifjúságra vonatkozó jogszabályok, amelyek leginkább az oktatást, a szociális jólétet, a bűnözést szabályozzák. A legfőbb különbség abban mutatkozik meg a tagállamok között, hogy létezik-e önálló ifjúsági törvény. Az ifjúságpolitika, ifjúságügy jogszabályi környezetet vizsgálva három típus különbözhető meg a jogszabályok szintjén. Az első a fiatalok támogatására vonatkozó szabályokat tartalmazza, melyek szabályozzák az ifjúsági szolgáltatásokat és programokat, valamint az ifjúsági szervezetek működését és szervezeti felépítését is (Finnország, Ausztria, Belgium, Írország, Görögország). A második típusba a fiatalok védelmére vonatkozó törvények tartoznak, ebben az esetben a fiatalokra vonatkozó szociálpolitikai és családpolitikai szabályok jelennek meg. A harmadik típusa a szabályoknak, a fiatalok védelmére vonatkozó törvények. Ebbe beletartozik az ifjúságvédelem, a munkaerőpiac és az érdekérvényesítés területeinek védelme.

A fentebb leírt három szempont szerint 4-féle ifjúságpolitikai intézményrendszer körvonalazódott az Európai Unió tagállamaiban. A négy ifjúságpolitikai modell általános bemutatásán túl, egy-egy, az adott modellhez tartozó ország ifjúságpolitikai intézményrendszerének a jellegzetességeit is összefoglalom röviden.

UNIVERZALISTA MODELL

Az első bemutatott ifjúságpolitikai modell a skandináv államok univerzalista modellje. Ebbe a típusba tartozik, Finnország, Norvégia és Svédország ifjúságpolitikája. A modell egyik legfőbb jellemzője, hogy az államigazgatás intézményrendszerén belül ifjúsági ügyekre dedikált szerv létezik, mely azonban nem feltétlenül jelenti önálló ifjúsági minisztérium meglétét. Annak ellenére, hogy a kormányzati intézményrendszer hierarchiájában magas szinten foglal helyet az ifjúsági ügyek képviselete, a központi állami szerepvállalás ellenére kicsi az önálló ifjúsági szektor. Ezekben az államokban az állami részvétel mellett az ifjúsági civil szektor is nagyon fejlett, és az ifjúságpolitika megvalósításában az állami intézmények és a civil szektor együttműködik. Ezekben a társadalmakban a legmagasabb a fiatalok civil szervezeti tagsága, valamint önkéntes munkavégzése. Ezekben az államokban az ifjúságot, mint erőforrást kezelik, az ifjúságpolitika fő céljai között pedig a fiatalok önállóságának megteremtése, és a politikai részvétel növelése áll.
Finnországban az ifjúsági ügyek az Oktatási Minisztériumhoz vannak delegálva, mely önálló ifjúsági részleggel rendelkezik. Fő feladataként az ifjúsági központok építése és fenntartása jelenik meg, és a minisztérium finanszírozza az ifjúsági munkához kapcsolódó tevékenységet. A minisztériumhoz kapcsolódik az Ifjúsági Ügyek Tanácsadó Testülete, amely ifjúságügyi szakértőkből áll, és tanácsadó funkciót lát el. A finn törvényhozás 1995-ben fogadta el az ifjúsági munkáról szóló jogszabályt, mely kimondja, hogy az állami ifjúságpolitika megvalósulásáért a megyei és a helyi önkormányzatok a felelősek. A helyi önkormányzatok lehetőséget biztosítanak a fiataloknak, hogy részt vegyenek a döntéshozatalban, melynek fóruma az Ifjúsági Tanácsok, azonban ezek inkább csak konzultációs jogokkal rendelkeznek.

KÖZÖSSÉG ALAPÚ MODELL

A második típusa az ifjúságpolitikai berendezkedésnek a Közösség alapú modell, mely Angliában és Írországban figyelhető meg. Ezekben a tagállamokban az állami szerepvállalás nagyon gyenge, az ifjúsági munka leginkább a civil szektorra hárul, mivel nincsen központosított ifjúságpolitikai intézményrendszer. Az ifjúságpolitika módszerei között a tradicionális közösség alapú ifjúsági munka áll. Ezekre az államokra is a kicsi ifjúsági szektor jellemző, azonban ellentétben az univerzalista modellhez tartozó államokkal, ebben az esetben a fiatalokra, problémaként tekintetnek, ebből a hozzáállásból adódóan az ifjúságpolitika céljai között a hátrányos helyzetű fiatalok megsegítése jelenik meg. Az ifjúság legnagyobb problémájaként az ifjúkor meghosszabbodása, a fiataloknak a felnőtt társadalomhoz történő késői integrációja jelenik meg. Ez az ifjúságpolitikai modell a hátrányos helyzetű fiatalokat tekinti az ifjúságpolitika célcsoportjának. Ennek a modellnek a kialakulására nagymértékben hatott az angolszáz reziduális jólét állam modellje, melyben szintén az állami szerepvállalás minimálisan jelenik meg.

Angliában nem létezik ifjúsági ügyekért felelős minisztérium, ami miatt teljes egészében a helyi közösségek feladata az ifjúságpolitika kialakítása és az ifjúsági munka megvalósítása. Önálló ifjúsági törvény sem rendelkezik az ifjúságpolitikáról, azonban az Oktatási és a Felsőoktatási Törvény az ifjúsági szolgáltatásokról is ejt néhány szót, de nem definiálja őket kellőképpen, ezért települési és regionális szinten a helyi közösségek jellegzetességei szerint alakítják ki az ifjúsági szolgáltatásokat, azonban ezeknek a helyi közösségeknek a kormány anyagi támogatást nyújt. Az ifjúságpolitikára, és az ifjúsági munkára hatással van még a Nemzeti Ifjúsági Ügynökség, melyet a kormányzat hozott létre, azonban ez nem ifjúságpolitikai szerepet lát el, hanem ifjúsági szervezeteket támogat, valamint és ifjúsággal foglalkozó szakemberek képzéséhez nyújt támogatást.

A civil és a helyi közösségekhez tartozó ifjúsági szervezték létrehozták a Brit Ifjúsági Tanácsot, mely az ifjúsági szakma fórumaként jelenik meg.

VÉDELMEZŐ MODELL

A harmadik ifjúságpolitikai berendezkedés a Védelmező modell, Ausztria, Franciaország, Németország, és a Benelux államok tartoznak ide. A modellben uralkodó álláspont szerint a társadalomban a fiatalok sérülékeny helyzetben vannak, és az ifjúságpolitika célja minél jobban megvédeni a fiatalokat a társadalmi kihívásokkal szemben. Az ifjúságpolitika állami intézményrendszere ebben a modellben a legerősebb a négy modell közül. A államigazgatás hierarchiájának legmagasabb szintjén jelenik meg az ifjúsági ügyek képviselete, jellemző az önálló ifjúsági minisztérium megléte, valamint kiterjedt állami ifjúsági intézményrendszerrel rendelkeznek. Ezek az államok a jogalkotás szintjén is megjelenítik az ifjúságpolitikai célokat, melyeket az önálló ifjúsági törvényben fektetnek le. Annak ellenére, hogy az állami szerepvállalás igen jelentős az ifjúsági civil szféra is meghatározó szerepet játszik az ifjúságpolitika megvalósításában. Ezekben a tagállamokban a fiatalok legnagyobb problémájaként a társadalmi integráció és a szociális problémák jelennek meg. Az ifjúságpolitika célcsoportja a hátrányos helyzetű fiatalok mellett kiterjed az egész fiatal generációra is. Ennek a modellnek a kialakulására nagymértékben hatott a korporatív etatista jóléti állam modellje, mely erős központosított, mindenki számára kiterjedő intézményrendszerre építette a szociálpolitikai modelljét.

Németországban mind a jogalkotás, mind pedig az állami közigazgatás hierarchiáján belül komolyan foglalkoznak az ifjúságpolitikai irányvonalak kidolgozásával. 1990-ben fogadta el a német parlament az ifjúsági szolgáltatásokról szóló törvényt, amely felállította az államigazgatáson belül az ifjúságpolitikai intézményrendszert, mely három szinten jelenik meg. Az első szint az önkormányzati/települési szint. A törvény kimondja, hogy minden egyes közigazgatási egységben létre kell hozni egy Ifjúsági Irodát, melynek feladata az ifjúsági civil szerveztek pénzügyi támogatása. A helyi ifjúsági szervezetek alakítják ki a helyi Ifjúsági Tanácsokat, melyek partneri viszonyban állnak az állami közigazgatás rendszerével. Németországban az állam minden szinten elismeri a civil szervezeteket és az ifjúságpolitikai célok megvalósítása és az ifjúsági munka ellátása döntően a civil szektor kezében van, de az állam hathatós anyagi támogatást nyújt a civileknek. A törvény kötelezi azokat az önkormányzatokat, melyek területén nincsenek ifjúsági civil szervezetek, hogy önmaga lássa el az ifjúsági feladatokat. Az ifjúságpolitikai intézményrendszer második szintje a regionális szint, melyet a tartományok működtetnek. A regionális szinten is megtalálhatóak a Regionális Ifjúsági Tanácsok, és a Regionális Ifjúsági Irodák is. A civil-kormányzati párbeszéd is erőteljesen megjelenik a német rendszerben. Az ifjúsági szervezeteket tömörítő Német Szövetségi Ifjúsági Tanács, melynek tagja a Regionális Ifjúsági Tanácsok is lehetőséget nyújtanak a civil-kormányzati párbeszédre.

MEDITERRÁN MODELL

Utolsóként a mediterrán ifjúságpolitikai modellt mutatom be. Ide tartozik Görögország, Portugália, Spanyolország ifjúságpolitikai intézményrendszere. Ezekben az államokban hagyományosan a család és a vallási közösségek látták el a szociális feladatokat, ami miatt sokáig nem alakultak ki sem az ifjúságpolitika, sem a szociálpolitika intézményei. Ezekben az országokban azonban az elmúlt évtizedekben egy erőteljesen centralizált állami ifjúságpolitikai intézményrendszert alakítottak ki, melyből kizárták a helyi szinten történő döntéshozatalt. Annak ellenére, hogy ezekben az államokban nincsenek regionális és helyi kezdeményezések az ifjúságpolitika tárgykörében, ezek az államok jelentős ifjúsági szektorral rendelkeznek, mivel központosított állami intézményrendszer felel az ifjúsági ügyekért. A fiatalok problémái között a munkanélküliség és az önállóság kérdése játssza a legnagyobb szerepet. Az ifjúságról alkotott nézőpontokban megjelenik mind a probléma központú felfogás, mind az erőforrás központú felfogás.

Görögországban a kormányzati ifjúsági ügyekért az Ifjúsági Főtitkárság felel, mely az Oktatási Minisztérium hatáskörébe tartozik. Ez a szerv felel egyszerre az ifjúságpolitika megalkotásáért és az ifjúságpolitika koordinálásáért is. Ezen a szervezeten kívül nem rendelkezik állami intézmény az ifjúságpolitika területén. Az ifjúsági munka regionális és helyi szinten még csak nagyon kevés helyen jelenik meg, elvétve lehet még csak olyan önkormányzatokkal találkozni, melyek kiépítettek helyi, ifjúsági központokat.

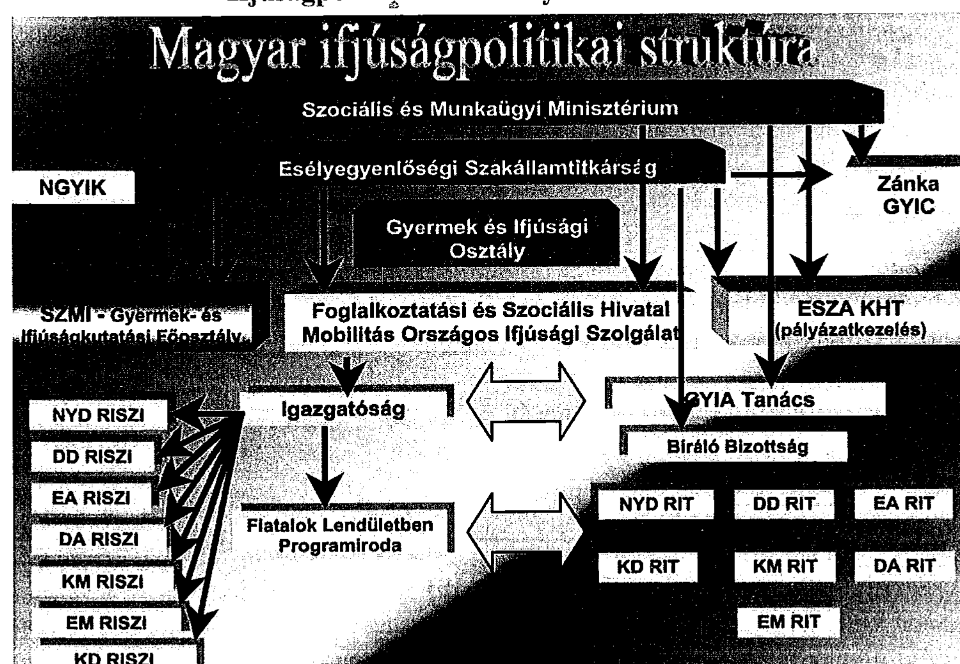
MAGYAR IFJÚSÁGPOLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER

ORSZÁGOS SZINT

A mai kormányzati struktúrában a gyermek- és ifjúsági ügyekért a szociális és munkaügyi miniszter a felelős. Azonban nincs egzakt módon meghatározva, hogy melyek az ifjúsági közfeladatok, melyeket a minisztériumnak biztosítani kell.

A jelenlegi kormányzati ciklusban az ifjúsági ügyek a Szociális és Munkaügyi Minisztériumhoz kerültek, és államtitkári szinten megszűnt az ifjúsági ügyek képviselete. A korábban létező Ifjúsági Főosztály helyett csupán Gyermek és Ifjúsági Osztály alakult ki az Esélyegyenlőségi Szakállamtitkárságon belül. Az ifjúsági forráselosztásért korábban felelős Mobilitástól a pályázatok kezelése átkerült az ESZA Kht.-hez, a Mobilitás pedig a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal felügyelete alá került.

Ifjúságpolitikai intézményrendszer elemei

Forrás: mobilitas.hu

Az SZMM mellett minisztériumi szinten az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium és az Oktatási és Kulturális Minisztériumnak van szerepe az állami ifjúságpolitika alakulásában. Az önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium az önkormányzatokra háruló ifjúságpolitikai feladatok miatt, míg az ÖKM a közoktatással és a felsőoktatással kapcsolatos szabályozó szerepe miatt kapcsolódik az ifjúságpolitikához.

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium felügyeli a Gyermek és Ifjúsági Alapprogramot, mely az ifjúsági szervezeteket, valamint a fiatalok kezdeményezéseit támogatja.

A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal felügyelete alá került Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat felel az ifjúsági munka szakmai hátteréért, valamint szervezi a regionálisan működő, szakmai önállósággal rendelkező Regionális Ifjúsági Szolgáltató Irodák működését, melyek az ifjúsági szolgáltatások terén alapellátás jellegű tevékenységet végeznek. A Mobilitás ezen felül még ellátja a Fiatalok Lendületben Európai Uniós program programirodai tevékenységét.

REGIONÁLIS SZINT

Az SZMM által működtetett Gyermek és Ifjúsági alapprogram regionális tanácsadó testületei a Regionális Ifjúsági Tanácsok (RIT), melyek feladata, hogy szervez-

zék és irányítsák az adott régió területén megvalósuló ifjúsági célú fejlesztéseket. A Regionális Ifjúsági Tanács együttműködik a Regionális Fejlesztési Tanáccsal, és az ifjúságot közvetlenül érintő feladatokat ellátó regionális intézményekkel, valamint koordinációs feladatokat végez. A RIT-ek figyelemmel kísérik a régióban megvalósuló regionális és helyi ifjúsági programokat és szolgáltatásokat. A RIT-ek feladatkörébe tartozik továbbá felügyelni az ifjúsági szervezetek tevékenységét, valamint elbírálni a régióban található ifjúsági célú állami pályázatokat.

HELYI SZINT

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény a települési önkormányzatok általános feladatai közé sorolja a „gyermek- és ifjúsági feladatokról való gondoskodást", azonban nem határozza meg, hogy melyek azok a feladatok, melyeket az önkormányzatoknak el kell látniuk. A megyei önkormányzatok kötelező feladatai között sorolja fel a törvény a „gyermek- és ifjúsági jogok érvényesítésével kapcsolatos feladatokat"; a gyakorlat azonban ennek a feladatnak csak nyomokban mutatja bármilyen formájú, módszerű megvalósulását. Az önkormányzatok feladatait az állam határozza meg, tehát az állami feladatok egy részét delegálja a helyi önkormányzatok felé. Az önkormányzati feladatok közé az állam azokat a közszolgáltatásokat rendelte, amelyeknél lehetőség van a helyi viszonyok figyelembevételére, és a megoldások helyi szinten dolgozhatóak ki a leghatékonyabban.

Az állam egyrészt megnevez az önkormányzatok által köztelezően ellátandó közszolgáltatást, melynek nyújtása törvényi kötelezettsége az önkormányzatoknak. A kötelezően ellátandó feladatokhoz az állam biztosítja a feladat ellátásához szükséges anyagi forrást. A kötelezően ellátandó feladatok közé tartoznak a:

1. Egészségügyi és szociális feladatok (egészségügyi ellátás, bölcsődei ellátás, szociális és gyermekvédelmi ellátás).
2. Művelődési és közoktatási feladatok (nevelés, oktatás, közművelődési-, közgyűjteményi-, művészeti tevékenység, testnevelés és sport).
3. Kommunális feladatok (köztemetők, kéményseprés, folyékony hulladék kezelése, lomtalanítás, hulladékgazdálkodás).
4. Közlekedési, hírközlési és vízügyi feladatok (vízgazdálkodás, strandok, fürdők, közúti közlekedés, az utak kezelése és karbantartása).
5. Területfejlesztés, környezet- és természetvédelmi feladatok (területfejlesztés, környezetvédelem).
6. Egyéb feladatok (tűzvédelem, közbiztonság, közvilágítás, lakásgazdálkodás, foglalkoztatottság elősegítése).

Az állam meghatározza a fakultatív jellegű közszolgáltatásokat is. Ebben az esetben a helyi önkormányzatok mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy ellátja-e az adott feladatot vagy sem. Az ifjúsági ügyekkel való foglalkozás és az ifjúságpolitika a fakultatív jellegű közszolgáltatások körébe tartozik, tehát a települési

önkormányzatoknak nem kötelező ellátni az ifjúsággal kapcsolatos feladatokat. A megyei önkormányzatoknál kötelezően szerepel a gyermek és ifjúságvédelmi feladatok ellátása, de normatívát nem rendelnek hozzá.

A települések többsége a lakosság igényei alapján, és nem utolsó sorban az anyagi források függvényében, önmaguk határozhatják meg az ifjúsági feladatokat, ami azt jelenti, hogy az önkormányzatok egymástól prioritásaiban, módszereiben teljesen eltérő ifjúságpolitikát és ifjúsági munkát folytathatnak. Ez egyrészt megfelel a szubszidiaritás elvének, mivel a helyi szempontok figyelembe vételével lehet kialakítani a helyi ifjúságpolitikát, másrészt az önkormányzatok nem kapnak iránymutatást a kormánytól az ifjúságpolitika stratégiai céljainak kialakításához. Jelenleg az önkormányzatok az ágazati jogszabályok adta keretek mellett jellemzően lokális, politikai, szakmai háttérre támaszkodva, fakultatív-önként vállalt feladatként tudják segíteni az ifjúságot.

IRODALOM

Nemzeti Ifjúsági Stratégia http://www.mobilitas.hu/niida/hirek/2661

Önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. Törvény

Kátai Gábor (2006): *Gondoltatok az ifjúságpolitikáról és eszközeiről.* Szeged: Belvedere Meridionale

Tarnay István (2009): Ifjúságpolitikai intézményrendszer és ifjúsági érdekérvényesítés a dél-alföldi régióban. In: Jancsák Csaba (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében.* Szeged: Belvedere Meridionale, 215-238

Tarnay István (2007): Az Európai Unió Ifjúságpolitikája. In: Biró istván (szerk.): Csatlakozás az európai ifjúsági térséghez 3.0. Szeged: EIKKA, 40-54

Kátai Gábor

DEMOKRÁCIA, PIAC, FIATALOK

Miért aktuális ez a téma: demokrácia és piac. Egyrészt azért, mert mindig aktuális, természetesen, hogyha egy piacgazdaságban működik egy ország, és demokráciaként írja le magát. Másrészt azért, mert 2009 augusztusában és szeptemberében történt egy olyan adatfelvétel,[1] amelyből európai összehasonlításban tudunk ránézni egy pillanatra magunkra, a mi demokráciánk elfogadottságára, a mi piaci környezetünk elfogadottságára itt Magyarországon. Arra, hogy hol is tartanak ma a magyar fiatalok ebben a két kérdésben, jelesül a demokráciában és a piacgazdaságban.

Az elmúlt időszakban több előadásban említettem legutóbb 2009 tavaszán egy szegedi konferencián (akkor egy szinttel följebb voltunk, úgy látszik, leszorulunk az alagsorba, majd talán tavaszra visszajutunk), hogy az adott társadalmi berendezkedéshez való viszonya a fiataloknak esszenciális kérdés. Ha van egy társadalmi berendezkedés, visszatekintve akárhányszáz évre, az a társadalmi berendezkedés általában kényszeríti az állampolgárokat arra, hogy elfogadják az adott a társadalmi berendezkedést, fejlesszék azt, egyáltalán, hogy foglalkozzanak vele, hogy azonosulni tudjanak vele. A Szegedi Tudományegyetemen hallgatóimmal a szemináriumokon néhányszor áttekintjük a magyar szocialista berendezkedés alkotmányát, a Népköztársasági Alkotmányt. A kilencvenes években született hallgatóimmal világosan meg tudtuk állapítani, hogy milyen kifinomult intézményrendszert rendelt az antivilág a saját nézetrendszerének terjesztése érdekében.

Én azt látom, hogy sem a demokrácia mibenlétével, sem a piacgazdaság mibenlétével nem foglalkozik megfelelően a magyar társadalom és így a fiatalok sem. Erről nincs megfelelő szintű diskurzus, mit is jelent mindenki számára az, hogy egy demokratikus berendezkedésben él, ennek milyen hátrányai és előnyei vannak, de ez a piacgazdaság kapcsán sem történik meg. Márpedig nagyon sok nehézség van. Számomra az egyik kedvenc churchill-i gondolat nem szó szerinti idézetben: a demokrácia elleni legjobb érv öt perc beszélgetés egy átlagos választóval. Tehát ő is tudta, hogy nagyon nehéz ügy demokráciát jól csinálni. Véleményem szerint a helyes következtetés mindebből mégis az, hogy nagyon sokat kellene erről beszélni, nem pedig az, hogy keveset.

Számos definíció van az ifjúságpolitika céljára, vagy értéktartományára, de Magyarországon mégiscsak nagyon sokszor említjük a társadalmi integráción kívül azt, hogy a fiatalok a demokrácia minőségi fejlesztése érdekében külön szolgálattal tudnak lenni a hazának kritikus szemléletmódjukon keresztül. Tehát ezt érdemes az ifjúságpolitika közepébe állítani, ezért a demokrácia, mint vizsgálati tárgy.

[1] Pew Research Center: *Two Decades After the Wall's Fall.* Interneten itt: www.pewglobal.org Utolsó letöltés: 2009.11.27.

Néhány alapvetés:

- Az első az az, hogy a sok évtizeden át vágyott nyugati rendszer nem azt hozta, amit a polgárok vártak az elmúlt 20 évben. Jót vagy rosszat, azért azt nem szeretném megítélni, de hogy nem azt hozta, amit vártak, az egész biztos.
- Míg a szabadsággal, a demokráciával kapcsolatos egyéni jogok nagyon fontosak a magyarok számára (ez majd kiderül a kutatásnak az eredményeiből), addig az a rendszer, amit létrehoztunk, az nem igazán elfogadható.
- A most 18-29 évesek mintáit figyelve egy meglepő következtetésre jutunk. Nem az európai kortársaknak a munkáiból építkeznek, hanem természetesen abból a mintából, amit a saját mikrokörnyezet, illetőleg a saját országuk kínál az ő számukra.
- Most a hivatkozott kutatás néhány eredményét szeretném bemutatni és kommentálni. Két olyan eredmény van, amelyekkel különösen nehéz szembenézni: az első arról beszél, hogy a demokráciát hogyan fogadják az egyes országokban 20 év elteltével.

Approval of Change to Democracy

% Approve of change to... Multiparty system	1991 %	2009 %	*Change*
East Germany	91	85	-6
Czech Rep.	80	80	0
Slovakia	70	71	+1
Poland	66	70	+4
Hungary	74	56	-18
Lithuania	75	55	-20
Russia	61	53	-8
Bulgaria	76	52	-24
Ukraine	72	30	-42

Question 12.

Az első oszlopban egy 1991-es adatsor áll, a második oszlopban pedig egy 2009-es. A 1991-esben azt lehet látni, hogy egy nagyon felfokozott várakozás után egy nagyon erős érdeklődés van a demokrácia iránt, hisznek benne a polgárok, majd eltelik jó néhány év és van olyan, ahol ez a hit picikét megcsappan és van, ahol jelentősen esik. Ukrajnában zuhan a legnagyobbat, 42 pontot esik. Bulgáriában, Litvániában és Magyarországon – ez a következő csoport – 18 és 24 pont között zuhan ez az érték, Lengyelországban és Szlovákiában még emelkedik is – Lengyelországban 4 pontot, pedig ne felejtsük el, hogy ők túl vannak azért a Kaczynski-fivéreken is, tehát politikailag nekik sem volt egyszerű ez az időszak. Mindenesetre azt lehet látni, hogy mindössze 56%, aki azt mondja a magyarok közül, hogy a demokrácia az rendben van. Kicsit több, mint a polgárok fele. Erre értem azt, hogy nagyon komoly kihívásokkal küzdünk.

A második táblázatban a kapitalizmus elfogadottsága szerepel, a magyar kérdőívben ez piacgazdaságként szerepel, ha kapitalizmus lett volna a kérdőívben is, nyílván még jóval alacsonyabb lenne ez az elfogadottság, hiszen a kapitalizmus szó még elutasítottabb a magyarok körében, mint a piacgazdaság.

Approval of Change to Capitalism

% Approve of change to... Market economy	1991 %	2009 %	*Change*
East Germany	86	82	-4
Czech Rep.	87	79	-8
Poland	80	71	-9
Slovakia	69	66	-3
Bulgaria	73	53	-20
Lithuania	76	50	-26
Russia	54	50	-4
Hungary	80	46	-34
Ukraine	52	36	-16

Question 13.

Ebben a zuhanásban viszont senki nem tudott felülmúlni bennünket, magyarokat. 34 pontot esett a megítélése annak a berendezkedésnek, amit piacgazdaságnak hívunk, és 50% alá zuhant, amivel lényegében Ukrajnával vagyunk egy csoportban. Első közelítésekben talán nem azt érdemes nézni, hogy a franciák, az olaszok, az amerikaiak mit tesznek, mit csinálnak, hogy gondolkoznak, hanem a lényegében hasonló struktúrákkal rendelkező Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát. Nekünk magyaroknak most már ideje megismerkednünk – az adatok legalábbis ezt bizonyítják – Románia, Bulgária és Ukrajna valóságával részletesebben, mert vagy a térkép ment odébb, vagy nálunk van valami speciális helyzet, és inkább ezekhez a berendezkedésekhez szeretnénk közelíteni. Én a térképet nem vádolom.

Ha mindezeket az adatokat korosztályi bontásban vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a 18-29 éves magyaroknál 60 ponton áll a demokrácia és 51 ponton a piacgazdaság.

Age Gap on Change to Democracy and Capitalism

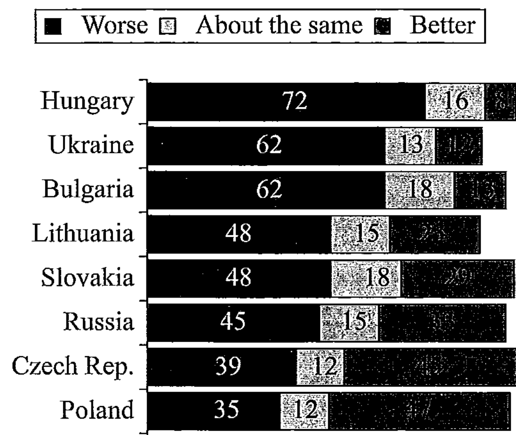
% Approve of change to... **Multiparty system**	18-29	30-49	50-64	65+	Oldest-youngest gap
	%	%	%	%	
Russia	65	60	46	27	-38
Bulgaria	56	61	51	37	-19
Czech Rep.	87	82	76	70	-17
Poland	76	76	65	60	-16
Lithuania	59	58	56	43	-16
Hungary	60	59	55	45	-15
Ukraine	34	39	22	20	-14
Slovakia	74	76	65	65	-9
East Germany	90	85	86	81	-9
Market economy					
Russia	63	56	39	27	-36
Bulgaria	66	60	49	32	-34
Slovakia	75	73	60	46	-29
Ukraine	48	43	24	20	-28
Poland	80	78	68	53	-27
Czech Rep.	83	87	76	63	-20
Hungary	51	47	48	36	-15
Lithuania	53	53	51	41	-12
East Germany	82	83	87	77	-5

Questions 12 and 13.

Kezdjük a másodikkal. Azt én még nagyjából el tudom fogadni, megértem, hogy a 65 évnél idősebbek esetében a személyes helyzetértékelés az előző rendszerrel összevetve rosszabb. Emiatt sokat eshetett a piacgazdaság elfogadottsága, hiszen aki 45 éves volt 1989-ben, 20-25 év munkaviszonnyal a háta mögött, nyilván a teljesítőképességének a csúcsán, fontos társadalmi szerepeket vállalva, egy egészen új világgal nézett szembe. Sokan lehetnek közöttük objektív és szubjektív mutatók alapján is a rendszerváltás vesztesei. Azt azonban nem tudom, hogy a fiatalok, akik NOKIA telefont használva, CAT cipőben, MSI laptopon, mindenféle sminkkel és samponnal, miért 51 ponttal értékeltek, ennek biztosan utána kellene nézni. Miért nem világos a direkt összefüggés a termékek és szolgáltatások szabad áramlása és a piacgazdaság elfogadottsága között? Itt valami probléma van, nem fogadom el, hogy ezek az adatok úgy felelnek meg a valóságnak, ahogy itt látom őket. Itt valaminek lennie kell az ügy mögött, ezt leginkább fókuszcsoportban lehet kideríteni, de valószínűleg a fiatalok is kizárólag a piacgazdaság létező árnyoldalaival azonosítják a piacgazdaságot, miközben előnyeiről megfeledkeznek, nem úgy, mint lengyel, szlovák, cseh társaik, akik az érem mindkét oldalát látják. Ennek ellenére meg kell állapítani, hogy a piacgazdaság elfogadottságában, Ukrajna társaságában, a magyarok messze leszakadtak. Még az átmenettel igencsak küszködő, a piacgazdaságot a berendezkedés alapjának tekintő EU csatlakozásban

is a magyarok mögött járó Bulgáriában is lényegesen magasabb ez az érték. Az sem szívderítő, hogy a korlátozásmentes piacgazdaságnak egyáltalán nem tekinthető Oroszország fiatal polgárai is lényegesen magasabb értéket értek el. További komoly veszélyt jelent, hogy a magyarok olyan sokat mondták: „Kádár alatt jobb volt!", hogy végül maguk is elhitték:

People Worse Off Than Under Communism?

Nem szabad elfelejteni, hogy demokrácia és piacgazdaság kéz a kézben jár, így ha 72% szerint a kommunizmusban gazdaságilag jobb volt a helyzet, akkor a politikai következményeknek is hamarosan meg kell érkezniük.

Néhány hónapja olvastam egy szöveget, akkor nem gondoltam volna, hogy meredeken emelkedik az aktualitása ennek a Kiss Ádám idézetnek, mely akkor jelent meg a Hírszerző hasábjain:[2]

„... Azt hiszem, nem csak a saját magam nevében beszélek, ha azt írom, hogy ennek a nemzedéknek generációs élménye a növekvő kiábrándultság, sőt kétségbeesés. Az, hogy amit tanítottak, amire neveltek, amit példaként hoztak fel a jobb tanárok, amit az interneten lehet látni és olvasni, ami külföldön tapasztalt érték, módszer és cél, az a magyar valóságban pont nem úgy van. »Nem tudom azt, ami kell nekik. Amit tudok, az nem kell nekik. Ha kellek is valahol, nem itt« - írja Diplomázás című versében Gát Anna, és bizonyosan nem csak ő érzi így..."

Számomra azért fontos, ez az idézet, mert sokat mondják a felnőttek és az ifjúsággal foglalkozó szakemberek, hogy a fiatalok az erőforrásai a változásnak. Én ebben mélyen hiszek, csak egy ilyen generációs élményt kihangosító Kiss Ádám idézet még nehezebbé teszi azt, hogy magamnak és másnak is lemondjam az én

2 http://www.hirszerzo.hu/cikk.szebb_jovot.101538.html Utolsó letöltés: 2009.11.26.

hitemet, hiszen Ő azt érzi, hogy semmi nem kell abból, amit képes lenne hozzáadni a társadalomhoz.

Amiért azt gondolom, muszáj, hogy valami itt legyen a háttérben, az az, hogy amikor a kutató az egyes, a demokrácia működéséhez alapvetően hozzátartozó kérdéseket teszi fel, pl.: mennyire fontos a szólásszabadság Magyarországon, vagy mennyire fontos az, hogy tiszta választások legyenek, vagy olyan igazságszolgáltatás legyen, ami fair mindenki számára, hogy a civilek által is kontrollálható rendőrség működjön, hogy sajtószabadság legyen és hogy szabad vallásgyakorlás legyen. Akkor azt látjuk, hogy a magyar társadalom az élen végez, azt mondjuk mi magyarok, hogy ezek nagyon fontosak számunkra, annyira, hogy rendre a többiek előtt végzünk.

Support for Key Democratic Principles

	Hun	Bul	Cze	Pol	Ukr	Lit	Slo	Rus
% Very important	%	%	%	%	%	%	%	%
Freedom of speech	65	58	47	50	43	38	39	37
Honest elections	70	61	57	51	53	39	43	41
Fair judicial system	79	81	78	64	67	59	57	69
Civilian-controlled military	36	27	36	29	30	20	21	27
Freedom of the press	59	61	66	52	49	50	42	37
Freedom of religion	66	58	46	62	51	47	47	47
MEDIAN	66	60	52	52	50	43	43	39

Questions 41a through 41f.

Összegezve tehát egyenként, szabadságjogként majd mindenben a legnagyobb demokráciaigénye van a magyaroknak, de amikor megkérdezik egyben, hogy jól működik-e a demokrácia, akkor azt mondják a magyarok, hogy nem működik megfelelően.

Hogyan viszonyulunk ahhoz, hogy többpártrendszer van? A magyarok 35%-a nem lelkes attól, hogy többpártrendszer van. Bumm. Ez a demokrácia alapja. Vajon mit ért ez alatt ez a 35%? A jobb kéz felé eső ábrán azt láthatjuk, hogy hogyan gondolkodnak az egyes korosztályok arról, hogy többpártrendszerre, vagy egypártrendszerre van-e szükség. Azt látjuk, hogy a városiak 63%-a azt mondja határozottan, hogy többpártrendszerre van szükség, a fiatalok és a férfiak is inkább ezen az állásponton vannak. De azért ez szintén egy olyan kérdés, amelyről láthatóan nincs közbeszéd. Ilyen adatok esetén azt gondolnám, hogy az ifjúsági ügyekért felelős miniszter mégiscsak berendel mindenkit és megkérdi: hogy lehet az, hogy a fiatalok egy komoly szelete nem szereti a többpártrendszert és mit teszünk azért, hogy ez a szám csökkenjen?

Hiába van többpártrendszer, hogy ha a fiatalok azt gondolják, hogy minden párt ugyanolyan, akkor ugye azt fogják mondani, hogy minek van többpártrendszer.

Lehet, hogy ez van a dolog mögött. Ha ez így van, akkor is kell beszélgetni erről a fiatal állampolgárokkal, és ha nincs így, akkor is. Ceterum censeo: ifjúságpolitkára és ifjúsági szolgáltatásokra van szükség.

A magyar indentitás fontos része, hogy európai. Sokszor hallottam az uniós csatlakozáskor, annak ellenzőitől leginkább: miért kellene nekem bizonygatnom, hogy mi európaiak vagyunk? Azok vagyunk ezer éve. Ilyenkor mindig Nyugatra gondolunk. De jól gondoljuk-e? Az is a vizsgálat egyik kérdése volt, hogy mit tartanak fontosabbnak az egyes országokban: az erős vezetőt vagy pedig egy jól működő demokráciát.

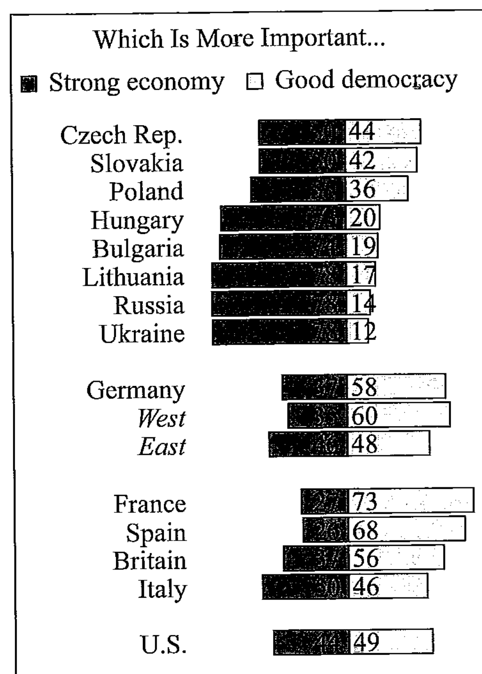
Demographic Differences on Democratic Form of Government vs. Strong Leader

	% Democratic form of government								
	Pol	Cze	Slo	Hun	Bul	E.Ger	Lit	Ukr	Rus
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
18-29	64	86	82	47	37	76	50	25	35
30-49	58	82	84	41	24	76	44	23	33
50-64	52	82	81	40	26	74	38	16	24
65+	47	74	75	42	19	69	34	12	18
Some college+	70	89	92	54	37	87	50	24	39
No college	54	80	79	41	22	71	40	18	26
Urban	60	83	83	47	29	74	45	22	29
Rural	50	79	79	32	20	74	36	17	29

Question 35.

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarok 49%-a, egy ilyen választásban inkább választja az erős vezetőt, minthogy egy demokratikus kormányt. Ami talán itt érdeklődésre tarthat számot: a lengyel fiatalok 64%-a azt gondolja, hogy a demokratikus kormány sokkal fontosabb, mint az erős vezető, és ezzel a 65 évnél idősebbeknek a 47%-a is egyetért. Azt lehet látni, hogy nincs jelentős eltérés a megítélések között, ezért nagyjából hasonlóképpen mind a fiatalok, mind az idősebbek is, körülbelül fele-fele arányú megoszlásban.

Mi a fontosabb? Az erős gazdaság vagy a jól működő demokrácia? A válaszok csoportjaiból az látható, hogy az erős gazdaságokban élő polgároknak sokkal fontosabb a jól működő demokrácia, mint a gyengébb gazdaságokban élőknek. Vagy fordítva? A jól működő demokráciáknak van erősebb gazdaságuk? Minél jobb a demokrácia annál erősebb a gazdaság?

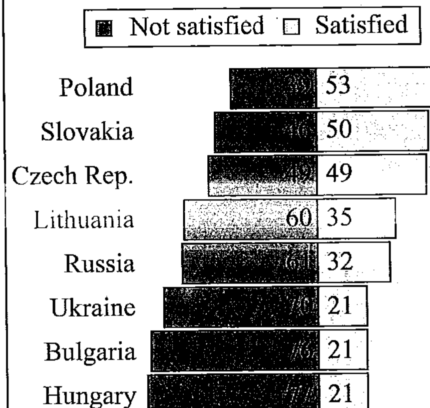
Akik azt mondják fontosabb a jó demokrácia, mint az erős gazdaság: Egyesült Államok, Franciaország, Spanyolország, Nagy-Britannia, Olaszország.

Ezek után a kérdések után joggal vetődhet fel, hogy egyáltalán mennyire vagyunk elégedettek a demokráciával? A sor végén Magyarország, ahol 77% nem elégedett. Ahol elégedettek: Lengyelország, Szlovákia, Csehország. Mi a lista végén tartunk. Érdekes megtekinteni itt a 18-29 éves bontást is, mert ugye 20%-a a fiataloknak az, aki azt mondja, hogy elégedett a magyar demokrácia működésével.

Generation Gap on Satisfaction With Democracy

% Satisfied	18-29 %	30-49 %	50-64 %	65+ %	*Oldest-youngest gap*
Czech Rep.	63	52	44	38	-25
Lithuania	46	35	31	24	-22
Poland	61	59	47	43	-18
Russia	39	33	26	22	-17
Slovakia	58	50	47	42	-16
Bulgaria	30	23	18	14	-16
Ukraine	27	17	21	15	-12
Hungary	20	27	19	19	-1

Question 44.

Az utolsó előtti ábra azt mutatja mennyire örülünk annak, hogy szabad piac működik. Itt azért valami különbség látszik a magyar fiatalok és az idősebbek között: a fiatalok 51%-a azt gondolja, hogy ez nagyon jó, az idősebbeknek a 36%-a. Hogyha az összesített ábrát tekintjük, akkor látszik, hogy Oroszország, Magyarország, Ukrajna és Bulgária kerül egy csoportba szemben a kelet-német, cseh, lengyel és szlovák csoportokkal.

Generation Gap on Views of Move to Market Economy

	18-29 %	30-49 %	50-64 %	65+ %	*Oldest-youngest gap*
Russia	63	56	39	27	-36
Bulgaria	66	60	49	32	-34
Slovakia	75	73	60	46	-29
Ukraine	48	43	24	20	-28
Poland	80	78	68	53	-27
Czech Rep.	83	87	76	63	-20
Hungary	51	47	48	36	-15
Lithuania	53	53	51	41	-12
East Germany	82	83	87	77	-5

Question 13.
Question wording varies slightly among countries.

Gyors következtetések: Többen vélik jobbnak az erős vezetőt, mint hogyha jó demokrácia van. Többen vélik úgy, hogy a piac jó működése fontosabb, mint a demokrácia. De a legtöbben azt gondolják – 49% azt gondolja a fiatalok közül is (!) –, hogy nem olyan nagy érték az, hogy szabad piac van ebben az országban. Magyarországon a fiatalok és az idősebbek álláspontja hasonló, szemben mondjuk Oroszországgal, Ukrajnával és Bulgáriával. Ott szétszakadt a gondolkodás, a fiatalok, piacgazdaság- és demokráciapártiak, míg az idősebbek nem. Nálunk nagyjából azonosak ezek az értékek. Tehát a fiatalok is így látják, vagy elfogadják és magukévá teszik az idősebbek értékítéletét.

Ha nem ebben az országban élnék, azt mondanám: Magyarországon a fiatalok az elemi erejű változtatást fogják hamarosan kikényszeríteni. A magyar fiatalok meg akarnak szabadulni a demokráciától és a piacgazdaságtól. Egypártrendszert akarnak erős vezetővel, központból vezérelt gazdasággal. Jól látható a tendencia: 1991-ben még demokraták és piacpártiak voltak, mára nem azok. De itt élek és tudom sokan így gondolkodnak, de a fiatalok többsége nem. Szerintem valami másról van itt szó. Látható, hogy az egyéni szabadságjogok nagyon fontosak, de a közösségi modellnek az elmúlt évtizedekben, az elmúlt évtizedben kialakított műfaja, ahogy a fiatalok mondanák: nem jött be. Biztosan új korszak elé nézünk, mert ezzel valamit kell tennünk, ezzel a rengeteg feltorlódott frusztrációval, indulattal, lehetőséggel, önellentmondással. A nagy kérdés szerintem az, hogy milyen irányba fog történni ez

a cselekvés. Vajon a demokrácia megerősödik a rendszer nyugat-európai értelmében, vagy húsz év kísérletezés után csatlakozunk a keleti tömbhöz.

Én bízom a demokrácia megerősödésében, és javaslom a következő kormányzatoknak, hogy fordítsanak minél több figyelmet az ifjúságpolitikára, többet mint az elmúlt húsz, azon belül is az elmúlt nyolc évben, hogy a fiatalok valóban társadalmi erőforrássá, a demokrácia és a piacgazdaság erőforrásaivá váljanak.

◈

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: Bába Nyomda
Felelős vezető: Dr. Majzik István

Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban

Diákélet az Alföld kisvárosaiban

Az iskola, mint társadalmi orientációs intézmény

Szegedi tanárképzős hallgatók értékorientációi

Hátrányos helyzetű fiatalokat támogató mentorprogram hatása a pedagógussá válás folyamatára

Határon túli doktorandák a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Doktori Iskoláiban

Diákmunka a Dél-Alföldi Régióban

Középiskolások dohányzási szokásai a mikrokörnyezet tükrében

Az ifjúság társadalmi kapcsolatainak narratívái Észak-kelet-Magyarországon

A regionális identitás és az Európa-orientáltság összefüggései a Vajdaságban

A romániai fiatalok értékrendjéről

Értékpreferenciák a fesztiválozó fiatalok körében

A Szigetlátogatók mássághoz való viszonya

A szubkultúra-kutatás új útjai és a mai magyar goth színtér

Motivációk, attitűdök és normák egy számítógépes szerepjáték karakterneveinél

Az anime-manga szubkultúra Magyarországon

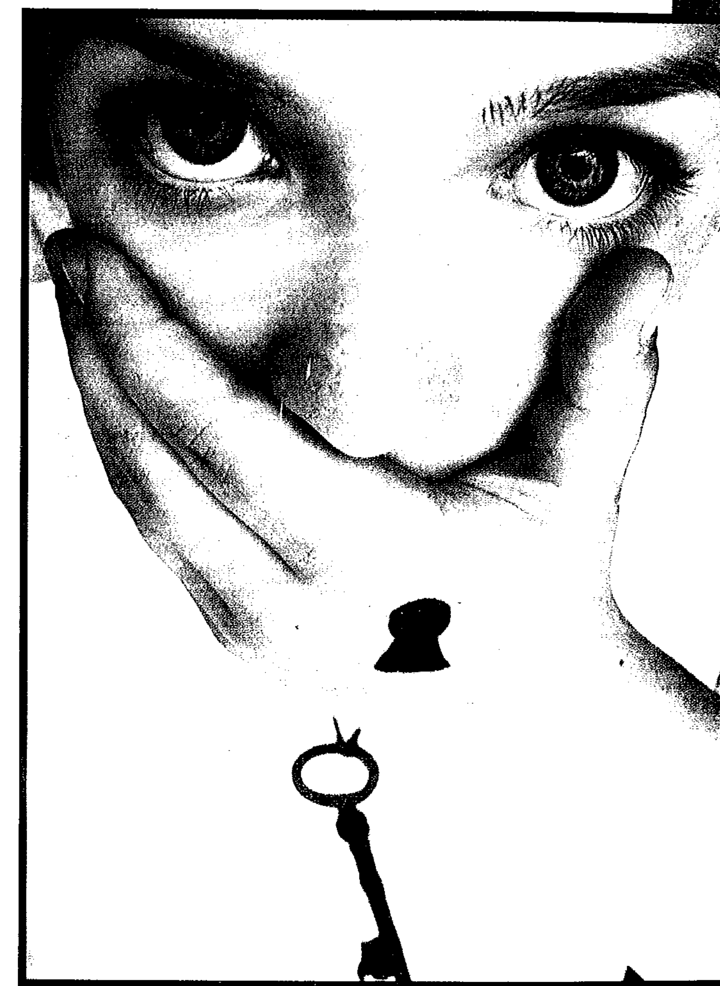
A magyar ifjúságpolitikai intézményrendszer nemzetközi összehasonlításban

Demokrácia, piac, fiatalok

BELVEDERE MERIDIONALE

PILLANATFELVÉTELEK A KÁRPÁT-MEDENCEI IFJÚSÁGRÓL

Antoni Rita
Bartis Katalin
Fejes József Balázs
Gábrity Molnár Irén
Gál Attila
Horkai Anita
Jancsák Csaba
Kátai Gábor
Kepes Júlia
Kiss Mária Rita
Kovács Marianna
Murányi István
Nagy Gábor Dániel
Petrás Ede
Szabó Csilla
Szemerszki Marianna
Szűcs Norbert
Tarnay István
Tornyi Zsuzsa Zsófia
Veress Ilka

Ifjúsági korszakváltás